

Univerzita Karlova
Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění

Marek Pučalík
Umělecký mecenát křižovnického velmistra
Františka Matouše Böhmba 1722–1750

doktorská disertační práce

vedoucí práce: Prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D.

2013

Prohlašuji, že jsem doktorskou disertační práci vypracoval samostatně a v seznamu pramenů a literatury jsem uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil. Zároveň prohlašuji, že jsem práci s tímto názvem nepředložil k obhajobě za účelem získání titulu na jiné univerzitě. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Anotace:

Práce se zaměřila na generálního představeného křižovníků s červenou hvězdou v Praze, Františka Matouše Böhmba, rodáka z Lubence (1722–1750). Tento velmistr vstoupil do řádu za kultivovaného, právnický vzdělaného velmistra Martina Konstantina Beinlicha a krácel posléze v jeho stopách, které již hluboce zanechal předtím Jiří Ignác Pospíchal, Obnovitel řádu v druhé polovině 17. století. Kultivovaný Böhmb se stal nejprve farářem v Karlových Varech, v roce 1720 ho povolal generál za převora do Prahy a po Beinlichově smrti byl jednomyslně zvolen velmistrem na svátek sv. Anežky, 2. března 1722. Práce sleduje zejména kulturní aktivity zmíněného preláta, jež byly zasazeny do „každodennosti“ konventu ad pedem pontis. Již Beinlich začínal vyjednávat o rozšíření řádu mimo hranice Českého království, ovšem až Böhmb tuto myšlenku dokončil, když v roce 1723 uvedl křižovníky do Prešpurku a za deset let do Vídně. V Prešpurku dal zbudovat novou komendu s hospitálem, ve Vídni taktéž, ovšem již u nově zbudovaného prestižního kostela sv. Karla Boromejského. I na domácí půdě dal ve třicátých letech 18. století zbudovat chrám sv. Maří Magdalény v Karlových Varech. Kromě Kiliána Ignáce Dientzenhofera pracoval v jeho době pro řád Václav Vavřinec Reiner, jenž už počátkem dvacátých let vymaloval freskou kupoli Matheyova kostela sv. Františka u mostu a dodal i několik pláten do dalších řádových kostelů. Böhmb zadával nové stavby jak na vesnicích, tak ve městech, žil kulturním životem zemského preláta, a jak práce dosvědčuje, znal se téměř se všemi slavnými stavebníky vrcholného baroka. Pozoruhodnou kapitolou je jeho vztah k hudbě, jelikož za jeho generalátu se pěstovala v kostele sv. Františka nesmírně kvalitní hudba, včetně slavných oratorií i dalších produkcí. Práce je strukturována do kapitol i podkapitol, započala již 17. věkem, poněvadž bylo nutno uvést čtenáře do období velmistra Valdštejna, za něhož byl řád v roce 1675 povýšen do rytířského stavu, a bylo třeba nového reprezentačního úsilí. Generál se setkával jak s Karlem VI. s manželkou Alžbětou Kristýnou, tak i s Marií Terezií. Jeho mecenát se odvíjel i z tohoto přátelství k panovnickému dvoru, zejména ve vztahu ke Karlskirche a Karlovým Varům. Epizodou je těsný vztah s litoměřickým biskupem Mořicem Saským, častým návštěvníkem konventu u mostu i jinde. Práce končí generálovým zlatým jubileem řádové profese v roce 1745. Celek uzavřela stavba kostela v Řevnicích, s jehož stavbou započal roku 1749, ovšem dokončil ji až nástupce Julius Waha. Böhmb zemřel 1. února 1750 a byl pohřben u Sv. Františka. Úkolem doktorské práce byla snaha uvést ve známost kdysi významnou osobnost pražského duchovního a kulturního života vrcholného baroka.

Annotation:

The paper aims on the cultural life of Francis Matthew Böhmb (1722–1750), a native of Lubenec (Bohemia), Superior General of the Order of Crusaders with the Red Star in Prague. The Grand Master of the Order took the vows under the rule of sophisticated, erudite lawyer Grandmaster Martin Constantine Beinlich and in the second half of the 17th century tread in the steps of the Restorer of the Order, George Ignatius Pospichal. Sophisticated Böhmb became parish priest in Carlsbad first. It was in 1720 when the General Prior called him to Prague as a Prior and after Beinlich's death was, on the feast of St. Agnes in March 2, 1722, unanimously elected Grand Master.

Thesis followed particularly the cultural activities of the forenamed prelate, in the time of the day-to-day duties of the convent ad Pedem Pontis. It was Beinlich, beginning to negotiate an extended Order range beyond the borders of the Czech Kingdom, however it was Böhmb's duty to realize this idea when, in 1723, he installed the Knights of the Cross in Bratislava (Pressburg), and ten years after, in Vienna. In Bratislava he let to build a new commendam's hospital there, as in Vienna, where he used the newly erected prestigious church of St. Charles Borromeo. At home he, in the thirties of the 18th century, let the church of St. Mary Magdalene in Carlsbad being built.

Working for the Order there was Kilian Ignaz Dientzenhofer, as well Vaclaw Lawrence Reiner, who in the early twenties frescoed Mathey's dome of the of St. Francis church „ad Pedem Pontis” and delivered some canvases to other monastic churches. Böhmb let to build new buildings in villages and towns, lived cultural life of the provincial prelate. As his work testifies, he knew personally almost all of the famous high Baroque builders. A notable chapter is his love for music that in the time of his Generalate, was well cultivated in the church of St. Francis where extremely good music was performed, famous oratorios and other works inclusive.

The paper is divided into chapters and subchapters, starting by 17th century when it was necessary to prepare the era for the new Grand Master Wallenstein, time when the Order was knighted in 1675, and needed new representative efforts. General Prior got acquainted with Charles VI., his wife Elisabeth Christine, and Mary Therese. His patronage used such high social contacts with the royal court, especially through churches like St. Charles Borromeo in Vienna (Karlskirche) and of St. Mary Magdalene in Carlsbad.

There is an episode of close relationship with bishop – Maurice of Saxony, a frequent visitor to the convent at the bridge base in Prague and other buildings. The paper ends with the General's golden jubilee of monastic profession in 1745 and ended by church building in Revnice, the construction of which started in 1749, but was completed by his successor Julius Waha. Böhmb died February 1, 1750, buried in St. Francis Church in Prague.

Aim of this PhD thesis was to bring to a wider acquaintance once an important personality of Prague spiritual and cultural life of the High Baroque era.

Poděkování

Poněvadž tato práce představuje sice lokální, ale svým rozsahem široké pole života generála Böhmba, bylo nutné věnovat zmíněnému úseku vrcholného baroka velkou péči, zejména prostudováním množství textů, archivních rešerší, ponoření se do latinských a německých pramenů, a hlavně cestovat. Při této náročné, ale napínavé přípravě jsem se mohl opřít o řadu přátel a kolegů, kteří mi pomohli a podpořili mě. Především bych rád poděkoval zemřelému prof. Mojžíru Horynovi za pomoc při volbě tématu, poté současnému vedoucímu práce prof. Ing. Janu Roytovi, PhD, který se mě přátelsky ujal, a především za laskavé konzultace prof. Pavlu Preissovi. Obrovský dík patří panu Mgr. Vladimíru Červenkovvi za nesmírně cenné rady na poli archiválií i historických souvislostí. Za konzultace vděčím Ing. Petru Mackovi, PhD., PhDr. Martinu Svatošovi, PhDr. Martinu Mádlovi, PhD., Mgr. Petru Arijčukovi. Za řadu podnětů ohledně barokní hudby vděčím MgA. Robertu Hugovi, také Dr. Remigiusovi Pospiechovi. Velký dík vzdávám i Mgr. Radce Tibitzlové, PhDr. Petře Oulíkové, PhD., Prof. Ivo Kořánovi, Prof. Gregoru Lechnerovi a Th.Lic. Mirkovi Heroldovi. Nesmím také zapomenout na pomoc Lukáše Lipenského, Mgr. Stanislavy Fedrové a PhDr. Zdenky Čekalové.

Obsah

Úvodní slovo	10
1. Nová doba s novým řádem aneb umění jakožto vyjádření řádové identity od velmistra Valdštejna – Unus est Magister vester (Mt 23, 8)	12
1.1. Jiří Ignác Pospíchal a Jan Bedřich Valdštejn – obnova řádového ducha.....	15
1.2. Stavební i jiné aktivity druhé poloviny 17. století.....	21
1.3. Jan František Frachimont z Frankenfeldu a Martin Konstantin Beinlich – rozkvět řádu	27
1.4. Nástup vrcholného baroka za velmistra Martina Konstantina Beinlicha	29
1.4.1. Beinlich, kultivovaný prelát na poli kulturním	32
1.4.2. Rozšiřování řádu	33
1.4.3. Uherská fundace v Prešpurku	36
1.4.4. Výtvarná kultura za Beinlichova generalátu	38
1.4.5. Stavba kostela v Kynšperku nad Ohří.....	38
2. Sochaři na řádovém zboží.....	40
2.1. Sousoší Nejsvětější Trojice v Karlových Varech	46
2.2. Brandl eum pingit.....	48
2.3. Závěr života Martina Konstantina Beinlicha	50
3. Převor František Matouš Böhmb	53
3.1. Volba velmistra na svátek sv. Anežky.....	55
4. Pražská korunovace Karla VI. v roce 1723.....	59
4.1. Pictor noster – Václav Vavřinec Reiner ve službách řádu	61
4.2. Práce na kupoli	65
4.2.1. „HOC SIGNUM ERIT IN COELIS“ „IN HOC SIGNO VINCES“.....	68
4.2.2. Svatá těla a ostatní relikvie	84
5. Chlum sv. Maří.....	87
5.1. Koncepce výzdoby poutního místa.....	95

6. Slavné osobnosti ve špitále sv. Františka ad pedem pontis.....	104
6.1. Mořic Adolf Sachsen-Zeits a ostatní preláti velmistra Böhmba	104
6.1.1. Významné osobnosti z velmistrova okruhu.....	113
6.1.2. P. Jan Jakub Höfner – děkan ze Schlaagenwaldu.....	117
6.1.3. P. Jan František Beckovský – řádový historik.....	121
7. Řádová hudba za velmistra Böhmba.....	126
7.1. P. František Ludvík Poppe (1671–1730).....	127
7.2. Od masopustu k oratoriím a liturgii Svatého týdne.....	132
7.3. Oratoria.....	134
8. Náš Thaumaturg – Počátek Zpovědníkovy úcty v řádu	139
8.1. Stelifer, hlavní patron nositelů hvězdy – Nepomucké oslavy u mostu v roce 1729 „Ordo noster sibi eleget eum specialem patronem“	140
9. Město a vesnice na příkladech kostelů v Lokti a Klučenicích	146
9.1. Klučenice – kostel Narození sv. Jana Křtitele a Antonína Poustevníka	146
9.2. Děkanský kostel sv. Václava v Lokti.....	148
10. Rozšíření řádu „per Hungariam et Austriam“	151
10.1. Založení komendy sv. Josefa v Prešpurku a Franz Anton Pilgram.....	151
10.2. Vídeňská fundace komendy u Sv. Karla Boromejského 1733.....	160
11. Aedilis noster – Kilián Ignác Dientzenhofer ve službách křížovníků.....	181
11.1. Kryštof a Kilián Ignác	181
11.2. Novostavba kostela sv. Maří Magdalény v Karlových Varech	185
11.3. Ohradní zeď hřbitova.....	202
11.4. Nové panství Popovice a přestavba tvrze.....	204
11.5. Plány farních budov.....	207
11.6. Návrh na relikviářovou pyramidu	209
12. Steliferi a pražské slavnosti korunovace Marie Terezie v roce 1743.....	209

12.1. Generálovo zlaté jubileum profese s aplausem sedmi hvězd.....	214
12.2. Novostavba kostela sv. Mořice v Řevnicích	223
Závěr	226
Stavební plány	228
Seznam pramenů.....	234
Seznam zkratk.....	239
Seznam literatury	240
Internetové odkazy.....	255
Seznam vyobrazení	256
Obrazová příloha	262

Úvodní slovo

„... a los nepadl na Matěje, ale na Matouše...“¹ Tak vysvětlil diarista vídeňské komendy vstup tehdejšího převora pražského konventu na piedestal vysokého preláta Království českého o svátku sv. Anežky 2. března 1722. Co se týče charakteristiky jeho povahy, lze ji vyčíst z denních zápisů, obzvláště z popisu slavností. Mnohé nasvědčuje tomu, že oslavy neměly jen panegyrický a rituální charakter a že si nový velmistr záhy získal svou zřejmě vlídnou povahou oddanou náklonnost řádových spolubratří. Dokládá to záznam k roku 1730, kdy na den zvolení, „jsme všichni zvolali ‚vivat‘, protože nás otcovsky vede a všem je otcem“.² Možná, že později jeho laskavost vedla dokonce i k uvolnění řádové disciplíny, protože jeho nástupci Julius Waha a Antonín Suchánek se museli snažit zavést řád domácí kázně. Stejně jako jeho předchůdce Beinlich podporoval studium a učenost v řádu, jež se projevíly mimo jiné rétorikou nebo figurální poezií, sloužil k tomu i institut korepetitorů pečující o studující řádový dorost. Jako podporovatel učenosti je uveden Böhmb na tezi P.°Karla Schleichertera, obhajované 1726 na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Šlo o Theses ex Universa Aristotelis Philosophia..., ke které uhradil Böhmb vydání velké mezzotinty s vyobrazením Klanění tří králů, tedy řádového svátku, provedené augsburským rytcem Georgem Kiliánem.³ [1] Františka Matouše je třeba v následující práci nahlížet jako generála řádu duchovní rytířské instituce a zároveň jako preláta, jenž se mimo hmotné zabezpečení komunity, z čehož vyplývá umělecké mecenášství, projevoval především jako duchovní, což mimo obvyklý řeholní život spojený s bohoslužbami dokládají mnohá papežská privilegia odpustků pro řádové oltáře i stavby.⁴

Sledovaná disertační práce má být pokusem ke zviditelnění kdysi význačného velmistra a generála, který nepřízní času poněkud zapadl do tenat doby. Před několika lety mě na zmíněné téma přivedl Mojmir Horyna, kterému byla známá postava Böhmbova, především ze součinnosti s Kiliánem Ignácem Dientzenhoferem. Když jsem původně zamýšlel psát doktorskou práci na barokní mecenát velmistru řádu, sám mi vybral pouze dotyčného.

¹ Neznačená a nepaginovaná kronika vídeňské komendy uložena v archivu komendy ve Vídni. Zde míněno jako parafráze na biblický text o Matějově volbě losem. Sk.1, 26.

² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 2. březnu 1730, nepag.

³ FECHTNEROVÁ 1974, 486.

⁴ NA ŘKř-L

Z počátku je nutné uvést čitatele do stručné historie českého řádu křižovníků s červenou hvězdou, abychom se poté důkladněji dostali do století sedmnáctého, kdy byl řád zasazen mezi řády rytířské (ordo militaris). Ostatně s novými konstitucemi 1675 se již závazně nazýval Sacer Ordo militaris cum rubea stella ad pedem pontis Pragensis. Otázka „rytířství“, v jehož duchu spolu se špitálnictvím probíhal život „ad pedem pontis“, by zasluhovala většího rozboru. Jisté ovšem je, že⁵ přiznaná řádová rytířskost nošením mečů a „leripipiů“ jako u maltézských,⁶ se poprvé v řádu vyskytuje už v listině kardinála Harracha z 20. července 1645, poté v listině Inocence X. z 10. března 1646,⁷ aby byla zanesena později do zmíněných konstitucí. Doba 18. století započne velmistry Frachimontem a Beinlichem, kteří otevřeli cestu Böhmbovi, jemuž byla vyměřena dlouhá doba generalátu za panování Karla VI. a částečně Marie Terezie. Poněvadž sledovaná doba vrcholného baroka stran Böhmba nebyla doposud uspokojivě zpracována, bylo zapotřebí zejména pomocí pečlivě vedených denních záznamů, znovunalezených plánů k řádovým stavbám a dostupné literatury učinit touto prací sondu a zhodnocení kulturní historie křižovníků s červenou hvězdou za života tohoto významného velmistra s nutnými přesahy.

⁵ SVATOHOR 1927, 8.

⁶ Sicut Cruciferi Hierosolymitani-quam plurimi enim nobile set generosi. In: SVATOHOR 1927. Leripipia byla pokrývka hlavy.

⁷ Dle Bělohávků z archivu na Hradišti č.I.B I.7. obě listiny. In: SVATOHOR 1927, 8.

1. Nová doba s novým řádem aneb umění jakožto vyjádření řádové identity od velmistra Valdštejna – Unus est Magister vester (Mt 23, 8)⁸

Slavná doba křižovnických špitálníchů začíná gradovat za posledního postulovaného velmistra a generála Jana Bedřicha Valdštejna (1644 Vídeň–1694 Duchcov). Bratři křižovnického řádu si sami zvolili možnost postulance, na niž navázali od doby velmistra Antonína Brusa (1552–1580). Byl to malý, ale významný řád, jenž si byl vědom svého postavení v Českém království a potřeboval schopného generála, který by špitální komunitu dobře reprezentoval a vedl. K pochopení chodu malého řádu je třeba vědět, že od 16. věku je prezentována řádovými historiky vlastní dějinná substance poněkud okřídleně, což ovšem činily snad všechny staré komunity, které se chtěly jedna před druhou předhánět svojí „vetustas“ či ukázat své prvenství před novými, jež vzešly z tridentského koncilu.⁹

S největší pravděpodobností povstala první komunita jak bratří, tak sester z podnětu Anežky Přemyslovny a její matky Konstancie kolem roku 1231 v Praze. O novém řádu, jenž vznikl ze špitálního bratrstva, se dá hovořit až po roce 1237, kdy byl schválen Řehořem IX. bulou „Omnipotens Deus.“¹⁰ Řádová tradice hovoří později o prvním velmistrovi Albertovi ze Šternberka, jenž měl s prvními rytíři dojít z Betléma přes Akvitánii a usadit se cestou přes Hloubětín v Praze u Sv. Petra na Poříčí roku 1217. Místní historikové vycházeli z obecné historie křižovníků, kteří povstali již krátce po Kristově smrti či s jistotou za Konstantina Velikého ve 4. století a z nich se vyčlenili ti, kteří přijali červený kříž a v Praze poté hvězdu. Tuto „pravdivou“ historii uváděli z řádových mužů Antonín Tudecius¹¹ ve Vratislavi i

⁸ NA ŘKř, karton 6.

Lob und Ehrenred so an dem Hochansehnlichen Ehrenred Ihro Hochgrafflichen Hochwurden und Gnaden Des Herrn Herrn Hans Fridrich von VValdstein wohlbenandten Bischoffen von Koniggratz u u diss man derosselben Ehrndt freudenreiche Einbekleidung oder Neueinvestitur der General Grossmeisterschafft durch ganz Bohmen Mohren Schlesien und Polen eines edlen uhrhalten Kreiz und hospitalsordens von Rothern Stern aus den Wappen Ihres erstens Generals in Bohmen Alberti a Sternberg als benannt Den 14. Septembris Am Fest der Heiligen Kreitz Erhohung . In dem vohrnehmsten Hauptsitz diesses ganzen hocheddiligen Ordens in Prag solenniter celebriter , gehalten durch den Ehrwürdigen Patrem Sigismundum Hartman der Societet jesu Priestern Im Jahr der Gnadenreichen Geburth Christi 1668.

⁹ Viz SVATOHOR 1927, 5.

¹⁰ Nejnověji veškerá Agnesiana in: KELNAR/KLUKOVÁ/MATYÁŠOVÁ/RAJDLOVÁ 2011.

¹¹ Řádový sekretář v konventu ve Vratislavi v první polovině 18. stol. Bližší údaje nezjištěny.

známější Jan František Beckovský.¹² Anežka byla přesto u křižovníků zejména v Čechách velmi ctěná, ačkoliv její kult nepřesáhl konventní zdi. Helena, matka Konstantina Velikého, byla naopak pasována za skutečnou matku, ovšem pravý kult, jenž se přenášel sochařskými zpodobeními v řádových kostelích do křižovnického prostředí, nikdy hluboce nezakořenil. Spíše byla svatá Helena chápána jako nálezkyně sv. Kříže a rodička slavného panovníka.¹³ Beckovský začíná svoji *Historia Ordinis...* : „... noster summspit suum initium a S. Helena...“.¹⁴ Do této situace, kdy jsou bratři rozesetí takřka po celých Čechách, Dolním Slezsku s centrem ve Vratislavi a malém ostrůvku na Znojemsku, vstupuje nový generál, aby za pomoci generálního převora Jiřího Ignáce Pospíchala znovu zkonsolidoval kdysi významné bratrstvo. Na základě sdílené tradice povýšil konečně Leopold I. řád na rytířský v roce 1675 a velmistr téže komunity byl zařazen mezi I. třídu zemských prelátů, mezi řeholními na prvé místo.¹⁵ Císař duchovní zemských stavů roztřídil do tříd, které si zde připomeneme, poněvadž počínaje velmistrem Pospíchálem, všichni včetně Böhmba udržovali se všemi často důležité vztahy, jež se odrážely i v uměleckém snažení. V první třídě byl jako prvý pražský arcibiskup, dále biskupové litoměřický a hradecký, maltézský velkopřevor, probošt od Sv. Víta, probošt z Vyšehradu, probošt staroboleslavský a křižovnický generál. Ve druhé byli zastoupeni opat břevnovsko-broumovský, opat z Oseka, opat strahovský (tito dva se vždy střídali na zemském sněmu) a opat z Emauz. Ke třetí třídě zařadil panovník opaty ze Zbraslavi a Kladrub, opata z Teplé, ze Svatého Jana pod Skalou, vyšebrodského, plaského, sázavského, probošta z Chotěšova, děkana Vyšehradské kapituly a probošta z Doksan.¹⁶ Řeholní uskupení

¹² Z barokních historiografů: Jan František BECKOVSKÝ: *Poselkyně starých příběhův českých aneb kronyka česká...*, Praha 1700, 365, 405; *Historia Ordinis...* rkp. v řádové knihovně v neuspořádané sloze J. F. Beckovský; Michael FIBIGER: *Dissertatio de ortu et Progressu Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum Rubea Stella Anno 1707 conscripta, Controversia super edendo libro de Ortu et Progressu Ordinis Nostri a magistro Wratislaviensi D. Fibiger de Anno 1706*, Klementinum, Sign. XXIII C5/9; Antonius TUDETIUS: *Epitome historica Sacri Mil. Ord. Crucigerorum cum rubea stella ex variis famosis Scriptoribus, Historicis, et ipsis Sacri Ordinis Archivorum documentis authenticis, jam olim conscribi septa a Rev. Per. Ac Ampl. D. D. Mich .Jo.Fibiger; HAMMERSCHMIED 1723*, 56–65.

¹³ Viz dle četby nokturn o svátku sv. Heleny. In: *Officia propria 1853*, 16–18.

¹⁴ *Historia* uložena v netříděné sloze v řádové knihovně, zde i řada opisů i z 19. stol. Zdá se, že řádová historie, *Statuta a Regule sv. Augustina* se opisovaly během noviciátu k vlastní potřebě. Tomu nasvědčují podpisy různých členů na příslušných opisech.

¹⁵ MENZEL 1978, 22. Zmíněno i u jiných autorů, např. BIENENBERG 1786, 110.

¹⁶ MENZEL 1978, 22.

křížovníků od druhé poloviny 16. věku za vedení velmistřů-arcibiskupů vstupuje z valné části do služeb pražské arcidiecéze. Přestože si uchovali svoje špitálníctví, povětšinou se věnovali farní správě, případně výchově mládeže či vojenství. Zřejmě situace nazrála k volbě z vlastních řad, ale situace nebyla buď stabilizovaná, nebo to byla taktika rozvážného Pospíchala, díky níž se „Conte savio“ jakožto nově jmenovaný biskup hradecký stává opět postulovaným velmistrem.

Valdštejn nastoupil po Karlu Libštejnském z Kolovrat (1624–1668), který se ani nedožil převzetí úřadu velmistra. Ve stejném roce 1668 se vyhlédnutý kanovník olomoucký a vřatislavský, nominovaný biskup hradecký ujal úřadu a jak dějiny ukazují, nebylo to pro něj jen výnosné obročí, nýbrž započal s vlastní obnovou nyní již rytířského řádu. Ačkoliv za kardinála Harracha bylo přistoupeno k barokizaci původního gotického trojlodí Sv. Františka u paty mostu a započato se stavbou konventu 1661 Carlem Luragem (1615–1684), běželo o pouhou modernizaci středověkých staveb, jež se tísnily podél Vltavy hned u mostu na staroměstské straně. Z původního záměru barokizace středověkého prostoru však sešlo a v roce 1679 byly dodány tři plány ke stavbě nového konventního chrámu Giovannim Domenicem Orsim (1634–1679).¹⁷ Luragův vyučenec nastoupil na místo svého mistra, ovšem ani první dva podélné koncepty, ani třetí centrála nebyly provedeny, nýbrž užít zcela nový návrh arcibiskupova dvorního malíře a architekta Jeana Baptisty Matheye. Tento novátorský, ba přímo moderní přístup velmistřův souvisí bezesporu se spoluprací generálního převora Jiřího Ignáce Pospíchala, kterého arcibiskup převzal do svých služeb po předchůdci Harrachovi jakožto provizora arcibiskupství a zároveň jej jmenoval generálním převorem řádu. Zatímco Valdštejn byl mužem nesmírně vzdělaným a zbožným, s velkým kulturním rozhledem, Pospíchal byl mužem praktickým, disciplinovaným a asketickým. Víme, že mladičkový Valdštejn se pohyboval v papežském Římě v blízkosti Alexandra VII., jenž ho ostatně nazývá Conte savio, k roku 1668 se přátelil s Claudem Lorrainem a předpokládají se další známosti na poli kulturním. S jistotou víme, že do Prahy přivezl z Věčného města zmiňovaného Matheye, malíře burgundského původu usazeného v Římě.¹⁸

Ve svém kázání k nastolení Valdštejna za velmistra uvedl jezuita P. Hartmann spojitost Valdštejnovu s křížovníky, potažmo obsah erbu s historií řádu. Zde je pochopitelně

¹⁷ STOLÁROVÁ/VLNAS 2010, 525–527.

¹⁸ Nejnověji k Valdštejnovi HRBEK 2013.

závazná historie řádu, jež sahá ke Konstantinovi a sv. Heleně, ba až do časů Kristových. (Betlehemité – Leo ex Betlehem, lvi ve znaku rodovém) Kazatel umně spojuje jeho život i rod s křižovníky, které již zde nazývá rytíři a opěvuje slavné velmistry i mistry strany slezské, nemůže chybět oslava jak Kristova kříže a Panny Marie, jíž získal v Loretu povolání k duchovnímu stavu, tak oslava panovníka Leopolda I. Dá se říci, že uvedená promluva byla jedním z hnacích motorů k novému běhu špitálních se svým novým vznešeným velmistrem. O prvních krůčcích k novodobému rozkvětu můžeme hovořit ovšem již za velmistrovství kardinála velmistra Arnošta Harracha, jenž dal, jak řečeno výše, stavět nový konvent a povolal do služeb řádu Luraga. Za Harrachova vedení se přistoupilo k částečné obnově původního gotického kostela. Řád by jistě nezačal vzkvétat v ekonomické a hlavně spirituální oblasti, kdyby nebylo Jiřího Ignáce Pospíchala. V případě zmiňovaného řádu téměř nejde oddělovat oba preláty, jelikož práce obou šla ruku v ruce s budováním nového zřízení, ke kterému daly základ nové konstituce v roce 1675.¹⁹

1.1. Jiří Ignác Pospíchal a Jan Bedřich Valdštejn – obnova řádového ducha

Jiří Ignác se narodil roku 1634 v Polné na Vysočině.²⁰ Ve třidvaceti vstoupil ke křižovníkům, ve čtyřidvaceti letech složil sliby a po roce noviciátu se stal profesem. Po převorovi Wolfgangu Tillischovi²¹ ho jmenoval Harrach správcem priorátu 1664, když předtím vykonával pro arcibiskupa službu soukromého kaplana. Poté byl správcem arcibiskupských statků a zároveň vedl prakticky křižovnícký řád i pro Valdštejna, než byl

¹⁹ Tzv. Statuta recentiora, přijata 1670, Apoštolským stolcem schválena 1675. Vycházejí z Augustinovy Regule, Písma, závěrů Tridentina (zejména Sessio XXV de Regularibus.), ze starších konstitucí Statuta Reformationis z roku 1292, Capitulum I. et II. Antonii, Capitulum Bercae z roku 1599, Capitula Sclessini, dále ze starých Constitutiones – C. Wratislawienses, C. Zdenkonis, dále vychází z kanonistů a teologů – Layman, Gavantius ad. V této podobě sloužily konstituce do velmistra Beera, který pověřil sekretáře Antona Mitschana k vypracování některých nových částí, od té doby (1853) se nazývaly Regula, Statuta et Constitutiones s. militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea stella. In: JACKSCHE 1904, 152. Pozdější konstituce upraveny dle nového kodexu kanonického práva po roce 1913, nejnovější vycházejí z původních, ale upraveny dle směrnic kodexu církevního práva z roku 1983 a II. Vatikánského sněmu. Regula et constitutiones ordinis crucigerorum cum rubea stella schváleny Kongregací pro společnosti zasvěceného života a společnosti apoštolského života v roce 1998. Po roce 1913 již římské kongregace neuvádějí v názvu „militaris“ a řád je řazen v Anuario pontificio mezi řády kanovnícké.

²⁰ K Pospíchalovi POŠMOURNÝ 1932. Nyní se pracuje na vydání Pospíchalova Deníku (Mikulec, Svatoš, Linka, Nováková, Pučálík). Odtud čerpány veškeré informace v textu k době Pospíchalově. Deník byl péčí řádu svázán až v roce 1736 s názvem Diarium seu potius fragmenta diarii piissimae memoriam magni Pospichal nostri etc. In: BĚLOHLÁVEK/HRADEC 1930, 144.

²¹ Zemřel 6. 5. 1662 v Praze. In: JIŘIŠTĚ 1997b, 34.

zvolen po jeho smrti velmistrem v roce 1694. Poměrně krátkou dobu zastával velmistrovský úřad, zemřel 26. srpna 1699 jako papežský protonotář a infulovaný prelát s nominací světícího biskupa pražského.²² Ovšem nyní zpět k vlastním počínům Valdštejna i Pospíchala.²³ Co se týče hmotného zabezpečení a Pospíchalova života či komunity bratří, je hlavním zdrojem poznání jeho činnosti diář.²⁴ Z poměrně konsolidovaného majetku, který se podařilo již za jeho předchůdců restituovat po válkách husitských aspoň z větší části, snažil se obnovovat středověká řádová působiště či zakládat zcela nová. Ze středověkých komend²⁵ byly zachovány řádu jen Cheb a Most, titul komendy a proboštství dal Valdštejn starobylému Mariánskému Chlumu. Ve druhé polovině 17. století měla křižovnická vrchnost (tzv. „špitála u mostu“) svá panství a poddané na územích obcí či farností v Praze, na Starém Městě kostel, konvent, špitál a pivovar, na Novém Městě Biskupský dvůr s poddanými Na Poříčí, za Poříčskou branou Zabransko neboli Špitálsko, Dáblice, Hloubětín, Slivenec, Dobřichovice, Řevnice, v Povltaví Borotice, Drašetice, Županovice, Hubenov, Živohošť, Klučenice, dále na druhé straně Tursko, Vrbno, Dolany, část Kralup, v převážně německy mluvícím prostředí Karlovy Vary, Loket, Chlum sv. Maří, Kynšperk, Cheb, Tachov, Pšov u Žatce a Kaštice, Most-Václavice se Střimicemi, Chanovem, Nemelkovem a Sedlicemi. Koupil od Mitroviců získal Pospíchal panství Starý Knín a dvůr Planou u Klučenic.²⁶ Na Moravě řád vlastnil Hradiště sv. Hypolita u Znojma, Popice, Morašice, Hodonice a Mašovice s přílehlými mlýny, vinicemi, lesy a polnostmi. Zdá se, že po svých předchůdcích nebyl stav řádu nikterak stabilizovaný, a tak Pospíchal jistě zpočátku s podporou velmistra provedl řadu změn. Zdá se, že do druhé poloviny 17. věku žilo nevelké množství členů převážně na farách vlastních či světských, případně se věnovali špitální službě. Z diáří víme, že v roce 1663 bylo v konventu

²² PODLAHA 1917, 206.

²³ K Pospíchalovi JIŘIŠTĚ 1997a, 38–39.

²⁴ Originál Deníku od 40. let 20. stol. ztracen, opis od P. Pošmourného se chystá k edici. Zde v textu užita Pošmourného studie. Kniha měla název: *Diarium seu potius fragmenta diarii piissimae memoriae magni Pospíchal nostri, quo temporibus primis prioratus sui, partem propria manu, partem alia, ab anno 1661 usque ad annum 1680 inclusive posteritati reliquit, in quo multa secretiora ordinis reperiuntur, quae sparsim et seorsim in diversis locis reperta in unum collecta sunt anno 1736.* Pošmourný nazývá diarium Deník, čehož se zde budu držet, na rozdíl od *Diaria domestica*. In: POŠMOURNÝ 1932, 5.

²⁵ Zcela zanikly komendy se špitály v Litoměřicích, Ústí, Klatovech, Stříbře, Kouřimi, Písku, Budějovicích (založená Karlem IV. 1361) a v Sušici (založená Václavem IV.). In: JACKSCHE 1882, 8.

²⁶ POŠMOURNÝ 1932, 5–63.

v Praze 5 kněží, 1 klerik a 2 novicové. Na venkovských farách působilo asi 25 kněží. Stav se pomalu zlepšoval a v roce 1665 byli i odmítáni další kandidáti se slovy „lidmi se přemáhati nelze“.²⁷ Je patrné, že křižovníci drželi numerus clausus. V roce 1680 již bydlelo v konventu 11 kněží, 5 bratří bez svěcení a 3 novicové. Celý řád v Čechách a na Moravě měl 42 kněží, 5°bratří a 3 novice. Přesto nebylo dostatek kněží na všechna řádová místa, poněvadž Slivenc, Tursko, Borotice, Živohošť, Klučenice a Unhošť byly administrovány z konventu. Hloubětín, Vrbno a částečně Unhošť byly prozatím svěřeny okolním kněžím světským. Dle deníku působilo ovšem několik řádových kněží i na světských farách, což na jednu stranu pomohlo pražské arcidiecézi při fatálním nedostatku duchovenstva, na stranu druhou služba řádu pro rozvoj arcibiskupství nesmírně vysilovala a upadal klášterní život. Pospíchal si byl vědom, že pokud neobnoví řádový duch mezi spolubratry, bude řád neustále upadat. K počátku roku 1663 si programově zaznamenal do diáře: „V tomto létě mnoho dobrého zvelebiti a zlého porušiti jak v duchovních, tak v světských před sebe jsem vzal. Protož Ty, nejsvětější Ježíši, jenž jsi Alfa i Omega, tj. začátek i konec, dej vše dobré začítí a dokonati. Ty, nejblahoslavenější Rodičko Boží, Panno Maria, jež ode všech jsi nazývána Virgo prudentissima, Panna nejmoudřejší, ano, dům moudrosti, uděl mi jiskřičku své moudrosti, abych vše podle povolání svého k rozmnožení k Tvé cti a slávě řídití mohl. Ty, svatý Otče Augustine, který jsi celý řád náš pod plášť ochrany Své přijal, nedopouštěj, abychom pro veliké pohoršení naše té ochrany zbaveni byli a déle od řehole Tvé jako bludné ovce bloudili. Ty, S. Francisce Seraphice, který obcující na tomto světě byl jsi Pater pauperum, Otec chudých, a nic nemaje vším jsi vládl, prostředkuj též s námi, abychom též podle povolání našeho živi jsouce, chudým dobře činili a jim sloužiti mohli. Ty pak Blahoslavená Panno Anežko, zakladatelkyně tohoto špitála našeho, za to Tebe se vši ponížeností žádám a prosím, ne des haereditatem tuam alieno, nedávej dědictví tvé v ruce cizích. Ita vovet devotissimus P.°Georgius Pospíchal, administrator.“²⁸ V tomto duchu Pospíchalových následovníků se udržovalo špitálnictví, zvláště slavnostně dvakrát do roka, a to na Zelený čtvrtek ve spojení s obřadným mytím nohou rukou samého velmistra a podruhé obřadným pohoštěním špitálníků na slavnost Anežky České, jak popisuje záznam diaristy z roku 1728: „Po skončení zpívané mše šel velmistr spolu s hosty, jak duchovními, tak světskými do společné ložnice

²⁷ Deník, nepag..

²⁸ Deník na počátku roku 1663.

chudých, kde naši chudí společně s těmi z Nového špitálu, celkem 38 osob, společně poobědvali. Velmistr jim v souladu s posláním našeho řádu u stolu posluhoval. Přítomni byli všichni členové řádu, pokud jim v tom něco nebránilo, a stejně jako velmistr s radostí a křesťanskou láskou sloužili chudým. Následovalo pohoštění, které konáno proto, že byl svátek a také výroční den zvolení stávajícího velmistra.²⁹ K léčebným účelům v klášteře včetně špitálu byl vedle dobově oblíbeného pouštění žilou využíván věhlasný minerální pramen, který byl do Prahy dopravován v lahvích s řádovým znakem, z nichž se jedna dochovala s reliéfem řádového znaku.[2] Tato minerálka se mimo pražské centrum vyvážela i do ciziny, jak uvádí zpráva z roku 1727 o tom, že do Norimberka bylo dodáno 24 beden této vody, jejíž hlavní účinky tvořily soli, které obsahovala.³⁰ Kyselka na regulaci trávení byla žádána i ve Slezsku, Rakousku, Uhersku a jiných zemích, stejně jako chebská.³¹

S tímto svým mottem vstoupil Jiří Ignác na scénu, aby s podporou velmistřů zachránil nestabilní komunitu. Práce byla nesmírně těžká, poněvadž se stal velmi mladým představeným a řada členů byla zvyklá na svůj život mimo konvent. Z deníku se ví, že si stěžuje na nesvornost mezi členy (*rarissima concordia inter nos*), na svoji adresu si vyslechl „o mladíčku z ničeho povzneseném“, „o uhlíři, který byl udělán králem“. Pro další rozvoj řádu je nyní na místě připomenout některé z jeho reforem, které později přispěly k mohutnému rozkvětu za jeho nástupců, zejména za Böhmba. Například přikázal nosit delší sutanu, aby nebyly vidět jezdecké boty, vykázal ženskou posluhu z klauzury, v pátky přikázal jíst zeleninu místo vybraných ryb, zamítl pompézní pohřby členů, za vyřízení žádostí o nošení zlatého kříže nechával žadatele stavět pokoje pro chudé, založil knihovnu a ustavil knihovníka. Po dostavění konventu roku 1670 bylo v prosinci zahájeno sezení bratří, ze kterých vzešla nová statuta, jež byla schválena Klementem X. v roce 1675. Co se týče domácího chodu, vstávalo se v pět hodin, přes den se členové věnovali svým povinnostem duchovním či špitálními se společným obědem, večer v půl deváté se na pokoji měli věnovat modlitbě a po deváté se již nemělo vycházet ven. Bratři i studenti se měli každý týden zpovídat a nekneží každý týden přistupovat ke sv. přijímání. V křížovnickém řádu zřejmě nebyla samozřejmostí chórová modlitba, ovšem Pospíchal se v rámci své reformy snažil

²⁹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 2. březnu 1728, nepag.

³⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k dubnu 1727, nepag.

³¹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k dubnu 1727, nepag.

o°zavedení společných hodin, aby mj. místní duchovní zaměstnal povinnostmi v domě. Stanovil, že v adventu se bude po obědě cvičit čtvrt hodiny chorální zpěv k vánočnímu officiu, pro postní čas stanoveno, aby se každý třikrát v týdnu věnoval čtvrt hodiny po čtvrté hodině rozjímání. Dále se měli v postní době modlit breviář v chóru, aspoň částečně, a to v deset hodin dopoledne nešpory. Na první den (10. 2. 1663) se dostavil jen Pospíchal a novokněz. I když se nešpory částečně ujaly, bylo od společné modlitby přece jen od srpna upuštěno. Na venkovských farách si pochopitelně vedl každý křížovník svůj duchovní život, zpravidla jako světský duchovní. Pokud zde bylo více členů, tak se věnovali špitální péči. Řeholní život ad pedem pontis započínal noviciátem, do kterého byli přijímáni kandidáti starší šestnácti let, po studiu filozofické akademie (logika, fyzika a metafyzika). Žádost se podávala písemně a o přijetí rozhodoval velmistr s převorem. Za doby Pospíchala nastupovali kandidáti v srpnu nebo v únoru, což odviselo od složených zkoušek. Před nástupem si ovšem museli kandidáti vyprositi na vrchnosti propuštění.³²

Po čtrnácti dnech, které se dají nazvat kandidaturou, přijali černou sutanu bez znaku a po roce skládali celoživotní sliby, ke kterým byli připuštěni na základě rozhodnutí domácí kapituly. Sliby se skládaly povětšinou na svátky sv. Kříže (Nalezení a Povýšení) a na svátek sv. Anežky. Ještě během noviciátu se učili konat pokusná kázání, aby měli dobrou průpravu do samotného studia teologie v Klementinu. Od noviců se mimo jiných dobrých vlastností žádala „veselá mysl“. Vidíme, že řád si začal budovat svoje pozice pečlivým vybíráním nových adeptů, již měli vést praktický duchovní život. Dobrým studiem, kdy byli v domě zkoušeni vlastními korepetitory, se připravovali na městskou či venkovskou pastorační spojení často s duchovními úkony ve špitálech. V létě bylo dovoleno navštěvovat rodiče, příbuzné i známé, ovšem novicové museli celý rok zůstat v konventu. Na konci masopustu byla notná zábava, kdy se za četného jídla, pití a jiného rozptýlení zvali také různí hosté. Tato živá tradice se udržela v řádu velmi dlouho, širěji na ni vzpomenu v diářiích Böhmbových. Domnívám se, že po tříletém studiu teologie v Klementinu, když byli členové vysvěceni na kněze, byli ustanoveni dle svých schopností obvykle na řádovém zboží. Nejvyšší metou se stala hodnost velmistra, která nastala volbou mezi profesy na doživotí. Další bylo místo generálního vikáře řádu, jenž sídlil na Hradišti sv. Hypolita nad Znojmem, a také samotnými dignitáři byli komandéři v Chebu, Mostě a Chlumu. V době Böhmbově se počet tzv. větších beneficiátů zvýšil o další komendy v Uhrách a ve Vídni. Jelikož se stanovilo, že křížovníci

³² Stručné informace in: POŠMOURNÝ 1932, 16–19.

mají mít šat dle kněží maltézského řádu, rostla často mezi členy křížovníky touha přizpůsobit se maltézským nošením i vnějším znaků, jako rochety či kříže na krku. Mimo komandéry (byli kněží na rozdíl od maltézských či německých rytířů) zastávali členové úřad farářů či administrátorů nebo zpravidla po svěcení prostých kaplanů. Nebylo ovšem výjimkou, že někteří sloužili i jako domácí kaplani, učitelé, zpovědníci u dvorů biskupů a aristokracie. Poměrně velké množství členů obdrželo taktéž z Říma tituly apoštolských protonotářů,³³ jež se pojily nejen s danými právními úkony, ale i infulí. Nádherou milovnost mnohých členů hlavně ve slezské části řádu, kde vydržovali livrejované sluhy, mohla vést občas k duchovnímu úpadku.³⁴ Je proto typické v denních záznamech, kterých se budu posléze držet, že se diaristé přímo vyžívali v přesných liturgických popisech, což zahrnovalo nejen samotné obřady, ale veškeré nezbytné tituly, látky, osvětlení, a což je příznačné pro křížovníky, kvalitní hudební doprovody.

K hlavní náplni kdysi hospitálního bratrstva patřila špitální činnost. Tu zajišťovali ve středověku všichni bratři, dokonce i sestry.³⁵ Posléze ovšem s donacemi kostelů i zajišťováním svátostí ve špitálech vyvstávala potřeba kněží, což vedlo zejména v době postulace 16. a 17. století téměř k dokonalé klerikalizaci a během 18. věku laičtí bratři z řad křížovníckých mizí. Nás bude zajímat uchopení špitálské péče v raném novověku, poněvadž řádové špitálnictví tvořilo původně ve všech rytířských řádech základ k existenci těchto řeholních uskupení. Na to se právem patres od mostu odvolávali, když žádali o uznání čestného, leč pro baroko velmi důležitého titulu – *ordo militaris*.

S mnohými budovami v majetku řádu se pojily menší či větší prostory zbudované jakožto špitály pro větší či menší počet obyvatelů špitálu. V řádu má špitál dvojí význam.³⁶ Jednak vše, co křížovníci u mostu vlastnili – kostel, konvent, pivovar a místnosti špitálu, nebo jen „*domus pauperum*“, což byla samotná budova špitálu. V užším smyslu slova patřili ke špitálu i příšlí pocestní, studenti, které řád vydržoval i ke zpěvu v kostele. Ve vyšších patrech špitální budovy obvykle bydleli křížovníci. Co do počtu špitálníků, za doby Pospíchalovy dlelo u mostu 10 až 20 mužů, žen i odložených dětí. Ve špitále měli tzv. hospodyně chudých,

³³ Viz Nominační listiny v řádovém archivu, NA ŘKř-L.

³⁴ WRABEC 2000, 33.

³⁵ Určeny z neznámých důvodů k vymření v Chebu již ke konci 13. stol.

³⁶ POŠMOURNÝ 1932, 33.

jež se starala o praktický chod, a pokud bylo třeba, byl přivolán ranhojič. Mimo jednu místnost sloužící za nemocnici měli refektář, kde se scházeli ke společnému stolu a modlitbě. Denní režim spočíval ve společných ranních modlitbách v půl sedmé, pak večerních v pět a o sedmé šli spát. Poznávacím znamením křižovnických špitálníků byly červené pláště. Dozor nad lidmi konal bratr se sliby či novokněz. K hmotnému zabezpečení sloužily každému vlastní úspory, po smrti ovšem zbytek peněz přecházel automaticky závětí na špitál. K širšímu kruhu tzv. “špitála sv. Františka“ patřili i křižovníci, studenti, vydržovaní chudobní i zaměstnanci. V sedmdesátých letech zde pracovali kvestor, účetní stavby kostela, 3 osoby v kuchyni, v pivovaru 4, ve vrátnici 2 s dětmi, ve stáji 5, 1 stolník, 2 písaři převora, pekař, řezník, řezač slámy, posel a advokát. V kanceláři seděli špitálský důchodník, obročník a dva kancelisté. S řádovými bratry a hosty zde u mostu bydlívalo za Pospíchala přes 70 lidí.

K chodu samotného řádu, jenž byl rozšířen v Čechách, na Moravě, ve Slezsku, Polsku, později v Uhrách a Rakousku, přispívaly mnohé statky a majetky, jejichž výnosy sloužily k výživě špitálů, samotných křižovníků a údržbě mnoha budov. Nad mnohými farnostmi výše zmíněných lokalit měl řád svůj patronát nad kostely či se zde dělil s městy. Řád fungoval i jako vrchnost nad svými panstvími, jež se kryla většinou s řádovými statky. Hlavní statky, jež zajišťovaly ekonomický chod řádu se špitály, ležely v blízkosti Prahy – Ďáblice, Dobřichovice, Slivenec, Hloubětín, Tursko, v Povltaví Klučenice a na Moravě Hradiště u°Znojma. Posledním panstvím zakoupeným Pospíchalem roku 1669 za 42 500 zlatých byl Starý Knín. Mimo polnosti a lesy roztroušené zejména ve středních a západních Čechách tvořil důležitý příjem zejména naturální lom na mramor ve Slivenci. Mlýny, ovčince, hospody, pivovar a další domy se zámek v Dobřichovicích a později postaveným domem k odpočinku na Konvářce patřily také k poměrně velkému ekonomickému zázemí.

1.2. Stavební i jiné aktivity druhé poloviny 17. století³⁷

Už bylo výše řečeno, že v době Harrachova velmistrování vedl konvent u mostu generální převor Tillisch, jenž vedl stavbu klášterních budov. Bohužel někdejší klášteriště dnes nestojí, vyjma generalátu, protože celá zástavba nepravidelných jednopatrových budov ustoupila asanaci za velmistra Marata.³⁸ Pospíchál uvádí, že se poprvé jedlo 31. května 1663

³⁷ SÁDLO 1929 (v archivu UK, č. 65).

³⁸ Velmistrem 1902–1912. In: JIŘIŠTĚ 1997a, 42.

v upraveném konventu, knihovna zařízena v témže roce k 6. červnu.³⁹ Ještě tedy Tillisch uzavřel smlouvu s Karlem Luragem a kameníkem Spinetim i na stavbu špitálu, potažmo celé budovy generalátu. Původně běželo o dvoupatrovou budovu se štítem k řece, na němž se skvěl znak velmistra Harracha. Přízemí se záměrně budovalo pro špitál, první patro jakožto prelatura. Přízemí tvořily již popisované místnosti pro chudé, tzv. „kapli chudejch“, a podnož nového chrámu tvořila původní gotická prostora, přetvořená Matheyem v kapli s krápníkovou výzdobou. Zatímco první patro sloužilo generálovi, v druhém bydleli řádoví kněží. Posledního května 1662 posvětil Pospíchal základní kámen. Zřejmě na Valdštejnův zásah se přistoupilo k novostavbě kostela sv. Františka dle plánů Jeana Baptisty Matheye (1630–1695).⁴⁰ Burgund'an usazený v Římě, původní profesí malíř, nabyt architektonického vzdělání za dvacet let v okruhu Berniniho následníků a Carla Rainaldiho. Snad v uměleckých kruzích se setkal s Valdštejnem v roce 1668, jenž si ho poté přivezl s sebou do Prahy. Conte savio, spokojený s římským pobytem, se jen nerad vracel na sever a snad římská atmosféra mu vnukla obdarovat svou metropoli soudobou architekturou, kterou mu měl Mathey zprostředkovat. Mimo staveb pro Valdštejny či jiné navrhl Pospíchalovi přestavbu arcibiskupského sídla a novostavbu řádového kostela sv. Františka. K novostavbě chrámu došlo až po stavbě konventních špitálních budov, jelikož původní raně gotické trojlodí z padesátých let 13. věku bylo ještě dobře zachováno včetně raně barokní výbavy a kostelík postačoval. S novým rozvojem celého řádu, který byl sice malou komunitou v Čechách i ve Slezsku, a možná právě proto, za hlavní podpory Valdštejnovy vznikla nová chrámová stavba, centrála s kupolí na tamburu, první v království. Domnívám se, že byly odmítnuty tři výše zmíněné Orsiho plány, protože snad sám Valdštejn po poznání římského prostředí preferoval zcela nový architektonický koncept, který záhy ovládl celé náměstí u mostu mezi Staroměstskou věží a Sv. Salvátorem. Dále zde hraje roli v nové Matheyově stavbě architektonická figura, tvar svatého Kříže řeckého typu. Určitě tedy běželo o prestiž nově stvrzeného rytířského společenství a prezentaci uměnímilovného arcibiskupa-velmistra. Stavba kostela serafinského světce plně splnila svůj účel a tvořila doslova „výstavní prostor“ nositelů červeného kříže a hvězdy. Zatímco Luragův konvent,⁴¹ jenž se táhl podél

³⁹ Deník.

⁴⁰ K Matheyovi literatura viz VLČEK/HAVLOVÁ 1998, HORYNA 2001.

⁴¹ Srov. VLČEK/HAVLOVÁ 1998, 137–139.

Křižovnické ulice, s dalším křídlem přes dvůr a křídlem podél Vltavy, udivoval úmyslnou jednoduchostí v intencích asketického pragmatika Pospíchala, generalát se stal výstavnou dvoupatrovou budovou se sdruženými okny a přepásaným vysokým řádem. Celý areál tzv. „špitála sv. Františka u mostu“ dovršila svatyně realizovaná dle římských intencí. K roku 1679 se začíná bourat původní zmiňované trojlodí a bohoslužby se vykonávali v „kapli chudých“ neboli „sacellum inferior“, jež byla zbudována v rizalitu špitálního přízemí. V únoru 1680 začali dělníci stavět základy pilířů, ale kvůli moru od konce května do října stavební práce ustaly. Roku 1683 se už pokrývá kupole bílým plechem a je zakončena „křížem s hvězdou a círáty“. Mezitím se pracovalo i v tzv. „spodním kostele“, kde byly dokončeny krápníky v kněžišti 1683, jistě dle záměru architekta-malíře. Kamenické práce včetně krápníků, Beránka Božího na čelní fasádě, kamenických článků a dvou andělů ze sádry a dvou z olova dodal František Torre (1625–1687). Od počátku stavby se také lámal ve Slivenci mramor na obložení interiéru, z účtů se ví, že červené mramory leštil Matěj Roubíček a také zde nachází práci v oboru štukatérské a kamenické práce Santin Aichel (1752–1702). Jan Bartoloměj Kometa (1620–1687) a štukatér Petr dostali proplaceny hlavice a roku 1684 jistý italský malíř provedl fresku anděla v malé kupoli a sv. Ducha v lucerně. Ze stavební účetní knihy, kterou měl Vojtěch Sádlo k dispozici, vypočítával ve své doktorské práci další jména truhlářů, sklenářů, natěračů, zámečníků a ostatních dělníků, kteří se podíleli na stavbě. Materiál užívali z vlastních zdrojů (Hloubětín, Klučnice, Slivenec ad.) či odjinud z Prahy a okolí. Stavba bez zařízení byla hotova k roku 1687 a 8. prosince na slavnost Neposkvrněného početí benedikována. Příštího roku 27. června přistoupil ke konsekraci sám arcibiskup a při té příležitosti dal razit mince. Celá stavba bez zařízení stála řád 50 000 florénů. Centrála je komponována sestavou spodní části s výrazným skrojením nároží s dominantou kupole na tamburu. Dynamiku stavby činí protipohybová hra konkávních nároží s tamburem kupole. Interiér má loď na půdorysu oválu s proloženými rameny kříže a kněžiště je taktéž koncipováno s půdorysem ve tvaru stejnoramenného kříže. Vynikající stavba vychází z římských inspirací, navazuje na Rainaldiho návrh dvou mariánských kostelů při vyústění Corsa na Piazza del Popolo. Architekt zde užil některých neprovedených Rainaldiho motivů z roku 1661. Typická pro Matheye jsou okna, jež se zužují a jsou rovněž východiskem z Michelangelovy tvorby, a tambur s kupolí blížký Madernově kupoli u S. Andrea della Valle.⁴² Již v roce 1691 žádal Johann Bernhard Fischer von Erlach o kopírování plánů, a jak

⁴² HORYNA 2001, 94.

bude později zmíněno, sloužila stavba jako „výkladní skříň“ velmistřům při návštěvách významných osobností. Dlužno poznamenat, že Mathey nebyl členem cechu a ačkoliv stavbu navrhl, vedl ji Gaudenzio Casanova († 1680) a později Johann Dominik Canevalle (v Praze od 1631) s Šimonem Steyerem.⁴³ Stavba je neorientovaná zřejmě proto, že zde byl nedostatek místa a honosné průčelí s kupolí mělo ovládnout celé náměstí, možná ovšem i proto, že dle Beckovského byl hlavní oltář postaven na místě někdejší cely sv. Petra Canisia,⁴⁴ jenž zde skutečně dlel s prvními jezuiti, kteří sem byli velmistrem pozváni, než se usadili v Klementinu. Pokud bychom uvažovali o ikonologickém účinku chrámu, zřejmě se stal největší demonstrací řádu po stvrzení nových konstitucí, kde římská kurie dala placet rytířskému názvu, a tudíž celá stavba odkazuje k věrnosti papežskému Římu a je i vyjádřením evropskosti malé komunity.

Jistě osoba Valdštejnova silně ovlivnila směr chodu řádu a lze hovořit o šťastné spolupráci velmistra a generálního převora. Již jsem zmínil, že Pospíchalovou intencí došlo k postulaci člena duchcovské rodové větve oproti nabízenému Sobkovi z Bilenberka nebo dokonce vlastnímu proboštu Tomáši Kornelovi Sclessinovi. Nebudeme zde řešit jeho složité právní snahy o získávání kanonikátů, vzdělání na polích práva, filozofie a teologie jak v Lovani, tak v Římě, ani jeho vztahy s řádem, ale shrneme krátce jeho životní běh, jako život zbožného, vzdělaného duchovního, jenž svými mnohými svazky s umělci Říma (Claudem Gellée Lorrainem /1600–1682/, Carlem Rainaldim /1611–1691/, Carlem Fontanou /1634–1714/, G.°A. de Rossim /1616–1695/, Matheyem i Athanasiem Kircherem /1602–1680/) vyrostl v mladém věku v pozoruhodného preláta.⁴⁵ Mimo impozantního chrámu u paty mostu se zasloužil o rozvoj dalšího významného místa spojeného s řádem i poutním ruchem na Chebsku. Oblast západních Čech patřila k velkým majetkovým državám po celý středověk, kdy zde hrál významnou roli komandér u kostela sv. Václava (později sv. Bartoloměje) v Chebu. Řádoví kněží zde v pohraničí až k Tachovu sehráli významnou roli jakožto bašta

⁴³ VLČEK/HAVLOVÁ 1998, 263

⁴⁴ „Když naděje již dobrá byla, že tovaryšstvo Ježíšovo klášter i kostel sv. Klimenta od řádu sv. Dominika v Starém Městě pražském obdrží, přišel z bavorského města Ingolstatu 1555 roku do Prahy velebný kněz Petr Kanisius z tovaryšstva Ježíšového, své obydlí také i zaopatření měl v špitále křížovníků s červenou hvězdou a v tom pokojíčku, kde nyní velký oltář v tom křížovníckém kostele stojí, v kterém někdy blahoslavená Anežka, panna, zakladatelkyně téhož špitálu, bydlívala, on Petr Kanisius až do postaupení kláštera i kostela sv. Klimenta bydlel. Dle BĚLOHLÁVEK 1928, 134.

⁴⁵ Nejnovější zjištění k Valdštejnovi in: HAVLÍK 2008.

katolické víry oproti luteránství.⁴⁶ Také velkou roli hrála duchovní správa u vlastních kostelů (Tachov, Karlovy Vary, Kynšperk, Chlum sv. Maří, Cheb, Milhostov) i světských. Ve druhé polovině 17. století znovu rozkvétá hlavní poutní místo Chebska Chlum (Maria Kulm), které velmistr povýšil na proboštví a komendu během roku 1687.⁴⁷ S povýšením fary na proboštví přistoupil k novostavbě poutního areálu, jenž měl nahradit dosavadní gotické dvoulodí z doby velmistra Mikuláše Puchnera (1460–1490). Zdejší poutní místo založil řád již před rokem 1400 a dodnes je tu uctívána milostná socha Panny Marie zvané v ořeší z doby kolem roku 1300, k zvláštnosti místa přistupují další dvě milostné Thaumaturgy z období krásného slohu a pozdní gotiky. S Braunpockovou přístavbou bude později věnována větší péče tomuto místu, zde se soustředíme na aktivitu Valdštejnovu. Rokem 1687 se začíná bourat pozdně gotické dvojvěží, 1687 je položen základní kámen k novostavbě věží snad dle návrhu Matheye. Celé průčelí bylo dostavěno k roku 1691.⁴⁸ Mezitím od roku 1690 se stavěla Milostná kaple, jež je strategicky umístěna hned za průčelím na místě nálezu milostné první sochy. Za vedení prvního probošta Vojtěcha Kaplánka († 23. 12. 1698) se pod patronací řádu pokračovalo od východní strany budoucího trojlodí k západní straně. Celá mohutná stavba kostela s ambity, proboštvím a školou se táhla do velmistra Böhmba do dvacátých let 18. století. Dodnes není s jistotou vyřešeno, kdo se podílel na stavbě průčelí a chrámu s kaplí. S velkou pravděpodobností bylo celé průčelí s věžemi stavěno dle Matheye, stavba Milostné kaple a chrámu je dílem Kryštofa Dientzenhofera.

V závěru století docházelo k přestavbám či novostavbám na řádových statcích, a dokud žil arcibiskup, a nelze uspokojivě říci, kdo měl na stavbách větší podíl, zda generál či převor. Zřejmě méně důležité zakázky vedl sám Pospíchal. K těm patřila výstavba zámecké kaple sv. Judy Tadeáše při zámku v Dobřichovicích z roku 1679, kde u drobného jednolodí s valenou klenbou se dříve předpokládal též vliv Matheyův. Z novostaveb je třeba zmínit kostel sv. Martina v Tursku a stavbu Písané lázně na Novém Městě. Zatímco v Tursku je u místní křížovnické rezidence doložen Kryštof Dientzenhofer,⁴⁹ jednolodní kostel s plochostropou lodí a věží v průčelí jméno architekta zatím nezná. Nově nalezené půdorysy

⁴⁶ KNETLOVÁ 2009b, 89–90.

⁴⁷ PUČALÍK 2003, 14.

⁴⁸ STEINLEIN 1994. Zde uvedena veškerá dostupná literatura a prameny.

⁴⁹ HORYNA 1998, 50. Zde také veškerá dosavadní literatura a prameny.

bývalého špitálu sv. Anežky přinášejí nová zjištění, kdy dnes již nestojící jednopatrová budova špitálu s kaplí, sálem pro nemocné a byty pro duchovní, s neprovedenou prostorou pitevny mohla být navržena taktéž Matheyem.⁵⁰ Z nepochybně kvalitních interiérů budov, postavených oběma preláty, je známo několik jmen. Tradičně pro řád pracoval Jan Jiří Heinsch (1647–1712), se kterým se pojí lunetové cykly Anežský i Nepomucenský pro pražskou centrálu a další plátina at' na Mariánském Chlumu, u Sv. Petra na Poříčí či v konventu a generalátu řada portrétů představených.⁵¹ Na zmíněném Chlumu provedl nástěnnou malbu poutního chrámu Johann Jakob Stevens ze Steinfelsu (1651–1730) na téma Loretánských litaní, oslavu Nejsvětější Trojice a příbuzenstva Páně.⁵² Sochařská složka je známá prozatím v kostele sv. Františka u'opaty mostu, kam dodali bratři Süssnerové⁵³ z Drážďan v devadesátých letech šest štukových⁵⁴ plastik.⁵⁵ Z liturgického náčiní vlastní konventní kostel kalich a ciborium, původní to dary arcibiskupa. Jde o práce zlatníka Jana Koglera z roku 1687.⁵⁶

Po Valdštejnově smrti byl 21. srpna 1694 zvolen jednohlasně generálním převorem Pospíchal. Již několikrát bylo řečeno, že za společného vedení řádu je potíž zjistit, co který z představených fakticky zanechal na poli umělecké tvorby. Po smrti arcibiskupa odešel záhy 1695 Mathey zpět do Francie a kromě zmiňovaného kostela u mostu zůstávají ostatní stavby postavené za Valdštejna v roli úvah, zda vznikly dle návrhu Matheyova. Zdá se, že Pospíchal pokračoval ve výstavbě rozestavených výše uvedených objektů a velké úsilí věnoval samotnému ukotvení řeholních bratří v obnoveném řádu jak v konventu, tak zejména na farách vlastních i cizích. Jak doba středověku, i druhá polovina 17. věku má pro řád velký význam a není dosud uspokojivě zpracována. Lze říci, že Pospíchal a Valdštejn připravili půdu pro další generace významným stavebním rozvojem i ukončením postulate arcibiskupů.

⁵⁰ PUČALÍK 2013.

⁵¹ NEUMANN 1951.

⁵² PREISS/THON 1997.

⁵³ Süssnerové Konrád Max a Jeremiáš († 1690).

⁵⁴ NA ŘKĚ, karton 291, Inventarium aller Kirchen Kleidungen, Wäsche ... im Jahre 1798 ... 10 Statuen von Heiligen, theils von Alabaster, theils von Stockatur.

⁵⁵ BLAŽÍČEK 1939, 42–50.

⁵⁶ NOVOTNÝ/GRASBERGER 1989, 200.

Tehdy se řád začal rozvíjet zcela sám, přičemž přebral vnější vznešené zřízení od maltézských kněží, od Tovaryšstva Ježíšova vnitřní obrodu a znovuzavedení řeholního života, kam ostatně směřovaly kroky řádu za vzděláním.⁵⁷

Jiří Ignác, z velmistřů raného novověku jistě jeden z nejasketičtějších, se stavěl jako jediný za skutečnou řádovou historií, když říkal: „... nelíbí se nám mínění těch, kteří řád zavlékají až do časů biskupa jerusalemského Cyriaka“,⁵⁸ a také odmítnul Luragovy nabídku na „štukatérské dílo“ konventu, jež by působila jako pendant ke Klementinu.⁵⁹ Přes všechnu přísnost k bratřím i vnějškovosti se stal infulovaným prelátem, protonotářem a těsně před smrtí v srpnu 1699 světícím biskupem pražským. Není snad na místě vyčítat obnoviteli řádu sbírání dignit, spíše se ukazuje, že byl osobností skutečně významnou nejen na poli řádu, ale i v arcidiecézi.

1.3. Jan František Frachimont z Frankenfeldu a Martin Konstantin Beinlich – rozkvět řádu

Se jmény Frachimonta (1699–1707) a Beinlicha se příliš nesetkáme v širší literatuře, poněvadž těmto velmistřům nebyla oproti předchůdcům a nástupci Böhmbovi vyměřena dlouhá doba v úřadu generálů řádu. Přesto se velmi významně zapsali do výtvarných aktivit ve službách vrcholného baroka. Šlechtic Frachimont, rodák z Prahy, byl zvolen jako komandér chebský na stolec velmistřů a zjevně pokračoval v započaté prestiži ukotvení dignit hlavního představeného. Před ním Pospíchal vyzískal hlas a místo na sněmu, první místo jakožto řeholní prelát v Království a potvrzení řádových privilegií. Nyní došlo k nezbytnému řešení situace typické pro barokní období starobylých řádů. Zatímco hlava řádu reprezentovala komunitu na stolci svatovojtěšském opravdu velmi důstojně včetně pália a knížecího titulu, Pospíchal získal též infuli a na Frachimonta dopadlo jednání s papežskou stolicí o právo infule všeobecně pro velmistry. Konečně Klement XI. mu v roce 1701 propůjčil kvaziopatskou moc nad bratry a práva užívání pontifikálií.⁶⁰ V další bule z roku 1705 má právo přijmout opatské svěcení, což platí i pro nástupce. Vnější lesk byl tedy konečně zajištěn a velmistři se mohli při liturgii plnohodnotně rovnat představeným

⁵⁷ JACKSCHE 1904, 151.

⁵⁸ Citace dle: BĚLOHLÁVEK/HRADEC 1930, 146.

⁵⁹ Diář, nepag.

⁶⁰ BUBEN 1996, 37.

opatských řádů. Mistři ve Vratislavi museli čekat na lesk posvěcené mitry a berly společně s rukavicemi, pontifikálními střevíci, dalmatikou, tunicelou, prstenem a pektorálem až do roku 1738.⁶¹ Jan František Frachimont je dále významným prelátem, jenž zajistil pozvolnou dostavbu poutního komplexu na Mariánském Chlumu a jeho jméno se pojí zejména se zakázkami pro Matouše Václava Jäckla, kolegu Mayera a dále výtečnými díly Jana Kryštofa Lišky a Michaela Leopolda Willmanna. Byl to on, jenž s perfektním vkusem dal mistrně vybavit kostel sv. Františka skvělým mobiliářem, a tak mimo znamenitou architekturu dodal řádu i Praze nejkvalitnější malíře a sochaře své doby. S podivem nebyly dosud nalezeny archivní prameny ke skvělým plátnům a je pravděpodobné, že se snad ani nedochovaly. Od roku 1688, kdy arcibiskup chrám slavnostně konsekroval, se přistoupilo pouze k výplni mramorových nik sochami bratří Süssnerů, jinak v kostele stály zřejmě jen tři holé oltářní menzy. Z vnitřní strohé výzdoby dominovala jen Liškova freska v kupoli presbytáře z roku 1689 a možná drobnější výmalby kaplí sv. Augustina a sv. Jan Křtitele. Postupné vybavení chrámového interiéru se táhlo asi třicet let až do velmistra Böhmba. Ze smlouvy uzavřené s Josefem Dobnerem vyplývá, že dle řádového návrhu byl dodán tabernákl na hlavní oltář roku 1700 a rámy od Jäckla k oltářům na samém počátku století.⁶² Z toho se odvozuje pořízení oltářních pláten. Sádlo ve své doktorské práci (1929) litoval, že v klášteře nejsou k obrazům žádné archiválie. Dobner vyhotovil architekturu hlavního oltáře edikulového typu, první v Čechách, a Matěj Václav Jäckel dodal veškerou sochařskou výbavu. Sama architektura retabula zde ovšem potlačuje sochařské doplňky a je nejspíše návrhem některého významného architekta, což bude zmíněno později. Není třeba dodávat, že oltářní celek se skvělým plátnem stigmatizace sv. Františka od Jana Kryštofa Lišky se řadí k tomu nejkvalitnějšímu, čím baroko obohatilo Prahu. Asi hned s oltáři, na který je kontrakt z prosince 1701, dodal Liška i další plátno s motivem Nanebevzetí Panny Marie a Willmann protější s Nalezením Kristova kříže. Ve stejné době uzavřel řád smlouvu se sochařem Oldřichem Mayerem na rozvilinový rám,⁶³ do kterého byl zasazen novozákonní námět Vyhnutí prodavačů z chrámu. K roku 1705 bylo proplaceno Jäcklovi za tři sochy do výklenků

⁶¹ BUBEN 2002, 141.

⁶² SÁDLO 1935, 17–18.

⁶³ Mayer se zavázal zhotovit: „... in die Kirchen der Creützherrn mit dem Rothen Sternein Rahmen zu dem Bildt über besagter Kirch Tür hangendt, von Bildthauer Arbeith dem ihme gegebenen abriß nach, für welche verfertigte Arbeith nun ihme Bildthauer 75 Gulden reinl. zu bezahlen contrahirt Arden. SÁDLO 1936, 30.

(Nepomuk, sv. Maří, sv. Josef, též Jan Křtitel). Je s podivem, jak za poměrně krátkou dobu a°s jakým vkusem zařizoval Frachimont svoje kostely. Po jeho smrti nastoupil neméně významný velmistr, jenž rovněž zapadl nepřízní doby, jistě jeden z nejvzdělanějších na stolci řádových generálů.

1.4. Nástup vrcholného baroka za velmistra Martina Konstantina Beinlicha

„Mírumilovné holubice nezplodí orla, stejně jako není bezbrannému zajíčku dáno příbuzenství se lvy. Přesto však urozené rody odvozují svůj původ i důstojnost krve zděděné po předcích ze skromných poměrů a zlato, kterým se skví koruny králů a paláce šlechticů, pochází z prosté hlíny země a zdánlivě bezvýznamná mořská mušle vydá díky přízni slunce tu nejdrahocennější perlu. Za tuto podobnou perlu prohlásím nikoli neprávem Martina Konstantina Beinlicha..."⁶⁴ Martin Konstantin byl přiveden na svět „chudými, přesto počestnými“⁶⁵ rodiči v Hejtmánkovicích na panství kláštera broumovského 1. listopadu 1654. Řádový pisatel životopisů velmistru formuluje Beinlichův život velmi pateticky a my se mu věnujeme nejen proto, ale hlavně poněvadž tento velmistr přivedl svůj řád během necelých patnácti let velmistrování k úžasnému rozvoji jak na poli duchovním, tak i uměleckém, a tím připravil přímou cestu dlouhému úřadu Böhmbově. Proto je nutné poznat též osobnost Böhmbova předchůdce, jenž byl v některých záležitostech důležitější personou v řádové politice než jeho nástupce, který ovšem pokračoval v jeho intencích.

„Budeme-li místo jeho narození a rodičovskou péči považovat za mušli, pak byla chudá. Avšak přesto vydala z milosti Boží drahocennou perlu a to, co znemožnily rodinné poměry, to vynahradil Stvořitel Martinovi dary Ducha. Již v útlém věku se vyznačoval silnou povahou, vždy myslel dopředu a v základním vzdělání projevoval důvtip.“⁶⁶ Lze věřit pisateli, že není jen chvalořečníkem a že vycházel ze skutečných reálií Beinlichových, k čemuž nám přispívají další činy. S nadáním byl poslán na místní benediktinské gymnázium, po skončení se odebral do Prahy ke studiu filozofie a teologie na Karlo-Ferdinandově univerzitě. Zřejmě musel být vynikajícím studentem, poněvadž obdržel univerzitní stupně magistra filozofie a bakaláře teologie. Píli si získal s pomocí patronů prostředky k dalšímu studiu, takže dále dosáhl ve velké aule Karolína ukončení studia s tezí z veškeré teologie s gradem nejvyšší

⁶⁴ NA ŘKř, karton 212, Series supremorum generalium... 1700–55.

⁶⁵ Na ŘKř, karton 212, Series supremorum generalium..., nepag.

⁶⁶ Tamtéž.

pochvaly. Již během studia požádal o vstup do řádu, což mu bylo umožněno a 1679 byl oděn v řeholní roucho. V noviciátu, kam vstoupil v pětadvaceti letech, se kromě vysoce kvalitního univerzitního vzdělání zdokonaloval, dle slov diaristy, ve zbožném životě, a také k němu vybízel své spolubratry. Dá se předpokládat, že vstup do řádu ve zralejším věku, s ukončeným studiem byl skutečně promyšleným tahem a mladý Beinlich věděl, co od života žádá. V řádu obecně bylo zvykem přijímat univerzitní studenty po filozofii či s celým studiem, ovšem zda v Beinlichově době za velmistra Valdštejna to byl již úzus, těžko soudit. Z relací o jeho životě ovšem víme, že sám poté jako představený přijímal velmi hladce magistratury filozofie. Po ročním noviciátu 4. prosince 1680 složil slavné sliby. Pisatel poznamenává, že ze slibů dbal zejména o přísné zachovávání čistoty. Poté, poněvadž byl vynikajícím studentem před vstupem do řádu a měl strávit v komunitě aspoň tři roky formace, byl vybrán představenými ke studiu práv u profesora Schambogena. Musel být opět vynikajícím studentem, nejenže navštěvoval poctivě přednášky, ale studoval i po nocích, „aby si osvojil a pochopil všechny nuance práva a kombinace vzájemně si protirečících zákonů“.⁶⁷ Často prý říkal, „že právník se stydí mluvit bez zákona, stejně jako teolog bez textu Písma svatého“.⁶⁸ Konečně v roce 1683 dosáhl kněžské ordinace a byl vyslán nejprve za kaplana na Mariánský Chlum, kde pilně kázal, vedl katecheze a svědomitě veškeré duchovní úkoly, zejména u nemocných. Záhy se dověděl o jeho kvalitách hrabě z Goetzenu, majitel borského panství, a vyžádal si Beinlicha na svoji patronátní faru ve Stráži, kam ho s dovolením Valdštejna uvedl. Zde Beinlich nastoupil roku 1686 a již jako farář dbal pečlivě o svěřené stádo a šířil úctu k Neposkvrněné Panně, jejímž byl obzvláštním ctitelem, proto založil ve farnosti i bratrstvo přesvatého růžence. Ve Stráži pobyl na faře šest let a od řádu dostal ustanovení na faru v Kynšperku. Tam horlivě pokračoval v pastoračním úsilí získávání duší pro Boha a s povolením představených založil bratrstvo Nejsvětějšího těla Kristova a na poděkování Bohu dal též zhotovit pro kostel „překrásnou“ monstranci. Po dvou letech byl povýšen na prestižnější beneficium do Tachova, jež se uvolnilo smrtí Wolfganga Beitelschmida, a byl ustanoven děkanem a arcibiskupským vikářem pro část plzeňského kraje. Mimo horlivou pastorační „na svých ramenou přinášel jako dobrý a svědomitý pastýř zpět do náručí církve ovce zbloudilé a vlkům, kteří se pokoušeli do ovčince vniknout, zahradil cestu. Proti heretikům bojoval jak

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Tamtéž.

mečem Ducha svatého a štítem katolické víry, byv sám dobrých vlastností, ale i písmem, když napsal dílko: *Základy víry katolické, zaměřené proti herezi.*⁶⁹ Zde se naráží na boj s luteránstvím, při kterém si křižovníci počínali na Chebsku a Tachovsku zvláště úspěšně.⁷⁰ Zřejmě pro svoji právnickou erudici byl využíván mimo svoji farářskou službu v jiných řádových záležitostech. Vyjednával ohledně pontifikálií pro velmistry, k čemuž došlo v roce 1701, roku 1705 bylo dovoleno přijímání opatské benedikce (*benedictio abbatialis*) brevem Inocence XII.⁷¹ Po Pospíchalovi, který nosil pontifikálie *ad personam* jako infulovaný prelát, v závěru jako světící biskup, zůstala tato kontinuita zachována a velmistři mohli nosit posvěcenou mitru, berlu, prsten, pektorál, rukavice, střevíce, dalmatiku s tunicelou pod kasulí, světit kalichy a udělovat svým podřízeným nižší svěcení. V papežské bule z roku 1701 se jako důvody uvádí, že se řád stará o velký počet chudých a že slouží nádherné bohoslužby v novém překrásném kostele, kterému se podobá honosností jen místní katedrála...⁷² Dále pracoval v intencích zakoupení dvou dvorů a mlýna v Hloubětíně a pořízení zahrady za Poříčskou branou. Za prokázané kvality ho jmenoval Frachimont svým převorem roku 1699 a do funkce ovšem nastoupil až v roce 1700 přesídlením do pražského konventu. V úřadě představeného klášterní komunity posílil řeholní disciplínu, slovem a osobním příkladem vybízel konventuály k sebevzdělávání v teologii, obojím právu a Písmu svatém i k získávání zkušeností v soudních záležitostech. Ve svém úřadě si vzal na starosti řádový archiv, který dal do pořádku, také vedl korepetice z morální teologie u řádových kleriků v domě. Všeobecný rozhled a zkušenosti využíval často ke kazatelskému umění, ke kterému byl zván v pražských trojměstích s obdivuhodným úspěchem u posluchačů. Pro nevšední schopnosti ho opět vyslal velmistr tentokrát na druhé nejvýznamnější obročí na Hradiště sv. Hipolyta nad Znojmem, kde měl vypomáhat staříckému proboštu Salamonu Frenclovi. Ten záhy zemřel a počátkem února 1706 byl Beinlich jmenován generálem za nového probošta a poté za preláta Markrabství moravského konfirmován Josefem I. Za svého působení na Moravě hájil důsledně práva proboštsví, uvedl do pořádku hospodářství i chátrající budovy a dal pomoci

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ KNETLOVÁ 2009a.

⁷¹ JACKSCHE 1904, 82.

⁷² Tamtéž.

4000 trubek přivést vodu na probošství.⁷³ Je vidno, že byl skutečně dobrým ekonomem, zbožným řeholníkem, k tomu kvalitním právníkem, jenž ještě rozjednal pravomoc pontifikálií pro hradištské probošty.

Když velmistr Frachimont zemřel 25. května 1707 v Karlových Varech, nebylo v celém řádu významnější osobnosti než hradištský probošt a na generální kapitule 20. července byl jednomyslně zvolen generálem. „Jakmile se stal velmistrem, zazářil jako slunce paprsky své učenosti a moudrosti uvnitř řádu i mimo něj.“⁷⁴ Věděl, že v klášteře je nutné, aby se neustále obnovovala disciplína, jež se pěstuje od noviciátu, a proto dohlížel na vedení noviců ke zbožnosti a neustálému vzdělávání. Dbal též, aby všichni křížovníci zachovávali řádně posvátné ceremonie a rituály, což je dále zjevné ve všech pozdějších zápiscích řádových diářů, kdy se kladl opravdu velmi přesný důraz na krásu obřadů spojených s nádherou parament, hudby a vůbec celého prostoru řádových kostelů. Vzorová liturgie se především pěstovala v kostele sv. Františka u mostu a sloužila jako vzor novicům a klerikům, kteří se jí pečlivě učili, aby ji později praktikovali na místech, kam budou poslání po svěcení. Pro dobrou průpravu nařídil v konventu pořádání domácích korepetic v morálce a polemiky v obojím právu, často se v tomto jako zkušený právník a teolog angažoval, rozhodl sporné záležitosti a domácím studentům dával podněty. Mnohé dovedl k bakalaureátu teologie a vydáváním vynikajících tezí i k disputacím z veškeré teologie i obojího práva ve velké aule pražského Karolina. Byl si vědom nutné vzdělanosti kléru, proto pochopitelně dbal, jsa sám vzdělán, o kvalitní úroveň svých členů a bez problémů rád přijímal do noviciátu magistry filozofie, u nichž byl zřejmě předpoklad dalšího vzdělávání předurčen. V roce 1709 ukončil úspěšně jednání s papežem Klementem XI. o právo pontifikálií pro hradištské probošty.

1.4.1. Beinlich, kultivovaný prelát na poli kulturním

Martin Konstantin svojí pílí, jež byla založena na vysokém stupni vzdělání a žité zbožnosti, zakotvil řád křížovníků v pevně stabilizovanou jednotku. Ve srovnání s jinými

⁷³ Tamtéž diarista poznamenává: „... když byl rytíř Martin ještě dítě, kdekerý žebrák byl opatřen oděvem. Náš Martin však obohatil chudou horu, když sem na vlastní náklad přivedl vodu. Žijte nyní již navždy spokojeně Hipolyťané. Co jste si dlouho přáli, má již to místo dnes. Chtěli jste vodu, nyní ji přivádí potrubí. Šíří se pověst o°tom, co dokáže toto potrubí. Stalo se najednou to, v co se po mnoho let nedoufalo. Proto se tomu obyvatelé Hradiště sv. Hipolyta podivují. Jiným bylo zatěžko dovést sem vodu, díky Martinovi teče. Proto každý, kdo přijdeš, abys nabral vodu, řekni: budiž Martinovi na tomto světě vždy štěstí.“ In. NA ŘKř , 1700–55, karton 212. Series supremorum generalium.

⁷⁴ Tamtéž.

opatskými řády můžeme hovořit o dobře prosperujícím opatství, které mělo pod sebou asi patnáct farností, na třicítku kostelů s třemi komendami (Cheb, Most, Chlum sv. Maří) a dvěma proboštvími (Hradiště sv. Hypolita a Chlum sv. Maří, kde byl místní farář zároveň proboštem i komturem). Slezská část řádu s hlavním sídlem ve Vratislavi žila svým vlastním životem a my se nebudeme detailně zabývat slezskou provincií, nad kterou měl velmistr pochopitelně také pravomoc s povinností pravidelných vizitací. Mimo duchovní správu na vlastních, někdy i světských farnostech měli řeholní bratři na starosti špitály, které se vždy pojily s komendami i proboštvími, někdy i s jinými řádovými sídly. K výše zmíněným důstojenstvím, získaným Pospíchalem pro velmistry, přistoupila u Beinlicha obdivuhodná vzdělanost na polích filozofie, teologie a práva. Vlastně celý řád na území Čech a Moravy byl stabilizován a Pospíchalovou reformní činností se dál rozvíjel. K podchycení života tohoto muže nám slouží nemnoho pramenů. Naštěstí zachycuje jeho život část diáře, jenž začíná květnem 1715, poté plyně navazuje na pečlivěji psané denní záznamy skoro za celé velmistrování Böhmbovo. Nás nyní bude zajímat jednak velmistrova každodennost, která se dá částečně rekonstruovat z denních záznamů, a hlavně jeho objednatelská činnost jakožto mecenáše výtvarných děl. V životě barokních prelátů hrálo umění velmi podstatnou roli, ovšem pořadí hodnot se jeví poněkud jinak. Ze zápisů generálů řádu včetně Beinlicha lze vypožorovat velký zájem o slavení bohoslužeb, z přesných popisů liturgií, chod špitálu, konventu, návštěv, jídla, hudby i z dalších záznamů i mimo klášter. Umění bylo bráno jako utilitární součást všedních dní a záznamy o architektech, malířích, sochařích a zlatnících jsou poměrně kusé, často jsou jména i zkomolena. Naopak pořizování parament a precios včetně kultu relikvií se odráží v pečlivých záznamech inventářů i diářů.

1.4.2. Rozšiřování řádu

S růstem počtu řádových bratří a prosperitou, jistě i vzhledem k oblíbenosti dobře zavedených špitálů a slavnostních bohoslužeb se velmistr začal zaobírat myšlenkou rozšíření domácí komunity také do jiných zemí mimo Čechy, Moravu a Slezsko. Vrozená diplomacie dlouho neotálela a prelát začal využívat známostí u mocných aristokratů jak světských, tak církevních. K vytváření církevní politiky ve prospěch malého řádu výborně posloužily Karlovy Vary, kde měl řád od středověku patronát nad městským kostelem a kam se jezdilo léčit množství významných hostí. Mimo zmíněné země si vytvořil generál strategii o rozšíření do Uher, Říma a Vídně. Za častého pobytu kardinála Christiána Augusta vévody von Sachsen-Zeitz (1666–1725) ve zmíněných lázních využil jeho velké náklonnosti ke členům řádu, prý pro učená a fundovaná kázání, pro čistotu jejich mravů a obzvláštní obratnost při

jednání s okolím, a poslal mu na jeho žádost jako ceremoniáře a dvorního kaplana Františka Bernkoppa. O skutečném postavení ceremoniáře svědčí, že když zemřel 22. září 1710 v Prešpurku, byl slavnostně pohřben v místním dómu za účasti všech místních kanovníků, kterým to kardinál nařídil a sám dal vytvořit náhrobek s nápisem. Z dalších paterů nechal poslat k jeho dvoru Františka Goetzla a Vavřince Freytaga, které sám velmistr dekoroval zlatými kříži a svolil ke jmenování jednoho za probošta kolegiální kapituly u Sv. Zikmunda v Budíně a druhého za probošta v Uhrách. Prý jejich obratnost a učenost v jednáních se rozhlásila do té míry, že si o křižovníka zažádal i Antonín hrabě Erdödyi, skutečný tajný rada císaře a biskup v Egeru. Velmistr mu poslal církevního radu Antonína Madera, kandidáta obojího práva pražské univerzity. Při projíždění Prahou, což bylo dvakrát až třikrát za rok, se kardinál zastavoval i se svým dvorem v konventu u mostu, kde byli hojně pohoštěni. Beinlich mu udělil řádovou filiaci a smluvil s ním založení nové fundace v Prešpurku s převzetím špitálu.

Ve snahách o rozšíření řádu mimo království se generál zaměřil i na Věčné město. V květnu 1715 proto vyslal dva schopné členy, Šebestiána Traegera, tachovského děkana, a Jana Sengera do Říma k vyřízení několika záležitostí. Při cestě byli hosty u velkovévody Cosima III. (1642–1723) ve Florencii. Zda u velkovévody toskánského měli něco vyžádat či co tam činili, zůstává zatím skryto. V Římě měl papež confirmovat řádová privilegia, dále chtěli vyzískat odpustky, projednat záležitosti solní pokladny a hlavně získat kostel se špitálem. Stvrzení privilegií dosáhli, odpustků jen poskrovnu a řádu byl přidělen dle diaristy kostel Panny Marie della Vatticella. Šebestián Traeger zemřel v prosinci na záchvat mrtvice a byl pohřben u Sv. Vavřince. Druhý se vrátil příštího roku zpět do Čech, a tím asi usazení řádu v Římě skončilo a nepovedlo se ani ve století devatenáctém, kdy P. Veselý⁷⁵ zmizel v témže městě, aby se jako historik umění rozhodl k odchodu do evangelické církve v Prusku. Před touto krátkou epizodou, která je zajímavá, ovšem nebyla uvedena ve skutek, nastaly snahy o proniknutí do Vídně. Když byla v roce 1714 zahájena stavba Karlskirche jako poděkování císaře za odvrácení moru, snaživý velmistr žádal už panovníka o předání chrámu, přičemž celým vyjednáváním pověřil posléze převora Böhmba. Ke stavbě, kterou řád převzal až roku 1732, bude sděleno více v jedné z dalších kapitol. Dalšími snahami o rozšíření přispěl Beinlich v již zmíněných Uhrách. Už na generální kapitule celého řádu 1707 bylo stanoveno,

⁷⁵ Josef Eduard Veselý (Wessely; 1826–1895), malíř, rytec a spisovatel. Do řádu vstoupil v roce 1845, roku 1856 byl studijně v Římě, v roce 1866 vystoupil z řádu a oženil se. Poté žil v Prusku. TOMAN 1993, 697.

že „subjecta capacia“ mají být vysláni do Říma a Vídně a „in alias terrae oras“.⁷⁶ K rozšíření do Uher pomohl Christian August von Sachsen (1666 Moritzburg–1722 Regensburg). Původem protestantský saský kníže z boční linie Wettinů si původně vybral vojenskou kariéru, ale v roce 1689 konvertoval ke katolictví a záhy nato roku 1691 přijal již kněžské svěcení. Poté se stal proboštem v Kolíně nad Rýnem v roce 1694, roku 1696 byl vysvěcen na biskupa a obdržel biskupství v Györu. Zřejmě pro svoji urozenost a jistě i schopnost stoupal v další strmé kariéře, až se stal roku 1700 koadjutorem s právem nástupnickým v Ostřihomi, poté v roce 1706 obdržel kardinálát a za rok arcibiskupství ostřihomské, a tím se dostal do čela Uherského království jakožto primas a místokrál. Z tohoto titulu korunoval roku 1712 Karla III. jako uherského krále. Třeba ještě podotknout, že jeho rychlá kariéra, stejně jako později jeho synovce byla daná církevní politikou ve vztahu mezi habsburským soustátím a Saskem s Polskem. Totiž ještě roku 1697 složil do jeho rukou katolické vyznání víry August Silný, a tudíž se stal polským králem. Kardinál mu stál jakožto rádce často po boku a nelze se divit, že když si oblíbil křižovníky za svých pobytů v Karlových Varech (1707, 1709) i v pražském konventu, tak nejenže nabídl řádu splnění jednoho ze svých úkolů, ale zprostředkoval polskému králi z členů řádu i osobního zpovědníka. K 1. červenci 1710 psal Beinlichovi z Vídně, že chce řád zapojit do následujících podniků: 1) svěřit jim správu vojenského špitálu v Prešpurku, 2) chce být nápomocen při pořízení domu ve Vídni za 80 000 zlatých, 3) kdyby chtěl řád něco zakoupit v Uhrách, postoupí jim 100 000 zlatých a své statky, nad kterými má pravomoc, 4) je připraven vzít si k sobě dva křižovníky za osobní kaplany. Za to vše si žádá duchovní dobrodiní od křižovníků ve formě řádových modliteb.⁷⁷ Ještě v témže roce si vzal do služeb za osobního ceremoniáře karlovarského kaplana Františka Bernkoppa, jenž ovšem na Vánoce zemřel a vysoký prelát mu nechal vypravit biskupský pohřeb.⁷⁸ Náhradou si vybral dalšího člena řádu Františka Götzla, kterého jmenoval svým radou, kancléřem a zpovědníkem. Posléze k biskupovu dvoru byl vyslán další, a sice Vavřinec Freytag. Oba posledně zmínění dosáhli poté vysokých funkcí. Götzl infulovaného probošta u°Sv. Zikmunda v Budě a Freytag probošta u Sv. Ladislava ve Velleyesi. Ještě často se budeme probírat posvátnými obřady, které s největší pompou křižovníci pěstovali, což jistě

⁷⁶ LORENZ 1964, 74.

⁷⁷ BĚLOHLÁVEK 1931c, 69–80.

⁷⁸ K prešpurské komendě: PUČALÍK 2006a; PUČALÍK 2006b.

zapříčinilo, že výše zmínění vykonávali hlavní obřadníky po primasově boku na korunovaci Karla III. (VI.) v Prešpurku roku 1712 i Alžběty Kristýny v roce 1714. Kristián August získal pro polského krále také Jana Karla Pelleta de Hundt (1665–1725), probošta na Chlumu, jenž nastoupil v roce 1711 do jeho služeb jakožto zpovědník, rada a almužník při královském zámku ve Varšavě.⁷⁹ U těchto pánů je třeba si uvědomit, že služba u dvora byla pro ně velmi prestižní, zároveň vykonávali funkci „agentů“ pro velmistra, což mělo dalekosáhlý vliv nejen na rozšiřování řádu. Ostatně ve stejné řádové politice pokračoval i velmistr Böhmb, jenž mimo vlastních členů získal pro řád i světské osobnosti, většinou z řad aristokracie nebo členů jiných řádů.

1.4.3. Uherská fundace v Prešpurku

18. století patřilo k nejkvětnatějšímu období v řádové historii, k němuž se řadí dvě nové fundace. Prvou nyní nastíníme, i když se fakticky uskutečnila až v roce 1723, a druhá za velmistra Suchánka (1712–1795) v Budě, kam byli povoláni na přání Marie Terezie roku 1771 jakožto strážci pravého ramene sv. Štěpána krále. Zde v hodnosti uherských zemských prelátů při místním proboštví setrvali až do roku 1882, kdy museli odejít.⁸⁰ Po tureckých válkách zajistil nadaci pro špitály ostříhomský arcibiskup Jiří Széchenyi pro Prešpurk listinou z 24. ledna 1692 a pro Pešť o měsíc později. Prešpurský špitál měl sloužit potřebným bez rozdílu a byl mu odkázán dům s Wesselenyskou zahradou a k zajištění poté připojeno panství Szarukö za 180 000 zlatých. Fundátor stanovil podmínky správy hospitálu, ale záhy zemřel a nadace nevznikla. Nástupce arcibiskup Leopold hrabě Kollonitz nechal poté v zahradě postavit dům, který sloužil chudým a sirotkům. Velkolepé dílo předchůdce ovšem ani on nedokončil, až kardinál August rozdělil nadaci na dva díly, z nichž první měl být pro špitál v Prešpurku pro chudé a invalidy a druhý pešťský pro nemocné a raněné vojíny. Christián August po delším tápání našel v pražských křižovnicích dobrého spojence, jenž by odpovídal jeho představám o hospitalitě i určité vznešenosti a vzdělanosti členů. V září 1715 po odstoupení práv místní kapituly ke špitálu se s konečnou platností rozhodl Christián August postoupit a světit prešpurský hospitál.⁸¹ Vděk velmistruv byl jistě velký, poněvadž mu udělil

⁷⁹ ČAPEK 1926, 25.

⁸⁰ Klenot Uher v opatrování českých křižovníků od 1771 do 1882. In: BĚLOHLÁVEK 1931b.

⁸¹ NA ŘKř, karton 316, diarium ke květnu 1715, nepag.

řádovou filiaci čili čestné řádové členství, které i jeho nástupci poté udíleli významným mužům spojeným s řádem. Velkým vzorem zejména ohledně vznešenosti byli řeholním bratřím maltézští kněží na druhé straně mostu. Podle nich začíná Beinlich propůjčovat zasloužilým členům velký kříž s hvězdou na plášti nebo zlatý kříž, což dříve nosili mimo velmistra a hradištského probošta jen komandéři. K prestiži starých řádů patřilo i právo exempce vůči místním biskupům, kteří přece jenom chtěli mít i určitý vliv v řeholních komunitách. O úplnou exempci usiloval mimo jiných zejména benediktini u Sv. Markéty, kterým se zdoluhavé Zinkovy boje o exempci nevydařily,⁸² zatímco Beinlich jistě díky svým právním kvalitám této úplné exempce dosáhl v listopadu 1715, což stvrdil Klement XI.⁸³ Spolupráce s ostříhomským kardinálem se odehrávala na společné bázi, čehož je dokladem vyslání P. Thumseckera, řádového faráře z Boru, jenž u eminence vyzvedl instrukce k vyřízení konverze kardinálova bratra Mořice, panujícího knížete v Sasku a Zeitzu, zpět do Kristova ovčince. Knížecí syn Mořic, Christiánův synovec, konvertoval již předtím a později se stal významným hostem řádového domu jako titulární arcibiskup, posléze sídelní biskup litoměřický. Ve spolupráci s kardinálem a královým zpovědníkem Karlem Pelletem svitla generálovi naděje na získání bývalých statků na území Polska. Poslední zprávy o zdejších křížovnicích byly z roku 1590, kdy zbylé bratry vtělil do diecéze místní biskup ve Vladislavi.⁸⁴ O získání řádového majetku usiloval již Pospíchal, jenž znovu posílil pouto mezi bratry ve Slezsku, ovšem nyní se rýsovala mnohem větší šance na úspěch. Pellet de Hundt skutečně oslovil místního biskupa, který svolil předat bývalý majetek, ovšem za podmínky, že řád zřídí z bývalého špitálu v Břestu seminář, kam dosadí svého rektora a dva profesory, které bude udržovat. Nároky se zdály zřejmě příliš vysoké, proto od tohoto úmyslu rozšíření do Polska sešlo, stejně jako ze záměru během roku 1715 poslat své misionáře do Ruska.⁸⁵

⁸² Srov. MENZEL 1978.

⁸³ Na ŘKř, karton 316, diarium ke květnu 1715, nepag.: „Každý rok platil náš řád jeden uherský zlatý nunciature ve Vídni ve věci přezkoumání úplné exempce. Kolikrát byl narušen klid, zachovávaný v této nunciature. Prostřednictvím Klementa XI. nabyla exempce síly.“

⁸⁴ Polské biskupství Wloclawek(dioecesis Vladislaviensis) v Kujavsko-pomořském vojvodství, založeno r. 996.

⁸⁵ LORENZ 1964, 76–77.

1.4.4. Výtvarná kultura za Beinlichova generalátu

Mimo drobnější záležitosti jako paramenta, zlatnictví či nábytek, které se částečně dochovaly v řádovém prostředí, budeme věnovat pozornost významným architektům, sochařům a malířům, kterým Beinlich zadával zakázky zpravidla pro řádový dům u paty mostu, případně i venkovským místům, spojeným s řádem. Paradoxem zůstává, že se stavbami mnoha objektů na řádových panstvích započali jeho předchůdci a za jeho generalátu ještě nebyly dokončeny. Výjimkou je monumentální stavba farního kostela v Kynšperku, jež se připisuje velmistrově píli, s níž započal roku 1712. Sám byl zdejší farářem mezi léty 1692–1694 a prý žertem farníkům přislíbil nový chrám, pokud se jednou stane velmistrem.⁸⁶ Stavba se právem připisuje Wolfgangu Braunpockovi a táhla se do roku 1727, ačkoliv v knize životopisů velmistru čteme: „S velkým nákladem dal postavit nový kostel v Kynšperku tak, jak stojí, aniž by se finančně vyčerpal. Rovněž na řádových statcích nechal obnovit mnoho sešlých budov. V Tursku dal postavit novou krčmu, další pak v Ďáblicích a v Hloubětíně nový řádový dům, panský dvůr, sklepy, mlýn a krčmu.“⁸⁷ Ze stavitelů víme s jistotou, že pro něj pracoval Kryštof Dientzenhofer a jeho polír Wolfgang Braunpock. Řada plánů a archivních dokumentů se nedochovala, tudíž jsme odkázáni na zbylé z řádového archivu, jež ovšem dokládají nákresy ze 17. století pro Prahu a Chlum, a poté k vrcholně barokní době, jež užijí v činnosti Böhmbově. Působení ve výtvarných aktivitách přechází valnou většinou z velmistra na velmistra, proto budeme citovat více představených před Böhmbem či po něm.

1.4.5. Stavba kostela v Kynšperku nad Ohří

Dnešní Kynšperk, dříve Königsberg, patří k velmi starým řádovým farnostem. Již od roku 1286 zde měli křižovníci podací právo ke kostelu. Sama osada vznikla v součinnosti s pevností českých králů a v roce 1232 byla povýšena Václavem I. na město.⁸⁸ Dnešní kostel Nanebevzetí Panny Marie je barokní novostavbou v centru města, stavěnou mezi léty 1712–1727.⁸⁹ Je jednolodní s polygonálním presbytářem, se sakristií a kaplí na protilehlé straně a dvěma dvoupatrovými věžemi mezi lodí a kněžištěm. Věže jsou zakončeny zvlněným

⁸⁶ HOFMANN 1898, 86.

⁸⁷ Na ŘKř, karton 212, Series supremorum generalium..., nepag.

⁸⁸ POCHÉ 1978, 202. Ke kostelu dále: REICHMANN 1993; HOFMANN 1898; SÁDLO 1932, 148.

⁸⁹ Srov. SÁDLO 1932, 148–153.

zastřešením s lucernami a kříži. Západní průčelí s rámovým portálem je členěno dvojicemi pilastrů, okny, římsou a zakončené nástavcem se štítem. Boční fasády s portály v osách a trojúhelnými štíty na středu jsou členěny jako presbytář pilastry. Okna jsou rámována, půlkruhově ukončená, oválná. Kněžiště nese valené zaklenutí s lunetami, pasem a lunetovým závěrem, po stranách vedou kamenné portály do sakristie a kaple, nad nimi jsou vždy dvě oratoře nad sebou, zaklenuty lunetami. Nad půlkruhovým triumfálním obloukem je znak patrona, totiž velký znak velmistra, jenž je proveden ve štuku, stejně jako celý interiér se štukovou výzdobu akantů na klenbách a kompozitními hlavicemi pilastrů. Lod' se zkosenými rohy je sklenuta valenou klenbou s lunetami a pásy sbíhajícími se na přízdní pilastry. Kruchta na západní straně je postavena na pilířích a sklenuta valeně s lunetami. Celý monumentální prostor městského farního chrámu byl ovšem vybavován až v šedesátých letech dílnou Jakuba Eberleho, jenž pro řád pracoval stejně tak na Chlumu i ve Varech.⁹⁰ Z původního kostela našla umístění v interiéru pouze tzv. Kynšperská madona z konce 15. století. Při generální rekonstrukci se podařilo obnovit původní barevnost vnitřních omítek se štukovou výzdobou a hlavně iluzivní boční oltáře ze dvacátých let.⁹¹ Oltář na evangelní straně se zachoval v úplnosti a je zasvěcen Čtrnácti svatým pomocníkům.⁹² Iluzivní retábl flankují po stranách zmínění svatí, uprostřed na místě obrazu Sv. Barbora dle Reinerovy kompozice na Pohořelci.⁹³ Wolfgang Braunbock (Prönbock, Pränpohk, Meister Wolf, 1665 Miesbach–†°1729), polír Kryštofa Dientzenhofera, se vypracoval na samostatného stavitele a provedl v západních Čechách řadu staveb mimo jiné i pro křížovníky. Jeho tvorba působí poněkud archaicky, celkově jeho činnost nepřesáhla průměr soudobé architektury. Pro řád dále spolupracoval i na kostele sv. Václava v Lokti.⁹⁴ Pro úplnost je třeba dodat, že křížovníci

⁹⁰ Srov. CIRGLOVÁ 1999, 84–88.

⁹¹ Při generální opravě kostela nalezeny dva boční iluzivní oltáře; oltář sv. Barbory odkryt Vladimírem Stejskalem v roce 2006. S nálezy rekonstruována i původní barevnost štukové výzdoby v nazelenalých a fialových odstínech. Druhý oltář zachován torzálně. Po zabílení oltářů snad v 19. stol. zde byly postaveny dvě retabula na straně evangelní – P. Marie Bolestné ze 17. stol. původem z chebské komendy a na epištolní sv. Anny z poloviny 18. stol. Srov. POCHE 1978, 202–203.

⁹² S kultem Čtrnácti sv. pomocníků souvisela dnes zbořená kaple nad městem, postavená mezi léty 1731–34 měšťanem a řezníkem Janem Hoffmanem. Zbořena v 70. letech 20. stol. ČERNÝ 2001, 83. K oltáři také JUNEK 2012.

⁹³ PREISS 2013, 427–434.

⁹⁴ VLČEK 2004, 80.

vykonávali ještě službu v metternichovském špitálu sv. Voršily a v kostelíku Čtrnácti svatých pomocníků za obcí, postaveném počátkem třicátých let 18. století.⁹⁵

2. Sochaři na řádovém zboží

Stejně jako architektura, tak i sochařská složka ve službách řádu probíhala organickým vývojem. Dosud zjištěnými sochaři pracujícími pro Beinlicha byli Matěj Václav Jäckel⁹⁶ (1655 Wittichenau–1738 Praha) a Oswald Josef Wenda († 1721).⁹⁷ Jäcklovi, jenž přišel z^oLužice a přinášel do Čech berniniovský názor na plastiku, dával práci již předchůdce Frachimont z Frankenfeldu, když mu poskytl zakázku na doplnění volných nik v kostele sv. Františka u mostu a hlavně hned na počátku století na většinu soch na oltářích. Matheyova novostavba vysvěcená v červnu 1688 vyžadovala vnitřní vybavení, které sem bylo dodáváno pozvolna a skoro úplně bylo uzavřeno v letech dvacátých Reinerovou freskou. V době posvěcení měl chrám zřejmě konsekrovány oltářní menzy a záhy přispěchal Jan Kryštof Liška. Do středu mělké niky kněžiště zasadil hned na počátku 18. věku truhlář Josef Dobner první vyspělou vrcholně barokní architekturu retabula,⁹⁸ kterou doplnil sochařskou výpravou zmíněný Jäckel a centrální plátno dodal Liška.⁹⁹ Dlouhou dobu se nevědělo téměř nic, než se našla Dobnerova transakce pro tabernákl,¹⁰⁰ jenž měl být vyhotoven dle řádového návrhu roku 1706 za 75 zlatých a půl sudu piva.¹⁰¹ Ovšem socha sv. Heleny a dva andělé jsou už zmíněni

⁹⁵ V roce 1629 přešlo panství kynšperské Metternichům, kteří zde ke konci 17. stol. dali vybudovat kostel sv. Voršily se špitálem. Nadační listina je z roku 1694. Instituce zanikla po roce 1870, zařízení kostela rozeseno po okolních kostelích. Je známa drobná grafika k tomuto špitálu. SÁDLO 1932, 150.

⁹⁶ BLAŽÍČEK 1958, 99–103; BLAŽÍČEK 1940.

⁹⁷ BLAŽÍČEK 1958, 282, pozn. 139.

⁹⁸ HORYNA 1973, 253–259.

⁹⁹ K význačnému plátnu NEUMANN 1967.

¹⁰⁰ Dobner se zavázal: „... einen Tabernacul in die Kirche der Creützherren mit dem rothen Stern, dem ihme gegebenen Abriss in allem nachzumachen – für welche gefertigte Arbeit ihm, Meister Tischlern Siebentzig fünf Gulden reinl. Zu bezahlen – denselben noch ein halb Fass bitter Bier zu eben accordiert werden.“ Podepsán Frachimont de Franckenfeldt, Generalis. SÁDLO 1936, 29.

¹⁰¹ TISCHEROVÁ 2013, 193.

k roku 1705, za anděly měl obdržet 80 rýnských, za Helenu 50 zlatek.¹⁰² Blažíček potvrdil později Sádlovu hypotézu a sochy sv. Heleny a Augustina s nástavcem Nejsvětější Trojice s anděly připsal autorovi bočních oltářů.¹⁰³ V Heleně prokázal mistr skutečně římskou polohu, kde je ženská figura vypracována do serpentináty, zatímco autor řehole působí staticky, leč důstojně. Nad kladí s kompozičními hlavicemi umístil autor architektury – snad Johann Bernhard Fischer z Erlachu¹⁰⁴ – nebe s Trojicí, kde upoutá monumentální figura Boha Otce s žehnajícím gestem pravice a sférou, přiklekají dospělí cherubové nadpozemské krásy, zatímco další rej velkých i malých andělčích postav vzdává hold Kristovu kříži ve vrcholu a holubici sv. Ducha, jistě upomínající na původní zasvěcení špitálu. Ve skladbě draperií kromě Heleny, jež se částečně vymyká svojí rozvolněností, je skladba záhybů ostatních figur, ač jsou jedním z prvních příkladů vrcholného slohu v Praze, poněkud ukázněnější. Se sochařskou složkou neodmyslitelně koresponduje hlavní oltářní obraz se Stigmatizací serafinského světce. Jde o zakázku uměnímilovného Frankenfelda, a nelze nezpomenout umně pojaté scény ze života sv. Františka, vystavěné na vzájemně se protínajících diagonálách s mistrně propracovanou barevností reje růžových andělů mezi hnědými hábity světce a druhů, jak přihlížejí obdarování Františka Božským serafem stigmaty. Celá architektura s plastickou výbavou a plátnem vzdává tedy vlastně hold svatému Kříži. Z religiózního hlediska zde měly význam hlavní řádové relikvie, které přivezl velmistr Valdštejn z Říma a našly své čestné umístění podél Dobnerova tabernáku. Dle dochovaných grafik [3] držely relikvie Dřeva sv. Kříže a Trnu z koruny stříbrní andělé na soklech. Dnešní umístění je až z 19. století, kdy padly andělé s ostatním chrámovým stříbrem za obět' odvodům chrámových kovů. Technické provedení svatostánku má ještě jedno primární vybavení v pražském prostředí. Nad spodním místem pro ciborium má niku pro velkou monstranci. Zde bylo vystavováno Tělo Páně po dobu tzv. čtyřicetihodinových pobožností pravidelně zde konaných.¹⁰⁵ Podél tabernáku jsou druhotně umístěny původní kartuše, na kterých je v reliéfu zpracováno čtvero biblických příběhů, jež se vztahují k eucharistii. Na epištolní straně jsou to Židovští zvedové, vracející se ze země Kanaan s hroznem, a Abraham obětuje Izáka, na straně evangelní Obět'

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ BLAŽÍČEK 1958, 101.

¹⁰⁴ Názor Mojžíra Horyny, laskavé sdělení Kateřiny Adamcové.

¹⁰⁵ Ty konali křížovníci pravidelně před všemi významnými řádovými slavnostmi. Srov. CORETH 1982.

Melchisedechova a Kain a Ábel.¹⁰⁶ Co se týče barevnosti, architektura edikuly je namramorována odstíny červenohnědé, jistě v souladu s obložením chrámových stěn domácím „řádoým“ sliveneckým mramorem, plastiky štafírovány na bílo se zlacenými atributy, stejně tak jsou zlaceny i ostatní podstatné části. Boční dva oltáře v chrámové lodi jsou zasvěceny Nanebevzetí Panny Marie a Nalezení sv. Kříže. Oba jsou pojatý jako rámové a doloženy archivní datací rokem 1701.¹⁰⁷ Mezi akanty, olivovými ratolestmi se proplétají andílkové, již u mariánského oltáře nesou symboly Loretánských litaní, u sv. Kříže arma Christi. Obě retabula přidržují dospělí cherubové, stejně tak završují horní část rámu andělští jinoši s korunou pro Matku Boží a troubou Posledního soudu. Na oltář mariánský dodal jedno ze svých nejkrásnějších pláten opět Liška, na stranu evangelní Nalezení pravého Kristova kříže sv. Helenou dodal Michael Leopold Willmann. Obě retabula jsou pět vynikající ukázkou již vrcholného slohu a dobře vyplňují poměrně mělké niky bočních kaplí.¹⁰⁸ Vyřezávané vegetace jsou zlaceny, andělé pojeti leštěnou bělí.¹⁰⁹ Stejně jako u oltáře hlavního, i zde došlo k určitým změnám ve spodních partiích za Beinlichova nástupce ve dvacátých letech, ke kterým se posléze vrátíme. Není třeba neustále vyzdvihovat vysokou kvalitu oltářních pláten, jež bezesporu s architekturou i sochařskou tvorbou řadí chrám mezi špičky barokních Čech. Mariino nanebevzetí je uspořádáno do kompozice osmičky a tvoří prvním i druhým plánem velkého plátna dokonale propojenou jednotu apoštolů, andělů i Marie, kterou očekává v horní partii její božský Syn. Odstíny červených, modrých, růžových a ostatních sytých odstínů prozrazují Liškovo italské školení. Zde ve dvou plátnech provedl nejslavnější kusy své skvělé

¹⁰⁶ Umístění kartuší po bocích tabernáku se zdá nepůvodní. Snad sem byly dodány z jiné části, např. jako náhrada stříbrných částí odvedených v 19. stol.

¹⁰⁷ Jäckel se zavázal dodat: „... in die Kirchen des Hospitals nebst der Brucken 2 grosse Rahmen als ein umb das Bildt Creutz-Erhöhung undt den andern umb Stae Mariae Himmelfahrth von Bildthauerarbeith dem ihme gegebenen Abriss nach für welche verfertigte Arbeith um jeder Rahmen ihme Bildthauern zwey Hubert fünfzig Gulden reinl. zu bezahlen kontrahirt werden. Podepsaní: S. Nicolaus Puttermann, S. Mattheus Jäckel.“ SÁDLO 1936, 29.

¹⁰⁸ „Was an den zwey neuen Altar ausserhalb des Contragtes undt abriß zugesetzt undt gemacht worden, als in allem mit Ciraten der Staffel und Tabernakel, wie auch der 4 grossen stück Ciraten gegen 2 Ellen hoch und breidt, auch thein Ehell zweygen von einem Altar zugesetzt arbeith ist... 22 fl. Vor beyde... 44 fl. Matheus Jäckel, bildthauer.“ SÁDLO 1936, 29.

¹⁰⁹ Pozlacovač Tummer se zavázal: „... zwey von Bildthauer Arbeith ihm zugestellte und in die Kirchen der Creützherrn – zum Altar des heyl.Creützes und den – zum Sctae Mariae Himmelfahrt gehörige Rahmen mit feinem Goldt zu staffieren, die 12 Kindl und 6 lebensgrosse Engel sauber weiss zu planieren – für welche verfertigte Arbeith nun ihm H. Mahlern zu bezahlen Veraccordirt werde- ingesamt 70 Gulden.“ SÁDLO 1936, 29.

produkce. Oproti tomu Willmannovo zpodobení je pojato v „rembrandtovských“ tlumených hnědých odstínech a jaksi skicovitě podává zprávu o významné události 4. století, kdy Helena nalezla na Kalvárii kříž a nechala pro pravost dotknout břevna osobu, jež se uzdravila. Helena zde v dolní části přiklekla před vztyčeným pravým křížem, uzdravená žena přihlíží úžasnému teatru v pozadí s patriarchou Maximem a další stafáží. K obrazu je zachována skica v berlínském muzeu, stejně jako k hlavnímu v Národní galerii v Praze, k Nanebevzetí se jakákoliv skica dodnes postrádá. Obě retabula určují v sobě řádový znak, totiž Kříž a Marii, Hvězdu pod Křížem. Po vyplnění šesti nik bratry Süssnery, které se ukončilo k roku 1691, čekaly ostatní výklenky až do roku 1705, kdy sem dodal několik soch opět zmiňovaný Jäckel. Za 150 zlatých za kus měl dodat tři figury „auff marmelsteinere Arth gemacht“.¹¹⁰ Problém dodnes činí pouhé ony tři kusy, poněvadž zbylé niky zůstaly čtyři. Dnes se mu připisují všechny, počínaje od vchodu po pravici Sv. Jan Nepomucký a v boční kapli nad vchodem do kaple sv. Anežky Sv. Josef, po levici od vchodu sv. Maří z Magdaly a nad kaplí Duší v očištění Jan Křtitel, kterého pokládám také za dílo Jäcklovo. Všechny figury jsou provedeny ve štuce a nesou klasické sochařovo tvarosloví s volnější draperií, mírnými gesty rukou a intimním ponořením se do sebe. Je zcela evidentní v porovnání s ostatními zakázkami sochařovy produkce, že svoji první zakázku pro křížovníky provedl jako svoji nejlepší práci, jistě proto, že se chtěl uvést tímto slavným chrámem, dále mu byly inspirací stávající plastiky z Drážďan (Anna, Jáchym, Barbora, Kateřina, Martin a Jiří), jež přinesly do Prahy a vůbec do Čech první průnik římského sochařství jak směru klasického (Barbora, Kateřina, Jáchym, Anna), tak dynamického – berniniskního (Martin a Jiří). Pro Luraghův konvent dodal do nik na schodišti sochy Krista Spasitele s křížem, Matku bolestnou¹¹¹ a Sv. Helenu s Konstantinem.¹¹² Všechny plastiky provedl v nadživotním měřítku včetně kostelních, Krista s Marií naopak v životní velikosti. Sochy pro schodiště jsou z lipového dřeva a polychromovány (Helena s Konstantinem druhotně přebíleny). Kristus s křížem a Dolorosa opět zapadají do řádové zbožnosti kříže s hvězdou, stejně jako Helena s Konstantinem, kteří jsou štítonoši velmistrova znaku právě od dob Frachimontových.

¹¹⁰ SÁDLO 1935.

¹¹¹ KOTALÍK 1988a, 145 (Blažíček).

¹¹² BLAŽÍČEK 1973, 80.

Zcela novým zjištěním je přesná datace k sochám na fasádě křížovnického chrámu. Dlouhou dobu panovalo přesvědčení, že zde pracovali dva autoři, respektive Jäcklovi se přičítaly plastiky na atice,¹¹³ Quitainerovi staršímu či Petru Prachnerovi¹¹⁴ sochy v nikách.¹¹⁵ Díky nálezům v diariu i životopisným údajům velmistra¹¹⁶ se ví, že sochy byly v počtu deseti dodány na fasádu 1717.¹¹⁷ Jestliže v červnu zmíněného roku byly všechny sochy naráz osazeny a dle stylové analýzy jsou podobny ostatním sochám z Jäcklovy produkce, držel bych se přesvědčení, že celá plastická výzdoba nik i atiky pochází od téhož autora. Na atice jsou dle pisatele osazeni „géniové“ s nástroji umučení Páně.¹¹⁸ Problém činí další kontrakt s Jäcklem z roku 1722 o dodání dvou andělů na fasádu. Může zde jít o dodatečné placení, či pořízení nových, jež nahradily stávající? Pětice kamenných soch zde našla místo cíleně, neboť dle dochovaného Matheyova plánu průčelí již v době stavby zde byly vytaženy nízké sokly. Ze sedmi soklů zde našlo umístění pět andělských postav. Je pravdou, že na barokních vedutách náměstí jsou zachyceny i dvě vázy vedle středního anděla s křížem, což považuji za rytcovu fantazii, nebo se vázy nedochovaly. V každém případě běží o nadživotní pískovcové statue, které nacházejí svůj pravzor dle řádové objednávky v sochách andělů Ponte Sant'Angelo v Římě. Zatímco na římském mostě sochy Berniniho a žáků si rozebraly deset nástrojů Ježíšovy tortury, zde jich je vybraných pouze pět. Uprostřed drží anděl vítězně svatý Kříž, další po jeho pravici veraikon a sloup k bičování, anděl po levici trnovou korunu a poslední s gestem odevzdání držel dříve kopí. Sochy géniů nejenže plně zapadají do křížovnického kultu, ale ukazují slavné relikvie uchovávané v římské bazilice sv. Kříže, kterou nechala zbudovat sv. Helena, když sem převezla ve 4. století relikvie z Palestiny. Také

¹¹³ K problematice autorství nejnověji viz TISCHEROVÁ 2013, 422–424. Autorka Jäcklovy monografie polemizuje s Vančurou a sochy v nikách klade až k roku 1770.

¹¹⁴ BLAŽÍČEK 1958, 251; SÁDLO 1935, 28.

¹¹⁵ Srov. BLAŽÍČEK 1958.

¹¹⁶ In: Na ŘKř, karton 212, nepag. Series supremorum generalium... Na průčelí a kolem kupole pak nechal umístit deset kamenných soch v životní velikosti, které jsou zde k vidění dosud.

¹¹⁷ NA ŘKř, karton 316, nepag. diarium k červnu 1717. V nepřítomnosti hlavy řádu, která pobývala v Janských lázních, bylo v červnu kolem našeho kostela sv. Františka a na fasádu osazeno deset kamenných soch.

¹¹⁸ Až na jednu sochu, snad anděla, se sloupkem běží o originály. Anděl se sloupkem je kopíí Františka Ser. Hnátka, který zde na Myslbekovo doporučení vytvořil kopii a originál po opravě dal umístit do zámeckého parku v Nelahozevsi. Pro riziko transportu 1938 nebyla převezena na barokní výstavu, dnes se o ní neví. Za informace děkuji p. V. Černému.

v kostele sv. Františka se uchovávaly aspoň částičky těchto posvátných předmětů. Valdštejnovým darem to byly zmíněný Trn a kousek Dřeva pro hlavní oltář, v kapli sv.°Anežky to byla řada dalších relikvií, mj. i kousek Houby.¹¹⁹ Jednotlivé plastiky jsou plné pohybu, v kontrastu s vlající draperií a jejich vlasy se zmítají jako by na atice byly vystaveny neustálému větru. S dalšími anděly s arma Christi se setkáme počátkem let šedesátých v ambitech Mariánského Chlumu, kde jim Jakub Eberle umístil do dlaní na třicet zmíněných atributů.¹²⁰ Na průčelí Matheyovy stavby se konečně do prázdných nik usadilo dalších pět soch, jež mají souvislost s řádem. Nad portálem našel umístění Serafinský světec jakožto patron chrámu dle ustanovení synody Zbyňka Berky z Dubé, po jeho pravici Sv. Vít jakožto hlavní patron metropolitního chrámu i Karlova mostu a Sv. Anežka Česká, zakladatelka špitálu. Po levici nastoupil Sv. Václav, hlavní zemský patron, a Sv. Ludmila. Co má těchto deset plastik společného? V andělech se ukazuje na atice návštěvníkům úcta christologická, jež je křížovníkům nejvlastnější, v nikách fasády zemští patroni s Františkem odkazují dle barokního chápání k českým počátkům (František a Anežka) a k zemskému patriotismu (Vít, Václav, Ludmila, Anežka). To, co budeme pozorovat na dalších místech spojených s řádem, nám zde představuje prvopočátky vzniku křížovníků v Palestině (Anděl s Křížem a arma Christi) ve 4. století a domácí uvedení řádu a rozšíření (Zemští patroni s Anežkou). Sv. František navazuje na Anežku, svou duchovní dceru, a původní špitál u°mostu, založený ještě Přemyslovnou v roce 1252. Rozvrh soch také není náhodný. O°Františkovi bylo řečeno výše, Vít a Václav jako patronové katedrály jsou v čelním prostoru, Anežka sice na boční straně, ovšem záměrně ukazuje pravici na prostory špitálu podél kostela k vodě, a naproti příbuzná Ludmila, v baroku závazný Anežčin protipól.¹²¹ Přestože sochy patronů vykazují na první pohled rozdílnost od andělů ve skladbě draperií i celkového rozvržení figur, při podrobnějším zkoumání lze i zde vypořádat Jäcklovu ruku, poněvadž sochy v nikách působí na první dojem svázanějším dojmem. To je ovšem dáno poměrem měřítka k atikovým andělům. Pro celkovou úplnost rozboru fasády v době vrcholného baroka, když pomineme samostatnou skladbu Matheyových metop, našly zde

¹¹⁹ NA ŘKĚ, kniha 217, diarium k 15. květnu 1725, nepag.

¹²⁰ CIRGLOVÁ 1999, zde také veškerá dosavadní literatura.

¹²¹ Kupř. na bočním oltáři klášterního kostela ve Strážnici štukové sochy od Ignáce Morávka (1711–1769) doprovázejí ústřední obraz se sv. Václavem.

později za velmistra Suchánka¹²² své místo další plastiky Immaculaty a sv. Jana Nepomuckého. Dílo Prachnera staršího¹²³ odkazuje k rokokové tvorbě a zde ještě podotýkám, že ideovým obsahem spadají do zmíněné skupiny jako nositelé „řádové“ hvězdy. Mariánské a nepomucenské komponentě bude věnováno místo v dalších kapitolách.

Ještě jednou viditelnou záležitostí se Martin Konstantin zapsal do vizuální podoby Starého Města, ba celé Prahy. V srpnu téhož roku 1717 dal pokrýt kupoli sv. Františka měděnými plechy,¹²⁴ které snad nahradily pálenou krytinu, i když je na jiných místech pramenů řeč o šindelci.¹²⁵ Pospíchalův plán o pokrytí bílým plechem dle plánů římských kostelů ztroskotal, snad z nedostatku financí.¹²⁶ Měděný plech zaručoval větší stabilitu krytiny první barokní kupole na tamburu v Čechách, zejména však zaručil bezpečí při osvětlování kupole umělým osvětlením při význačných slavnostech. O takové velevýznamné oslavě, jako třeba u příležitosti Janovy kanonizace v říjnu 1729, pojednám na jiném místě.

2.1. Sousoší Nejsvětější Trojice v Karlových Varech

Toto sousoší v místě zvaném na „Tržišti“ je prací žlutického sochaře Oswalda Josefa Wendy (1697–1721).¹²⁷ Sloup Nejsvětější Trojice s dalšími třemi patrony, vše provedené z kamene, pořídilo v centru lázní několik mecenášů. Jelínková¹²⁸ ve své práci zmiňuje hraběnkou Vrtbovou, jež přispěla 1000 zlatých, i městskou radu se 700 zlatých a řád křižovníků, jenž doplatil též určitou sumu, a místní farář Böhmb mistrovu skicu aproboval k postavení. Popudem ke stavbě monumentálního sousoší Trojičního sloupu bylo poděkování Bohu za odvrácení moru od města v roce 1713. Smlouva na stavbu měla být uzavřena podle schváleného modelu 19. listopadu 1714 mezi farářem Böhmbem, radnicí a dílnou Oswalda Wendy. Jako vzor k zakázce sloužila starší trojiční kompozice ze Žlutického náměstí a Wenda se zavázal ve smlouvě, že budou zhotoveny základy, dopraveny kameny ke stavbě a zaručí i

¹²² Podle chronogramu 1758.

¹²³ SÁDLO 1935, 28.

¹²⁴ NA ŘKř, karton 316, diarium k srpnu 1717, nepag.: „Začali jsme pokrývat kupoli našeho kostela sv. Františka měděnými plechy.“

¹²⁵ Na ŘKř, karton 212, Series supremorum generalium..., nepag.

¹²⁶ Diář.

¹²⁷ TOMAN 1993, 694.

¹²⁸ JELÍNKOVÁ 2008, faktografické údaje čerpány z bakalářské práce. BLAŽÍČEK 1958, 113.

výrobu a zlacení paprsků ke svatému Duchu. Za provedenou práci mu má být vyplaceno 500°zlatých V majetku řádu byla skica, publikovaná Sádlem, se signaturou „Invenit Oswaldus Jos. Wenda et delineavit“.¹²⁹ [4] Velkou úlohu zde sehrál Böhmb, jenž musel skicu schválit: „Stavba bude prováděna podle schváleného modelu, označeného pečeti a podpisem pana faráře, předaného jako předloha sochaři.“ Böhmb tedy navrhl celý program výzdoby, kdy na konkávně pojatém trojramenném soklu trůní Nejsvětější Trojice, jež korunuje Immaculatu a pod nimi zdobí okraje nároží sv. Augustin, Florián a Vojtěch, a dále tři malí andělé s atributy božských ctností.¹³⁰ Ve srovnání se skicou jsou vynechány znaky městský a hrabat Heissensteinských, s Vrtbovským ani už počítáno nebylo.¹³¹ Trojiční monument splňuje díky Böhmbovi opět řádovou komponentu, kdy Trojice tvoří kříž, pod ním Immaculata, což je řádový znak, socha Augustinova zastupuje reguli, motiv hvězdných otvorů v těle sousoší je samostatně výmluvným elementem, dokonce s umístěním svíce za červeným sklem. Ostatní dva svatí jsou zde dle přání ostatních donátorů. Na bočních stěnách nese sloup nápisy – na východní: SANCTA MARIA VIRGO DEIPARA ESTO HIC IBIQUE PATRONA NOSTRA, na jihozápadní: LAVS DEO PATRI DEO FILIO DEO SPIRITVI SANCTO, a na severozápadní: PER ISTOS SANCTOS ADIVVA NOS SANCTISSIMA TRINITAS. Na první etáži se zvětšil sochař: ERECT 1716 J.WENDA. Celý monument je z pískovce, na podezdívce ve svažitém terénu je vysoký 9 m, celý pojat v pyramidální konstrukci na trojúhelném základu. Sousoší po dvou letech práce posvětil řečený farář pár let předtím, než byl povolán do pražského domu. Spolu s kostelem tvořil monument významnou část centra lázní, přičemž ještě v 18. století byl sloup koncipován na osu s kostelem mezi tzv. šprūdlem. Kvalita sousoší spočívá spíše v zajímavé skladbě Nejsvětější Trojice se sférou, Madonou a světci na trojúhelníku, než v lokální kvalitě soch, jež ještě utrpěla mnoha opravami. Každoročně se na trojiční slavnost v červnu sem vydávalo procesí z chrámu, dokonce i za účasti vzácných hostí, jako v červnu 1721, kdy se zde Bohu v Trojici poklonila sama císařovna Alžběta Kristýna.¹³²

¹²⁹ SÁDLO 1936, 67–69. Dle Sádla o rozměrech 31,4 x 59 mm. TISCHEROVÁ 2006, 844–845; POCHE 1978. Skica na děkanství ve Varech neznámá od roku 2008.

¹³⁰ Víra–kříž, Naděje–kotva, Láska–srdce.

¹³¹ Jaký konkrétní podíl měly ve skutečnosti zmiňované rody, se nepodařilo zjistit.

¹³² NA ŘKř, diarium k 8. červnu 1721, nepag.: „Ve Varech procesí k soše Nejsvětější Trojice, jejíž svátek byl. Účastnila se ho i císařovna a vedl ho chebský komandér.“

2.2. Brandl eum pingit

Z více malířů, kteří pracovali ve službách řádu za Konstantina Beinlicha, jsou doloženi archivním průzkumem zatím dva. Předně je zde Brandl, kterému se budeme věnovat, a počátek činnosti Václava Vavřince Reintera, jenž vstoupil do řádových služeb těsně před Beinlichovou smrtí. Poněvadž celé dílo tvořil pro křižovníky až za Böhmba, bude mu věnována kapitola v dalším oddílu. O činnosti Brandlově pro řád se vědělo dosud jen okrajově, nyní lze spojit s jeho osobou několik pláten, která mohla vzniknout pro velmistra Beinlicha – s jeho tvorbou či dílnou zatím pět děl. Předně dva portréty Beinlicha, Jákob přijímá Josefovo zkrvavené roucho, Svatá rodina¹³³ a Smrt sv. Václava na hlavním oltáři v°Lokti. Zatímco o jednom portrétu se vědělo,¹³⁴ Svatá rodina a Jákob s rouchem stály v pozadí, Sv. Václav¹³⁵ byl odepsán z oevru a menší portrét jsem objevil. [5] Brandl bydlel ve dvacátých letech ještě za Beinlichova života v Platněřské ulici, nedaleko kláštera, a pravděpodobně je pojilo přátelství, jelikož když velmistr umíral, stál malíř u jeho lože.¹³⁶ Mimo sporé archivní záznamy z diářů existuje v Pelclem redigovaných Abbildungen Jana Quirina Jahna příběh o Brandlovi, jenž doporučil Reintera k výmalbě kupole u Sv. Františka. Dva dopisy z řádového archivu objasňují nesrovnalosti k Reinterově práci na kupoli. P. Jan Mathias Schubert, člen řádu, vysvětloval v dopisu velmistrovi, že zaměstnanec kláštera Narcis Skabický, jenž si nárokuje peníze za zprostředkování Reintera, je lhář, protože za velmistra Beinlicha byl P. Karel Kořínek, jakožto Brandlův známý, vyslán do Černínského paláce roku 1721 k zamluvení prací na kupoli. V dopise ze 17. ledna 1728 psal hypolitský kaplan Schubert velmistrovi: „Nikdy jsem neslyšel nic o nějaké dohodě mezi panem Reinterem, malířem, a jistým Narcisem, naším hospodářským správcem [šafářem], uzavřené stran doporučení týkajícího se vymalování kupole. Nemohu se dosti vynadivit tomu Narcisovu neopodstatněnému dovolávání se zásluh, když je nad slunce jisté, že veledůstojný pan Kořínek a já jsme byli první ze všech posláni zesnulým nejdůstojnějším pánem panem velmistrem Beinlichem zbožné paměti do černínského domu na Hradčanech, kde právě tehdy pan Brandl, malíř, maloval pro nejjasnějšího pana knížete Černína jakýsi obraz pozoruhodné

¹³³ Výuka P. Marie sv. Jáchymem a Annou.

¹³⁴ SÁDLO 1933. Portrét Beinlicha od Brandla je zmiňován i v tzv. „černých knihách“ konfiskací z roku 1950, předtím žádán s ostatními několika obrazy jako zápůjčka v r. 1942.

¹³⁵ V r. 1875 byl hrubě přemalován Antonem Hochsiedlerem (poznámka na rubu).

¹³⁶ WOJTYLA 2004, 449–452. Základní literatura: NEUMANN 1968; PROKOP 2006; HEJNIC 1911.

velikosti. Jemu byl zmíněný p. Kořínek nějak znám a my byli vysláni, abychom vyzvěděli úsudek tohoto p. Brandla o malířském umění p. Reinerera. Když jsme od něj slyšeli samá slova chvály vynášející Reinerův štětec, zpravili jsme o tom po návratu domů výše řečeného nejdůstojnějšího pána pana velmistra Beinlicha, od něhož jsme byli pověřeni, abychom sdělili jeho úmysl p. Reinerovi. Nenašli jsme však p. Reinerera doma, a tak jsme mu oznámili tento úmysl nejdříve za osm dnů, až když se navrátil z Duchcova. A toto všechno se událo bez jakéhokoli prostřednictví či doporučení Narcisova. Nechápu, komu že měl Narcis doporučit p. Reinerera, nebo u koho že mu měl tuto práci obstarat; u nejdůstojnějšího pána velmistra Beinlicha určitě ne, jestliže totiž jeho náhlé odeslání z domu svědčí o tom, jak milý mu patrně byl. Navíc, že se jeho dovolávání se zásluh zdá naprosto nepravdivé, toho je důkazem toto: Když jsem se totiž právě vydal na cestu z Prahy na Moravu, přišel za mnou Narcis a žádal ode mne 100 zlatých, které vydal z vlastního měšce na nezbytnosti v kuchyni; když jsem se ho ptal, kdepak získal takovou sumu peněz, když měl předtím nouzi, odpověděl, že dostal 50 zlatých jako úplatu od našeho pána Reinerera za to, co mu bylo posláno (nevím od koho) poštou v jiné záležitosti. Jestliže tedy již tehdy dostal odměnu, jak přiznal, proč ji právě požaduje? Ostatně, o tom, že ji dostal, pochybuji. Toto tedy jsem dle pravdy vypsál nejdůstojnější nejurozenější Vašnosti, jak si to dodnes pamatuji, a pokorně líbaje Vaši otcovskou ruku, jsem a zůstávám [...] nejponíženejší služebník [...] P. Mathias Schubert, O. Cr.¹³⁷ Dle archivních nálezů se tato zkazka ukázala pravdivá, přičemž se zdá, že Brandl již dříve mohl pro řád dodat několik obrazů, pokud se sem ovšem nedostaly sběratelskou akvizicí později. Za nejstarší z křížovnického souboru považoval Jaromír Neumann závěsný obraz s tématem Jákobovi ukazují Josefovo zkrvavené roucho. Dlouhou dobu se považoval za originál, až Neumann dal přednost obrazu stejného námětu z Národní galerie,¹³⁸ kdežto křížovnický pokládal za autorskou repliku. Kládl ho stejně jako galerijní do roku 1695.¹³⁹ Pokud by tomu tak skutečně bylo, musel by být obraz namalován ještě pro velmistra Pospíchala, těžko ovšem říci, jak se do řádových sbírek dostal. Zmiňuje ho nejdříve Kuchynka,¹⁴⁰ stejně jako Výchovu Panny

¹³⁷ WOJTYLA 2004, 451–452, latinský dopis přeložil Martin Svatoš.

¹³⁸ Olej, plátno, 78 x 97 cm, zakoupeno 1923. In: KOTALÍK 1988a, 119.

¹³⁹ NEUMANN, nepublikovaný rukopis Brandlovy monografie.

¹⁴⁰ Rudolf KUCHYNKA 1917, ÚDU AV ČR.

Marie, který Neumann opět kladl k roku 1715.¹⁴¹ I tento obraz ze sbírky v generalátu připisoval Brandlovi s účastí pomocníka. Zmíněné dva portréty velmistra Beinlicha upadly v zapomnění. Větší byl deponován po zrušení kláštera¹⁴² a představuje sedícího preláta v°hábitu s řádovým pláštěm-paliem. Levicí se dotýká na stole insignií svého důstojenství, jež jsou zde zachyceny formou zátiší. Pravice dosedá na volutovou područku a monochromní černou sutanu oživuje řádový pektorál a velký červený znak na levém rameni, bílé rukávce a mohutný kolár. Přísný výraz obličeje s výraznějším podbradkem a zvednutým obočím dává tušit spíše důsledného než přísného muže vyššího věku, jemuž delší vlasy kryje černý pileolus. K tomuto portrétu by se mohl vztahovat záznam z diaria k roku 1722: „Brandl eum pingit.“¹⁴³ Pokud by se věta překládala časem přítomným, mohl by být velký portrét malován skutečně až po jeho smrti do řádové galerie generálů a za předlohu by mohl sloužit dodnes dochovaný menší formát téhož velmistra, jenž zachycuje prelátovo poprsí přibližného věku s řádovým pektorálem, který ukazuje pravicí – stejný detail, jež užil Brandl u Otmara Zinka. Menší portrét unikl pozornosti, jelikož byl dříve součástí velmistrovky sbírky, zřejmě těžce přístupné. Posledním plátnem, spojeným s Brandlovou tvorbou, je hlavní oltářní obraz z kostela v Lokti, představující tradiční kompozici zavraždění sv. Václava bratrem Boleslavem.¹⁴⁴ Ačkoliv je zmiňován topografy s brandlovským přípisem, Neumann ho odepsal. V současné době probíhá restaurování, přičemž se zdá, že starší připsání jsou věrohodná, což se při odstranění přemaleb potvrdilo.¹⁴⁵

2.3. Závěr života Martina Konstantina Beinlicha

Mimo výtvarné aktivity ovšem přímé těžiště generálovky služby spočívalo ve vedení řádu, včetně činností, které s tímto postem počítaly. Jakožto hlavní představený per Bohemiam, Moraviam, Silesiam, Poloniam et Ungariam vedl své spolubratry rozšířené ve

¹⁴¹ NEUMANN –nepublikovaný rukopis.

¹⁴² V roce 1950, a posléze uložen v Národní galerii v Praze.

¹⁴³ Volně vložený lístek, dle Sádla vložen volně po 7. 3. 1722. Zde se popisuje velmistrův věk, jména komisařů po jeho smrti a další informace, mimo jiné věta o malbě velmistra Brandlem.

¹⁴⁴ Shoduje se s kompozicí v Manětíně (1699) i na Břevnově (1718). Srov. NEUMANN 1968.

¹⁴⁵ V současnosti dílo restauruje Václav Potůček.

jmenovaných zemích a s tím souvisely povinné vizitace jednotlivých domů i členů.¹⁴⁶ Duchovní byli rozptýleni většinou na řádových farách po jednom či dvou až třech, na komendách či proboštstvích, kde počet kolísal mezi jedním až pěti. Právě za Beinlicha se ujal zvyk posílat řádové kněze do významných služeb, kam byli bezesporu vysíláni pro své schopnosti s nezanedbatelnou vlastností reprezentace a hlavně k získávání informací, cenných pro generálního představeného poměrně malé komunity. S úřadem generála se pojil titul opata, jenž ho od dob Frachimontových ve svém úřadě zdobil pontifikálními odznaky moci. Beinlich a ještě snad více jeho nástupce byli zváni mimo domácí prostředí sloužit slavnostní bohoslužby. Místo prvního řeholního preláta na zemském sněmu zase opravňovalo k zasahování do nejrůznějších záležitostí u dvora. Denními záznamy se hemží řada jmen aristokratů, infulátů i jiných významných mužů, se kterými se stýkal ať přátelsky nebo v rovněž svého důstojenství. Martin Konstantin také zahájil jednání o předání Karlskirche už v roce 1714. Započal vyjednávat s Karlem VI. i navazovat čilé kontakty s Alžbětou Kristýnou a na tutéž strategii později navázal i Böhmb. Bohužel k všedním dnům tohoto velmistra nemáme dochováno tolik záznamů jako k Böhmbovi, kterému na podkladě těchto zajímavých dokladů bude věnována mnohem větší pozornost.

V závěru denních záznamů v červnu 1718 pisatel poznamenal, že byla pořízena „velká knihovna sv. Otců o 27 svazcích“ za 325 zlatých.¹⁴⁷ Sama řádová knihovna vznikla jistě již ve středověku, nejzajímavějšími exempláři zde byly Breviř velmistra Lva a Velislavova bible. Za obnovitele řádu Pospíchala došlo ke konstituování řádné klášterní bibliotéky a v době vedení Beinlicha a Böhmba se jejich pílí přistoupilo k rozšíření na ca 10 000 svazků.¹⁴⁸ Roku 1719 v sobotu před Letnicemi se „velkým nákladem“ začala stavět krčma v Tursku a do tří let byla dostavěna. Obec Tursko na okraji Prahy patřila řádu již od roku 1237 a byla centrem hospodářství pozdějšího největšího velkostatku. V roce 1257 zde řád vystavěl kostel ke cti sv. Martina, jenž byl za Frachimonta mezi léty 1700–1706 vyzdvižen ve zcela nových formách prostého jednolodí s věží na západě.¹⁴⁹ V devadesátých letech 17. století je zde doložena činnost Kryštofa Dientzenhofera v součinnosti s přestavbou místní řádové rezidence. Tato

¹⁴⁶ Otázka vizitací není zcela jasná. Ze zápisů je patrné, že velmistři vizitovali Vratislav, ovšem nikde není zmínka o vizitaci pražského domu.

¹⁴⁷ NA ŘKĚ, karton 316, diarium k 7. červnu 1718, nepag.

¹⁴⁸ PRAŽÁK 1980, 11.

¹⁴⁹ POCHE 1982, 120.

velká hospoda spadala ještě do závěru života zmíněného architekta a podílel se zde pravděpodobně už se svým synem na její dostavbě.¹⁵⁰ O právnických Beinlichových schopnostech bylo již řečeno výše, na dalších místech záznamů všedních dní se zmiňují jeho zásluhy na poli právních kauz pochopitelně ve prospěch řádu. Další poutavou zprávou, poněkud nepříliš obvyklou, je dovednost ve výrobě léků. Pisatel knihy životopisů zaznamenal: „Byl také zkušený v chemii a vyrobil četné léky a tinktury, kterými pomohl mnoha nemocným a potřebným. Zvláště je znám balzám proti popáleninám a poraněním, jakož i preparát proti kolice. Vyrobil rovněž zázračné a osvědčené prášky proti kouzlům a uřknutí lidí i dobytka a návod na výrobu všeho zanechal svým vděčným následovníkům. Při výrobě kamene mudrců však i přes velké úsilí neuspěl.“¹⁵¹ Můžeme se jen domnívat, že medicíněmu umění věnoval péči z úhlu řádových špitálů a lze to přičítat jeho dovednosti. Zajímavější a závažnou skutečností je práce v oblasti okultismu, která, když nebudeme odkazovat do prostoru šarlatánství a pověr, zavání pro katolického preláta přinejmenším rozporuplnou činností. V dalších letech se okrajově zastavíme u kabaly pěstěné v řádovém prostředí, jež také zavádí do určitého tajemna, pojícího se s tradovanou záhadností tohoto prostředí. V závěru života si Beinlich ovšem sám nebyl schopen pomoci, když ho trápila dna. V říjnu 1721 přistoupily bolesti a horečky. Postupující nemoci, mající vliv i na chorobu krku, vedly k omezení řečové schopnosti, proto byl nucen pouze psát na tabulku. V očekávání posledních věcí si nechával číst z martyrologií, Izaiášova proroctví, z Tomáše Kempenského O následování Krista, z Drexelova O utváření s vůlí Boží a z jiných asketů. Na smrtelné posteli mu bratři oznámili, že vyhořel klučenický statek s kostelem, na což odpověděl s Jobem: „Bůh dal, Bůh vzal, budiž jméno Páně pochváleno.“ Pochopil to jako předzvěst blízké smrti, „očisťoval svou duši často svatou zpovědí ve snaze uspořádat své záležitosti před odchodem na věčnost a nechal si v generalátu sloužit... mše svaté.“¹⁵² Řeholní bratři dleli u jeho lůžka, přistupovali pro otcovské požehnání, políbením ruky prokazovali synovskou úctu. Za zpěvu kajících žalmů posléze ve tři hodiny ráno 26. prosince 1721 zbožně v Pánu odešel. Hned ráno bylo vydáno oznámení o úmrtí a posláno na místodržitelství, prelátům a řeholníkům a členům řádu. Zemřelý byl oblečen do hábitu, dán

¹⁵⁰ <http://www.izap.cz/izap/tursko>, vyhledáno 2. 3. 2013.

¹⁵¹ NA ŘKř, karton 212, Series supremorum generalium..., nepag.

¹⁵² Tamtéž.

mu prsten a mitra, jež posléze našla místo u nohou a hlava pokryta biretem. Sledujeme pozoruhodné vyprávění pisatele o vystavení rakve, zdá se, že běželo o honosně aranžovaný pohřeb. U rakve z pravé strany umístěn v nohách purpur, z druhé strany řádový plášť, uprostřed vedle purpuru meč, na druhé straně berla, na rakvi u nohou pileolus, uprostřed kasule a stola, nahoře krucifix, dva svícny, kalich a infule. Rakev neslo osm členů oděných v pláštích za zvuku zvonů, se svíecemi a doprovodu šesti přísluhujících, patrně řádových členů, již zpívali Miserere. Funerální obřady započaly v sedm večer 28. prosince za zpěvu litaní a požádáno „mnoho“ klášterů, aby taktéž konaly za jeho duši pobožnosti. Další den vedl rekviem světicí biskup Mayer. Za účasti arcijáhna Steyera, kanovníků Martiniho a Chřepického trvaly obřady i u všech ostatních oltářů v kostele od osmi do půl jedné. Pohřbu se zúčastnilo mnoho hostů a mezi chudé rozdáno 60 zlatých. Spolubratry oplakán jako laskavý otec, našel dle svého přání místo v hrobce kostela sv. Františka ve společné řeholní kryptě.¹⁵³ Prostá cínová destička na dubové rakvi uzavřela životaběh jednoho z nejpozoruhodnějších křižovníků nápisem: „Zde odpočívá nejhorlivější představený celého řádu hvězdy, nejtihodnější, nejjasnější a nejvznešenější pán, pan Martin Konstantin Beinlich, který v tomto úřadě po patnáct let nežil pro sebe, nýbrž pro celý řád, však 27. prosince ve věku 67 let mu zemřel a vstoupil do nebe. Ty jeho duši popřej, ať odpočívá v pokoji.“¹⁵⁴

3. Převor František Matouš Böhmb

Mezi nejméně plodnější členy křižovníků patřil rodák ze západočeského Lubence František Matouš Böhmb. Jeho úspěšnost na poli řádovém byla dána jeho dlouhým působením v úřadě velmistra (1722–1750), ovšem také jeho pílí, diplomacií a bezesporu praktickou zbožností. Přestože je známější než jeho předchůdce, nemáme tolik zajímavých informací z jeho raného života, jako nám pisatel zachytil u Beinlicha. Narodil se v žateckém kraji v obci Lubenec 18. září 1677 a byl pokřtěn 21. téhož měsíce. Rodiče byli Adam Böhmb z Lubence a Anna, jejíž rodné příjmení nebylo zaznamenáno. Zdá se, že Böhmbovi byli váženou rodinou, čemuž by nasvědčovali vznešení kmotrové malého Františka Matouše. Byli tři, a sice hlavní František Arnošt, svobodný pán Wallis, dále hraběnka z Valdštejna a slečna Zbyňka Kateřina

¹⁵³ Zemřel stár 67 let, kněžství 38 let, profesem 41, generálem 14 let, 5 měsíců a 6 dní. Za svého působení přijal do řádu 42 členů, v době úmrtí žilo mj. v konventu 5 noviců.

¹⁵⁴ NA ŘKř, karton 212, Series supremorum generalium..., nepag.

Marie z Kolovrat. Křest udělil chyšský karmelitán P. Gerhard od Sv. Ducha.¹⁵⁵ Do křížovnického noviciátu František Matouš vstoupil zřejmě v roce 1691, poněvadž se ví, že 25. listopadu 1692 skládal řeholní sliby. Po třech letech filozofie a čtyřech teologie obdržel v den svých narozenin 18. září 1700 kněžské svěcení.¹⁵⁶ Zatímco Martin Konstantin vstoupil do komunity již jako zralý muž s částečným univerzitním vzděláním, mladík z Lubence skládal v patnácti teprve slavné sliby a po skončení filozofie a teologie čekal na den svých třidvacátých narozenin, aby mohl s dispenzem přijmout vyšší svěcení. Po něm snad působil jako konventuální kněz či vypomáhal na Chlumu a v Kynšperku, což by mohl naznačovat nápis na jeho portrétu: „... Culmae Regiomonti aarum zelator...“¹⁵⁷ V pastoraci nastoupil 11. dubna 1707 za faráře do Karlových Varů, 22. ledna 1708 zde byl instalován loketským vikářem Františkem Xaverem Götzlem.¹⁵⁸ Ve Varech zaujal farářské místo desátý v pořadí po obnovení farní správy stran řádu. Již jako duchovní se ve Varech jakožto absolvent obojího práva stal ještě v únoru 1712 na svoji žádost veřejným notářem.¹⁵⁹ Původní farnost administrovaná křížovníky měla sídlo u kostela sv. Anny v Sedlci, odkud docházeli kněží ke kostelu sv. Maří Magdalény pravděpodobně od roku 1485. Roku 1490 je u Magdalenského kostela doložena farnost, kterou řád začal obsazovat znovu až od roku 1623.¹⁶⁰ Böhmbův nástupce Jiří Tomáš Fasmann se stal v roce 1723 prvním děkanem.¹⁶¹ Z doby farářování u místního gotického kostelíka byla zmíněna účast na stavbě Trojiční statue na náměstí. Bohužel zatím není dalších dokladů o jeho činnosti až do povolání do pražského konventu 9. února 1720 na post převora.¹⁶² Přestože úřad převorů konventu neměl takovou váhu jako za období postulace, kdy se představení konventu se špitálem nazývali generálními převory a fakticky vedli řád za arcibiskupy, dá se z příložených podpisů a pečetí na listinách vypožorovat, že po velmistrovi zaujímal v Čechách druhé místo v řádovém prostředí.

¹⁵⁵ SOA Litoměřice, Sběrka matrik, L 94/1, Lubenec, N, O, Z, 1654–1708, pag. 89.

¹⁵⁶ Ke kněžskému svěcení obdržel papežský dispens o 13 měsíců. NA ŘKř-L-794.

¹⁵⁷ Portrét velmistra z galerie generálů od J. Ezechiela Vodňanského.

¹⁵⁸ SOKA, fond: Děkanský úřad Karlovy Vary, neinventarizováno. In: Farní kronika 1759–1945, 73.

¹⁵⁹ Udělil rektor univerzity Jan František Löw z Erlsfeldu 29. února. NA ŘKř – L- 821.

¹⁶⁰ Catalogus Cleri, Pragae 1948, 108.

¹⁶¹ Farní kronika, 73.

¹⁶² Tamtéž.

Dosazení za faráře do Varů musel být jistě Beinlichův kalkul, poněvadž právě zde se započala odvíjet pro řád významná politika v podobě kontaktů s mocnými návštěvníky lázeňského místa, včetně císaře Karla VI. a Alžběty Kristýny. Z doby farářování mimo zmiňované Trojiční plastiky víme z diáře, že se zde chtěli v roce 1717 usadit kapucíni pod patronací doktora Bechera, ovšem „ničeho nedosáhli“.¹⁶³ Po třinácti letech práce na vinici Páně pro místní měšťany a lázeňské hosty přesídlil Böhmb do pražského konventu, poněvadž ho spolubratři zvolili 15. ledna na sezení kapituly převorem.¹⁶⁴ Byl s jistotou zvolen pro své schopnosti být k pomoci velmistrovi stíženému různými neduhy včetně začínající podagry. Beinlich litoval, že nemá převora u sebe, když se blížil odchodu na věčnost. Jistě by byl Böhmb představenému potěchou, kdyby nemusel podnikat cesty do Vídně v^ořákových záležitostech i ohledně budoucí fundace u^oSv. Karla Boromejského. Ve Vídni byl pozván v březnu 1721 na žádost „moravského národa“ do dvorního kostela sv. Michala přednést kázání o svátku sv. Cyrila a Metoděje a „byl prvním, jenž z našeho řádu ve Vídni, v^osídle císařském, na kazatelnu veřejně vystoupil“.¹⁶⁵ Böhmb, ačkoliv byl nepochybně německé národnosti, pěstoval tedy kult soluňských bratří, kteří se objevují i mezi českými patrony v plastikách zemských patronů na Chlumu sv. Maří, z nichž byl přirozeně zvláště vyzdvihován dědic České země sv. Václav, v^oduchu národnostně orientovaného řádového patriotismu. Tak byl hlavní patron země oslavován na závěr každé nedělní a sváteční mše v pražském kostele sv. Františka zpěvem svatováclavského chorálu.¹⁶⁶ Tato tradice byla uváděna do řádového prostředí především za Pospíchala a dalších velkých vlastenců, jako byli Beckovský nebo Rivola. Svatováclavský kult se markantně projevil i cyklem smaltových vyobrazení ze života sv. Václava na velké monstranci, kterou dal pořídit první probošt v Chlumu sv. Maří Jan Kaplánek ze Sonnenfelsu již v sedmdesátých letech 17. století.¹⁶⁷

3.1. Volba velmistra na svátek sv. Anežky

Po Beinlichově pohřbu na konci roku 1721 nastala doba pozvolných příprav na volbu nového generála. Vedení řádu v období interregna dle konstitucí přebral generální vikář řádu

¹⁶³ NA ŘKř, karton 316, diarium k srpnu 1717, nepag.

¹⁶⁴ Pražští kapitulárové zvolili na místě, členové mimo konvent v uzavřených obálkách.

¹⁶⁵ Rivolův deník k 16. 3. 1721. In: BĚLOHLÁVEK 1928b, 147.

¹⁶⁶ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 16. prosinci 1726, nepag.

¹⁶⁷ In: BĚLOHLÁVEK 1929b, 166–178.

hradišťský probošt, ale prakticky se ho ujal převor. Jak zdůrazňováno, byl vybrán den sv. Anežky, ačkoliv se tehdy v řádu nepovažovala za přímou zakladatelku, ale jen „promotrix“, jež uvedla křižovníky 1217 (sic!) do Prahy přes Hloubětín. „Zakladatelkyně našeho špitála“ byla ovšem v křižovnických řadách ctěna, i když nedosáhla pocty oltáře. Ve Slezsku jejich spolubratři upínali svůj zrak k Anně, Anežčině rodné spolusestře, která sem bratry přivedla z Čech. V lednu roku 1722 zahájili generální kapitulu, na které se měla vyřešit řada záležitostí, včetně volby nového představeného. Jako důležitá vsuvka působí spory se staroměstským magistrátem o patronát nad farním kostelem sv. Valentina.¹⁶⁸ Mezi řádem a magistrátem došlo k hádce o umístění znaku vzhledem k patronátu i tisknutí svatých obrázků s patronem kostela s tím či oním znakem.¹⁶⁹ Než o tyto malichernosti na samém konci měsíce února se rozhodlo o důležitější záležitosti velmi nutné k identitě, totiž o „pravé“ historii řádu. „... Bylo usneseno, aby všichni uznávali, že svůj původ máme v době sv. Heleny a Konstantina, nálezců sv. Kříže, protože první členové řádu se shromáždili a statečně bojovali ve znamení kříže proti Saracénům, nazýváme se rytířským řádem. Dělíme se na tři složky – rytířskou, řeholní a tu, jež slouží chudým, pročež jsme i špitálním řádem. Pod tlakem nepřátelských zbraní jsme opustili Palestinu a přišli do Čech, kde jsme byli blaženou Anežkou ustaveni na způsob jiných rytířských řádů a na počest prvního mistra v Čechách, jménem Sternberg, jsme přidali ke kříži hvězdu, proto se nazýváme křižovníci s červenou hvězdou.“¹⁷⁰ Je s podivem, že tak pozdě se bratři ujednotili na společné historii, jež zřejmě činila potíže. Principiálně se považovali za součást křižovnického řádu, ze kterého se oddělili přijetím do Čech svatou Přemyslovnou a zde se stali samostatnou řeholní jednotkou přidáním zmíněné hvězdy. Základním bodem programu řádového „conveniat“ byla ovšem volba hlavního představeného. Předposledního února se začalo v kostele s přípravou prostoru v souvislosti s volbou. Pro dva komisaře připraveno klekátko potažené červeným damaškem, k němuž byla dodána křesla z velmistra Červeného pokoje s polštáři. Na evangelní straně též přistaveno klekátko s červeným taftem z generálovy prelatury, nyní pro protonotáře, kterým byl určen sufragán Mayer. Celá sestava stála na tureckém koberci a současně z kněžiště odnesli dvě lavice, aby zde našla místa dvě sedadla pro nově zvoleného velmistra a umístěna tak, aby i

¹⁶⁸ Více ke sporu mezi řádem a magistrátem In: EKERT 1884, 385.

¹⁶⁹ NA ŘKř, karton 316, diarium k 3. a 6. únoru 1722, nepag.

¹⁷⁰ NA ŘKř, karton 316, diarium k 28. únoru 1722, nepag.

zvolený i protonotář vzájemně viděli na komisaře. Další den hned z rána od čtvrt na pět se počaly sloužit mše za šťastnou volbu. Po sedmé se všichni sešli v sále generalátu, kde byla předána prokurátní formule s dalšími záležitostmi k volbě a každý z řádových profesů měl napsat zvolenou přísahu, již měli složit skrutátoři. Za ty byli zvoleni pan Freytag a tachovský děkan. Pro komisaře byly vyslány dva kočáry, první tažený šestispřežím a druhý se skrutátory s dvěma koňmi jel pro komisaře. Mezitím se ostatní křížovníci sešli v kostele, aby vyšli v plášťích komisařům v ústrety. Dva byli vybráni k uvítání biskupa Mayera. Pater Mader se oblékl ke zpívané mši, Schumann a Kořínek se přioděli jako asistenti, Waha, Schönpflug, Pfeiffer s novici Pokorným, Zaubitzrem a Ševčíkem se převlékli jako další příslušující zpívané mše. Za hlasu zvonů, počínaje nejmladším, šli vždy po dvou naproti komisařům ke kostelnímu prahu, kde ti mladší vždy ustoupili, aby starší stanuli na prahu. Komisaře odvedli do středu kostela, kde nastalo vítání a následné uvedení na stanovená místa. Když komisaři poklekli před oltářem, ostatní vyšli ze sakristie v plášťích a započala zpívaná mše k Duchu svatému. Po ní byli komisaři odvedeni do generalátu, lidé museli opustit kostel, aby uprostřed presbytáře mohl stát stůl s červeným suknem, na němž se měly sčítat hlasy, také bylo přistaveno křeslo pro protonotáře a další tři červená sedadla pro skrutátory. Pater Frölich přečetl jména volitelů v pořadí podle profese, a to děkanů a starších profesů, farářů, kaplanů, mladších kněží a profesů, kteří byli přítomni či poslali zástupce. Generální vikář vedl krátkou exhortu, po které složili skrutátoři přísahu k rukám protonotáře. Pak odešli skrutátoři a notář ke stolu, kde notář znovu přečetl jména a ten, kdo byl přečten, musel předstoupit a vložit svůj hlas do kalichu, jenž stál na stole s krucifixem, papírem, kalamářem a perem. Po sečtení hlasů, kterých bylo 69, započalo skrutinium. Po skončení se vikář zeptal, zda přijmou kohokoliv, a po kladné odpovědi řekl, že byl kanonicky zvolen František Matouš Böhmb. Ten byl předvolán a se slzami v očích žádal vikáře a ostatní spolubratry, aby i notář uznal, že je zbytečné přistoupit k dalšímu skrutiniu. Komisaři se převlékli ke zpěvu *Te Deum laudamus* a vikář představil německy zvoleného, jenž si stále otíral slzy. Všichni mu na znamení úcty políbili ruce a za přítomnosti komisařů se seběhlo do chrámu velké množství lidí. Po skončení čekalo na všechny přítomné v konventu občerstvení na stolech tak, že některé stály u okna, jiné u zdi, aby se dalo procházet středem.

Hned druhý den oznámil nový velmistr, že následujícího dne se bude konat od devíti provinční kapitula, jak stanoveno včera, vždy po třech letech. V den kapitulního sezení 4. března generál laskavě poděkoval a přislíbil, že se chce starat všemožně o veřejné blaho. Aby tím spíše blaho řádu nastalo, vybídl ke zbožnému životu, jak v konventu, tak mimo něj a

k horlivé duchovní péči. Dále prohlásil, že se chce postarat o výzdobu kostela sv. Františka a že se chce poradit, zda a od koho dát vymalovat kupoli. Řádovým bratřím mimo konvent uložil, aby ve svých kostelích šířili úctu k velkému světcí Janu Nepomuckému, a pokud ještě nemají v kostele jeho sochu, ať ji nechají pořídit. Na závěr přísahal na punkta, vzešlá z minulých kapitulací. 9. března přišlo v kapitule na přetřes rozhodování o zlatých dolech, které řád provozoval na svém panství v Kníně. Pater Řičan navrhoval, aby se v oné věci postupovalo jinak, protože se zde těží již devět let a není jisté, zda to v budoucnu přinese užitek. Roční kopání stojí 1000 zlatých, ovšem pokud by řád od dolování upustil, místní měšťané dle starých privilegií se pustí do práce sami ve štolách. Jistý řádový komandér navrhl, že pošle kousek rudy k posouzení do Saska, s čímž velmistr souhlasil a prohlásil, že se také poptá u pana Lauera, vynikajícího znalce rud, aby sám rozhodl, jak dále.¹⁷¹ Svátek sv. Anežky, jež dle Beckovského přání slavili prozatím 6. března, proběhl pontifikálními bohoslužbami jak u Sv. Františka, kde celeburoval řádový probošt z Budína Xaver Götzl, a další spolubratr Vavřinec Freytag držel pontifikální mši také u spřízněných klarisek v klášteře sv. Anežky. Slavnostní pontifikální bohoslužby na nového velmistra teprve čekaly, neboť právo pontifikací obdržel až v červenci. Začínaly práce na výmalbě kupole a konvent žil poklidným životem, který můžeme sledovat dle pečlivých záznamů i ohledně stolování, ke kterému se ještě několikrát budeme vracet, neboť stolování v kláštorech bylo významnou součástí řeholního nažívání a společenství u stolu se považovalo za téměř plnohodnotnou paralelu k liturgii. Tak 12. dubna jedla komunita spolu s velmistrem na zahradě u mostu v přítomnosti jistého Küffela, „vynikajícího“ trubače na císařském dvoře. K samotné volbě hlavního představeného, byť právoplatně zvoleného dle konstitucí, muselo přistoupit ještě potvrzení a schválení jak římského pontifika, tak císaře. Jelikož řád neměl zastoupení ve Věčném městě, vyřizovali tyto záležitosti spřátelení theatini. Papežskému schválení předcházelo schválení panovníka. Nejdříve za osvobození od přísahy věrnosti, jež bylo stvrzeno v Laxenburgu 7. května a zapláceno 12 říšských tolarů, 22 krejcarů a 3 denáry. S placením zároveň vystavila císařská kancelář panovnickou konfirmaci. K záležitosti římského řízení vyrazil pisatel diáře 14. června s P. Frölichem k pražským theatinům k donu Hložkovi a plni radosti vyslechli sdělení, že záležitost je skončena a každým dnem bude expedována. 1. července pisatel nyní s P. Pfeifferem dorazil opět k Hložkovi, kde šťastně dosáhli vydání papežské konfirmace a frater Cajetan ještě přinesl kolem druhé hodiny

¹⁷¹ NA ŘKř, karton 316, diarium k 9. březnu 1722, nepag.

vidimovanou kopii. Papežskou konfirmaci udělil Inocenc XIII. u S. Maria Maggiore již 5. června. Po šťastném doručení složil velmistr 3. července přísahu věrnosti, a když seděli křížovníci s velmistrem u stolu, byla také přinesena konfirmace císařská.¹⁷² O přijaté opatské benedikci nemáme zatím zpráv, jen víme, že až 12. července slavil Böhmb v kostele u mostu pontifikální primici. Poté se Böhmb stal vděčným hostem při celebrování pontifikálních bohoslužeb. První je zaznamenána k 19. červenci u bosých karmelitek, dále na slavnosti o^osv. Jakubu u minoritů, u sv. Anny u dominikánek, u Sv. Jiří na Hradě i u Sv. Ignáce otců jezuitů. Snad prestiž představeného nebo prostá známost se sestrami sv. Benedikta u Sv. Jiří přivedla čerstvě benedikovaného pontifika do prelatury k abatysi Rozině Kláře Šlindlové z Hiršfeldu, které udělil 26. července v pontifikáliích poslední pomazání. Poté byl zván na 2. srpen k hybernům, na 5. srpna k františkánům, na 7. srpna k theatinům a opět k dominikánkám u^oSv. Anny na 10. srpna.¹⁷³

4. Pražská korunovace Karla VI. v roce 1723

Zvolený generál a velmistr rytířského řádu stál v čele řeholní komunity 28 let v době vrcholného baroka, za vlády Karla VI., se kterým udržoval nadprůměrné kontakty, stejně jako s Kristýnou Alžbětou, o čemž bude záhy pověděno více. Jako zemský prelát disponoval hlasem a místem na zemském sněmu, a tudíž přicházel do kontaktu s mnohými dalšími představiteli světské a církevní společnosti. Jakožto hlava exemptního řádu byl představeným své komunity, jež mohla čítat v zemích Koruny české kolem osmdesáti členů, formálně byl i představeným slezské části řádu, jemuž skládal účty vratislavský mistr od Sv. Matěje asi se třiceti členy roztroušenými po Slezsku. Jako hlava řádu s mnoha pozemkovými državami v^okrálovství byl vrchností poddaných na řádových panstvích. Pro otázku uměleckého mecenátu je důležité, že Böhmb byl vlastně kolegou současných zemských prelátů. S řadou z^onich se přátelsky setkával ve svém generalátu, jak vysvítá z denních záznamů. Z církevních dignit se přátelil se Zdenkem Křepickým z Modlíškovic, biskupem Rudolfem Šporkem,

¹⁷² NA ŘKř, karton 316, diarium k 3. červenci 1722, nepag.

¹⁷³ Böhmb byl velmi často zván v pražském souměstí různými kláštery k celebrování bohoslužeb. Ze záznamů vyplývá, že musel být společensky oblíbenou osobností a sloužil rád slavnostní mše. Proto byl častým hostem a neudivuje, že mu dávali přednost před dalšími mnohými infuláty.

z řeholních se strahovským opatem Mariánem Hermannem, oseckým Litverigem, Eugenem Titlem z Plas a dalšími.

Jednou z nejvýznamnějších událostí pro Böhmba nastala korunovací Karla VI. (1. října 1685 Vídeň–20. října 1740 Vídeň)¹⁷⁴ s Alžbětou Kristýnou (28. srpna 1691 Brunšvik–21. prosince 1750 Vídeň).¹⁷⁵ S císařským párem navázal kontakty již předchůdce Beinlich v Karlových Varech. První zmínka je ze 13. dubna 1716, kdy se narodil šťastně očekávaný arcivévoda Leopold. Praha oslavila narození mnohými oslavami, křížovníci přispěli ozářením kupole sv. Františka. Velmistr žádal opět v září císaře o kostel sv. Karla ve Vídni. Téměř s jistotou se dá konstatovat, že kontakty s císařským párem řád navázal kvůli Karlskirche, k čemuž sloužily v diplomatických jednáních Karlovy Vary. 15. května 1721 přijela večer do Prahy císařovna Alžběta, kterou přivítal Beinlich s hradištským proboštem u mostu, poté vykonala pobožnost u hrobu bl. Jana Nepomuckého a ostatních zemských patronů a na závěr se účastnila od devíti do desíti večer nešpor. Druhý den zamířila do Varů a velmistr se spolubratry Hemmersamem, Otickým a Frölichem vyrazili po obědě též do „svého“ lázeňského místa, aby ji zde uvítali. Císařovna odjela na léčbu až 17. května ve čtyři hodiny odpoledne a vyjádřila přání nocovat u ohraběte Martinice ve Smečně. Konečně 19. máje v jedenáct večer dorazila do Varů, kde ji velmistr uvítal, dosáhl u ní hodinové audience a směl jí políbit ruce. Pokud Beinlichovi dovoľovalo zdraví, zúčastnil se každý den společného stolu, který požehnal, a pokud kvůli podagře nemohl, přebral benedikci jistý řádový komandér. Manželka císaře setrvala zbožně na všech zpívaných mších po tři dny Letnic. Počátkem června se k ní sjela řada vzácných hostů v čele s jejím otcem, vévodou z Wolfenbüttelu. Při noční hudbě předvedli vzácným hostům ohňostroj, představující dvě spojená srdce Karla a Alžběty. Císařovna se zdržela ve městě ještě na 8. červen a účastnila se procesí k sousoší Nejsvětější Trojice, vybudovanému před pár lety farářem Böhmbem¹⁷⁶ za vedení pobožnosti chebským řádovým komandérem od Sv. Bartoloměje.¹⁷⁷ Počátkem září sdělilo

¹⁷⁴ Nejmladší syn císaře Leopolda I. a manželky Eleonory Falcko-Neuburské. Po smrti Josefa I. se stal králem španělským 1703–1711 (Karel III.), císařem Svaté říše římské 1711–1740 (Karel VI.), králem českým a arcivévodou rakouským 1711–1740 (Karel II.), králem uherským 1711–1740 (Karel III.).

¹⁷⁵ Z dynastie Welfů, provdaná císařovna Svaté říše římské, královna německá, česká, uherská, chorvatská, sardinská, neapolská a sicilská.

¹⁷⁶ Viz v příslušné kapitole.

¹⁷⁷ NA ŘKř, karta 316, diarium k 8. červnu 1721, nepag.

místodržitelství, že císařský dvůr přiřkl patronát nad kostelem sv. Bartoloměje v Chebu, příslušejícím ke zdejší řádové komendě sv. Václava našemu řádu.¹⁷⁸ Velmistř jednal o řádových záležitostech také s císařovnou, která mohla v takových kauzách přímo pomoci. Těchto pár informací, zachovaných v denních záznamech ještě z doby Beinlichovy, poukazuje na vztah řádu k císařskému domu. V pozdějších relacích budou ještě zprávy houstnout vzhledem k blížícímu se získání kostela sv. Karla v roce 1733. Bohužel chybí informace k závažnému roku 1723, kdy probíhala slavná pražská korunovace. Pouze z gratulace podpřevora v roce 1745 je známo, že v tomto důležitém roce trpěl těžkou nemocí.¹⁷⁹ Víme ovšem, že jakousi vstupní branou ku Praze byl Hloubětín, nepatrná ves, patřící řádu již od založení, a tam se odehrávalo slavné přijetí panovníků, jak nás budou zpravovat pozdější záznamy. V Hloubětíně na řádovém panství se 29. června 1723 shromáždila celá císařská kolona, aby zde setrvala do rána 30. června, kdy měla vjet Koňskou branou do pražských měst.¹⁸⁰ Během pobytu v metropoli Českého království, jenž trval až do pozdního podzimu, císařský pár navštívil řadu bohoslužeb v pražském trojměstí, na svátek sv. Františka z Assisi byla naplánována účast na mši u křížovníků. Domnívám se, že k témuž datu byla dokončena fresková výmalba skvělého klášterního chrámu včetně štukových úprav, montáží relikvií a instalování příležitostných dekorací pro tak slavnou návštěvu. Böhmb bude ještě vícekrát s císařskou dvojicí v kontaktech jak v Karlových Varech, tak v Rakousku. Pro výmalbu Matheyova chrámu i přilehlého generalátu vybral malíře, jak zmíněno dříve, Böhmbův předchůdce krátkou dobu před svým odchodem na věčnost.

4.1. Pictor noster – Václav Vavřinec Reiner ve službách řádu

„... Ecclesiam S. Francisci Prage internis ornamentis et picturis decoravit...“¹⁸¹

Přestože stavba sama i valná část zařízení s oltáři povstala za Böhmbových předchůdců Valdštejna, Pospíchala a Frachimonta, monumentální výmalba kupole čekala na Františka Matouše poté, když dosedl na velmistrovský stolec. Chrámová výmalba rozjasnila prostor v kněžišti těsně po posvěcení kostela roku 1688. Od roku 1689 se započalo snad ještě dle

¹⁷⁸ NA ŘKř, karton 316, diarium k 4. září 1721, nepag.

¹⁷⁹ NA ŘKř, karton 316, diarium k 24. listopadu 1745, nepag.

¹⁸⁰ VÁCHA/VESELÁ/VLNAS/VOKÁČOVÁ 2009, 100.

¹⁸¹ NA ŘKř, karton 212, Series supremorum generalium..., nepag.

propozic Matheyových na výzdobě kněžiště.¹⁸² K malbě získal velmistr Jana Kryštofa Lišku (asi 1650 ve Vratislavi–23. srpna 1712 v Lubuši). Pamětní kniha kostela zmiňuje jako autora Lišku stejně s oltářním plátnem, ale pravděpodobně je malba v malé kupoli starší, plátno se zpravidla datuje až do počátku století.¹⁸³ Zatím nevíme, kde křižovníci získali mladého Lišku, ani jeho otčíma Willmanna. Nasnadě by mohly být kontakty se spolubratry ve Slezsku, zde ovšem z těchto Slezanů pracoval pro konvent u Sv. Matěje ve Vratislavi pouze Johann Jacob Eybelwischer (kolem 1667 Vídeň–1744 Vratislav). Dnešní nástěnná malba „malé kupole“ je poněkud postižena přemalbou Josefa Navrátila, ale přes všechny přemalby lze dobře pozorovat centrální výjev holubice Ducha svatého s paprsky, obklopené rejem andělských kůrů. Liška provedl tuto malbu po návratu z Říma a lze se jen domnívat, že zde užil kompozice Quida Reniho z kaple Quirinálského paláce z roku 1610.¹⁸⁴ V pendentivech je malba vyplněna čtyřmi ctnostmi, a to dvěma božskými, Nadějí a Láskou, a dvěma základními, Spravedlností a Mírností. Celkem s jistotou se vztahuje námět Paraklyta s vybranými ctnostmi k zasvěcení křižovnického hospitálu. Snad zde plánovali křižovníci patres jiný námět, a sice „Himmelglorie mit Engeln. Links oben trägt einer einen Bischofsstab, ein anderer in der Mitte die Dornenkrone, dann 2 das Kreuz, einer auf Wolken kniend ein Rauchfass.“¹⁸⁵ Jistě zajímavý námět vztahující se k relikviím Trnu a Dřeva Kristova kříže, které jsou uctívány na hlavním oltáři. Na výmalbu ještě čekaly tři malé prostory pasů nad hlavním oltářem, varhanní kruchtou a kruchtou zpěváckou. Nad varhanami je zobrazeno Klanění Tří králů a nad protější kruchtou Klanění pastýřů. Obě témata zachycují vánoční příběhy, kdy vzdávají hold narozenému Ježíši nejprve pastýři, poté 6. ledna pohanští mágové, zvaní tradičně králové. Zdánlivě nenápadná témata zapadají do křižovnické spirituality, jelikož dle legendy přišli první křižovníci se svým mistrem Albertem ze Šternberka z betlémské Palestiny na svátek sv.°Tří králů roku 1217 do Hloubětína, a poté ke Sv. Petru na Poříčí, kde byli přijati

¹⁸² MAUL 1914, 7; HERAIN 1915, 110; KLOSS 1934, 109; SÁDLO 1936, 21, datuje malbu do počátku 18. stol.; POCHÉ 1948 a vyd. 1958, 1963, 33, datuje 1700–1707; NEUMANN 1967, 142–144; PREISS 1970, 118–119, pozn. 71.

¹⁸³ „Arae maior imago et cupola minor pictae sunt a Liska, pictore bohemo fimoso.“ In: SÁDLO 1936, 21, 30, pozn. 30. Problém je s datací hl. oltáře, ke kterému mimo tabernákl nejsou zachovány archiválie. ŠTECH datuje (1935) mezi léta 1701–1702, BLAŽÍČEK (1940, 95, pozn. 74–75) až k roku 1707, kdy měl být postaven onen tabernákl.

¹⁸⁴ PREISS 2013.

¹⁸⁵ PREISS 2013, pozn. 27.

Německými rytíři. Třetí pas zachycuje rej andělů, již jásají oslavující Kristův kříž, který ve vrcholu hlavního oltáře pozdvihují Jäcklovi efébští andělé. Jelikož pas nad oltářem evidentně souvisí s již zbudovaným retabulem včetně štukové výzdoby, stejně tak u štuků v pasech na bocích se kloním spíše k autorství Reinerově než Liškově. Je ovšem pravda, že stylem malby a hlavně restaurováním jsou si malby velmi podobné s „malou kupolí“, a tudíž naprostá jistota o přímém autorství zde nepanuje. Když pomineme malé kaple, kde dvě ze čtyř dostaly malířskou výbavu, sice kaple sv. Jana Křtitele s velmi přemalovanými výjevy ze života Baptistova, dříve připisovanými P. Beckovskému, a kaple protější sv. Augustina, kde také lunety ukazují výjevy z biskupova života, nově připsané Janu Jakubu Steinfelsovi, které odkazují snad k počátku století. Největší chrámovou plochu pokryla však malba s výjevem Posledního soudu v hlavní kupoli. Přestože s velmistrovým mecenátem nesouvisí přímo dílo J. K. Lišky¹⁸⁶ ani jeho nevlastního otce M. L. Willmanna,¹⁸⁷ nelze je nyní v chrámovém prostoru opomenout, jednak pro kvalitu provedených maleb, ale hlavně pro přímou souvislost s pozdějšími pracemi V. V. Reiner. Po uvedené malbě v presbytáři pracoval „mladý Willmann“, jak byl Liška, nevlastní Willmannův syn obvykle nazýván, dále na řádových zakázkách, nyní provedených na plátně. Žel ani k jednomu dílu nemáme archivní doklady, musíme se spokojit aspoň s archivními doklady k retabulům bočních oltářů. Možná ještě před pracemi na oltářních plátnech zhotovil Liška dva obrazy velmistřů, a sice Alberta ze Šternberka (1237–1248), legendárního prvního představeného,¹⁸⁸ a Jindřicha, dle tradice z rodiny hrabat Wratislavů z Mitrowicz (1351–1352). Proč právě dali zpodobnit až devátého, nevíme. Pokud snad ovšem neexistovala původně celá řada všech představených? Lze se domnívat, že byl vybrán k malbě šlechtic s úmyslem dotvořit rytířské povědomí, nebo možná proto, že za jeho vedení získal řád od Karla IV. dva významné kostely na Novém Městě, sv. Štěpána a sv. Jindřicha. Obě plátna byla pečlivě restaurována v sedmdesátých letech 20. století a vykazují zručný malířův přednes plný skicovitě nahozenosti včetně umné barevnosti červených valérů. Proč nenamaloval další velmistry a zakázka byla zadána Heinschovi, zůstává nejasné, snad by to šlo vysvětlit Liškovou podagrou. Ještě dalšími obrazy Liška přispěl pro řád, a sice Sv. Řehořem Velikým a Sv. Ambrožem. Tyto časné práce znovu

¹⁸⁶ K Liškovi: NEUMANN 1967; PREISS 1965, 183; NEUMANN 1974, 84–87.

¹⁸⁷ K Willmannovi: NEUMANN 1975.

¹⁸⁸ NEUMANN 1967, 142; ŠTĚPÁNEK 1979, 146–153; ŠTĚPÁNEK 2001; PREISS 2013.

mistrně provedl v zemitých odstínech, malovaných pomocí nahozené skvrnitosti, což činí plátina nesmírně živými kusy a právem je řadí k chloubě obrazárny.¹⁸⁹ Neobvyklé obdélníkové výškové formáty západních církevních otců svádějí k názoru o původním umístění těchto skvostných kusů do tzv. „oken“, čili šambránových nik pod pendentivy v kostele. Tomu by nasvědčoval jediný Liškův obraz sv. Jeronýma, jenž zůstal na místě, kdežto ostatní Otcové, Řehoř Veliký, Augustin a Ambrož, malování na velkých měděných plátech, pocházejí z ruky Reinerovy. K rozuzlení Liškovy činnosti ve službách křižovníků slouží Jahnův příběh o jeho nemoci: „Liška již vymaloval klenbu presbytáře v oleji, ale protože se zdálo, že podagra, kterou malíř trpěl, zabrání brzkému provedení, byla kupole a ostatní části kostela svěřeny našemu Reinerovi.“¹⁹⁰ Dlabáč k souhře děl obou mistrů zdůraznil shodu malířského pojetí: „... není k rozeznání, kde jeden skončil a druhý začal.“¹⁹¹ Liškův zachovaný Jeroným v „okně“ skutečně naznačuje rozdělanou práci v ústřední části kostela. Proč tam nezůstali i ostatní dva Otcové a tři nahradil Reiner, zůstává zatím skryto. Jistě v souvislosti s retáblí oltářů dodali Slezané plátina také mezi léty 1700–1701 na boční oltáře.¹⁹² Liškův malířský rukopis je poněkud standardní a absence pramenů nás nechává neustále v nejistotě. Po malé kupoli snad z devadesátých let následují církevní Otcové, potom velmistři a v závěru tvorby hned z počátku století Nanebevzetí Panny Marie pro boční oltář, a snad o pár let později Stigmatizace pro hlavní oltář. Ke špičkovému malířovu dílu se nachází v Národní galerii autorské modello, opět plné vzruchu a italizujícího dynamismu. V řádovém depozitáři autor rozpoznal další neznámé plátina se zobrazením sv. Karla Boromejského při adoraci krucifixu, také snad zařaditelné do počátku 18. století.[6] Při přemítání o malířské složce mohutných pláten křižovnického kostela se nabízí úvaha o přímém dělení práce mezi Kryštofa Lišku a jeho nevlastního otce Michaela Willmanna – ten se ujal zakázky na oltář Nalezení sv. Kříže.

¹⁸⁹ Od padesátých do devadesátých let vystaveny ve stálé expozici NG.

¹⁹⁰ JAHN 1782, 99.

¹⁹¹ DLABACZ 1815, 212.

¹⁹² SÁDLO 1936, 15, 18, 29, pozn. 1. Zde uvádí zprávu o tabernáklu na hlavní oltář od Josefa Dobnera dle řádových propozic, že smlouva byla uzavřena 13. října 1700 a rámy pro boční oltáře dodal 1702 matěj Václav Jäckel na základě smlouvy z 19. prosince 1701 během roku příštího. BLAŽIČEK 1940, 95, pozn. 75, navrhl posunout dataci hlavního oltáře do roku 1707 nebo BLAŽIČEK 1958, 100; NEUMANN 1967, 164, datuje hl. oltář snad 1701?; VANČURA 1994, 196, 206, pozn. 119, dle Vančury je prvním dokladem až 8. květen 1705, kdy se sochaři, snad Jäcklovi, vyplatilo 80 rýnských za dva anděly a 31. srpna 1705 obdržel tentýž 50 zl. za sochu sv. Heleny, tabernákl měl být zaplacen Dobnerovi až 18. února 1707.

Přes svůj věk se plně vyrovnával se synovým dílem, sice ne v poloze italského školení, ale sobě vlastní vlámskou tradicí. Oltářní plátno,¹⁹³ k němuž sloužila mistrovská skica dochovaná v berlínské galerii,¹⁹⁴ dýchá dominantním postavením Kristova pravého kříže, u jehož paty pokleká patronka všech křižovníků císařovna Helena. Příběh o Nalezení je přesto určen spíše pohledům náročnějších diváků než klasicky pojaté Nanebevzetí. Z liturgického hlediska také oltář sv. Kříže, později i Jana Nepomuckého, hrál podstatnější roli, proto je i náročněji zdoben relikviemi a pozdějšími doplňky, o čemž bude podán širší výklad na jiném místě. Zsvěcení oltářů je odpovědí na řádový znak, Svatý kříž na straně evangelní doplňuje na epištolní Hvězda mořská – Panna Maria. Otčím Willmann dodal roku 1702,¹⁹⁵ což víme z datace rozvilinového rámu malostranského měšťana Jana Oldřicha Mayera, ještě jeden významný kus, a sice rozměrné obdélné plátno nad hlavní vstup s výjevem Vyhánění prodavačů z chrámu. Opět znamenité dílo s neobyčejnou kompozicí kupčičků, obracejících se zády k Mesiáši, převrácenými kusy nábytku, zachycením obětních zvířat, která se rozutíkala před spravedlivým hněvem napraženého Ježíše. Poměrně nezvyklý námět snad reaguje na rušné Křižovnické náměstí a proslulost tohoto chrámu, který nemá nikdy znesvětit nepatřičný obchod či hluk. Opravdu vysoce kvalitní obraz se zlaceným rámem je důstojným pendantem hlavního oltáře a v Čechách nezvykle zaujímá místo varhanní kruchty, umístěné dle římské tradice na empoře v kněžišti. Do Willmannovy tvorby se řadí ještě drobnější formát Ukřižování, opět malba pojatá vlastním vlámským stylem v nahnědlých a tmavých odstínech, kde Ježíš na Kříži zmítán umírá na Kalvárii uprostřed Golgoty zcela opuštěn. Snad původně sloužil k privátní zbožnosti velmistra Jana F. Frachimonta z Frankenfeldu.¹⁹⁶

4.2. Práce na kupoli

Doba dvou desítek let dělí malířskou výzdobu zmíněných Slezanů od Václava Vavřince Reintera. Ten se ujal své první monumentální zakázky v do té doby prázdné kupoli Matheyovy stavby až v červenci 1722. Nově nalezený průřez kostelem [7] poskytuje možnost

¹⁹³ SÁDLO 1936, 18; BLAŽÍČEK 1940, 93, smlouva na řezaný akantový rám s M. V. Jäcklem z 19. prosince 1701, ten zlatil Jan Kryštof Tummer dle smlouvy z 28. března 1702, tabernákly měl zhotovit opět Michael Dobner 1702.

¹⁹⁴ KUNZE 1929, 138 (Süddetsch, 18. Jhrh.Kreuzlegende).

¹⁹⁵ BLAŽÍČEK 1958, 103.

¹⁹⁶ Obraz původně v generalátu, roku 1938 zapůjčen na výstavu Pražské baroko: VYDROVÁ/SEDLÁČKOVÁ 1938, 71. Přes zákaz kapitulní konzistoře prodáno z fary u Sv. Petra na Poříčí 1966.

vnímat původní, stroze zamýšlený prostor akademicky pojatého klasicistně podaného baroka. Dle zachovaného plánu interiéru snad přímo z ruky architekta je patrné, že zde měly stát menzy pro plánovaná retabula bočních oltářů, dále jsou zde zachyceny prázdné niky s kartušemi, s jistotou plánovány pro umístění soch. Původní strohost interiéru doplnila Liškova malba v° „malé kupoli“ presbytáře, a zřejmě se počítalo s pracemi i ve velké kupoli, kdyby do malířova osudu nevstoupila podagra. Jak dříve popsáno, řeholní bratři vsadili na Petra Brandla, pravděpodobně dobrého známého velmistra Beinlicha i patera Kořínka. Známa je epizoda jezuitů o přizvání Brandla roku 1709 k mostním sochám jezuitských svatých, kdy stál na straně Braunově v odborné opozici proti Brokofovi při plánování sochy sv. Františka Xaverského.¹⁹⁷

Schopný Beinlich v předtuše odchodu na věčnost skutečně dal na Brandlovu radu a přijal Reintera k výmalbě kostela. „I přes svou nemoc se stále zaobíral myšlenkou nechat vymalovat kupoli našeho kostela, na čemž se shodl s ostatními členy řádu jak v konventu tak mimo něj, a dal zhotovit dřevěný model, aby mu malíř Karel (sic!) Reiner na něm ukázal svůj projekt a koncepci výzdoby. Avšak dovést tento chvályhodný záměr do konce znemožnila smrt velmistra, neboť ten byl v říjnu 1721 napaden těžkou chorobou...“¹⁹⁸ Model kupole v českých zemích je prozatím ojedinělým případem, je znám z oblasti jižního Německa. Na fresce v klášteře sv. Floriána u Lince je dokonce Halbaxem namalován malíř, jenž ukazuje štětcem na takový model přidržovaný andělem a v zámeckém muzeu v Elwagen je k vidění obdobný model od Matthäuse Günthera.¹⁹⁹ U nás je, na rozdíl od velké absence v okolních zemích, zachován dřevěný Hieblův model pro knihovnu v Klementinu. Mimo důležitou zprávu o dřevěném modelu diarista přisvědčil, že v listopadu téhož roku se rozhodlo, že malíř Reiner vymaluje kupoli za 8000 zlatých, přičemž již pracuje na dokončení jisté věci, zároveň bylo dáno zlatníkovi stříbro ke zhotovení nástěnných svícňů a členům řádu mimo konvent bylo napsáno o příspěvky na výzdobu kostela.²⁰⁰ Mezitím se uzavřel život slavného generála a hned po volbě nový velmistr prohlásil: „... že se chce postarat o výzdobu kostela a že se chce

¹⁹⁷ BLAŽÍČEK/RYNEŠ 1956.

¹⁹⁸ NA ŘKř, karton 212, Series supremorum generalium..., nepag.

¹⁹⁹ MEINE-SCHAWA/SCHAWA 1998, 25, 28, 29.

²⁰⁰ NA ŘKř, karton 316, diarium k listopadu 1721, nepag.

poradit, zda a od koho dát vymalovat kupoli...²⁰¹ Zdá se, jako by šlo o určitý rozpor v názorech. Převor Böhmb přece věděl o úmyslu svého předchůdce, proč se nyní ptá kapitulárů? Lze se jen zamýšlet nad strategickou diplomacií nového preláta nebo nad vývodem prosté diskuse mezi bratřími vzhledem k vysoké částce. Kapitulní diskuse ovšem dopadla ve prospěch pana Reinerera, protože 23. března, několik dní po volbě, byla uzavřena smlouva a vše potřebné bylo přichystáno na stavbu lešení pro výmalbu.²⁰² 7. dubna je lešení pro malbu kupole hotovo, barvy namíchané, předtím nahozeno vápnem a nová zeď pokropena, aby barvy lépe přilnuly.²⁰³ 11. a 12. května konečně započal malíř s výmalbou od lucerny.²⁰⁴ Konečná smlouva je datována až 11. červencem. Ve smlouvě se hovoří o zmíněném modelu, zde „abrysu“, dle kterého se má malba vyhotovit. K obvyklému strohému popisu se zmiňuje kupole s „Posledním soudem“, lucerna v kupoli, pendentivy (Seitenschilder) s evangelisty a dříve zmiňovaná „okna“ s církevními Otcí. 9. listopadu téhož roku bylo přistoupeno k uzavření smlouvy s pozlacovačem Janem Kryštofem Pauerem, který se mimo jiné zavázal pozlatit paprsky podél Kristova kříže, namalované Reinerem. Znamená to, že již mohla být provedena partie s oslaveným křížem, přičemž se dá předpokládat, že práce neutuchaly ani v zimě, podle mého názoru se spěchalo, aby byl chrám zcela dokončen k podzimní císařské návštěvě. Kompletní výmalba kupole mohla být ukončena již v červnu.²⁰⁵ Co se týče vyplácení za práci, tak od července 1722 proplatil řád 2000 zlatých, v říjnu a listopadu 1723 po tisíci zlatých, v lednu a červnu 1724 znovu proplaceno po tisíci zmíněné měny. Kameník Domenico Antonio Rappa vyzvedl místo Reinerera honorář 644 zlatých a pár krejcarů, zbytek činilo 400 a ty převzal malíř sám osobně až koncem března 1725. Z vyplácení, sice pečlivě vedeného, se však vynořuje řada nejasností. Nejsou zde zmíněny drobnější práce v kostele, tzv. pasy, malby v generalátu, počítáno se čtyřmi církevními Otcí, přičemž Reiner dodal jen tři, nemluvě o případných plátnech ke Sv. Petru nebo do Klučenic, a vůbec velmi vysoká částka osmi tisíc musela zahrnovat další jiné práce. K závěru práce na kupoli se druží zajímavá anekdota, zachycená Jahnem. Freska „... byla první velkou

²⁰¹ NA ŘKř, karton 316, diarium k 4. březnu 1722, nepag.

²⁰² NA ŘKř, karton 316, diarium k 23. březnu 1722, nepag.

²⁰³ NA ŘKř, karton 316, diarium k 7. dubnu 1722, nepag.

²⁰⁴ NA ŘKř, karton 316, diarium k 11. a 12. květnu, 1722, nepag.

²⁰⁵ PREISS 2013, 302.

freskařskou prací, kterou Reiner v Praze obdržel; nebylo divu, že vystoupili posuzovatelé umění, aby mu vytkli to či ono. Aby spor ukončil, pozval tehdejší velmistr (Böhmb) Petra Brandla, který měl tehdy nejlepší pověst, a ten prohlásil, 'že nezná žádného umělce, který by v současnosti dokázal něco lepšího'.²⁰⁶ Poté byl Reiner vyplacen. To svědčí Brandlovi ke cti, protože jej navrhl Liška, aby vymaloval kostel v oleji, ale ke shodě nedošlo, ani ne tak pro cenu jako pro čas.²⁰⁶

4.2.1. „HOC SIGNUM ERIT IN COELIS“ „IN HOC SIGNO VINCES“

Obsahový námět nástěnné malby kupole, zadaný názvem „Poslední soud“, splňuje událost při skonání věků, kdy budou odděleny ovce od kozlů, jen do jisté míry. K hrubému zadání jen tří požadavků k výmalbě tak významného prostoru muselo s jistotou přistoupit množství konzultací stran řádu s malířem, jistě zkušeným, ale v teologických konceptech dle mého názoru usměrněn místními teology. Nad tak významnou zakázkou visí do dnešních dnů mnoho otazníků. Proč se čekalo tak dlouhou dobu s „druhou barokizací“ kostela, kdo zadával konečný koncept? Křižovnický kostel „ad pedem pontis“ je unikátní nejen svojí pokrokovou architekturou, v Čechách první kupolí na tamburu, vynikajícím zařízením, ale i zajímavým programem. Bylo již v úvodních kapitolách poukázáno na úmyslný výběr kvalitních výtvarníků, možná lze mluvit o „dobrém vkusu“ zadavatelů či jednoduše dosažení výrazné kvality „konkurencí“ s ostatními řádovými institucemi nejen v Praze, ale i v celých Čechách. Je zřejmé, že vnitřní zařízení nebylo tedy ponecháno náhodě, ale důmyslně promyšleno včetně zakázky poslední, velké nástropní malby v kupoli. Celá řádová zbožnost vyvěrá jednak z proudu středověkého, kdy výrazným vodítkem byl pro bratry tzv. Puchnerův oltář a pietas novější, totiž spojená s přijetím nových konstitucí roku 1675, kdy se řádu přičítá již oficiálně titul „Ordo militaris“. Naprosto nevadilo císařovo vyjádření o podobnosti s pravými řády rytířskými,²⁰⁷ od 17. století s řádovou obrodou druhého zakladatele Pospíchala obohatilo řádové proprium několik nových podnětů, jež byly také začleněny do programu „horního kostela“. Bylo již řečeno, že celá výzdoba mateřského chrámu celého řádu čerpala ze dvou základních zdrojů, středověkého a novověkého. Památečné věci, zachované ze středověku, se

²⁰⁶ PREISS 2013, 302.

²⁰⁷ „... denen Equestribus Ordinibus nicht allein aequiparieret, Undt pro simili geachtet wird.“ In: LORENZ 1964, 73.

zachovaly už v oné době jen v malé míře, ovšem u českých²⁰⁸ křižovníků, zřejmě vlivem Beckovského, Rivoly a s podporou Pospíchala, se vyvinula zvláštní forma barokního historismu, odlišného od cisterciáků, premonstrátů, benediktinů i jezuitů. Zatímco u°mnišských řádů i premonstrátů (Želiv) jde o důraz na stáří komunity, u křižovníků běží také o uchování posvátnosti starobylého místa, spojeného s počátky řádu v království. Přímou vetustas oproti jiným komunitám nepotřebovali příliš zdůrazňovat, protože se považovali za prastarý řád, jen dlouho panovaly neshody, zda počítat založení od dob apoštolských nebo – a°k tomu se klonila většina, od sv. Heleny. Historicita udržovaná u nosičů kříže je spíše udržováním starých památek a míst spojených s počátky usazení komunity, jež přišla z Palestiny, a podpora těchto slavných dob místními historiky v čele s Beckovským. V tom spatřuji podobnost s jezuitou, ovšem starobylost steliferů ještě míří k myšlence zachování vlastní identity malé poměrně výběrové komunity řeholníků (rytířů), s čímž obrovské Tovaryšstvo nemělo v zásadě žádný problém. Uvážíme li, že v době velmistra Böhmba, když byl řád na vrcholu rozkvětu a čítal v české „provincii“ maximálně kolem devadesáti členů, ve Slezské do čtyřiceti, bylo neustálým nebezpečím úmyslného držení „numera clausu“ zabránit potenciálnímu úhynu, i když se tehdy řád konečně poněkud rozhojnil v Uhrách a ve Vídni. Dá se též předpokládat, že konventy založené Anežkou v Praze a Annou ve Vratislavi, zůstaly pietně nerozšiřovány, byly pouze malými rozsahem, zvanými dle rytířských kolegů komendami, výjimečně proboštvými. Bohužel vlivem velmi malého rozšíření a upnutím se často na duchovní správu přejímal řád mnohé zvyklosti stran diecézí, případně pomocí vzdělání v Klementinu praktičnost i teologické proudy Tovaryšstva.

Jako u mnišských řádů i křižovníckých můžeme hovořit o úctě k zakladatelům.²⁰⁹ Křižovníci s červenou hvězdou se považovali za širší součást křižovníků, ovšem až na nepatrné zmínky nenajdeme u nich stejné patrony jako u cyriáků nebo zderazských křižovníků. Hlavním předmětem úcty všech řeholí, které mají ve znaku kříž, je „Lignum crucis“, konkrétně tedy samo dřevo Kristova kříže.²¹⁰ To je spojujícím článkem všech křižovníckých řeholí, do kterých se v širším smyslu přičleňovaly i řády rytířské. Beckovský dokonce nazývá křižovníky i trinitáře. Kultu kříže byla vyhrazena plocha kupole pro nástěnnou Reinerovu

²⁰⁸ Českých ve smyslu Böhmisch, tedy působících převážně v Čechách, ale mluvících převážně německy nebo dle jazykových oblastí. Běžně mezi sebou mluvili též latinsky, francouzsky a česky.

²⁰⁹ NOVOTNÝ 2002; VÁCHA 2002.

²¹⁰ Výběrově ke sv. Kříži: KOBIELUS 2002; ROYT 2006, 271–277.

malbu. Ačkoliv znázorňuje Poslední soud, je toto téma jen pomocným schématem k°obrazení oslavy a povýšení Kristova nástroje umučení. To postřehl Ludvík,²¹¹ když vhodně poznamenal: „Vyvrcholení kultu Dřeva kříže, sv. Helenou pietně nalezeného a císařem Herakliem slavně povýšeného, zří návštěvník chrámu sv. Františka Seraf. u°křížovníků v Praze v obdivuhodně umělecké fresce na klenbě mohutné kopule nadšený duch nejlepšího našeho barokového mistra štětcem, Václava Vavřince Reinerera, prožívaje hold dřevu kříže, kteréhož ohlas i zákmit slétá s nebes výšin v zanícené jeho nitro, vytvořil zde v syté barvitosti nebeské nádhery, ve vířivé spleti postav a v ruchu slávy ani ne tak Poslední soud, jako spíše divinitatem, amplificationem atque clarificationem Sanctae Crucis...“²¹² Jak jsem již zmínil, jsem přesvědčen, že P. Beckovský, vážený historik a teolog stál u návrhu ikonografického programu první velké Reinerovy zakázky. Pokud on sám nebyl nápomocen radou samotnému malíři, jistě se vycházelo z jeho teologické literatury. Ikonologicky odpovídají k malbě i štukovým dekoracím dva nápisy v pasu pod kupolí. „Hoc signum erit in coelis“ vychází ze sv. Matouše (24, 30), kdy ve znamení vidí již církevní Otcové kříž.²¹³ Hlavně se ovšem tato věta opakuje v responsoriu II. nokturna řádového officia o slavnosti Nalezení.²¹⁴ Tedy objevení se kříže při konečném soudu.²¹⁵ Dále má námět na mysli dle dalších veršů uzdravující moc svatého kříže (paralela k Mojžíšovu kříži s měděným hadem) a°zároveň Ježíše milosrdného, který nepřišel proto, aby svět soudil, ale uzdravil (spasil).²¹⁶ S jistotou jde jak vidno o°demonstraci posvátného znamení, jeho uzdravující moc, což nelze nevidět v kontextu špitálu umístěného takřka v podnoží kupole, kde místní chovanci čekali na uzdravení těla a spásu duše. Druhý nápis „In hoc signo vinces“ odráží příběh Konstantinův na

²¹¹ LUDVÍK 1928, 175–179.

²¹² LUDVÍK 1928.

²¹³ Laskavé sdělení Jaroslava Brože.

²¹⁴ R. Hoc signum Crucis erit in coelo, cum Dominus ad judicandum venerit. Tunc manifesta erunt abscondita cordis nostri, Alleluja, Alleluja V. Cum sederit Filius hominid in sede Majestatis suae, et coeperit judicare saeculum per ignem.(Tunc).(Gloria) (Tunc.). In: Officia propria 1853, 14.

²¹⁵ R. Dum sacrum pignus coelitus revelatur, Christi fides roboratur: Adsunt prodigia divina in virga Moysi primitus figurata Alleluja. V. Ad Crucis contactum resurgunt mortui, et DEI magnalia reserantur. Adsunt. Tamtéž, 13.

²¹⁶ R. Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltaci oportet Filium hominid: Ut omnis, qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam aeternam, Alleluja. V. Non misit DEUS Filium suum in mundum, ut judicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum.(Ut omnis). (Gloria) (Ut omnis). Tamtéž, 15.

Mulvijském mostě 28. října 312.²¹⁷ Není zde ovšem znázorněna ona bitva malovaná běžně v řádovém prostředí (refektář v Praze, Hloubětín, Chlum sv. Maří), i když je ve směsici svatých významně s Helenou zastoupen. Spíše se nápisem naznačuje, že ve znamení kříže, který dal dle tradice umístit Konstantin na labara svých vojáků a ti zvítězili, také křížovníci jsou označeni tímž znamením, které je má chránit a mají být Kristovými rytíři (vojáky), bojujícími za duše i těla svěřenců. V poměrně složité malbě je sledováno několik rovin. Předně oslava svatého kříže, kde se akcentují obě řádové slavnosti uvedené v „*Officia propria sacri ac milit. Ordinis Crucigerorum cum rubea stella*“, totiž Nalezení a Povýšení sv. Kříže.²¹⁸ Dále rovina mariánská zastoupená Matkou Boží a růženci, rovina „svatých zakladatelů“ a rovina zemských a řádových patronů a apoštolů s vybranými starozákonními postavami. Pro barokní zbožnost v řádu je zde akcentována ještě úloha očiště. Z pohledu stylové kritiky je pravděpodobné, že se Reiner inspiroval Michelangelovým Posledním soudem v Sixtině (kolem 1540), tedy nejen samotným námětem, jenž není v baroku vůbec častý, ale zejména mohutnými svalnatými postavami mnohých figur.²¹⁹ Otázkou zůstává, co měl jako vzor Reiner k dispozici, z jakých východisek čerpal přímo, nám zřejmě zůstane nedořešeno. Dle mého názoru mohl snad přímo vidět Rubensův „Velký poslední soud“ v Neuburgu an der Donau, objednaný v roce 1617 Wolfgangem Wülhelmem pro místní dvorní kostel. Možná mohl dle grafického listu přebrat téměř identickou figuru Krista soudce, pouze Reiner mu umístil žezlo do pravice a meč do levice. Základní rozvrh ikonografického programu sleduje též úlohu Panny Marie, svatých a starozákonních postav, což ostatně dodržují všechna

²¹⁷ Konstantin, nebyl oficiálně uctíván, poněvadž nebyl západní Církví kanonizován. Úcta se přenesla spíše na jeho matku Helenu, jež dle tradice nalezla 14. září 320 Dřevo pravého Kříže na Kalvárii. Měla zde nalézt i další relikvie spojené s Kristovým umučením (hřeby). Část kříže přinesla synovi a část nechala v Jeruzalémě. Snad se narodila v Trevíru a měla za manžela Konstantina (*Legenda aurea*). Kanonizována byla především pro svoji úctu ke svatým ostatkům. Je vzpomínána se svým synem o svátcích Nalezení (3. 5.) a Povýšení (14. 9.). Nalezení připomínalo nalezení sv. Kříže Helenou, přestože se datum vázalo ve skutečnosti k znovunabytí oné relikvie císařem Herakliem. Naopak tato událost se připomíná 14. září, ač to byl den nalezení kříže a jeho vystavení v nově vysvěcené jeruzalémské bazilice. In: KUBÍNOVÁ 2006, 200.

²¹⁸ Dle tradice měla Helena nalézt sv. Kříž 14. září 320, ale až 14. září 335 po vysvěcení chrámu v Jeruzalémě zde byl kříž vystaven k uctění. Od 5. stol. byl tento den slaven svátek Posvěcení baziliky v Jeruzalémě a svátek sv. Kříže. V kostelech, které vlastnily část křížové relikvie, se ten den vystavovaly k uctívání. Obřadu se říkalo *exaltatio*, odtud dostal den svůj název. Od 8. stol. se začal uctívát kříž v liturgii ještě 3. května, kdy r. 628 císař Heraklius po porážce Peršanů přivezl do Jeruzaléma zpět ukradené *lignum*. Omylem se ovšem oba svátky prohodily. Tedy 3. 5. se na svátek Nalezení (*Inventio sanctae Crucis*) připomínalo Helenino nalezení a na Povýšení (*Exaltatio*) vystavení kříže v Jeruzalémě a také Herakleiov triumf. In: KUBÍNOVÁ, tamtéž.

²¹⁹ PREISS 1970, 33.

zobrazení již od středověku.²²⁰ Stručně shrnuto, freska Posledního soudu v kupoli sv. Františka se drží základního ustáleného schématu starších předloh, zde v křížovnickém prostředí transponovaných do řádového prostředí, ze kterého i vychází. Kromě bavorského Neuburgu mohla být přímou předlohou i Rothmayerova freska v kostele sv. Petra ve Vídni z let 1713–14. Tam Rothmayer zachytil stejná témata, naopak paradoxně „křížovničtější“ než u Sv. Františka.²²¹ Vůbec celý prostor Matheyova chrámu je svojí „druhou barokizací“ výjimečným příkladem tzv. „barevných prostorů“, v Čechách do té doby neznámých a přinesených sem dle mého názoru právě ze zmíněného Sv. Petra. Znalost kongregačního kostela připsaného Hildebrandtovi²²² dokládá v řádovém prostředí jednak dochovaný půdorys tohoto chrámu v řádovém archivu právě ze dvacátých let 18. století a časté cesty císařské metropole jak Beinlicha, tak Böhmba za účelem získání kostela sv. Karla. Ovšem nejstarším dokladem zmíněného „barevného prostoru“ je kaple sv. Alžběty ve Vratislavi z roku 1680 (Giacomo Scianzi, Domenico Guidi, Ercole Ferrata).²²³ Při častých návštěvách křížovníků v bratrském konventu nedalekého kláštera sv. Matěje ve zmíněném městě je nemožno pomyslet, že by nespátřili tak významnou kapli a nedali se jí případně inspirovat. V čistě řádovém prostředí křížovníků lze jako předstupeň Reinerovy výmalby uvažovat nad nástěnnou malbou kupole letní prelatury zmíněného konventu sv. Matěje. Zde Jan Jakub Eybelwischer zachytil také v Matheyově kupoli v pětadvaceti polích výjevy vztahující se ke sv. Kříži a řádové historii. Malba je vročena a signována „J. J. Eybelwischer pinxit 1715“.²²⁴ Zde v lucerně zachytil arma Christi a sv. Kříž unášený anděly, ve čtyřech medailonech různými způsoby zobrazeno Zjevování Kříže čtyřem kontinentům, v dalších rámcích Nalezení sv. Kříže, Vítězství Konstantinovo na Mulvijském mostě, Založení pražského hospita u mostu sv. Anežkou a Založení vratislavského konventu Annou Přemyslovnou se syny Jindřichem III., Boleslavem, Konrádem a Vladislavem. Pod okny kupole zde po válce zůstaly neporušeny malby s řádovými působišti²²⁵ V zrcadlech dále sledujeme apokalyptické výjevy Označení

²²⁰ PREISS 2013, 308.

²²¹ K tématu: HUBALA 1981, 161–162.

²²² Nejnověji k Johannu Lucasovi von Hildebrandt JAHN 2011, 463, kde i zmíněný půdorys.

²²³ LORENZ 1999, 13.

²²⁴ TURSKA 2001; KOZIEL 2000; PUČALÍK 2003.

²²⁵ Zembice, Svidnice, Klucsborn a Boleslavec. Most, Chlum, Cheb a Hradiště sv. Hypolita.

vybraných křížem na posledním soudu s nápisem „Tribus signatorum“ a Archanděl Michael zahání do pekel padlé anděly.(Zj 7, 3; 12, 9). U sv. Michaela je nápis „Ecce cruce Domini fugites partes adversae“. Zmíněné označení křížem je zde myšleno jako značení pro křížovníky, které Kříž chrání, a dále Michael s křížem zahání zlo. Dále lze v medailonech spatřit sv. Petra a Ondřeje. Oba bratři totiž také zemřeli na kříži. U Petra je zachycen nápis „Comunicantes Christi passionibus“ (I P(t) 4, 13) a v pendantu Ondřej nese u nohou nápis „O bona crux“. Oba apoštolové jsou opět narážkou na křížovníky jednak jako rytíře, kteří prolévají svoji krev v Palestině (účastníci Kristova utrpení), a také ty, co mají oslavovat Kristův Kříž slovy sv. Ondřeje „Ó dobrý kříži“. V posledních čtyřech kvadrilobních medailonech je vidět Vyvýšení měděného hada na poušti s vysvětlujícím nápisem „Sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto“ (J 3, 14) a na protilehlé straně postavu Církve držící na šňůře signum s křížem a nápisem „Archa salutis“. Poslední dvě zpodobení se také vážou ke Kříži. První s nápisem „Arbor vitae in medio paradisi situata“ (Zj 2, 7; 22, 14) směřuje ke Kříži jako stromu života a poslední představuje Ukřižovaného uprostřed stromů. To objasňuje opět přiložený text „Crux fidelis inter omnes arbor una nobilis“. Je tedy patrné, že Reiner dostal za úkol zachytit Poslední soud, kde ovšem měl hrát hlavní roli oslavený Kříž, přičemž obsah čerpá jistě z řádových zdrojů jak výše zmíněných, tak pod taktovkou Beckovského, podle jehož některých děl bude nyní freska analyzována.

K pochopení geneze poměrně neobvyklého tématu v barokní ikonografii je dobré se vrátit ke kořenům obnovitele Pospíchala, za kterého se řád znovu vrátil k původnímu špitálnímu založení. K duchovnímu vedení těchto špitálů se vyžadovalo pastorační provázení chovanců včetně povinných modliteb. Zmíněný prelát píše ve svém deníku k 21. lednu 1680: „Dostala se mi do rukou – již tomu hezky dávno – italská knížka bratrstva šťastné smrti, jak je mají otcové Tovaryšstva Ježíšova v Itálii, pěkná ta pobožnost k pěti ranám, jížto byv zanícen, často jsem na mysli přemítal, aby ta se v našich domech zavedla pro chudé, kteří by se jí připravovali na smrt, a to tím horlivěji, čím jsou smrti přirozeně blíže. Tuto tedy zmíněnou knížku dal jsem na český jazyk přeložit a vytisknout a ponejprv v Dobřichovicích na svátek sv. Tomáše pobožnost z ní konati.“²²⁶ Bez špitálního základu není možno dokonale pochopit obsah nástěnné ilustrace kupole. Hned v přilehlém špitálu takřka pod barokní centrálou se nacházel od doby založení hospitál, kde dle slov Pospíchala se ti, kteří „jsou smrti blíže“, připravují na smrt a vzývají Kristovy bolestné rány, kterými spasil svět. A právě tyto svaté

²²⁶ BÉLOHLÁVEK 1928c, 54.

rány jsou ústředním znakem na kříži, zvýrazněny zlacením, stejně jako záře. Hoc signum erit in coelis, znamení spásného kříže se ukáže na konci věků při Posledním soudu na nebi, zde v řádovém podání s ranami Spasitele, nad nimiž má každý návštěvník kostela včetně místních špitálních rozjímat, aby se Bůh pro ně smiloval nad hříšníkem. K samotnému soudu zmiňuje Beckovský v katechismové příručce:²²⁷ „Víra... jaká bude tvářnost a pořádek v ten den soudný s. Matouš ji vypisuje takto: přijde Syn člověka v oblacích nebeských a mocí velikou a s velebností a vsichni angelé jeho s ním. Tehdy se posadí na stolicí velebnosti své a shromáždění budou před něho všichni národové. A rozdělí se na různě tak, jako pastýř odděluje ovce od kozlů a postaví ovce na pravici své a kozly po levici. Tehdy dí král k těm kteří na pravici jeho budou, pojďte požehnaní Otce mého, vládněte královstvím vám připraveným od ustanovení světa. Hostem sem byl a přijali jste mě. Nahý sem byl a odili ste mne. Nemocen sem byl a navštívili ste mne. etc. Potom dí i těm kteříž na levici jeho budou, odejděte ode mne zlořečení do ohně věčného, nebo sem lačněl a nedali ste mi jísti, žíznil sem a nedali ste mi pít etc. Nad to oddělí angelové vseckny zlý od dobrých a všechny ty kteříž nepravosti činí a vivrhnou je do pecy ohnivé. Matth, c13.“²²⁸ Je zajímavé si povšimnout, že Beckovský vytáhl ze skutků milosrdenství jen ta, která se explicitně týkají špitálnictví. Ikonologicky, na podkladě Matoušova evangelia, souvisí s náplní malby i rytina křížovnického řádu, objednaná ve Vídni před polovinou století u Franze L. Schmittnera,²²⁹ vyjadřující základní řádovou spiritualitu. Matouš popisuje v páté kapitole blahoslavenství, jež jsou latinsky vepsána do maltézského kříže²³⁰ Pod křížem je ve hvězdě znázorněna Neposkvrněná a rohy hvězdy děleny vždy na půl, přičemž zde našlo místo dvanáct výjevů ze života P. Marie.²³¹ Po stranách v andělských rejích se usadili sv. Augustin zákonodárce s nápisem počátku Regule,²³² pendant vytváří Mojžiš s deskami Desatera. Nad nimi

²²⁷ BECKOVSKÝ 1707a. Odtud i další citace.

²²⁸ Mt 25, 31–46.

²²⁹ 1703–1761, žák Ondřeje Schmutzera. In: THIEME/BECKER 29/30, 1999, 174.

²³⁰ Beati paupers spiritu, Beati mites, Beati qui agent, Beati qui esuriunt iustitiam, Beati misericordes, beati mundo corde, Beati pacifici, Beati qui persecutione patiuntur propter iustitiam.

²³¹ Narození P. Marie a Maria uváděna do chrámu, Zasnoubení s Josefem a Zvěstování, Narození Páně a Návštěva u Alžběty, Obětování Páně a Útěk do Egypta, Dvanáctiletý Ježíš v chrámě a Ježíšovo mrtvé tělo na klíně matky, Nanebevzetí a Immaculata.

²³² Regulae sancti Augustini Caput I. Ante omnia fratres charissimi diligat Deus, deinde proximus.

kompozici doplňují andělé s medailony Prvního hříchu (Plaga) a Ukřižování s Matkou Bolestnou (medela). Bůh Otec s Duchem sv. doplňují Trojici²³³ s asistujícími anděly, již situaci doplňují s nápisovými páskami.²³⁴ [8] Ústředním znamením je, jak řečeno, oslavený Kristův kříž se stigmaty unášený anděly. Náš řádový historiograf ve Druhém sloupu²³⁵ ke kříži na kostele:... k paměti nám přivozuje, že Kristus Pán zjeví se s tím znamením, když k soudu přijde. Běda těm křesťanům, kteří kříž v neúctě mají, na který při hrozném soudu posledním chtějí neb nechtějí patřiti, musejí snad k svému věčnému zatracení, když pomějí, že Kristus Ježíš skrze ohavnou smrt kříže jim cestu k věčnému blahoslavenství otevřel, po který oni kráčet nechtěli, přidržíce se raději cesty k věčnému zahynutí vedoucí. “Po Kristově pravici spravedliví jsou zachráněni a utíkají se směrem k onomu Lignu, někteří vytahováni za růžence,²³⁶ Adam s Evou se ubírají k Panně Marii, která otevírá řadu světců a světic umístěných stejně jako starozákonní postavy v horizontalismu pásového pojetí, i když je zde malířem do malby vnesen princip vertikální.²³⁷ Bezprostředně za Marií navazují starozákonní proroci a patriarchové s otevřenými knihami, z mnoha hlav je patrný král David, Mojžíš a zřejmě i Áron, Šalamoun, Melchisedech, Job a řada patriarchů a králů. Celou skupinu Starého zákona uzavírá v pokorném gestu přikleku Jan Křtitel drže labarum a pravým prstem ukazuje za záda na velký zástup částečně poznaných figur. Upřeně hledí na Ježíše-soudce s anděly, kteří nesou otevřené knihy a troubí na polnice. Tomuto poli výrazně dominuje ve spodní partii neobvykle velká figura archanděla Michaela, jenž srpem odhání zavržené padající pod soudcovou levicí do věčného pekelného zatracení, kde Reiner zachytil i řadu roztodivných nestvůr a dáblů čekajících na padající zavržené duše v podobě proklínajících a zoufalých svalnatých těl. V nejnižším pásu pod starozákonními obyvateli nebes se rozpadla ikonograficky nejzajímavější partie roztodivných světců, souvisejících s řádem křížovníků. Je zde na místě číst směsici patronů hieraticky. Uprostřed přiklekl císař Konstantin se štítem, na kterém je kříž a devíza „In hoc signo vinces“, za ním sv. Helena a dominantní skupinu uzavírá vyhlížející hlava zřejmě žida Jidáše, který, drže hřeb z kříže, doplnil imperiální skupinku

²³³ Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite.

²³⁴ Beati qui audiunt Verbum DEI et Custodiunt illud Luc. 11,28 a Qui ex DEO est, Verba DEI audit Joan. 8, 47.

²³⁵ BECKOVSKÝ 1707b, 160.

²³⁶ Viz BECKOVSKÝ 1708, 85 (Růženec duším z očiště pomáhá).

²³⁷ PREISS 1970, 33.

„skutečných“ zakladatelů s posvátnou relikvií. Císař se svatou matkou směřují k počátkům křížovníků, kdy se špitální bratři řídili Beckovského *Historia ordinis*.²³⁸ Odvolávali se ke kruciferům, kteří se od vítězného Konstantinova boje na Mulvijském mostě v Římě označovali labarem, pak s byzantským císařem Heraklitem, jenž získal zpět od Peršanů svaté Dřevo kříže, vyplnili Chosreův ráj, Dasdagaru, kde měl onen kříž být. Křížovníci poté zůstali v Betlémě, sloužili poutníkům a ještě později se účastnili křížových výprav. Prošli nepřízněmi až konečně odešli přes Aquitánii roku 1217 do Hloubětína a posléze na Poříčí.²³⁹ Někteří z bratří datují vznik krucigerů hned po Kristově smrti, Beckovský se drží svých kolegů teologů i vědců a rokem 326 začíná svoji Historii: „Ordo noster sumpsit principium a s.°Helena.“ Na malbách navazuje na zakladatele skupina vojáků v římských uniformách se štíty s červenými kříži, což jsou vojáci Thébské legie v čele se sv. Mořicem. Ti zde našli právem místo jako svatí rytíři, kteří přišli do řádu kvůli patrociniu kostela v Řevnicích.²⁴⁰ Na Mořice navazuje další svatý voják s vlastními atributy, totiž Florián, uznaný taktéž za řádového spolupatrona po vyhoření konventu v den smrti Otce vlasti. Mezi vojáky má nezastupitelné místo i sv. Jiří, patron kostela v Hloubětíně, kam první rytíři měli v roce 1217 doputovat. Svatý militantní cíp ukončují sv. Šebestián se sv. Rochem. Zde zastupují špitální patrony, navíc svátek Fabiána a Šebastiána je v řádu obzvláště držen, poněvadž v ten den 21.°ledna se dle řádové tradice narodila sv. Anežka Přemyslovna, „zakladatelkyně pražského špitála“. V°centrální skupině se dále ke Konstantinovi výrazně přimyká Dědic české země, zde v souvislosti patrioticko-militární, a další zemští patroni jako Nepomuk, Zikmund a Vojtěch, v menším měřítku Reiner zachytil i Víta, Prokopa, Ludmilu a Benedikta s pěti bratřími. V°nebeských výšinách v mnohem menších měřítkách vyhlíží z oblaků pravděpodobně zakladatelé spřízněných starých řeholí, a to Bernard, Norbert a Benedikt, řadu uzavírá sv. František s Dominikem. V centrální partii po levici Konstantinově našly místa svaté panny, také spojené s křížovníky. Předně vzhlíží vzhůru sv. Voršila²⁴¹ s družkami, sv. Kateřina a Barbora. Všechny tři jsou kulticky přebrány z Puchnerovy archy, kromě toho Voršila s Barborou byly v řádu brány jako patronky špitálů, Kateřina snad jako patronka

²³⁸ V rukopise v knihovně, neznačeno.

²³⁹ BĚLOHLÁVEK 1931a, 119–122.

²⁴⁰ Vesnice měla kostel od roku 1253, řád zde vybudoval nový mezi léty 1747–52. Farnost u kostela znovu založena za velmistra Marata 30. 7. 1905. In: *Catalogus cleri*, Pragae 1948, 243.

²⁴¹ Viz špitál sv. Voršily v Kynšperku.

filozofů představovala (akademickou) vzdělanost. Pod nimi spolu rozmlouvají dvě záhadné postavy řeholnice a panovníka. Pravděpodobně je zde zachycena sv. Anežka při rozmluvě s českým králem-bratrem Václavem I., kteří zde vystupují v roli lokálních fundátorů. Nelze ještě nevzpomenout klubka apoštolů, jáhnů a biskupů po straně Panny Marie, na něž navazují zmíněné starozákonní postavy. Z apoštolů nejvíce vyniká Bartoloměj, možná upřednostněný jakožto patron komendy v Chebu, vedle přisedá Pavel s obligátním mečem, zde obzvláště příhodným, Juda Tadeáš, také umocněn v přední řadě jako velký patron Pospíchalův (kaple v Dobřichovicích).²⁴² Z ostatních čitelných apoštolů lze vyzorovat Jana a Petra, skupinku ukončují sv. Vavřinec,²⁴³ sv. Josef a další těžce identifikovatelní s infulemi a tiárami. O donaci fresky či jejích opravách referuje deska s hlídajícím Chronem následně: „generaLLIs beInLICH ConCepIt sVCCessor bohMb perfeCIIt reIner pInXIIt (eX Voto generaLLIs horak DeVote renoVari feCIIt sVCCessor XaVerIVs Marat).“ Celá křížovnická kupole je ve svém programu, který bohužel nemáme, jistě ovlivněna Beckovským, zaměřena na oslavu Kříže, kult očiště, Matku Boží, zemské patrony a vybrané ochránce včetně zakladatelů, uctívaných křížovníky.[9] Pod kupolí v pendentivech se nabízela plocha nepříliš vhodná, ale poměrně obsáhlá, pro malbu. Našli zde místo čtyři evangelisté, referující o Kristově životě. Jistě obsahově bližší postavy než Ctosti, jež našly svá umístění ve cviklech kněžiště a kaple sv. Augustina. Všichni evangelisté se dají dobře identifikovat dle svých atributů. U Matouše je pozoruhodný anděl ukazující na kříž, zde souvisí Dřevo kříže se základním obsahem malby Posledního soudu, o němž, jak výše zmíněno, pojednal právě tento svatý celník. Zajímavé atributy se nalézají i u Lukáše, jemuž anděl přidržuje malířskou paletu se štětky a napnutým plátnem, což odkazuje na tradici patrona malířů, u nohou ovšem atributy odkazují k pásce, již nese evangelista s nápisem „et sacerdos“ a dobytče se starozákonní kněžskou pokrývkou a náprsníkem s 12 drahocennými kameny. Tyto velmi neobvyklé detaily zase odkazují k Janu Křtiteli, respektive k Zachariášovi, kterým začíná toto evangelium. Marka zobrazil malíř s okřídleným lvem a Jana s orlem. Figury evangelistů značných rozměrů a rozmáchlých gest plných patosu jsou zasazeny do štukových rámců s girlandami a andílčími

²⁴² Postavena za záchranu převorova života 1676. Beckovský vydal k jeho účtě knížku Apoštol Páně sv. Juda Tadeáš, věrný při Bohu náš zástupce. K potěšení a k uctění obyvatelům Dobřichovickým i všem těm, kteří jej sobě v těžkých a zoufalivých potřebách k Bohu za přimluvců vyvolují. Více ke kapli in: PUČALÍK 2003, 67.

²⁴³ V diariích každý rok vzpomínán jako ochránce proti ohni.

figurami, vesměs zlacenými. Ty vytvořil i s dalšími štuky Tommaso Soldati²⁴⁴ (1665–1743), staroměstský měšťan a štukatér, který pracoval od počátku století na řadě prestižních staveb jak v Praze, tak Ludwigsburgu.²⁴⁵ Ještě je dobré zmínit nápisy, odkazující k autorům evangelií, provedené ve štuku nad rámcí. Kromě Lukáše, kde je zachycena v reliéfu Madona, upoutají u ostatních otevřené knihy s počátky jejich evangelií.²⁴⁶ Soldati se též v kupoli podílel na vytvoření vegetabilních ozdob ve vlysu lemujícím ovál kupole, který prorážejí čtyři kartuše s nástroji umučení Páně.²⁴⁷ Emblemata s arma Christi s malbami směřujícími k Ježíšovu utrpení věčného velekněze i dalšími komponenty v kostele demonstrují spásitelnou obětí.²⁴⁸ Směrem k oltáři je trnová koruna se třemi hřebíky, k Mariánskému oltáři důtky s metlou k bičování, ke Křížovému oltáři kopí s naraženou houbou a ke vchodu lampa z nočního zatčení a železná rukavice z políčkování. Tyto Kristovy „zbraně“ se opět opakují dle andělů s týmiž nástroji na atice venku i na oltáři sv. Kříže na straně evangelní a hlavně poukazují na tyto relikvie uchovávané v chrámu jak na hlavním oltáři, tak dříve v kapli sv. Anežky. Trn a kousek Ligna již věnoval Valdštejn hlavnímu oltáři roku 1675 a v pozměněné jednodušší formě jsou zde k uctění dodnes. Z diaria víme, že dříve zde poutníci uctívali i relikvie kousku Houby a dalších relikvií v kapli sv. Anežky. Například v květnu 1725 navštívil konvent kníže z Holsteinu s kněžnou z Mansfeldu, aby si poslechli hudební vystoupení na vodě ke cti sv. Jana Nepomuckého: „... po otevření kostela jim dány k políbení relikvie sv. Kříže, trnu a houby, jež se těší velké úctě poutníků, kteří v hojném počtu přichází...“²⁴⁹ Relikvie se vystavovaly obvykle na oltáři sv. Kříže právě 14. září a v době postní.²⁵⁰ Celá tato christologická výzdoba, která vyvrcholila ve zmíněné kupoli se štuky a

²⁴⁴ ZÍKA 2002.

²⁴⁵ PREISS 1986, 364.

²⁴⁶ Matouš – Liber generationis Jesu Christi, Marek – Initium evangelii Jesu Christi, Jan – In principio erat Verbum.

²⁴⁷ K arma Christi ve středověku: VŠETEČKOVÁ: 2003, 53–64. U křížovníků je úcta k arma Christi doložena v Breviři velmistra Lva (1356), ze stejné doby u oken ze Slivence, snad tentýž Veraikon jako v breviři má souvislost s pražským „Bradáčem“ (Kořán), z konce 15. stol. jsou pašijové motivy na monstranci z Popic. (Stehlíková)

²⁴⁸ To naznačil již WOJTYLA 2010, 102–120.

²⁴⁹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 15. květnu 1725, nepag.

²⁵⁰ NA ŘKř, kniha 217, diaria 1726, 1727, nepag.

dříve již s anděly na fasádě, započala ovšem již Matheyovou ideou Ježíšovy oběti vytesanou v metopách na fasádě.²⁵¹

S výmalbou kupole dále ještě souvisejí obrazy sv. západních Otců v „oknech“. U těchto zpodobení dochází k určitým nejasnostem. Již jsem zmínil, že původně byly malby zadány Liškovi, což skutečně potvrzuje sv. Jeroným, ve kterém byl právem rozeznán Liška. Svalnatý stařec, částečně oděn v kardinálském purpuru s kloboukem a lvem u nohou, adoruje krucifix a svým malířským pojetím se skutečně liší od dalších tří Otců, namalovaných na měděném plechu nyní Reinerem. Ve sbírkách kláštera jsem již dříve zmínil další dva Otce, Řehoře a Ambrože, kteří mohli být malováni do těchto „oken“. Proč Augustina s typickým chlapečkem a mušlí, zároveň s řadovým pektorálem, Ambrože s mitrou a úlem, Řehoře, jenž se tíarou sotva tak právě vtěsnil do rámu, maloval Reiner, zůstává nezodpovězeno. Sama skutečnost, že Reiner užil drahé mědi,²⁵² naznačuje, že musela velmistrovi zakázka ležet na srdci. Usazení církevních Otců pod evangelisty jistě není náhodou, dá se říci, že oni rozvíjeli dále nauku zachycenou čtyřmi svatopisci. Na malířskou výplň ještě čekaly v kostele tři drobné plochy pasů. První nad oltářem sv. Kříže zaplnil Reiner Konstantinovou bitvou na Mulvijském mostě ve 4. století. Vojáci jako by se vtěsnali do obou cípů obdélné plochy a jen matně lze pozorovat pár přilbic, uniform a labara se znamením kříže. Nad Mariánským oltářem se malba také jakoby rozestoupila v onom pase a jen obtížně lze hledat ve figurách mariánský předobraz Archy na hoře Moria.²⁵³ V každém případě umné fresky, kdysi před mnohými opravami čitelnější, pouze doplňují christologický a mariánský program, vycházející z řadového znaku. Poslední, snad nejlépe zachovaná malba v pasu nad chrámovým vchodem ukazuje skupinu letících andělů se zapálenými kadidelnicemi, a tím tak možná souvisí s náplní plátna, totiž že se nesmí v domě Božím kupčit, ale přinášet Bohu líbeznou oběti. Svěží barevnost rozevlátých postav a subtilní zlacené rámy všech nástěnných maleb vytvořených Soldatim dotvářejí prestižní prostor. Velice podstatnou službou přispěl k dotvoření tzv. barevného prostoru pozlacovač²⁵⁴ a štafír Pauer.²⁵⁵ Nejen nezvyklým

²⁵¹ PANOCH 2013, 99.

²⁵² Srov. PREISS 2013, 320.

²⁵³ Srov. tamtéž, 321.

²⁵⁴ „... von den accordierthen Oberen Fries der 78 ellen und 16 grossen Capitellen in der Kirche verfertigte Arbeith un Bahr Gelt fl. 415 Betragendt, dann auf die Strahlen umb das Creutz herumb, so H. Reiner smalt 6 fl. Gelt aufgegangen in allem Zusammen fl. 421... Johann Christoph Pauer, borgerliger moller. SÁDLO 1936, 30.

pozlacením důležitých částí svatozáří Reinerovy fresky, ale vytvořením umělých mramorů na stropě v červenohnědých odstínech docílil doposud pro Čechy nezvyklého účinku, snad tedy přineseného z Vídně. I když poprvé Sádlo uveřejnil zhotovení mramorů i štukatur mezi léty 1724–25, jsem přesvědčen, že veškerá nástěnná výzdoba musela být hotova do návštěvy kostela císařským párem 4. října 1723 a platba, stejně jako Reinerovi, mohla být vyplácena i ostatním později dle finančních možností. Kostel se stal „výkladní skříní“ řádu, která byla hojně navštěvovaná všemi společenskými stavy v čele s nejvyššími preláty. V předvečer svátku Jana Nepomuckého roku 1727 si vyžádali premonstrátský opat „návštěvu a prohlídku našeho kostela, což velmistr dovolil a po prohlídce kostela, který se jim líbil jak architekturou a symetrií, tak malbou a výzdobou, je přivedl do generalátu...“, také „v těch dnech si mnozí Vídeňané i další cizinci vyžádali prohlídku našeho kostela, což zvyšovalo prestiž velmistra...“²⁵⁶ Vyvrcholením těchto návštěv bylo 17. května 1729 předem ohlášené přijetí kardinála Michaela Friedricha Althana o sedmé hodině večerní, který se pochvalně vyjádřil o architektuře a výmalbě.²⁵⁷

Zřejmě 300 zlatých vyplatil velmistr Reinerovi ještě za další nástropní malby, nyní provedené v generalátu, tj. obydlí velmistra-generála. Dlouhou dobu skryté nástropní fresky pod vrstvou přemalby z 19. století byly nalezeny při elektroinstalacích v osmdesátých letech 20. století.²⁵⁸ Reprezentační prostory, budované ve druhé polovině 17. věku Luragem, sloužily především jako soukromý byt velmistra, kde stabilně bydlel i sekretář a komorník. Ostatní pokoje, mimo vzdálenější privátní kapli propojenou s kostelem, se užívaly ke služebnímu provozu při ubytování významných prelátů. Ve velkém sále se konaly příležitostné hostiny a festivity související s hlavní řádovou oslavou Tří králů, kdy nejmladší

²⁵⁵ Dále se zavazuje Pauer: „... mit Verschiedener marmorierung Ziehren I. das obere Schaffgesimbs, 2. Ardigräff 3. Die lesenien, 4. Die Fenster Stockh bies an ardigräff sambt Schildern, 5. Das postament Umb sambt Zogl 6. Das Schaffgesimbs, den Fries zwischen dem Laubwerckh, 7. Das aldigräff, 8. Bey den 4 Evangelisten zwischen der Vergoldung, 9. Die Bogen in der gantzen Kirchen 10. Die Fenster Stockh Umb und Umb, 11. Die postament unter denen Bogen mit sambt den Zogl 12. Die Einfassung Von der Thüre und allem deme, was abgeredet worden, mit spanischen furniss auss zu marmorieren und sauber und auf das beste ausszufertigen... Vor die gantze marmorierung der Kürch unkosten und arbeith drey Tausend Gulden reinl. Franciscus Math. Bohmb, Generalgrosmeister. Johann Cristoph Pauer, mahler. SÁDLO 1936, 30–31.

²⁵⁶ NA ŘKř, karta 217, diarium k 15. květnu 1727, nepag.

²⁵⁷ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 17. květnu 1729, nepag.

²⁵⁸ Dle restaurátorské zprávy nalezeny malby pod dekorativní malbou z 19. stol. v roce 1988 a restaurovány Karlem Srettim.

novic přednesl generálovi latinské sermo.²⁵⁹ Vůbec generalát byl vlastně prelaturou, poněvadž jako u ostatních opatských řádů zůstal křižovnický představený mimo svoji komunitu kvůli většímu pohodlí a styku s cizími lidmi tak i mimo klauzuru bratří. Pro tyto prostory o sedmi pokojích s velkým centrálním sálem se užívala označení běžná v aristokratickém prostředí. Ví se o pokoji kardinálském, salonu modrém, zeleném, červeném a dalších dle spoře zachovaných inventářů. Mimo kvalitní zařízení užitým uměním a řemeslem zde visela řada pláten, konstituovaných a doplněných po roce 1830 v samostatnou obrazárnu. Barokní ráz těchto prostor utrpěl během 19. století s proměnou vkusu a není známo, kdy přesně se zdejší malby skryly pod dekorativní malbou poloviny století. Při odkrytí, zmíněném výše, se narazilo ve dvou pokojích na fresky právem připsané Reinerovi. V přijímacím pokoji lze tedy nyní po odkrytí pozorovat zalamovaný rámeček konkávně konvexního tvaru s malbami tří andělů nesoucích v letu výsostné insignie řádového generála. Střední anděl unáší pavězu s ještě kotvovým křížem a hvězdou, další nad ním pozvedává mitru a berlu, insignie to opatství, a třetí andělek bílý španělský klobouk velmistřů zvaný galerus, k tomu přes ruku hozený hermelínový plášť a meč. Všechny insignie náležející velmistřům ozařuje prostý křížek, a odkazuje tak k nejdražší insignii-relikvii řádu všech křižovníků, skrze kterou tyto rytíře bere Spasitel pod ochranu. [10] V někdejší obrazárně zachytil Reiner závažnější událost, související s osobností velmistra Böhmba. K rozluštění starozákonního příběhu o návštěvě tří andělů u Abraháma nás vede jeho portrét v řadě generálů, kde František Matouš v obvyklém hermelínu má vedle sebe obraz Nejsvětější Trojice. K zobrazování velmistřů je třeba zmínit, že tradici snad zahájil Pospíchal, maje u sebe na portrétu obraz svatých Pěti ran. Tradičně se vysoce hodnotné plátno připisuje Heinschovi²⁶⁰ stejně jako další, vyjma první dva z ruky Liškovy. Böhmbův nástupce Waha se dal na plátně zpodobit s milostnou Matkou Boží z ořeší na Chlumu. Tyto podstatné detaily přidané mimo obligátní insignie poukazují k určitému směru devoce. Poprvé jej u Böhmba můžeme zpozorovat již za farářování ve Varech v Trojičním monumentu na náměstí. Ikonograficky s malbou v obrazárně souvisí Vodňanského nástropní malba kaple Nejsvětější Trojice v Ďáblicích z počátku let padesátých,²⁶¹ stavěná až po smrti Böhmbově. V každém případě scéna s Abrahámem

²⁵⁹ Latinské gratulace velmistrovi dnes uloženy v NA ŘKř.

²⁶⁰ NEUMANN 1951, 109.

²⁶¹ PODLAHA 1907, 290–291; MÁDL, 2004. 4, malby připsal J. E. Vodňanskému.

odkazuje na pohostinnost. V konkávně konvexním zrcadle je zachycen praotec Abrahám sklánějící se před třemi mladíky, kteří ho vybízejí k povstání. Jde o počátek příběhu, kdy u božiště v Mamre se u něj zastavili tři muži, on v nich poznal posly nebeské a pozval je domů k občerstvení. Poté se mu dostalo od jednoho z nich příslibu: „Po obvyklé době se k tobě určitě vrátím a hle, tvá žena bude mít syna.“ Sára, již ve vysokém věku, zde zachycená ne u stanu, ale u kamenného vstupu do domu, se nevěřicně pousmála, ale jeden z mladíků, opět Hospodinovým jménem, jí vytkl: „Je to pro Hospodina snad nějaký div? V jistém čase, po obvyklé době, se k Tobě vrátím, pravil k Abrahámovi.“ (Gn 18, 1–15) V°exegezi počínaje sv. Augustinem se vykládá tento příběh záhy zmizevších mladíků v trojici jako výklad Boha v trojici – Tres vidit et unum adoravit.²⁶² V zobrazování tří mužů se hledělo na stejnou velikost mládenců i stejné ošacení, tedy znamení neproniknutelnosti Trojice – jeden ve třech a tři v jednom. Toto zobrazení stejnosti zastával významný jezuitský dogmatik Luis Molina (1535–1600), dle kterého se v Klementinu přednášelo a zde nabývali krucigeri teologických vědomostí. Je nasnadě, že Reiner přesně poučen dodržel stejné proporce těla. Zde v řádovém prostředí však byl v námětech kladen důraz na pohostinnost, řádovou hospitalitu k příchozím do domácích špitálů bratří. Zda Trojiční symbolika v křížovnickém prostředí obecně navazuje na přátelství s trinitáři, které přivedli do Prahy křížovníci v roce 1705,²⁶³ nebo souvisí s obecnou úctou u°velmistrů, hlavně Böhmba, zůstává otevřeno. S Trojicí v nástavci hlavního oltáře u Sv. Františka se setkáme už v prvním decenniu, v letech padesátých na oltáři ve Varech či jinde, nejzajímavější trojúhelník s Božím Jménem se objevuje v architektuře kněžiště Karlskirche. Obě fresky, ačkoli notně retušovány v osmdesátých letech krytím pekování, vykazují svěží barevné tóny pastelových růžových, zemitých žlutých i červených odstínů. Figury v poměrně nevelkých zrcadlech působí naprosto lehce, nenásilně. Wildtovy dekorativní výmalby, jež překrývaly tyto místnosti, kryjí dodnes ostatní plochy stropů generalátu, je možné, že i v dalších pokojích čekají pod omítkami skryté kvalitní malby. To by mohl potvrdit fakt o°dvojm vypláčení 300 zlatých „in musaeo“. Název muzeum v baroku užívali i v jiných křížovnických domech, zpravidla šlo o reprezentativně-pracovní pokoje s možným prostorem k oddechu.²⁶⁴ O vztahu řádu, potažmo velmistra k Reinerovi, vypovídá,

²⁶² PREISS 2013, 327.

²⁶³ Srov. BĚLOHLÁVEK 1929, 131–138.

²⁶⁴ Laskavé sdělení Martina Svatoše.

že se hovoří o „našem“ malíři, podobně o Kiliánu Ignáci Dientzenhoferovi. Böhmb Reiner sezdával 21. listopadu 1725 v křížovnickém chrámu s pannou Herzogovou,²⁶⁵ udržoval s ním další kontakty odborného rázu, pro což svědčí porada o umístění relikviářů v kostele sv. Františka a jeho následné uložení k poslednímu odpočinku u dominikánů u Sv. Jiljí, kde obřady vedl sám generál s křížovnickou asistencí. Na úplný závěr Reinerova díla pro řád se sluší poznamenat, že dodal ještě dvě oltářní plátna, a sice na hlavní oltáře kostela sv. Petra na Novém Městě, kde je zasazen do rámového retabula, sochařsky pojatého následovníkem Matyáše Bernarda Brauna (1684–1738),²⁶⁶ a do Klučenic. Preiss je klade do počátku let třicátých, z archivních dokladů však nemáme do dnešních dnů žádné informace, jen z ústní tradice, a u Klučenic s dostavbou kostela v roce 1723. Hodnotu Reinerovy fresky v kupoli i celého chrámu dokládá zpráva z předvečeru Epifanie 1729, kdy „... pater Pekelský požehnal tříkrálovou vodu, kterou pak sakristán vykropil kolem dokola kupoli kostela, aby ji Bůh svou milostí chránil, tak jako celý kostel od nebezpečí“.²⁶⁷

Po Reinerovi nastupovali již menší malíři, pittori minori českého pozdního baroka, z nichž nejvýznamnějším byl Jan Petr Molitor, který dodal řádu několik oltářních obrazů především Sv. Floriána, kterého uctíval řád jako důstojníka, ochránce proti ničivému ohni a jenž byl údajně v řádu ctěn od 14. století, protože v den úmrtí Karla IV. měl místní špitál vyhořet. Tento obraz je zavěšen na bočním oltáři kostela sv. Petra na Poříčí. Další oltářní plátna Molitor dodal do kaple řádového zámku v Dobřichovicích. Představují Pannu Marii Bolestnou a sv. Annu vyučující dívčí Pannu Marii. Jeho významnou portrétní tvorbu²⁶⁸ připomíná dosud nepovšimnutý a autorsky neurčený portrét probošta v Chlumu sv. Maří Jana Sengera. Kromě Molitora, který platil za Reinerova přítele a následovníka, patřil do mistrova okruhu také František Antonín Muller, o jeho freskách a malbě pro křížovníky bude řeč později. Do volnější souvislosti s Reinerem lze uvést i Jana Ezechiela Vodňanského, který pro řád pracoval v Dobřichovicích, sousedních Řevnicích a v Ďáblicích.

²⁶⁵ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 21. listopadu 1725, nepag.

²⁶⁶ Kořán připisuje cherubíny u tabernáku přímo Braunovi, ovšem stejný mistr je i autorem andělů a sv. Jana Křtitele se sv. Pavlem na brankách včetně reliéfů. V úvahu by mohl přicházet mladý Severin Tischler (1705–1743) po roce 1725, ovšem dodnes není svou činností v Praze doložen. Srov. KOŘÁN 1988, 500.

²⁶⁷ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 5. lednu 1729, nepag.

²⁶⁸ Viz PREISS 2000.

4.2.2. Svatá těla a ostatní relikvie

V liturgickém i společenském provozu mostního konventu, respektive kostela sv. Františka, sehrávaly velkou roli svaté relikvie. Kult ostatků se zde pěstoval v 18. století jako v celé církvi. Z hlediska výtvarného zpracování se zaměříme na dva skelety získané pro kostel a další neméně významné, vztahující se ke Spasiteli či různým svatým. Nás zajímají tyto kultické artefakty z několika úhlů. Jednak měly vliv na život barokního člověka, kdy se tato úcta doporučovala tridentským sněmem a vyjadřovala spolu s ctiteli tzv. „svatých obcování“. V praxi křesťana to znamená, že v místě uložení relikvie se také zdržuje onen světec a vyprošuje nám u Boha požehnání. Šíření „svatých těl“ započalo po roce 1578, kdy 31. května se v Římě propadlo staré pohřebiště na Via Salaria Nova a kosterní pozůstatky byly prohlášeny za ostatky svatých mučedníků, a posléze rozdávány do kostelů.²⁶⁹ Všeobecně se úcta k pozůstatkům svatých a k ostatkům, které byly v kontaktu s osobou Krista či Panny Marie, vztahuje k biblickým zprávám.²⁷⁰ Na podkladě zmíněných biblických svědectví mělo při dotyku docházet k uzdravování. Obliba umístování relikvií, v ideálním případě celých těl, přispívala k prestiži kostela. Dálo se tak většinou v klášterních kostelích, katedrálách, někdy i vesnických svatyních, do kostelů na svých panstvích je rozdávala kupříkladu zvláště Marie Terezie Savojská.²⁷¹ Z hlediska velikosti a umné úpravy byly pro řád významné dva skelety, přivezené již Valdštejnem jako dar kostelu v době jeho generalátu. Jedna z prvních zpráv z dubna 1726 hovoří o tom, že šperkař zhotovoval skříňky na ostatky sv. Pia a sv. Florentia, mučedníků. Zlatník dodal stříbrné svícny na hlavní oltář a sochař plastiku sv. Jana Nepomuckého, která byla umístěna na oltář sv. Kříže mezi uvedené relikviáře.²⁷² Bližší informace čerpáme z dalších několika zpráv, zajímavá je z července 1726 v kostelní knize.²⁷³ K 17. červenci se zmiňuje sakristán P. Waha, že zaplatil za bílé hedvábí, do kterého jsou zahaleny svaté kosti svatých mučedníků Pia a Florencie a jsou ve dvou skleněných schránkách, jedna na oltáři P. Marie, druhá sv. Kříže, vystavené k veřejné účtě, „uspořádané

²⁶⁹ SCHIEDERMAIER 2004, 362. Zde také ostatní informace k účtě relikvií v baroku.

²⁷⁰ Sk 19, 12.

²⁷¹ Marie Terezie de Savoy-Carignan, vévodkyně z Lichtenštejnska (1694–1772), majitelka panství Uhřetěves, Kostelec nad Černými lesy, Škvorec, Rataje, Kounice v Čechách.

²⁷² NA ŘKř, kniha 217, diarium k dubnu 1726, nepag.

²⁷³ NA ŘKř, kniha 150, Liber ecclesiae III. 11.

do tvaru těla, podle toho, jak jsou srostlé.²⁷⁴ Symetrické rozdělení koster odpovídalo významu dvou velkých bočních oltářů. Větší význam musel být přikládán oltáři svatokřížskému, který začíná být zván i nepomuckým, poněvadž hned v červenci bylo rozhodnuto o umístění obou mučedníků na tento oltář, v souvislosti s kulminující oblibou sv. Jana, který byl tímto směrem, takřka za kostelní zdi hozen do Vltavy, a jemuž byla na oltář dána socha. Za velmistra Suchánka byly oba oltáře ještě upraveny ve spodní část retáblů, když místo sochy sem byla dodána kopie Heinschova²⁷⁵ Nepomuka a na oltář protější umístěna kopie P. Marie Pasovské s anděly a rokaji z Prachnerovy dílny. Pokud budeme považovat umístění obrazů v rámech s dominujícími anděly ve vrcholu, „berniniskně“ umístěnými těsně pod okny, za původní koncept z počátku století, musely být skutečně spodní části retáblů asi vyhrazeny skříním s ostatky, umístěným na menzách, případně tabernáklům. Böhmb nechal totiž přivolat Jäckla ještě roku 1726, kdy sem dodal tabernákl a konzole pro uchycení nové relikviářové rakve.²⁷⁶ Podobná úprava čekala i oltář protější, který byl rozebrán a doplněn menšími anděly.²⁷⁷ Během července měly být „umístěny ozdoby“ pro ostatky sv. Pia a Florencia, které měly být dány na oltář sv. Kříže.²⁷⁸ Těmto zprávám ovšem předchází zajímavější z května téhož roku, kdy „v kostele byly instalovány paterem Wahou, sakristou ostatky sv. Florencia a Pia, mučedníků. Jejich svaté kosti byly ctihodným P. Janem Schönplugem a týmž P. Wahou s pomocí slovného malíře Reintera (který vymaloval kupoli) navzájem spojeny, sestrami od Sv. Anežky ovázány bílou látkou a ozdobeny.“²⁷⁹ Znamená to, že se buď tentýž Waha spletl v záznamu kostelní knihy, nebo byly skutečně určeny na oba oltáře, a později se rozhodlo o umístění na oltář sv. Kříže a Jana Nepomuckého. V září psal diarista, že: „... byl umístěn nový oltář sv. Kříže, úplně připraveny ostatky“.²⁸⁰ 20. a 21. října byly u sester na Františku P. Schönplugem a Wahou dozdobeny ostatky a

²⁷⁴ NA ŘKř, kniha 150, zápis k 17. červenci.

²⁷⁵ Obraz sv. Jana Nepomuckého dodnes ve sbírkách řádu, viz ŠRONĚK 2006.

²⁷⁶ TISCHEROVÁ 2013, 191.

²⁷⁷ Tamtéž, smlouvu uzavřel Böhmb se sochařem k 10. březnu 1726, úprava stála 380 zl., zlacení 374 zl.

²⁷⁸ NA ŘKř, kniha 217, diarium k červenci 1726, nepag.

²⁷⁹ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke květnu 1726, nepag.

²⁸⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k září 1726, nepag.

upraveny „do podoby lidského těla“.²⁸¹ 22. října připravily sestry do páté hodiny odpolední ostatky sv. Florencia do zvlášť připravené schránky a ty dopraveny potom v přítomnosti Wahy a profesora Gialdiho do špitálu a prozatím uchovány v generalátu. Druhý den ostatky sv. Pia přinesli od sester do špitálu dva sloužící za doprovodu Schönpfluga a Fromba a uloženy tamtéž.²⁸² Na konci října pateři Khoop, Fromb, Schönpflug a Pokorný přinesli z generalátu do kostela zmíněné relikvie, načež byly uloženy do schránky „na velkolepě ozdobeném“ oltáři sv. Kříže. Ostatky prý byly přeneseny v tichosti, bez procesí po obědě, protože již předtím byly uschovány v kostele, odkud vzaty a uspořádány do tvaru lidského těla.²⁸³ Na slavnost Všech svatých zaznamenal pisatel zvláštní slávu, neboť v kostele byly vystaveny socha Blahoslavené Panny Marie (tzv. Puchnerova Madona) a svatá těla.²⁸⁴ Umístění těchto svatých mučedníků v křížovnickém kostele na oltáři s anděly nesoucimi arma Christi, vysvětluje jejich vojenský (rytířský) původ v Římě relikviářovými figurami vojínů s ostatky těchto mučedníků z Hradiště,[?] přestože se o jejich životě nic bližšího neví. Ikonograficky se zde spojují koncept Kříže, mučednictví (Krista, Nepomuka, sv. vojínů) a rytířské složky.

Uctění svatých relikvií patřilo takřka k povinnému rituálu nejen při bohoslužbách, ale i při návštěvách konventu. Například ke konci září 1725 navštívil Böhmb s P. Frölichem různé kostely v Praze. V poledne si prohlédli „v našem domě kostel“, stříbrnici, knihovnu a oratoř a uctili „naše“ svaté ostatky. Kolem třetí hodiny odešli na Hrad, kde se poklonili relikviím uctívaným v metropolitním chrámu.²⁸⁵ Ostatky v „našem“ chrámu uctil i generální vizitátor theatinů po obědě u velmistra v říjnu téhož roku.²⁸⁶ Stejně tak učinili i dva kanovníci z Prešpurku, kteří byli přáteli zemřelého P. Götzla. Poté co se naobědvali a „poveselili“, uctili svaté ostatky.²⁸⁷ Oslavnosti Povýšení sv. Kříže se vystavovaly třikrát k uctění (v předvečer po litaniích, v den slavnosti po zpívané mši a po Te Deum) částička Dřeva sv. Kříže a Trn z Kristovy koruny. Po dobu slavnosti se dávaly relikvie na oltář sv. Kříže a na hlavním se

²⁸¹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 20. a 21. říjnu 1726, nepag.

²⁸² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 22. a 23. říjnu 1726, nepag.

²⁸³ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 30. říjnu 1726, nepag.

²⁸⁴ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 1. listopadu 1726, nepag.

²⁸⁵ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 26. září 1726, nepag.

²⁸⁶ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 7. říjnu 1725, nepag.

²⁸⁷ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 25. červenci 1729, nepag.

konal výstav Nejsvětější svátosti.²⁸⁸ Ostatky sv. Kříže a Trn se vystavovaly k uctění také o první neděli postní.²⁸⁹ Mimo tyto relikvie jsou zmíněny i ostatky sv. Šebestiána, dar K. I. Dientzenhofera, který si nechal ovšem část relikvie pro sebe včetně autentiky, proto ji dal velmistr okopírovat a jako řádový představený a apoštolský protonotář zbytek relikvie ověřil.²⁹⁰ O dalších relikviářových schránkách jsme zpraveni v březnu 1730, když Böhmb dal zhotovit dva nové pacifikály, jeden pro uctívání zub sv. Apolonie z krabičky od tabáku, kterou zanechal zemřelý František Götzl, komandér z Prešpurku. Paprsky byly zhotoveny ze stříbra, rovněž z jeho pozůstalosti. Druhý pacifikál byl zhotoven pro ostatky sv. Šimona a Judy s připravenou kapsulí z karmazínově červeného sametu se zlatými třásněmi a paprsky taktéž ze stříbra po P. Götzlovi. Zhotovení obou svátostin se hradilo rovněž z jeho pozůstalosti.²⁹¹

5. Chlum sv. Maří

„Stella coeli exstirpavit,²⁹²
quae lactavit Dominum,
mores pestem, quam plantavit
primus parens hominum.
Ipsa stella nunc dignetur
sidera compescere,
quorum bella plebem caedunt
diro mores ulcere.
O piissima Stella maris,
a peste succure nobis.
Audi nos, Domina,
nam Filius tuus nihil negans te honorat.

²⁸⁸ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 14. září 1727, nepag.

²⁸⁹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 26. únoru 1730, nepag.

²⁹⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 21. únoru 1730, nepag.

²⁹¹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 1. březnu 1730, nepag.

²⁹² Mariánská řádová antifona užívaná křížovníky od nepaměti. In: JIŘIŠTĚ 1996, 12–13.

Salva nos Jesu,
pro quibus Virgo Mater orat.
Ora pro nobis sancta Dei Genitrix,
ut digni efficiamur promissionibus Christi.

Oremus: Deus misericordie, Deus pietatis, Deus indulgentiae, qui misertus es super afflictionem populi tui et dixisti angelo percutienti populum tuum, contine manum tuam: ob amorem illius Stellae gloriosae, cuius ubera pretiosa contra venenum nostrorum dulciter suxisti, praesta auxilium gratiae tuae, ut ab omni peste et improvisa morte secure liberemur et a totius perditionis incursu misericorditer salvemur. Qui vivis et regnas in saecula saeculorum. Amen

Mariánská antifona z řádového prostředí vidí Matku Boží jako Hvězdu mořskou. Označení z Loretánských litaní se náramně hodilo mostním bratřím k duchovnímu objasnění řádového znamení (viz vídeňská grafika), zároveň ke zvýraznění řádu se rádo připomínalo, že hvězda je památkou na prvního velmistra Alberta ze Šternberka. Nic nevadilo, že ona šlechtická hvězda je zlatá a osmicípá, vysvětlení mělo zapadat do sledu vznešeného založení sv. císařovnou Helenou a i na domácí půdě bylo třeba zdůraznit první šlechtice ve vedení, spolu s kněžnou Anežkou a královnou Konstancií. Mariánská komponenta, vlastní všem řeholím, se zde staví téměř na roveň úctě sv. Kříže, jak ukazuje posvátné řádové znamení, doplněné o hvězdu dle legendy v Praze hned po příchodu roku 1217.²⁹³ Důležitým okamžikem v mariánské úctě nastalo získání poutního místa v západní části Čech na Chebsku, v lokalitě později nazývané Maria Culm.²⁹⁴ Dle legendy zde našel někdy na konci 13. století řeznický tovaryš mariánskou sošku v lískovém keři na místě zvaném Chlumský kopec a vzal si ji domů.²⁹⁵ Ráno sochu nemohl najít a hle, vrátila se na původní místo. Tovaryš pochopil tento úkaz jako přání Boží a pořídil nad sochu stříšku. Místo upadlo v zapomenutí, než jej zase objevil za pár let později bednářský tovaryš a sláva milostného zpodobení se měla šířit, což přispělo ke stavbě dřevěné kaple. S místem se pojí ještě druhá pověst o srdnaté Bibiáně.²⁹⁶

²⁹³ Ve skutečnosti dostal řád hvězdu do znaku až 1252 od biskupa Mikuláše na Anežčinu žádost.

²⁹⁴ Nejstarší literatura o poutním místě: Pavel Niavis: *Historia occissorum in Culm* 1492; BRUCHIUS 1542; Friedrich Dorfel: *S.Mariae Culm Das ist grindtliche Historia des Wunder Bildtnusses und Kirchen S.Mariae zu Culm...* 1651 (19. vyd.).

²⁹⁵ STEINLEIN 1994, 18–31. Zde veškerá literatura k poutnímu místu.

²⁹⁶ SOkA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., 1945–1951, 60; SÁDLO 1953, + též rukopis.

Rytíř z Kaceřova se vracel do Sokolova a zastavil se v poutní kapli, aby se pomodlil. Zapomněl tam svoji šachovnici, což však zjistil až ve Falknově (nynějším Sokolově). Kastelánova dcera Bibiána se rozhodla jako jediná jít v noci do kaple pro zapomenutou věc, ovšem ve skrytu se stala nečekaně svědkem zabití děvčete loupeživými rytíři. Posléze vydala o tom svědectví a vrahové neunikli odplatě.²⁹⁷ Kolem stavbičky vznikla vesnice, zmiňovaná poprvé v listinách 16. května 1341. Zpočátku vedli duchovní správu křižovníci z Kynšperku, než zde byla kolem roku 1400 zřízena samostatná farnost s křižovnickým farářem Johannem Pichlmannem.²⁹⁸ V té době již zde vznikl jednolodní kamenný kostel s věží na západě. Husité přepadli poutní místo během roku 1429, a ačkoliv stavba byla velmi poškozena, milostnou sochu se podařilo ukrýt, pouze sokl, se kterým byla vždy spojena, zůstal poškozen, poněvadž byl zazděn na vnější západní straně chrámu, kde ostatně Madona spočívala již od počátku.²⁹⁹ Po husitských válkách dal velmistr Mikuláš Puchner mezi léty 1482–92 chrám obnovit a rozšířit v dvoulodí.³⁰⁰ Vedle nové jižní lodě povstala také v roce 1499 kaple sv. Tří králů, kde se pro velký nával poutníků scházeli lidé k bohoslužbám. Během 16. století sem proniklo luteránství, ovšem po bělohorské bitvě a Obnoveném zřízení zemském se poměry konsolidovaly ve prospěch katolíků a poutní místo pozvolna opět ožilo. V roce 1664 navštívila místo hraběnka Zuzana Frankenbergerová a dala pro sošku postavit novou kapli, přičemž se dbalo na to, aby místo se soklem na zdi u kostela bylo pietně zachováno. Poutě neustále přibývaly na intenzitě, což pohnulo roku 1687 velmistra arcibiskupa Valdštejna k povýšení místa na proboštství.³⁰¹ Za prvního probošta přišel z Chebu komandér Antonín

²⁹⁷ Legenda se stala inspirací romantické divadelní hry Jindřicha Kuna 1816: *Die Rauber von Maria Kulm oder die Kraft des Glaubens*.

²⁹⁸ Vznikla nadáním majetku rytíře Jindřicha z Reizensgruenu, pána na Kaceřově a rychtáře v Kynšperku r. 1383.

²⁹⁹ ČAPEK 1926, 11.

³⁰⁰ Ze středověkých památek se zachovala hlavní milostná socha Madony s Ježíškem z doby kolem roku 1300, kamenná socha druhé milostné Madony z doby krásného slohu po roce 1400, dřevěná Pieta pozdně gotická, taktéž milostná, velký krucifix, dříve zavěšen v kapli Dušiček, nyní u zadního vchodu kostela, a pozdně gotická křtitelnice. Oltář sv. Mikuláše, Puchnerův dar, se nedochoval. Z popisu Doerfelova a inventáře převora Mannera jsou zmíněny v 17. věku oltáře: hlavní Nenebevzetí Panny Marie, oltáře boční sv. Tří králů, svatých apoštolů, sv. Anny, Bolestné Panny Marie s vesperbildem, oltář Panny Marie a oltář sv. Maří Magdalény. Z kostelních účtů 1675 je patrné, že na hl. oltáři se nacházela i Veroničina rouška s Kristovou tváří a v sakristii oltář sv. Šebestiána a Leonarda. In: SOKA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., 1945–1951, 60.

³⁰¹ Srov. HRADEC 1933a, 63–69.

Helm, který zahájil v roce 1690 stavbu nového kostela. Po Helmově skonu nastoupil Jan Vojtěch Kaplánek ze Sonnenfelsu a vykonával kněžskou službu na Chlumu do své smrti roku 1698. Nový probošt Jan František Rivola konečně přivedl stavbu chrámu ke konci, takže mohl být Vítem Seiplem na Letnice 1702 konsekrován. Po krátké pauze se během roku 1706 přistoupilo ke stavbě probošství a roku 1708 k ambitům, pokračovalo se až do velmistra Böhmba do roku 1724. Celkové výdaje činily celkem 80 908 zlatých.³⁰² První opravy musely být provedeny již v letech 1753–54, kdy se v kostele přistoupilo ke stavbě nové varhanní kruchty Janem Josefem Lutzem, chebským městským a fortifikačním stavitelem.³⁰³

První novou stavbou poutního místa byla takřčená milostná kaple, vybudovaná mezi léty 1664–65. Byla údajně zachována a včleněna později do těla stavby chrámu. Základní kámen ke stavbě nového kostela Nanebevzetí Panny Marie byl položen 7. května 1690. Začalo se ihned stavět od západního průčelí, tedy před vstupem do Milostné kaple, v listopadu je zpráva o hotovém štítu. Dalšího roku probošt Kaplánek pokračoval ve výstavbě průčelních věží, jež měly být hotovy na svátek sv. Maří Magdalény téhož roku, poté došlo k zavěšení pěti zvonů. Dva byly přeneseny z původní věže, sice první z roku 1500, druhý datován 1544 a přelitý roku 1684 a třetí přelitý v roce 1668 Mikulášem Loewem v Praze. Na hotový štít byla osazena socha nejsvětějšího Salvátora a vnitřek kaple rozšiřován přistavěnými emporami do budoucí šíře chrámu. Dále se pokračovalo ve štukové výzdobě, osazení mramorové podlahy a dveří a zdá se, že během roku 1692 mohla být stavba kaple dokončena. Také v roce 1691 uzavřel Kaplánek kontrakt o stržení gotického kostela a 7. března následujícího roku položil opět základní kámen, nyní ke kostelu. Nejdřív se stavělo kněžiště pod vedením Ondřeje (sic!) Braunbocka. Po výstavbě zdí do jednadvaceti loktů začali na konci stavební sezony snášet staré střechy a krovy, to znamená, že gotický kostel ještě stál, když se začal stavět větší, současný. Zatímco se bohoslužby konaly v Milostné kapli, roku 1694 již stála budova presbytáře, kam přenesli původní hlavní oltář a sochu krásné Madony (nazývá se zde statua maior). Pod vlivem událostí spojených s úmrtím velmistra Valdštejna (3. 6. 1694) se stavba zpomalila, takže kupole byla zaklenuta až v roce 1697 za Pospíchala. Rok na to zemřel aktivní

³⁰² SOKA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., 1945–1951, 60.

³⁰³ Tamtéž.

probošt Kaplánek, který daroval na stavební aktivity z vlastních prostředků 3100 zlatých.³⁰⁴ Po Kaplánekově³⁰⁵ smrti nastoupil na proboštsví Jan František Rivola, jenž dovedl stavbu ke zdárnému konci. V srpnu 1699 maloval Jan Jakub Steinfels fresky v kupoli, dílo zvládl do jednoho roku a je jediným autorem, zmíněným v zápiscích. Celý poutní areál však nebyl zcela dostavěn. Mělo následovat proboštsví pro ubytování představeného s řádovými kaplany, kterých bylo v době poutí až sedm, a škola s ambity a šesti kaplemi. Od roku 1706 se začalo stavět na severní straně s proboštsvím palácového typu, od roku 1708 s ambity, jejichž kaple sice už v roce 1712 dostaly věže, ale stavba se táhla do dvacátých let. Ještě v roce 1708 se dodávaly portály v ambitech, mezi lety 1712–13 je zaznamenán sochař Felser z Chebu při pracích na oltářích v kaplích. V letech 1715–17 je zaznamenáno mnoho práce na proboštsví, práce z let 1723–24 měly dle účtů stát 10 798 zlatých, v roce dostavby 1724 byl dokončen portál v průčelí.³⁰⁶ K poutnímu areálu Mariánského Chlumu se dochovaly stavební plány kaple, kostela, ambitů s proboštsvím a školou.³⁰⁷ Bohužel se neví, kolik bylo plánů původně, nalezeny byly ve třicátých letech 20. století.³⁰⁸ Dlužno dodat, že ve složce s plány jsou ještě čtyři kusy z poloviny 19. století, jež souvisejí s renovačními pracemi. Původních je pět plánů, z čehož dva ukazují půdorys areálu, další půdorys Milostné kaple a poslední dva podélný řez a pohled na boční fasádu chrámu. Půdorys pravé strany ambitů se školou

I. Půdorys pravé strany ambitů se školou představuje finální část školní budovy s přilehlou rohovou kaplí ambitů a vlastní vstup do týchž ambitů a 1. pole jižního ramene. Tato nová část má čísla 1–13, popisující funkce jednotlivých partií. Plán zachycuje poutní kostel, přičemž oválná Milostná kaple je zde zároveň v celém rozsahu včetně jižní věže a předsíně. Shodně je zakreslen i ambit zachycující polovinu východního ramene, dvě jižní kaple, z nichž jihozápadní měla být teprve v této době stavěna, totiž kaple sv. Tří králů, a monumentálně

³⁰⁴ Kusé zpráv o stavbě čerpány z Acta culmensia, quae ab ingressu meo in praeposituram iudicavi digna notatione. Dále užito výpisů ze záduší, zachovaných od 1667 in: SOKA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., 1945–1951, 60.

³⁰⁵ Jan Vojtěch Kaplánek ze Sonnenfelsu, rodák ze Strakonice, pracoval před svým příchodem na Chlum jako oficiál hradecké konzistoře, později byl děkanem v Chrasti až do roku 1691. Zdá se, že tento děkan přes řádové spolubratry mohl získat Willmannova plátna pro kostel v Chrasti. ČAPEK 1926.

³⁰⁶ Srov. SÁDLO 1953; SOKA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., 1945–1951, 60.

³⁰⁷ Srov FRANZ 1962.

³⁰⁸ Srov. SÁDLO 1953, 225–238; SOKA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., 1945–1951, 60.

řešený nástup na hřbitov, kde je jeho rozsah zachycen čárkovane vyznačenou zdi. V přízemí byla obytná část s kachlovými kamny, kuchyní a záchodem. Na rozdíl od novostavby vyznačené zeleně jsou partie části stínovány růžově.[11]

II. Půdorys kostela s ambity, školou a proboštstvím

Plán zachycuje asi dobu stavby proboštství. To je situováno od východního křídla, kde je nejvyšší číslo 22. Číslování pokojů 22–42, což je vstup do proboštství z průčelní strany komplexu. 44, 45, 46 označují přilehlý severní ambit. Další čísla 47, 48, 49 zachycují urbanistický stav v okolí proboštství a ukazují situaci, jež je navržena k řešení. Kupříkladu plánování zahrad, výkup domů v okolí ad. Tedy urbanistické změny vzhledem ke starší zástavbě.

Rys ukazuje půdorys kostela, obsahující dvojici věží, mezi věže vložen hluboký ovál kaple na historickém místě, kde byla a je milostná socha. Úsek mezi věží a kostelem na severní i jižní straně vykrývají dvě předsíně. Východně navazuje vlastní kostel, řešený na půdorysu latinského kříže. Loď je o dvou polích a s polem hudební kruchty řešena jako hala s determinující střední lodí, do bočních lodí jsou vloženy empory. Na to navazuje transept se čtvercovým polem, který je určující pro celou stavbu s kupolí s lucernou. V příčném směru na střední jednotku plánovaná vlastní ramena transeptu je sklenuta valeně. Vlastní závěr je řešen obdobně jako ramena transeptu, s tím rozdílem, že je prodloužen o příčně umístěnou obdélnou jednotku, na kterou po obou koncích navazují sakristie. Ty jsou založeny na obdélném půdorysu s okosenými nárožími. Významným prvkem je východní průčelí, které mimo střední rizalit odpovídající závěru obsahuje dva rozsáhlé úseky stěn, jež skrývají točitá schodiště. Ambit je do tří křídel, z nichž do severního proniká průčelí kostela a dále se skládá ze čtvercových jednotek, sklenutých křížovou klenbou oddělenou pasy. Tento základní princip je proložen kaplemi, jež jsou zasazeny do koutů ambitů a středně delších úseků. Na rozdíl od veškeré ostatní architektury jsou tyto kaple pojaty výrazně dynamicky, zejména ty v koutech, a vytvářejí tak jednu z nejpůsobivějších sestav v rámci dynamické tvorby současné architektury vůbec. To ukazuje na tvůrce mimořádných schopností, které pravděpodobně překračují schopnosti políra Braunpocka a mohly by právem platit za pravděpodobného autora projektu Kryštofa Dientzenhofera. K východní stěně ambitu přiléhá schodiště, které se skládá z pravoúhlého výstupku a na něj asymetricky navazujícího rafinovaně řešeného schodiště. Toto spojení je dalším vynikajícím dalším architektonickým počinem. Proboštství –

první patro trojpodlažní budovy: K ambitu od severu přiléhá proboštství, které je zde zachyceno v úrovni piana nobile. Je řešeno na půdorysu U jako dvoutrakt s chodbami při vnitřním nádvoří. Střední část obsahuje tři místnosti se středním sálem, je zvýrazněna rizalitem jak na vnější fasádě, tak rozšířením chodby na straně nádvoří. Okosená nádvoří výrazně posilují celkový dojem stavby a využívají přitom limitů daných urbanistickou sestavou. Do trojúhelníků jsou vloženy záchody. Na západní straně je reprezentační trojramenné schodiště, na opačné straně provozní. Veškeré ostatní místnosti patra byly vybaveny kachlovými kamny – byly tedy určeny jako obytné zřejmě pro místní duchovenstvo a hosty. Jižně od ambitu na provedeném průčelí byl vybudován druhý dvoutraktový objekt školy, na který navazoval sochařsky řešený nástup na hřbitov, jenž je zaznamenán ohradní zdí. Hřbitov vytváří se školou protipól proboštství v duchovní rovině. Dispozice kostela zřejmě vychází z požadavků představeného komunity, půdorys chrámu lze připodobnit ke znaku řádu a klenbu kaple prolomenou osmi výsečemi k podobě hvězdy či zároveň maltézskeho kříže (kříž s hvězdou). Rovněž lze uvažovat o úmyslném rozvržení proboštství jakožto místa pro živé, a naproti řešenému hřbitovu jako místu pro mrtvé. Sedm kaplí zase může upomínat na sedm bolestí Panny Marie, stejně jako v Mariánských Radčicích, kde stavba probíhala souběžně s Chlumem.

Otázka autorství: Snad nejpravděpodobněji by se mohlo jednat o provádějíciho stavitele W. L. Braunpocka, který musel ovšem vycházet ze starší schválené předlohy. Je možno uvažovat o podílu Matheyho, v celku a především v uvedených jednotlivostech přichází nejspíš v úvahu podíl Kryštofa Dientzenhofera. Celek prováděl polír Braunpock, který je sice uveden jako jediný známý vykonavatel stavby, ale nevyznamenal se žádným markantním architektonickým výkonem.[12]

III. Vstupní část kostela s Milostnou kaplí

Nesporně běží o půdorys představující vlastní realizaci této části kostela. Bez větších změn byl realizován ústřední prostor Milostné kaple. Změněno bylo jižní organické propojení dvojicí chodeb z podkruchtí do kostela. Boční předsíně v uskutečněné podobě jsou zachyceny k severní i jižní dvojici arkád. Zmíněné předsíně provázejí a propojují kostel se západní dvojicí věží. Ty jsou zachyceny na plánu v alternativách. Na jihu se jedná o oválný prostor s vloženým schodištěm, což bylo realizováno. Ukazuje i méně obvyklé řešení na severní straně, kde bylo do prostoru s nezvykle silnými zdmi vloženo dvojramenné schodiště s plnou střední zdí. Drobná změna je patrna u rizalitu průčelí před kaplí, kde je schodiště prodlouženo

a ve druhém podlaží přechází do půlkruhu. Autor je podle pojetí shodný s navrhovatelem plánů předchozích, což posiluje domněnku, že rozhodujícím činitelem celé koncepce byl skutečně Kryštof Dientzenhofer, navazující možná na představy Mattheyho. Konečné zodpovězení těchto otázek se zdá být nemožné.[13]

IV. Pohled na jižní boční průčelí kostela

Boční fasáda zachycuje mírně předstupující rizalit vstupního průčelí kostela. Navazuje věž o^odvou etážích, zakončená zdvojenou cibulovou střechou. Spodní etáž je zdobena toskánskými pilastry, navazuje kompletní dórské kladí s tím, že střední triglyfy se vážou na okenní otvory. Mezi pilastry je vpraveno v lizénovém rámu půlkruhově ukončené okno a ve spodní partii je zasazena jednoduchá nika. Horní etáž je složena ze dvou částí, spodní užívá lizénové rámy a okno, horní odpovídá zvonové stolici. Navazující průčelí se snaží propojit dva základní interiéry pomocí blízkého tvarosloví. Akcentován je transept, užívající vysoký toskánský řád s dlouhým kladím, vybíhajícím do strmého trojúhelného štítu. Nad ním jsou trojice vikýřů s okuly, které osvětlují kupoli. Nad střechou vybíhá lucerna, zakončená křížem s hvězdou. Dórské kladí je užito v celém závěru, nad východním štítem se uplatňuje další věžička, jež je polygonální a vrcholí opět řádovým znakem. Jižní průčelí kostela je kresleno tak, že nepočítá s bezprostředně navazujícím ambitem. Preciznost i blízkost kresby svědčí o^ojednom z plánů shodných se stavbou. Tato koncepce se zdá Mattheyově duchu nejbližší, a je tudíž možno uvažovat o odlesku jeho původního záměru.[14]

V. Podélný řez kostelem a Milostnou kaplí Řez zachycuje na západě oválnou kapli a navazuje na střední lod s úsekem hudební kruchty. Dále je zde střední jednotka s průhledem do transeptu, zaklenutá s převýšenou kupolí bez tamburu, ukrytou v krovu, nad kterým vybíhá výrazná lucerna. V závěru jsou patrné dvě části. Větší úsek při transeptu obsahuje vstup do sakristie, nad ní je stěna a arkáda s balustrádou vztahující se k empoře. Zřejmě jde o prvotní návrh, na který by měl navázat plán č. IV. Pro svůj vysloveně malířský přístup, který dokonce znejasňuje určité architektonické prvky kvůli dosažení co nejlepšího prostorového dojmu, se u návrhu vtírá myšlenka autorství Mattheyho, svým původním povoláním malíře. Atribuční obtíž je ovšem v tom, že od Mattheye žádné autentické plány dosud nalezeny nebyly. Neklasická subtilita pilastrových srostlic a pasů by ale naopak svědčila spíše k autorství Kryštofa Dientzenhofera. Pro stejného autora s předchozím plánem svědčí skutečnost, že je řez i boční pohled proveden v naprosto shodném měřítku.

5.1. Koncepce výzdoby poutního místa

Jak bylo zmíněno výše, z původní výbavy středověkého kostela se zachovalo několik významných artefaktů, užitých později v barokní novostavbě.³⁰⁹ Předně nejvzácnější klenot a cíl poutí milostná socha Panny Marie v ořeší,³¹⁰ vzniklá kolem roku 1300, se nachází na místě lískového keře. Toto místo se drželo i ve středověku, přičemž soška stála na původní konzole s nápisem: „Huius ecclesiae prima haec est ymago ugis Mariae.“³¹¹ Až v roce 1730 byla přenesena do prosklené skříně nad tabernáklem. Návrh tabernákového oltáře provedl na objednávku velmistra Böhmba malíř Elias Dollhopf a provedl chebský sochař Jan Karel Stilp (1668–1735).**[16]** K oltáři se dochovala autorská skica. Zřejmě ještě na středověké menze, jež je obložena stříbrným tepaným antependiem³¹² z roku 1715 od Martina Simona Göpferta,³¹³ stojí velký tabernákl obložený zlaceným plechem se stříbrným páskovým dekorem, tulipánky a mřížkou. K tabernáklu se přimykají po stranách rokajové výplně také pojaté částečně zlatnický a celek uzavírají sv. Jáchym s Annou a andělé s figurou Boha Otce. „Stříbrný oltář“ se sice přičítá donaci Böhmbově, finančně se ovšem na ní podílel i probošt Jan Ondřej Senger. Po stranách svatostánku to dokládá nápis: „Almae et Thaumaturgae Culmensi I'm Virgini Mariae Novum hoc Altare Rm' llus ac Ampl Dn Dn Franc. Bohmb, milit, ord. Cruc. Cum rubea stella Generalis ac Magn Mgr Infulat Regni Bohemiae praelatus Ecclesiae huius patronus totiusq. Sacer ordo piissima Veneraer erigi fecit. MDCCXXXI.“ Na epištolní straně se užilo zřejmě staršího stříbra a do kartuše byl zasazen nápis: „Joann Adam Hersan Herr von Harras 1665. Beatissima Virgo Culmensis Tota turba clientium Benefactor, Peregrinantium viventiu, et in Dno pie per Te quiescentium neque qui ad hoc opus novi altaris ad humilimo assu se consecrantes implorant.“³¹⁴ V roce 1749 dal probošt Julius Waha zhotovit

³⁰⁹ Restaurování poutního místa probíhá od r. 1992, mezi lety 2009–2010 za pomoci Norských fondů proběhla oprava interiéru chrámu včetně nástěnných maleb a štukatur. Pod firmou Pegisan firmou Re zde restaurovali: Marek Scheib a Adam Souček.

³¹⁰ Vysoká 72 cm z lipového dřeva. Typ sedící Madony s dítětem stojícím na levém koleně. Maria drží v pravici jablko, koruny i šacení pochází z vrcholného baroka. V zadní části je socha kryta prknem, na něm nápis o°poslední opravě z roku 1661. Více k soše a poutnímu místu: F. Dörffel: *Anti – Dörffelius Refutatus. ... das ist S. Maria Culm...(1653) a St. Maria Culm, das ist gründliche Historia des Wunder-Bildnusz und Kirchen S. Mariae zu Culm Eger 1721; ROYT 1999, 54.*

³¹¹ Tohoto kostela jest první obraz Panny Marie. (překlad Sádlo)

³¹² Restaurováno v roce 2001 Vladimírem Čížkovským.

³¹³ PUČALÍK 2003, 85.

³¹⁴ Tamtéž.

u°chebských zlatníků Josefa Aychera a Františka Ignáce Strausse korunky ze zlata a drahých kamenů. Aycher (činný 1747–60) proslul zejména autorstvím tzv. Hroznatovy berly pro klášter v Teplé.³¹⁵ Konečně nástupce Hlava daroval roku 1770 k oltáři stylizované lískové větve, jež objednal z obecného kovu u karlovarského zbrojaře Bergera.³¹⁶ Tentýž probošt ještě před odchodem na Hradiště věnoval na oltář zdobené schůdky se stříbrnými aplikami pro 12 svícňů. Do josefinských reforem se v kapli uchovávalo mnoho obětí a jiných votivních darů. Ty se ovšem nezachovaly až na jedno stříbrné srdce na tabernáku.³¹⁷ Ostatní zařízení³¹⁸ kaple je komponováno v duchu Příbuzenstva Kristova. Snad také Stilpova dílna sem dodala polychromované sochy sv. Jana Křtitele, Jakuba staršího, krále Davida, Josefa, Jana Evangelisty a Abraháma. Jde o průměrnou produkci, která nevybočuje z tvorby regionálního sochaře. Nad dveřmi do sakristie a místnosti na voskové obětiny prostor ikonograficky doplňují pozdně barokní medailony se sv. Zachariášem a Alžbětou. Kromě původních raně barokních lavic s akantovým dekorem v kapli zůstala na stropě štuková úprava s andílky a festony obklopující centrální zrcadlové pole, kde se objevila zabílená signovaná freska s námětem andělské adorace novorozené Panny Marie, jejímž autorem je Elias Dollhopf. K celkové výzdobě je třeba přiřadit ještě varhanní skříň také s akantovou řezbou, umístěnou na kruchtě nad oltářem, a cyklus lunet s historií Chlumu, dodaných sem až malířem Václavem Wirknerem z Mnichova v prvním decenniu 20. století.³¹⁹

Na kapli navazuje stavba trojpodlažního poutního kostela na půdorysu latinského kříže. První výzdobou dekorující prostor s kupolí byla zakázka Johanna Jakuba Stevense ze Steinfelsu (1651–1730). Pražský rodák, potomek nizozemské malířské rodiny přišel s dědem Peterem Stevenssem na rudolfínský dvůr, dostal zakázku od řádu na výmalbu kostela v roce 1699 a během roku měl úkol splnit. Sám se freskové malbě věnoval od konce let osmdesátých

³¹⁵ STEHLÍKOVÁ 2003, 39.

³¹⁶ Bohužel odstraněny v 80. letech minulého století.

³¹⁷ S nápisem I. W. F. L. B. CVLMensI Dei parae pietas Hertenbergensis. Několik votivních darů se zachovalo porůznu v depozitáři z 19. stol.: například vosková soška chlapce a několik ex voto obrázků se zobrazením zázraku.

³¹⁸ Milostná kaple restaurována v roce 1992. Dřevěná balustráda: Jiří Rataj a Věra Šlechtová, štuky a sochy: Otakar Marcin.

³¹⁹ Obrazy nechal namalovat probošt Bergmann (1900–21). Výjevy z historie místa: Rytíř Heinrich z Reisengrunu učinil 1383 nadaci pro 2 kněze, Zvětšení kostela 1482–92, Zabití Leokadie, Pocta Panně Marii, Zajetí lupičů, Nalezení milostné sošky, Nynější stavba kostela 1691–98. ČAPEK 1926, 30.

po návštěvě Itálie, kde se inspiroval malbou Pietra da Cortona či Giovanniho Lafranca. Na Chlum přišel po zakázce ve Waldsassen. Pro křížovníky pracoval i v Praze, zatím jediným známým dílem je výmalba kaple sv. Augustina v kostele sv. Františka.³²⁰ Na Chlumu dostal pověření k mariánskému programu. Valené klenby s výsečemi a pasy v chrámové lodi i kněžišti byly předurčeny již z počátku k pokrytí malbou, stejně tak i kupole v křížení. Je velká škoda, že zřejmě užitím techniky malby secca se mnohá pole nedochovala, ovšem dá se vytušit i ze zbylých fragmentů vyčištěných při nedávné rekonstrukci poutního místa, co z biblických námětů skýtají pole v rámcích. Steinfels vnesl do českých zemí znalost barokní nástěnné malby a mohli bychom ho zřejmě pro jeho nemalé vzdělání nejen v jazycích, ale i v ikonografii považovat za umělce schopného i programových konceptů. V daném případě přichází v úvahu konceptu pingendi vzdělaný probošt Jan František Josef Rivola (1649–1734 Hradiště). Jako literát v řádové oblasti byl nejvýznamnějším českým spisovatelem, autorem Slovaře českého, prvního pokusu o česko-německý slovník.³²¹ Steinfels započal malbu na klenebních polích na jaře 1699, v roce 1700 mu bylo vyplaceno 1400 zlatých, za užití zlato 100, sluha obdržel 4 zlatky, zmíněna je ještě kompenzace 48 téže měny, 90 za jídlo. Mimo archivní doklady je zachována jedna skica v Národní galerii s nápisem „Te prophetarum“.³²² Lavírovaná skica na papíře zachycuje skupinu starozákonních postav a lze identifikovat Jonáše, Daniela, Gedeona, Mojžíše a Habakuka. Skica je předlohou k ambroziánskému chvalozpěvu Te Deum laudamus a dá se spojit s přemalovanou skupinou v kupoli, kde mimo Ducha svatého v lucerně jsou tyto výjevy v rámcích spolu v pendentivech se symboly z Loretánských litaní a personifikacemi Ctností, sypajících z rohů hojnosti votivní dary.³²³ V hlavní lodi lze pozorovat v rámci ještě Kristovo nanebevstoupení, obklopené drobnějšími hranatými zrcadly po bocích se sv. Šimonem, Barnabášem, Samuelem, Kleofášem a Janem Evangelistou. Přes všechnu snahu o zachování maleb³²⁴ se nepodařilo již zachránit velmi poškozené výjevy v obdélných rámcích transeptu, zřejmě s výjevem Letnic a Nanebevzetí.

³²⁰ Malbu autorsky určil Martin Mádl.

³²¹ Slovář Český, To jest: Slowa Někerá Česká, jak od Latinářůw tak od Němcůw vypůjčená, zase napravená a w vlastní Českou Rzeč obrácená k užívání Milovníkůw České Rzeči. BUBEN 1996, 38.

³²² PREISS/THON 1997, s. 84–86.

³²³ PUČALÍK 2003; PROKOP/SMOLA 2013.

³²⁴ 2009–2010 restaurováno z norských fondů.

Všechny rámce dekorují vegetabilní motivy. V kněžišti jsou na bočních stěnách novodobé malby Poslední večeře a Zázračného rybolovu Otty Hennlicha (1875–1955), pod nimi jsou skryty původní barokní s námětem Zázračného rozmnožení chleba.³²⁵ Stejný osud postihly i malbu pod varhanní kruchtou,³²⁶ do roku 1913 zde byla freska s výjevem Konstantinův boj s°Maxentiem.³²⁷ Konečně ještě v kněžišti na klenbě zobrazil Steinfels taktéž v°rozvilinových rámech v hlavním poli Nanebevzetí Panny Marie, které obklopují sv. Josef, Jan Křtitel a král David.

Mimo lavice, zpovědnice a nábytek v sakristii, zdobené akantem z počátku 18. století, byly oltáře a kazatelna pořízeny péčí probošta Julia Františka Pelleta de Hundt (proboštem 1734–44). Hlavní oltář se skládá ze dvou částí, a sice sloupového retabula, přiléhajícího ke zdi, a tabernáku na menze. Architektura se čtyřmi sloupy s korintskými hlavicemi obepíná rovný závěr kněžiště, přičemž se počítá s úlohou světla, dopadajícího velkým oknem. Okno obklopuje rej andělů a místo novodobé vitráže mohlo být kdysi užito figurálního námětu jako u Sv. Františka v Praze, aluze na římské kostely s berniniovskými architekturami oltářů. Oltářní obraz flankují po evangelní straně sochy sv. Augustina a Heleny, po epištolní Alžběty a Karla Boromejského, nepochybně protože jde o patrony panujícího císařského páru. Sochy dodali Johann Karl a Franz Stilp mezi léty 1730–36.³²⁸ Titulární obraz s Nanebevzetím pochází od Jana Jiřího Heinsche³²⁹ z roku 1705 a snad byl určen pro původní oltář, i když zde mělo stát retabulum z°bývalého kostela s krásnoslohou Madonou.³³⁰ Kvalitní jednotné zařízení chrámového nábytku ze třicátých let navrhl malíř Elias Dollhopf, jenž se chopil i práce štafířské. Truhlářské práce byly svěřeny chebskému Georgu Thomasu Hermannovi, sochy dodali bratři Stilpové. Titíž se účastnili i zhotovení menzy s tabernáklem a dvěma asistujícími figurami starozákonních kněží. Na dveřích svatostánku je v reliéfu zpodobeno sbírání many, těsně k°tabernáku se přimykají alegorické plastiky Církve a Synagogy. Místo

³²⁵ ČAPEK 1926, 38.

³²⁶ Za probošta Bergmana ve třicátých letech zde přemaloval Konstantinovu bitvu sokolovský malíř Wurschnitzer. Namaloval zde Marnotratného syna, Tonoucího Petra Ježíše, jenž klepe na dveře. Malby zaličeny zřejmě v 70. letech. Srov. ČAPEK 1926, 38.

³²⁷ Tamtéž.

³²⁸ STEINLEIN 1994, 27.

³²⁹ NEUMANN 1951, 121.

³³⁰ SOkA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., 1945–1951, 60.

obvyklých cherubů zaujali pozici zmínění starozákonní kněží Melchizedech a Zachariáš. Jde o výtvarně průměrné vyjádření vůdčí starozákonní ideje jako předstupně eucharistické oběti. Již zmíněný Elias Dollhopf (1703–1773), malíř regionálního významu západních Čech a části přilehlého Bavorska, se dostal ke svému uměleckému řemeslu malíře a štafíře dobrodiním řádu křížovníků.³³¹ Rodák z Tachova, kde měl řád k městskému kostelu Nanebevzetí Panny Marie podací právo již od středověku, se usadil v Horním Slavkově.³³² Malířskému umění se naučil snad v rodném Tachově u malíře Matthiowitze. Dnes neznámý všestranně zručný malíř, sochař, štafíř zřejmě vyučil mladého Eliase, jenž se kromě řezbáře stal také zdatným malířem a štafířem, dokonce i návrhatelem chrámového vybavení, jak o tom svědčí zmíněný milostný oltář v chlumské kapli. Je autorem zmíněného oltáře v Milostné kapli, který je zaznamenán také grafickým listem. [17]. Řádová tradice³³³ zmiňuje, že ho řád dal vyškolit.³³⁴ I když byl v úzkém kontaktu s tepelským klášterem, jmenovitě opatem Ambrozem, klášterem ve Waldsassen, měšťany i jinými, pro křížovníky pracoval téměř nejčastěji na různých zakázkách od Varů po Cheb. To dosvědčuje zachované dílo i osobní přátelství se slavkovským děkanem Jakubem Höffnerem, o kterém bude ještě zmínka později. Vztah ke křížovníkům měl prostřednictvím tachovského křížovníckého kostela či možná přes příbuzného magistra filozofie varhaníka Franze Josepha Dollhopfa, mezi léty 1713–43 varhaníka u Sv. Františka v Praze. Prvním dílem pro křížovníky je nedávno nalezená freska iluzivního oltáře Čtrnácti svatých pomocníků v Kynšperku z roku 1729.³³⁵ Do třicátého roku spadá realizace již zmiňovaného Milostného oltáře, a posléze přichází na řadu postupné vybavování chlumského kostela. Při srovnání původní malířovy skici s grafikou lze sledovat jen menší rozdíly. Na skice nejsou zachyceny sochy sv. Jáchyma a Anny, ani andělů s baldachýnem a draperií. Také zde měl být užit gotický sokl s nápisem jako součást devočního celku. Na výsledné Birekhartově grafice je nápis o milostné soše uveden na kartuši pod skříní a Madona stojí ve vitrině bez soklu. Dále lze srovnat umístění lískových větví

³³¹ Srov. ČERNÝ 2011.

³³² Veškerá literatura k Dollhopfovi viz ČERNÝ 2011.

³³³ Kniha památní na sedmisetleté založení českých křížovníků s červenou hvězdou Praha 1933, 227.

³³⁴ Tamtéž, 227: ... na venkově maloval na Chlumu.... Jan Steinfels.... pak Eliáš Dollhopf, které dali pak křížovníci vyškolit...

³³⁵ Jde o malířovu první známou malbu, signována a vročena: E.(lias) D. (ollhopf) pinxit: 1729. Objevena r. 2005, restaurována Vladimírem Stejskalem, který předpokládá na protilehlé straně také obdobný oltář.

podél tabernáku, sochy Mariiných rodičů a antependium s velmistrovým znakem, což ovšem může být licencí rytce, neboť zde bylo od roku 1715 antependium stříbrné.³³⁶ Dříve popsaná situace je výsledkem drobných změn probošta Václava Hlawy, za něhož byly přidány dvě ozdobné rokajové stěny podél tabernáku a schodky pro svícny. Tím se zmíněné figury rodičů odsunuly, čímž získal „stříbrný oltář“ na efektní zdobnosti, byl ovšem rozmělněn sevřeněji zamýšlený Dollhopfov celek.³³⁷ Chronologicky druhým celkem je již popsaný sloupový retábl hlavního oltáře z roku 1736.³³⁸ O oltáři i monumentální kazatelně z roku 1738 se ví, nejen na základě archivních pramenů, ale i z portrétu objednavatele probošta Pelleta. Na této podobizně, jejímž autorem je rovněž Dollhopf, je po pravici zobrazeného zachycena kazatelna a část architektury oltáře se sochou sv. Augustina. Probošt-komandér v paruce v řádovém hábitu s pláštěm drží v pravé ruce knihu zdobenou chlumskou tharmaturgou s doprovodnými nápisy o zásluze probošta i autorství Dollhopfa.[18]³³⁹ Kazatelna je pozoruhodná jak po stránce formální, tak ikonografické. Jako ostatní části chrámového vybavení byla navržena Dollhopfem, jenž se ujal i štafírování, truhlářskou práci provedl opět Hermann a sochy bratři Stilpové.³⁴⁰ Střecha nese na vrcholu oslavený kříž, pod ním je znázorněno vyvýšení měděného hada na poušti³⁴¹ Mojžíšem s asistujícími putti, střechu lemují symboly čtyř evangelistů. Spojujícím článkem mezi stříškou a řečništěm je přízední reliéf s výjevem Immaculaty, řečništi mezi čtyřmi anděly doplňují prostor kartuše s reliéfními motivy kázání Jana Křtitele, sv. Petra a Pavla a církevních Otců. Jeden z andělů má na standartě Pavlovu devízu „Nos predicamus Christum crucifixum“, a objasňuje tak nejen náplň celého díla oslavujícího Povýšení kříže, ale i patrony kostela.[19] V chrámové lodi jsou i dva oltáře boční, dedikovány na straně evangelní Panně Marii Radostné a na epištolní Bolestné. Pro

³³⁶ Srov. STEHLÍKOVÁ 2001, 61.

³³⁷ Dnes zde chybí zmíněné ořeší, holubice Ducha sv., nad tabernáklem (v 19. stol. bývala nad figurou Boha Otce), dvě vázy zakončující skříň se sochou a dva menší andělé, kteří přidržovali draperii. Před tímto vrcholně barokním provedením vzdáleně aludujícím na typy Fontanovských retablů (Velehrad) stála milostná socha zřejmě v nice na zdi, kde jsou dodnes části osekaných štukatur i původní menza.

³³⁸ SÁDLO 1953, 231.

³³⁹ IVLIVS PeLLet De HVnD CrV: CIger SteLLa: IVs LoCI Prae posItVs FlerI FeCIIt . připsáno : Aetatis Sua 74 (1738). Pod kazatelnou: MagIster ELIas DoLhopff tInXIIt pInXIIt aCIIn : aVra : Vit (1738) z rubu signováno: E.Dollhopf pinxit pit: Schlagenn –waldens : A. 1740 die 8bris.

³⁴⁰ SÁDLO 1953, 231.

³⁴¹ Nm 21,4b-9.

oltáře, postavené snad k roku 1736 týmiž umělci jako ostatní zařízení, byly úmyslně užity středověké sochy. Madona Radostná je plastikou krásného slohu z období po roce 1400. Typ krumlovské Madony je další devoční sochou poutního místa.³⁴² Sloupové retabulum doplňují sochy archandělů a menších andělů s vybranými symboly Loretánských litaní. Protější oltář představuje opět ve středověké nice pozdně středověkou sochu Piety, která se sem dostala snad s předchozí sochou z pražského konventu, Pieta měla být původně u Sv. Valentina na Starém Městě.³⁴³ Třetí milostná socha je v architektuře obklopená lkajícími anděly s křížem a nástroji umučení, nápisy vepsané do řadové hvězdy se vztahují k Mariinu utrpení a evokují zároveň opět patronát místa.³⁴⁴ Jako poslední přibyly koncem padesátých let do chrámové loď k pilířům sochy sv. Vavřince, Jana Nepomuckého, Floriána, Maří Magdalény, Agáty a Apoleny. Objednal je probošt František Josef Pfeiffer (1755–63). Nejvyšších kvalit dosahují poslední mučednice, vytvořené pro kostel spolu s dalšími zakázkami do ambitů Janem Jakubem Eberlem (1718–83).³⁴⁵ Tento rokokový sochař, patřící v Čechách k nejvýznamnějším, dodal i veškeré plastiky do kaplí ambitů mezi léty 1753–56.³⁴⁶ Na počátku roku 1753 obdržel 205 zlatých, v roce 1755 320 zlatých a v roce 1756 285 zlatých. K roku 1756 je dále doložena jeho nedochovaná křížová cesta v ambitech, za kterou obdržel ještě 20 zlatých.³⁴⁷ Výjimečné jsou ikonograficky pojaté sochy 32 andělů, též od Eberleho, kteří nesou nástroje Ježíšova umučení a původně zdobily zdi ambitů mezi oltáři.³⁴⁸ Směrem od vstupu do proboštvství dodal sochy do všech šesti kaplí, a sice do první pod titulem svatých zemských patronů, kde rozesadil po sloupovém edikulu ve spodní etáži sv. Vojtěcha, Norberta, Cyrila a Metoděje, do střední niky Nepomuka a po bocích kartuše s Kosmou a Damiánem. Přítomnost soluňských bratří je ikonografickou vzácností, neboť v českém barokním sochařství se nevyskytují nikde a v malířství na jediném místě, totiž na hlavním

³⁴² HOMOLKA 1965, 118.

³⁴³ Laskavé sdělení Jana Royta.

³⁴⁴ „Aspice serve Dei/ sic transfixere Judei /aspice devote/quoniam sic jaceo pro te/aspice mortalis/pro te datur hostia talis.“ O Vos qVltransItis per Vias attenDíte sI est DoLor sICVtI DoLor Vir:gInIs (1735) více k oltářům PUČALÍK 2003, 88.

³⁴⁵ NA ŘKĚ, Kostelní účty Clum sv. Maří, karton. 1355, 1356, 64.

³⁴⁶ BLAŽÍČEK 1958; CIRGLOVÁ 1999, 39–48.

³⁴⁷ CIRGLOVÁ 1999, 39.

³⁴⁸ Část andělů restaurována Stanislavem Jirčíkem, druhá část Evou Kolmanovou v roce 1997.

oltářním obraze kostela sv. Mikuláše na Starém Městě od Jana Kryštofa Lišky³⁴⁹ z doby, kdy byl chrám spojen s klášterem benediktinů původně slovanských, přesunutých sem z původního opatství v Emauzích poté, co byli do něho povoláni benediktini montserratské kongregace. Nejen v křížovnickém prostředí, ale i v celých Čechách jde o naprosto unikátní koncept, který je možné vyložit národnostním zaměřením jak Pospíchala, tak především asi národního cítění Beckovského. Do nástavce pak Eberle rozesadil sv. Václava, Prokopa, Josefa, Víta a Ludmilu. Druhá³⁵⁰ kaple sv. Čtrnácti pomocníků má od Eberleho také všech čtrnáct soch v zásadě podobném etážovém rozestavení. Prázdnou skříň, jistě dříve určenou pro kopii milostné Madony, obklopují sv. Dionýsius, Cyriak, Erasmus, Šebestián, Vít, Blažej, Barbora, Kateřina a Markéta. V nástavci zaujali svoje pozice podél sv. Kryštofa Eustach, Jiljí, Achác a Jiří. Třetí³⁵¹ sacelum je dnes věnováno uctění sv. Anežky Přemyslovny s kopií obrazu Emanuela Dítěte (1862–1944). Původně byla kaple zasvěcena Utrpení Páně, na což poukazují reliéfy s nástroji umučení, z nichž veraikon nese anděl v oltářním nástavci. Následující³⁵² nese zasvěcení Neposkvrněnému početí, kde novodobé plátno flankují tordované sloupy a štukové sochy sv. Jáchyma a Anny, rovněž z let padesátých. Předposledním³⁵³ ikonograficky poutavým je tříkrálový oltář, kde jsou též doprovodem štukové sochy Víry, Naděje a Lásky, umístěné v nástavci štukového rámu kopie obrazu Tří králů od Emanuela Dítěte. Na tomto místě stála původní kaple téhož zasvěcení z roku 1499 s podzemní „Moerdergrube“, na místě uváděné v pověsti jako peleš loupežnická. Neobvyklé zasvěcení by se mohlo pojít s prastarou řádovou tradicí o příchodu prvních krucigerů do Hloubětína právě na svátek Zjevení Páně 6. ledna (1217). Nejzazší³⁵⁴ kapli vyplnila oltářní architektura s Eberlovými sochami Příbuzenstva Kristova, jemuž je tato prostora dedikována. Střední niku se sv. Annou Samotřetí doplňují sv. Zachariáš, Josef, Jan Křtitel a Jáchym a v nástavci Jan Evangelista, Jakub starší, Alžběta a několik andílčích hlaviček. Pod kaplí Tří

³⁴⁹ VLNAS 2001a, 53.

³⁵⁰ Oltář restaurovali v roce 2002 restaurátoři: Zdeněk Juppe, Vladimír Stejskal, Václav Vondráček.

³⁵¹ Oltář restaurovali v roce 2002 restaurátoři: Zdeněk Juppe, Vladimír Stejskal, Václav Vondráček.

³⁵² Oltář restaurovali v roce 2001 restaurátoři: Miloslav Vodehnal, Zdeněk Juppe.

³⁵³ Oltář restauroval v roce 1996 Zdeněk Juppe.

³⁵⁴ Oltář restaurovali v letech 1995–1997 restaurátoři: Jaroslav Alt, Zdeněk Juppe.

králů se nachází ještě kaple³⁵⁵ Duší v očistci. K ní se vchází po kamenných schodech z ambítů na bývalý hřbitov, kde schodiště ukončovaly sokly s kamennými kalvami s hnáty. V Dušičkové kapli na menzu dosedl pískovcový reliéf s námětem Posledního soudu s°vročením 1715. Na ni navazuje zmíněný hřbitov s ohradní zdí, kde stály dříve kamenné sochy sv. archandělů Michaela, Gabriela a Rafaela, barokní plastiky mnohem slabšího provedení než sochy na oltářích. Ještě slabší, ovšem podstatně starší je sousoší Olivetské zahrady, původně umístěné v nice u zadního kruhového schodiště, vytesané ze žuly. Stylizované pozdně gotické draperie by mohly svědčit o tom, že jde o zlidovělé figury v podživotní velikosti pocházející z původního kostela.³⁵⁶ Porůznu rozptýlené inventáře dávají nahlédnout do komnat bývalého probošství, kde z původního zařízení zůstaly vrcholně barokní štukatury v reprezentačních pokojích z doby stavby s páskovým ornamentem, mřížkou a imperiálními či světeckými bustami. Ikonografickou zvláštností jsou protějškové busty sv. Jana Nepomuckého a tehdy ještě nebeatifikovaného Jana Sarkandra, který se v západních Čechách vyskytuje sice vzácně, ale v rámci celozemského prostředí zcela výjimečně. Štukatury vynikají vysokou kvalitou provedení a lze se domnívat, že se podaří po celkovém zhodnocení štukatérských prací v Českém království přesně určit jejich pravděpodobně italského autora. Pozdní malby exjezuity Josefa Kramolína, doložené smlouvou z roku 1788, které jsou dokladem jeho rozsáhlejší činnosti ve službách křížovnického řádu, byly zabíleny.³⁵⁷ Z dalšího původního zařízení je mimo pár artefaktů zachována série portrétů místních proboštů a několik obrazů a grafik.³⁵⁸ V depozitáři je dochováno třináct portrétů místních představených. Podobizny představují místní duchovní ve tříčtvrteční podobě, často reprezentační typ se závěsy a zátiším, bohužel téměř u všech chybí nápisy. Dle znaků a datací se dají identifikovat: Johann Karel Pellet de Hundt (1710–1714), Johann Kaplánek von Sonnenfels (1691–1698), Julius Franz Pellet de Hundt (1734–1744), Johann Andreas Senger (1721–1744) a Václav Zikmund Ottický (1744–1748). U většiny z°nich jde o kvalitní díla, jež jsou bohužel znehodnocena přemalbami a špínou. Dollhopfův portrét byl již zmíněn, ostatní čekají na restaurování, velmi kvalitní se zdá Ottický, stylem

³⁵⁵ Kamenný oltář s plastickou menzou restaurován v roce 2002 Petrem Sieglem.

³⁵⁶ Viz SÁDLO, SOKA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., 1945–1951, 60.

³⁵⁷ Srov. NÖDL 2006, 68. Kramolín vymaloval i mariánskou kapli na Chlumu.

³⁵⁸ Vrcholně barokní nábytek je dnes uložen v expozici na hradě Seeberg u Chebu.

malby blízky Petru Molitorovi. Celý poutní areál je významným dokladem kultury 17. a 18. století, pěstované křížovníky. Poutní místo je významným celkem, klenoucím se od generalátu arcibiskupa Valdštejna po Matouše Böhmba, za něhož byl poutní areál v zásadě dokončen v duchu znamení řádového kříže a hvězdy. Vysoce kvalitní architektura J. B. Matheye, Kryštofa Dientzenhofera a Wolfganga Braunbocka vypovídá o kultivovaném zájmu, přineseném křížovníky z pražského centra.³⁵⁹ Poutní místo Chlum sv. Maří je po Praze nejvýznamnějším svědectvím velkolepého rozkvětu řádu ve znamení kříže a hvězdy v době baroka v Čechách, který jím navázal programově na středověkou tradici historizujícím využitím více jednotlivých kultových památek.³⁶⁰

6. Slavné osobnosti ve špitále sv. Františka ad pedem pontis

6.1. Mořic Adolf Sachsen-Zeits a ostatní preláti velmistra Böhmba

Jedním z nejvýznamnějších hostů konventu byl Mořic Adolf Sachsen-Zeits, pozdější litoměřický biskup. Cestu k němu našli přes jeho strýce, zmiňovaného Augusta von Sachsen. K řešení řádových jednání sloužily mimo Prahu Karlovy Vary, kde křížovníci vykonávali duchovní službu. Kristian August von Sachsen³⁶¹ zde také hledal zdraví v letech 1707 a 1709, kdy poznal křížovníky a řád si tak oblíbil, že se stal v jejich konventu v Praze častějším hostem. Výše byla zmíněna jeho náklonnost k řádu, když si vybral některé řeholníky do svých služeb, v pozdější kapitole bude popsána jeho zásluha o uvedení křížovníků do Uher.³⁶² Z denních záznamů je známo, že v září 1716 jel na říšský sněm do Řezna (zastoupit císaře jakožto kurfiřta) jako plnomocný císařský komisař a doprovázeli ho dva křížovníci Götzl a Freytag. Götzl, jenž byl ceremoniářem a kancléřem kardinála Augusta, se stal na počátku roku 1720 infulovaným prelátem Uherského království, poněvadž obdržel od dvora proboštví u Sv. Zikmunda v Budíně. Též se odvděčili druhému Freytagovi, který za rok

³⁵⁹ K problematice autorství viz HORYNA 1998, 49.

³⁶⁰ Mimo 3 středověké sochy (nejstarší se soklem), krucifix, křtitelnice, zvon a kamenná deska s letopočtem 1492 zazděná z vnější strany do zdi chrámové lodě.

³⁶¹ Narodil 9. 10. 1666 na zámku Moritzburg, zemřel 23. 8. 1725 v Regensburgu. Rytíř německého řádu, konvertoval 1693 ke katolické víře, 1695 se stal proboštem v Kolíně a biskupem v Raabu, 17. 5. 1706 jmenován papežem Klimentem XI. kardinálem a o rok později arcibiskupem v Ostřihomi.

³⁶² PUČALÍK 2006, 33.

obdržel infulované proboštví, nyní v uherském Develiez.³⁶³ 26. srpna 1725 dorazila do pražského konventu zpráva, že 23. května ve dvě ráno zbožně zesnul po dlouhé nemoci kardinál a vévoda Kristián August. Bratři se za něj začali modlit jako za vlastního spolubratra, jelikož byl ve filiaci s řádem. 11. září se za jeho duši konaly u Sv. Františka pohřební obřady. Tumba byla ozdobena jeho malovaným znakem, pokryta sametem a dalšími malými erby. Uopatry položili kardinálský pileolus a na podušku vévodský klobouk, uprostřed kasulí, kalich, krucifix, svíce a misál, k hlavě pak mitru a berlu přeloženou arcibiskupským křížem. Tumba spočívala na katafalku, postaveném na třech stupních a obklopeném svícemi. Všechny oltáře byly pokryty černým plátnem zapůjčeným z Týna a od devíti do desíti se vyzvánělo. Zpívané rekviem celebroidel velmistr, výkrop vedl pater Hesler. Funerálních obřadů se zúčastnilo i dvacet hybernů, kterým bylo zapláceno za asistenci.³⁶⁴ Tak zemřel významný řádový dobrodinec, získaný pro řád prozíravým Beinlichem.

Nyní vstoupil do středu řádové pozornosti synovec zesnulého Mořic Adolf, který dodal svým leskem zámožného a marnotratného aristokrata pražským křižovníkům určitou prestiž, zároveň přítěž po odchodu na moravské Hradiště. Narodil se 1. prosince 1702 v Neustadtu nad Orloem z vedlejší větve saských Wettinů, rodiny převážně luterské. Plný titul zněl vévoda ze Sachsen-Zeitz, z Jülichu, Kleve a Bergu, lantkrabě durinský, markrabě míšenský, horno a dolnolužický, kníže henneberský, hrabě z Marku a Ravensbergu a pán na Ravensteinu. Strýc kardinál ho po otcově smrti 1713 odňal matce a dal vychovat v katolické víře do uherského Rábu. Do strýcových rukou také Mořic Adolf složil 22. března 1716 v témže městě katolické vyznání víry.³⁶⁵ Kristián August přivedl mladého vévodu k duchovnímu stavu, když 12. června 1718 přijal v Řezně tonzuru a během roku další nižší svěcení. O rok později získal kanonikát v Kolíně, 1722 v Osnabrücku a 12. června 1722 se stal proboštem kolegiální kapituly v Altöttingu. Za rok byl vysvěcen na podjáhna, za další dva roky na jáhna a konečně 4. března 1725 v Drážďanech nunciem na kněze. Kanonikáty mu zajišťovaly výnosné prebendy, místo duchovního obdržel jakožto děkan u Sv. Gedeona v Kolíně, ovšem většinou se zdržoval u dvora v Drážďanech.³⁶⁶ Prvním dokladem o vztahu

³⁶³ NA ŘKř, kardon 316, diarium k březnu 1721, nepag.

³⁶⁴ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 11. září 1725, nepag.

³⁶⁵ Dle jiných zpráv složil toto vyznání v lužickém klášteře Marienthal.

³⁶⁶ BUBEN 2000, 284sqq.

k řádu je zpráva o jeho zpovědníkovi P. Karlu Kořínkovi,³⁶⁷ jenž přijel od královského dvora z Drážďan 6. září 1726, aby navštívil hrob sv. Jana v katedrále, a spolu s ním přijel baron z Tinnessen, skutečný rada řečeného vévody. 13. září Kořínek celebroid slavné nešpory na slavnosti Povýšení sv. Kříže a 22. téhož měsíce v konventu za baronovy přítomnosti uctili svátek vévodova patrona sv. Mořice slavnostní mší, jídlem a vínem.³⁶⁸ Kořínek, obratný diplomat, teolog i duchovní obdařený múzami, který byl zmíněn již v Černínském paláci, kam šel vyjednávat s Brandlem, se prokázal na Velikonoce 1727 i jako hudebně zdatný, neboť poslal do Prahy z Drážďan oratorium.³⁶⁹ Na Boží Tělo 16. června 1729 vedl kníže procesí v Karlových Varech a průvod prý oslovil mnohé heretiky dlící na léčení. V průvodu šlo dvaadvacet kněží, další čtyři přísluhovali a pět asistovalo, mezi nimi piaristický rektor z Ostrova nad Ohří nesl procesní kříž. Slavnost řídil opět Kořínek.³⁷⁰ Téměř za rok, 21. května, přijel kolem osmé hodiny již jako jmenovaný arcibiskup farsalský a rozhodl se, že u křížovníků zůstane do té doby, než nový papež jeho biskupské svěcení stvrdí a bude vysvěcen. S arcibiskupem přijeli v doprovodu dva kavalíři, pánové z Rosenthalu a z Tinnesen, pater Kořínek, dva komorníci, šest poslů, kuchař s pomocným kuchařem a posel pro pána z Tinnesen. Velmistr postoupil vévodovi celý svůj generalát vyjma jediného pokoje, ve kterém sám přebýval.³⁷¹ Ve svatojánském oktávu 23. května vykonal vévoda pobožnost u Thaumaturgova hrobu v katedrále za asistence domácích paterů Strizla a Wahy a o Letnicích na konci máje se zúčastnil pontifikální mše i nešpor. Bratři mu připravili v kněžišti turecký koberec, na nějž postavili klekátko pokryté karmazínově červeným sametem a k tomu

³⁶⁷ Narozen 1697 v Bitčovicích, zemřel jako farář v Hodonicích 24. 9. 1759. JIŘIŠTĚ 1997 b, 52.

³⁶⁸ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 13. září 1726, nepag.

³⁶⁹ Deus propter scelera populi sui mortuus /juxta illud Isaiiae 53. V. 8. propter scelus populi meipercussi eum/musicali dramate parentatus in regia ecclesia Dresdensi / Deus propter scelera populi sui mortuus . Typis Universitatis Carolo- Ferdinandae in Collegio S. J. ad S. Clem. (1727) [http://katalog.slub-dresden.de/primo_library/libweb/action/display.do?ct=display&fn=search&doc=TN_libero_mab2245615&indx=1&recIds=TN_libero_mab2245615&recIdxs=0&elementId=0&renderMode=poppedOut&displayMode=full&fbrVersion=&dscnt=1&vl\(174636822UI0\)=title&avglAC=1&frbg=&scp.scps=SemanticThirdNode&tab=default_tab&dstmp=&srt=rank&mode=Basic&dum=true&avgl-search-only-in=&tb=t&fromLogin=&vl\(freeText0\)=%22deus propter scelera populi sui mortuus devs propter scelera popvli svi mortvvs %3A juxta illud isaiiae 53. v. 8. propter scelus populi meipercussi eum %3B musicali dramate parentatus in regia ecclesia dresdensi%22&vid=SEM](http://katalog.slub-dresden.de/primo_library/libweb/action/display.do?ct=display&fn=search&doc=TN_libero_mab2245615&indx=1&recIds=TN_libero_mab2245615&recIdxs=0&elementId=0&renderMode=poppedOut&displayMode=full&fbrVersion=&dscnt=1&vl(174636822UI0)=title&avglAC=1&frbg=&scp.scps=SemanticThirdNode&tab=default_tab&dstmp=&srt=rank&mode=Basic&dum=true&avgl-search-only-in=&tb=t&fromLogin=&vl(freeText0)=%22deus propter scelera populi sui mortuus devs propter scelera popvli svi mortvvs %3A juxta illud isaiiae 53. v. 8. propter scelus populi meipercussi eum %3B musicali dramate parentatus in regia ecclesia dresdensi%22&vid=SEM), vyhledáno 7. 5. 2013.

³⁷⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 16. červnu 1729, nepag.

³⁷¹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 21. květnu 1730, nepag.

pontifikální křeslo. Při obřadech po okouření kadidlem dostal k políbení evangeliář a místo polibku pokoje mu přísluhující vzdávali poklonu. Pak za asistence Kořínka a Hauera celebrou o deváté hodině slavnostní mši, které předcházela slavnostní vstup s aspergesem. 5. června odjel kvůli zlepšení nálady na velmistřův zámek do Dobřichovic v doprovodu paterů Frölicha a Hauera. Tam ho druhý den navštívil k obědu zbraslavský opat Tomáš Budecius, jemuž druhý den opětoval pozvání s obědem do svého kláštera, kam dorazil s velmistrem a ostatními křižovníky. Vrátili se do Prahy už druhý den, jelikož velmistr vedl Boží Tělo na Malé Straně. Mořice uspokojoval zámecký pobyt více než Praha a pro zlepšení nálady se s celým dvorem odebral opět čtrnáctého do Dobřichovic, kde zamýšlel zůstat déle. Velmistr mu dal k doprovodu patera Hauera.³⁷² Za týden se vévoda vrátil v dobrém rozpoložení a pro radost dal baronu z Ulmu připravit ohňostroj, načež se s ním za víru bubnů rozloučil.³⁷³ Pln netrpělivosti z očekávaného jmenování, které se pozdrželo úmrtím Benedikta XIII., zase odjel do velmistřovy rezidence, kde si zažádal o někoho „z našich“ a kapitula mu vyslala podpřevora s P. Heslerem.³⁷⁴ 22. července obdržel velmistr zprávu z Vídně o zvolení nového papeže a hned dal zprávu jízdám poslem do Dobřichovic. Vévoda s celým dvorem, jenž čítal devatenáct³⁷⁵ členů, dorazil do konventu na svátek sv. Anny kolem osmé večerní, ale musel čekat do 22. srpna, kdy přišla papežská bula potvrzující vévodovu arcibiskupskou hodnost. Nato ji velmistr dotyčnému předal a ten byl natolik potěšen, že ihned daroval konventu několik lahví moselského vína, kterým mu spolubratři hned připili na zdraví.³⁷⁶ Vévoda pln nadšení poslal po pateru Kořínkovi bulu arcibiskupu Khünburgovi a záhy k němu také odjel, aby ho požádal o vysvěcení, které naplánoval na svátek Relikvií 27. srpna. Arcibiskup svěcení přislíbil, a Mořic poté vyslal své dva barony-kavalíry ke všem místodržitelům, kanovníkům a některým prelátům království, aby je pozval na slavnostní akt i následnou hostinu. Kořínka vyslal do Litoměřic k biskupu Adamu Vratislavovi z Mitrovic, kterému již předtím napsal,

³⁷² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 14. červnu 1729, nepag.

³⁷³ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 21. červnu. 1729, nepag.

³⁷⁴ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 10. červenci 1729, nepag.

³⁷⁵ Baroni z Rosenthalu a Tinnesen, osobní lékař Franck, Kořínek, dvorský kaplan Jean Megreit, dva komorníci, majordomus, pět poslů, tři hudebníci a kuchař. Diarium k 26. červenci.

³⁷⁶ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 22. srpnu 1729, nepag.

stejně jako Danielu Josefu Mayerovi, aby je přizval coby spolusvětitele.³⁷⁷ Další den hned ráno zahájil oslavenec třídní exercicie. Jedl ve svém pokoji pouze se zpovědníkem, nikoho k sobě nepřipouštěl a vše svěřil do křížovnických modliteb. Zatím se chystalo vše potřebné pro konsekraci a hostinu.³⁷⁸ 27. srpna nastal očekávaný den. Hned ráno v šest po odeslání potřebných věcí ke konsekraci do katedrály vyrazili pateri Waha a Hellinger s pontifikáliemi ke Sv. Vítu. Katedrála byla zvláště vyzdobena, zejména hlavní oltář a oltář sv. Kříže uprostřed, kde se měla konat konsekrace, také přichystali pontifikálie. Kolem osmé prošli do křížovnické sakristie arcibiskupští komisaři, totiž děkan kapituly Karel Dominik Řečický se scholastikem Janem Václavem Lankischem, kde je uvítalo osm konventuálů. Zde si oblékli rochety s fialovými mozetami a byli odvedeni k vévodovi. Až ke schodům generalátu jim vyšli v ústrety vévodovi kavalíři Erdmann Jan Šebestián, svobodný pán z Rosenthalu, a Reiner, svobodný pán z Tinnesen, před nimi šli lokajové v drahocenných livrejích z holandského purpuru se stříbrnými třásněmi širokými čtyři palce, „jaké v Praze neměl žádný potentát“. Jmenované odvedli do pokoje k vévodovi, který se obul do sandálů, oblékl rochetu, přehodil plášť a v doprovodu služebnictva a kavalírů vyšel ke kočáru. Pražský arcibiskup vyslal k vévodovi svého štolbu Viléma de la Hay s třemi „nádhernými“ kočáry s šestispřežím, drahocennými postroji a šesti lokaji. Kočár poslal i litoměřický biskup hrabě Vratislav z Mitrovic také s šesti koňmi i Daniel Josef Mayer, tiberiadecký biskup a probošt metropolitní kapituly. Litoměřický biskup na to vyslal ještě svého štolbu, pána z Hozlau. Když pak přišli před kostel, kde již stálo množství lidu, nastupovali do kočárů nejdříve do prvního a druhého vévodovi úředníci, do třetího Mořicův oblíbenec P. Hauer s agentem polského krále Michaelem z Ruebneru, ve čtvrtém zaujali místo dva ceremoniáři v pláštích Karel Kořínek a Antonín Ondřej Migret, v pátém se usadili oba zmínění štolbové, mladý pan Josef z Mayenbergu a Maximilián Josef z Astfeldu, infulovaný opat v uherské Battě a kanovník u Věch svatých na Hradě, které vévoda zvláště pozval za pobytu v domě. Do šestého zasedli pan de La Hay, oba kavalíři a vel mistr. Na závěr v posledním seděli oba arcibiskupští komisaři a na knížecím místě vévoda. Za přihlížení mnoha lidí se jelo s veškerou pompou přes most do katedrály, kde byly rozestavěny hlídky nesoucí vévodovy znaky.³⁷⁹

³⁷⁷ NA ŘKč, kniha 217, diarium k 23. srpnu 1729, nepag.

³⁷⁸ NA ŘKč, kniha 217, diarium k 24. srpnu 1729, nepag.

³⁷⁹ Popis obřadů v katedrále je zde vynechán a odkázáno na německý tištěný text: Popis slavnostních aktů, které se konaly v Království českém v katedrále sv. Víta na Pražském hradě při konsekraci vysoce důstojného a

Kolem jedné skončily obřady a jelo se se vsí okázalostí zpět do špitálu, kde u velmistra v tabulnici zahájil svěcenec kolem třetí hodiny slavnostní hostinu. Na ni pozval hlavního světitele, oba asistující biskupy, místopředsedu, metropolitní kapitolu a další preláty. Z pozvaných se dostavil pražský arcibiskup, jednaosmdesátiletý muž přepravovaný na nosítkách, na kterého domácí čekali v pláštích. Když se blížil přes most ke kostelu, vévoda mu vyšel vstříc se svými kavalíry a sluhy, připojili se i křižovníci s velmistrem. Pořádek byl následující. V kostele stáli lokajové, členové řádu dle stáří od nejmladšího po nejstaršího po dvou, u vchodu kavalírové a velmistr, který pokropil aspergilem arcibiskupa při vstupu do chrámu. Po příchodu do kněžiště bylo pro něj připraveno klekátko potažené sametem a vévoda ho přivítal. Arcibiskup, již nemohoucí stařec, padl na kolena a požádal o arcibiskupské požehnání. Po obdržení a uctění Sanktissima byl odveden do generalátu. Druhým hostem byl Jan Josef z Vrtby, rytíř Zlatého rouna a nejvyšší purkrabí Království českého, jenž přišel bránou u chudých, kde ho křižovníci v pláštích s velmistrem očekávali, aby ho následně odvedli do generalátu. Další hosté byli hrabě Gundakar Poppo z Dietrichsteinu, maltézský velkopřevor, Jan Filip hrabě Clary-Aldringen, císařský rada a místopředseda, Václav Kryštof Hložek ze Žampachu, císařský rada, místopředseda a nejvyšší písař království, Václav Arnošt Markvart z Hrádku, císařský rada, místopředseda a dědičný korouhevník království, Jan František z Goltze, císařský rada, místopředseda a purkrabí hradeckého kraje, litoměřický biskup, tiberiadecký biskup, hrabě Jan Rudolf Špork, biskup adratský, doktor obojího práva, prelát asistent Apoštolského stolce a metropolitní kanovník, děkan metropolitní kapituly, pan Lanckisch, Tomáš Budecius, zbraslavský opat a prelát království, Jan Frick, doktor teologie, apoštolský protonotář, děkan kolegiální kapituly ve Staré Boleslavi, konzistorní direktor a kancléř, velmistr, vévodovi kavalíři a vévoda, jenž si jakožto hostitel zvolil poslední místo. Pilo se na zdraví vévody i všech ostatních hodnostářů na malém ostrově (lidově zvaném Malé Benátky) a byl odpálen menší ohňostroj. Lid novosvěcenci tleskal a přál mu vše dobré, mladí křižovníci na hostině obsluhovali. V teologickém muzeu, což byl pokoj v traktu, kde se nacházel i refektář, nachystali stůl pro vévodova zpovědníka a ceremoniáře a též pro jeho štolby. V jiném pokoji byla tabule pro služebnictvo s výjimkou lokajů. Aby kvůli velkému počtu lidí nedošlo v domě ke krádeži nebo nehodě, byli povoláni farníci z Poříčí, Ďáblic a Dobřichovic, aby drželi stráž. Na rozkaz

osvíceného knížete a pána Mořice Adolfa Karla, arcibiskupa farsalského atd. viz diarium k 26. srpnu. NA ŘKř, karta 316, nepag.

velmistra přísluhovali všichni vozkové a sluhové od koní a byla povolena neomezená konzumace piva a vína. Veselí se protáhlo až do 7. hodiny. Dezerty byly tak velkolepé, že si bylo sotva možno přát více, pokud jde o vkusnost a bohatost tabule. Mezi nimi byl i génius, který nesl arcibiskupské odznaky s nápisem a chronogramem následujícího znění: „Tak bude ctěn ten, ježž Bůh i vládce světa chce poctít (1723).“ Diarista zdůraznil zvláštní příklad vévodovy pokory, jakou na hostině projevil. Když byly totiž neseny na stůl dezerty, vévoda se zvedl a svému světiteli pražskému arcibiskupovi znovu pokorně poděkoval a políbil mu ruku. Přihlížející byli ohromeni a jednomyslně prohlásili, že je nemožné, aby Bůh tomuto novosvěcenci nepožehnal za tuto jeho pokoru, která v nich i v arcibiskupovi samém vyvolala slzy. Poté kolem sedmé hosté odešli a arcibiskup (pražský) byl odveden přes kostel stejným způsobem, jak byl uvítán, stejně tak i nejvyšší purkrabí. Ostatní hosty doprovázelo vždy šest nebo osm členů řádu, spolu s oběma kavalíry a lokaji. Křižovníci večereli o sedmé hodině večerní a vévoda je pohostil moselským vínem a k tomu kolem osmé přišel do refektáře a jednotlivě uděloval arcibiskupské požehnání. Velmistr nařídil všem členům řádu v konventu, aby za vévodu sloužili mše a konali pobožnosti. Totéž měli činit chudí a studenti.³⁸⁰ Po oslavě u mostu následovalo několik dalších. Hned 29. srpna uspořádal hostinu maltézský velkopřevor Gundackar Poppo hrabě z Ditrichsteinu, den nato litoměřický biskup, byl přizván i velmistr a oba vévodovi kavalíři.³⁸¹ Tentýž den dorazil z Chebu komandér Vavřinec Freytag, někdejší vévodův zpovědník, který ho vzdělával v katolické věrouce. Pisatel neopomenul poznamenat, že dotyčný vévoda se narodil jako luterán a ve čtrnácti letech roku 1716 konvertoval. Komtur přijel pro arcibiskupovo požehnání tak pozdě, protože byl zaneprázdněn.³⁸²

Posledního srpna pozval purkrabí vévodu s kavalíry a velmistrem na hostinu.³⁸³ Také na konci srpna Jan Ignác Mayer, doktor filozofie a medicíny, profesor Karlo-Ferdinandovy univerzity, požádal vévodu, aby mu pokřtil syna. Arcibiskup, jenž miloval nádheru liturgie, velmi rád vyhověl a v pontifikáliích za asistence deseti ministrantů, čtyř přísluhujících a dvou asistentů z členů řádu oděných v pluvíálech vykonal obřad. Nejdříve vévodu vyzvedli

³⁸⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 27. srpnu, 1730, nepag.

³⁸¹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 29. a 30. srpnu 1730, nepag.

³⁸² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 30. srpnu 1730, nepag.

³⁸³ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 31. srpnu 1730, nepag.

v pokoji, kde na ně čekal v rochetě, odvedli do kostela, kde se pak pomodlil na klekátku před oltářem. Uprostřed kostela na stolečku čekaly stříbrné nádoby se svatými oleji, bavlněným ubrouskem na stříbrném tácku, skrojkem chleba, solí a samozřejmě voda. Kmotrem dítěte byl František Václav Neumann z Puchholze, doktor práv, císařský rada a veřejný řádný profesor církevního práva, rektor univerzity. Po křtu vévoda odložil pontifikálie na faldistorium a oděn v rochetě vyslechl mši, kterou odsloužil jeho zpovědník P. Kořínek. Dítě bylo pojmenováno Karel Mořic.³⁸⁴ Tak slavně a skvěle celebroid titulární arcibiskup obřad, podobně i za pár dní na svátek Narození P. Marie v témže kostele u mostu. Vyjádřil také touhu setrvat ještě v pražské arcidiecézi, aby zde mohl odsloužit několik pontifikálních mší. Za tím účelem chtěl pobýt v Karlových Varech, Teplicích a Krupce, tedy v poutním místě v Bohosudově. Žádal proto arcibiskupa o dovolení, což se mu dostalo, dokonce mohl i biřmovat, ovšem nesměl světit kněze, na to se vztahovalo zvláštní povolení. Ten den ještě s velmistrem přijal pozvání na Zbraslav k opatu Budeciovu.³⁸⁵ 11. září bylo vyčleněno pro Mořice 24 poštovních koní, kteří šestispřežím budou odvézt vévodu se čtyřmi kočáry.³⁸⁶ Hned druhý den se konaly přípravy na velkou řádovou slavnost Povýšení sv. Kříže, a poněvadž se arcibiskup chystal odjet, přišel po obědě do konventu a podpřevorovi na místě za vše poděkoval. Slíbil, že vše řádu vynahradí a bude ho dle svých možností nadále podporovat. Jako výraz díků dal členům následující dary: velmistrovu stříbrný tabernákl na hlavní oltář v hodnotě 3000 zlatých, dále slíbil ještě něco z trhů v Lipsku, následně podaroval dobřichovického administrátora Finkause, Jana Jiřího Hauera, správce oděvů, P. Scharschona, provizora, P. Burgharta, správce vinic, P. Schönpluga, správce kuchyně P. Julia Wahu, správce kostela a P. Jana Jiřího Heslera, regenschorih. Další dary určil chudým, kostelníkům, Václavu Feylerovi, velmistrovu příteli, který zde bydlel 24 zlatých, komorníku Jakubu Siglovi 85 zlatých, Františku Plodkovi, který sloužil v domě a stravoval se s posly 15 zlatých, Františku Syberovi, který zde také bydlel 9 zlatých, pokladníkovi kuchyně 50 zlatých, poslu Janovi, staršímu kuchaři, druhému kuchaři, bednáři, kočímu a štolbovi po 20 zlatých, krejčímu 10 zlatých, stolníkovi konventu, řezníkovi, pekaři, lazebníkovi a pomocníkovi sládky taktéž po dvou zlatkách, pomocníkovi krejčího 2 zlaté 8 krejcarů, pekařskému učni 17 krejcarů, bednářskému

³⁸⁴ NA Řkř, kniha 217, diarium k 30. srpnu 1730, nepag.

³⁸⁵ NA Řkř, kniha 217, diarium k 6. září 1730, nepag.

³⁸⁶ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 11. září 1730, nepag.

učni 6 zlatých, dvěma prodavačům 8 zlatých a dvěma ženám, jež myly v kuchyni cínové nádoby 8 zlatých.

Vévoda zůstal přítelem řádu, generála Böhmba a nadále byl častým hostem jak za svého krátkého pobytu v Hradci, tak na stolci litoměřických biskupů. V době sedmileté války vedl řadu diplomatických jednání pro rakouskou a saskou stranu proti pruskému králi Fridrichu II. Poněvadž se kvůli tomu cítil ve svém biskupském městě v ohrožení, přijal v roce 1758 nabídku k přesídlení na Hradiště sv. Hypolita, které mu nabídl jeho dávný přítel, nynější probošt Hauer. Zde také po krátké nemoci zemřel 20. června 1759 a byl uložen v hrobce místního kostela.³⁸⁷ To již dávno odpočíval v kostelní kryptě Böhmb, se kterým měl stejně těsné pouto jako i s jeho nástupci Wahou (1750–1754) a Suchánkem (1755–1795).³⁸⁸ Vévoda Mořic, který pro svůj velkolepý způsob s vydržováním dvora i budováním obrazárny zadlužil litoměřické biskupství, přispěl nepřímo křížovníkům až po své smrti. Když se přestěhoval na Horu sv. Hypolita, bylo totiž saským dvorem proboštu Hauerovi přislíbeno, že veškeré náklady s pobytem „serenissima“ budou hrazeny. Skutečně se podařilo po delších urgencích vyzískat ze Saska finanční odškodnění, když mu saský dvůr vyplatil během pěti let 21°150 zlatých, z čehož bylo 7000 za provedený pohřeb v červnu 1759. Nato zůstalo zdejšímu proboštví celé zařízení vévodova bytu včetně drahocenných rouch. Vyzískané prostředky poté v šedesátých letech³⁸⁹ posloužily proboštům k velkolepé přestavbě kostela sv. Hypolita i k Maulbertschově výmalbě.³⁹⁰ Dodnes jediným zachovaným kusem z obrazárny bývalé hradištské prelatury je italské plátno s tematikou Bičování Krista, jež se dá hypoteticky spojit s pozůstalostí dotyčného biskupa. Představuje Ježíše u sloupu, bičovaného třemi biřici. Obraz je malován tlumenými odstíny, z temného pozadí vyniká inkarnát Kristova těla opatřeného bederní rouškou nazlátlé barvy, zatímco látky na šatech mučitelů jsou v odstínech modré, červené a hnědé. Autor obraz ztotožnil s plátnem téhož námětu u kapucínů v Bozen, který je dílem Luky Giordana (1632–1705). Slabší přednes i opomenutí některých detailů ve srovnání s originálem by mohlo svědčit pro dílenskou repliku.³⁹¹ [20]³⁹²

³⁸⁷ BUBEN 2000, 286.

³⁸⁸ Ke složité osobnosti vévody Mořice srov. VLNAS 1988, 54–60.

³⁸⁹ Srov. GARAS 1960, 73–74.

³⁹⁰ VLNAS 1988, 58.

³⁹¹ Obraz publikován in: RECHLÍK 2006, 22.

6.1.1. Významné osobnosti z velmistrova okruhu

Nejužší vztahy pěstoval velmistr s představenými některých pražských klášterů, kam byl často zván k celebraci pontifikálních bohoslužeb. Zároveň se jako zemský prelát stýkal se svými kolegy, kteří zasedali spolu s ním na zemských sněmech. Ze zápisů vyplývá, že měl i velmi dobrý vztah k pražskému arcibiskupství, byť se zdůrazněním samostatnosti. Velmi blízké pouto lze sledovat mezi křižovníky a theatiny, řeholními kleriky, usazenými v Ostruhové ulici na Malé Straně až v roce 1672, pár let poté, co se Martinicovou péčí usadili před Strahovskou bránou.³⁹³ První zprávou o theatinech je záznam z řádové slavnosti Nalezení sv. Kříže z roku 1721. Theatini zajišťovali pro křižovníky záležitosti služebního rázu u papežského dvora, což bylo již zmíněno, proto s jejich konventem udržovali dobré vztahy, což dokládá, že na slavnost Povýšení sv. kříže pozvali v roce 1725 mimo jiné významné osobnosti za kazatele theatina patera Priesse.³⁹⁴ Téhož roku v říjnu obědval u velmistra generální vizitátor theatin pater M.³⁹⁵ a po obědě šli spolu uctít do kostela svaté ostatky.³⁹⁶ 1. února 1728 zase skládal sliby „jistý člen rodu Pachtů z Rájova“. Velmistr byl pozván k těmto klerikům i na oběd, spolu s nejvyšším purkrabím, dalšími šlechtici a sufragánem Mayerem.³⁹⁷ Dále probošt téže koleje zajišťoval prostřednictvím jejich řádového generála v Římě odpustky pro křižovnické oltáře. Z řeholních prelátů zval velmistr opaty buď na řádové svátky či k různým jiným příležitostem, jako jmeniny nebo jiné významné dny. Podobné vztahy měl s premonstráty. Počátkem srpna 1725 přijel k Böhmbovi strahovský opat Norbert (sic!) Marián Hermann³⁹⁸ s jinými opaty téhož řádu. Kvůli opatovi z Louky (Vincenci Wallnerovi)³⁹⁹ byla připravena zvláštní traktace, ovšem přestože účast přislíbil, pro špatný zdravotní stav nedorazil.⁴⁰⁰ S dalším řádem, se kterým se křižovníci přátelili, byli maltézští.

³⁹² PINTARELLI 1994, 95; RECHLÍK 2006, 23.

³⁹³ BUBEN 2008, 15-29.

³⁹⁴ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke 14. září 1725, nepag.

³⁹⁵ Celé jméno nebylo zaznamenáno.

³⁹⁶ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 8. říjnu 1725, nepag.

³⁹⁷ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 1. únoru 1728, nepag.

³⁹⁸ Opatem na Strahově 1711–1741; BUBEN 2003, 86.

³⁹⁹ Opatem v Louce 1712–1729; BUBEN 2003, 119.

⁴⁰⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 3. srpnu 1725, nepag.

Například na sv. Valentina 1725 pozval podpřevor Kristián Zajíček maltézského převora Jana Františka Taufera⁴⁰¹ do kostela téhož světce, kde byl administrátorem. Dále zase 16. března 1726 pozvali maltézští generála na pohřeb velkopřevora Leopolda z Herbersteinu.⁴⁰² Na Boží Tělo 1728 celebroidal u nich slavnostní mši a poté i průvod. Velkopřevor, hrabě Gundacker Poppo z Dietrichsteinu⁴⁰³ chtěl doprovázet Svátost s pochodní, ale onemocněl a slavnost pozoroval z okna. Byl tak nadšen kázání a důsledným dodržováním ceremonií a bohoslužebných předpisů ze strany „našich“, že prohlásil: „Tento řád má vsutku vynikající a poctivé muže.“ Po slavnosti šel velmistr na oběd k převorovi, protože velkopřevor se nemohl kvůli dně hostiny zúčastnit.⁴⁰⁴ Na Nalezení sv. Kříže 1726 pozvali pro změnu preláta z°Karlova,⁴⁰⁵ jenž s sebou přibral českého kazatele. Oba se zdrželi na oběd a nešpory vedl litoměřický kanovník Blovský, syn křižovnického kancléře JUDr. Jana Blovského. Kanovník po německém kázání jistého paulána zapěl Te Deum a litanie, na které dorazil i nejvyšší purkrabí hrabě z Vrtby.⁴⁰⁶ Velmi zajímavé setkání se událo na konci ledna 1727, kdy velmistr hostil u sebe sufragána a všechny preláty metropolitní kapituly, jmenovitě děkana Karla Řečického, scholastika Václava Mořice Martiniho, arcijáhna Josefa Václava Lanckische a Zdeňka Chřepického z Modlíškovic. Z řeholních prelátů přišli Marian Hermann ze Strahova, prelát z Karlova Hamák, hrabě Arnošt ze Schrattenbachu, opat emauzský,⁴⁰⁷ Eugenius Tyttl z°Plas⁴⁰⁸, Anselm Vlach od Sv. Mikuláše⁴⁰⁹, Tomáš Budecius ze Zbraslavi⁴¹⁰, dále Jan Frick, kancléř arcibiskupské konzistoře a infulovaný probošt ve Staré Boleslavi. Ze světských hostí se účastnili místodržitel Arnošt Markvart z Hrádku, pán z Mayenbergu, sekretář in dietalibus

⁴⁰¹ František Taufer z Rovína, převor maltézského konventu, zemřel 1745.

⁴⁰² Karel Leopold hrabě z Herbersteinu, velkopřevorem 1721–1726; BUBEN 2002, 52.

⁴⁰³ Velkopřevorem 1726–1737; BUBEN 2002, 52.

⁴⁰⁴ NA ŘKř, karta 316, diarium k 30. květnu 1728, nepag.

⁴⁰⁵ Aleš Josef Bartoloměj Hamák, opatem 1725–1729; BUBEN 2003, 32.

⁴⁰⁶ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke 3. květnu 172, nepag.

⁴⁰⁷ Opatem 1720–1729; BUBEN 2004, 114.

⁴⁰⁸ Opatem 1699–1738; BUBEN 2004, 204.

⁴⁰⁹ Opatem 1714–1735; BUBEN 2004, 121.

⁴¹⁰ Opatem 1716–1738; BUBEN 2004, 295.

et publicis, pan Martin z Martinsbergu, sekretář vojenské expedice a řádový kancléř a právník pan Jan Blovský. Všichni byli náležitě pohoštěni ke své spokojenosti.⁴¹¹ Kontakty udržovali špitálníci od mostu i s dalšími křížovníky. Na sv. Kříže 1727 vedl zpívanou mši Jan Fuchs,⁴¹² probošt zderazských Strážců Božího hrobu.⁴¹³ S cyriaky se na stránkách diarií lze setkat v souvislostech lodní hudby kolem svátku sv. Jana Nepomuckého. Za rok na Nalezení byl doložen návštěvou v hospitéle u mostu mnohokrát zmíněný hradecký biskup Václav František Karel Košínský.⁴¹⁴ Dorazil na slavnost kolem desáté, vystoupil z kočáru u špitálu, kde mu vyšli vstříc podpřevor a ostatní členové v pláštích. Za vyzvánění mu vyšel v ústrety velmistr v pileolu bez pláště až k železné bráně a odvedl ho do generalátu, kde se biskup přezul do sandálů a oblékl si rochetu. Po asperges se převlékl vedle hlavního oltáře do pontifikálií a po mši s přísluhujícími odešli na hostinu do generalátu. Druhé nešpory vedl pater Říčan, správce Nového špitálu, německé kázání proslovil augustinián od Sv. Tomáše a litanie s Te Deum zakončil Jan Mořic Martini, kanovník a arcijáhen kapituly.⁴¹⁵ Mezi pozvané hosty patřili jak řeholní, tak světští duchovní, na hostinách o řádových slavnostech byli přítomni i přizvaní nejen z duchovenského stavu. Z biskupů dále udržoval Böhmb přátelské vztahy se světícím biskupem⁴¹⁶ Danielem Mayerem. Toho pozval na jeho jmeniny 21. července s celou metropolitní kapitulou do špitálu a přátelství se ještě umocnilo při jeho jmenování za arcibiskupa... Ze světských hostí jsou zaznamenáni sekretář místodržitelství Adalbert z Wendau, berní direktor Josef Gabler, sekretář vojenské expedice Gottfried z Martinsbergu, František Neumann s Puchholze a kancléř Jan Blovský. Hostina byla doprovázena koncertem.⁴¹⁷ Zdá se, že sešlostí pořádaných velmistrem se účastnili mnohdy stejní pozvaní, dá se předpokládat, že běželo o blízké přátele. Tak 16. ledna 1729 na svátek Jména Ježíš pořádal Böhmb hostinu, které se zúčastnili opět biskup Daniel, generální vikář a oficiál, Karel Dominik Řečický, děkan metropolitní kapituly, Jan Mořic Martini, kanovník a arcijáhen,

⁴¹¹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 27. lednu 1727, nepag.

⁴¹² Proboštem 1726–1743; BUBEN 2002, 120.

⁴¹³ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 2. květnu 1727, zde i podrobný popis slavnosti a hostí, nepag.

⁴¹⁴ Biskupem v Hradci Králové 1721–1731; BUBEN 2000, 403.

⁴¹⁵ NA ŘKř, karta 316, diarium k 3. květnu 1728, nepag.

⁴¹⁶ Světícím biskupem 1711–1731, arcibiskupem pražským 1732–1733; BUBEN 2000, 221.

⁴¹⁷ NA ŘKř, karta 316, diarium k 21. červenci 1728, nepag.

scholastik z téže kapituly Lankisch, další dva kanovníci Holan a Langloff, dále Eugen Tyttl, Anselm Vlach, Tomáš Budecius, děkan Vyšehradské kapituly Jan Václav Dietrich, děkan u°Sv. Kosmy a Damiána ve Staré Boleslavi Jan Frick, urození pánové Adalbert z Wendau, Gottfried Josef z Martinsbergu a královský berní direktor Jan Arnošt Gabler. Diarista svědčil, že všichni byli z kvalitní a krásné hudby při jídle v dobrém rozpoložení.⁴¹⁸ V tomto roce kanonizace Jana z Nepomuku v máji na sv. Kříže pozval velmistr sloužit mši metropolitního kanovníka Zdeňka Chřepického z Modlíškovic. Jeho jméno se také objevuje často v záznamech, na rozdíl od kanovníka Jana Matěje Holana, jenž vedl týž den ještě nešpory.⁴¹⁹ Od roku 1729 je také v okruhu Böhmbových přátel zachycen světicí biskup Jan Rudolf Špork (1695–1759). Poprvé měl adratský biskup pontifikální mši u Sv. Františka na Povýšení sv. Kříže.⁴²⁰ Na Vánoce v témže roce se v konventu objevil Maximilián Alsterle z Astfeldu, probošt v uherské Battě. Hned 1. ledna, když byla v konventu obvyklá koleda, přijela kočárem významná návštěva, kterou dle příkazu generála měli všichni očekávat slavnostně v pláštích. U brány vítali velkopřevora Gundackera Poppo z Dietrichsteinu, císařského radu Filipa hraběte Clary-Aldringena a Václava Hložka ze Žampachu, nejvyššího písaře království. Místní dle stáří je odvedli do generalátu, kde u velmistra v pokoji zasedli do připravených křesel a byli pohoštěni dobrým vínem. Dietrichstein přitom sdělil velmistrovi císařské sněmovní požadavky.⁴²¹ Nato dvanáctého pořádal Böhmb stejně jako biskup a další preláti traktaci. Sezval opět jako jindy celou Metropolitní kapitolu u Sv. Víta, strahovského opata Hermanna, Anselma Vlacha od Sv. Mikuláše, Tomáše Budecia ze Zbraslavi, děkana z Vyšehradu Václava Dietricha, dále rektora Václava Xavera Neumanna z Puchholtze, sekretáře místodržitelství Václava Vojtěcha z Wendau, sekretáře vojenské expedice Gottfrieda Josefa z Martinsbergu, berního direktora Arnošta Gablera, probošta z Batty Maximiliána Josefa z Astfeldu a posluchače práv Josefa z Mayenbergu. Protože ten den slavil biskup Mayer 73. narozeniny, byla u bohaté hostiny i vybraná hudba, při níž virtuosové předváděli své umění „in bellariis“ a socha, jež představovala Fámu, nesla tyto nápisy: 1. ° „Danielovi, slavnému biskupovi tiberiadskému, slavně narozenému, budiž dlouhý život a

⁴¹⁸ NA ŘKř, karton 316, diarium k 16. lednu 1729, nepag.

⁴¹⁹ NA ŘKř, karton 316, diarium k 2. květnu 1729, nepag.

⁴²⁰ NA ŘKř, karton 316, diarium k 14. září 1729, nepag.

⁴²¹ NA Řkř, karton 316, diarium k 1. lednu 1730, nepag.

ve všem štěstí.“ (chronogram 1730), 2. „Tleskej a raduj se slávou vynikajícího muže, metropole.“ (chronogram 1730), 3. „Hle, dnešního lednového dne je to 73 let.“ (chronogram 1730). Po obědě předvedli vybraní vojáci místní garnizony zdařilé vystoupení s meči a mnozí hosté se ještě u nás několik dní zdrželi.⁴²² Zdá se, že na svátek Nalezení 3. Května byli zváni cizí preláti jako i v roce 1730, kdy sloužil pontifikální mši strahovský Hermann a slavnosti s bohatým obědem se účastnil ještě kanovník Zdeněk Chřepický, asesor Ritter a jiní vlivní a dobří příznivci řádu.⁴²³

K tomuto málo poutavému exkurzu hostí velmistra Böhmba dává klíč k objasnění zpráva z ledna 1732, kde pisatel zaznamenal, že po dobu konání zemského sněmu je v Praze zvykem, že se preláti hostí navzájem, a proto také velmistr zve k sobě jak arcibiskupa, tak metropolitní kanovníky, opaty a další.⁴²⁴ Většina hostů se pochopitelně opakuje, poněvadž jednak to byli kolegové ze sněmu, a také se ukazuje, že velmistr byl s mnohými spřátelen, včetně svatojiřské abatyše. Jsem přesvědčen, že některá díla na poli výtvarné kultury mohla vzniknout pro řád také tímto způsobem, prostřednictvím zmíněných prelátů. Jistě se tak dostal k Böhmbovi Thomaso Soldatti, jenž stejně pracoval s Reinerem na Zbraslavi, u některých dalších umělců se dá tato cesta též předpokládat. Mnohem snazší situaci na poli výtvarné kultury měli opati benediktinů, cisterciáků či premonstrátů, kteří se znali z vlastních řádových studií doma či v cizině, a později si umělce doporučovali.⁴²⁵

6.1.2. P. Jan Jakub Höfner – děkan ze Schlaagenwaldu

Václav Bělohávek (1870–1967), řádový knihovník a historik, vzpomenu, že „křižovníci bývali vždy v rozpacích, když se jich někdo zeptal na jejich řádové svaté...“⁴²⁶ Mezi jinými křižovníky, kteří nebyli kanonizováni, ovšem žili svatým životem, připomněl Jana Jakuba Höfnera, potomního děkana ve Slavkově (Schlagenwald). K této podstatné výtce o absenci kanonizovaných křižovníků je potřeba poznamenat, že život křižovníckých členů, valnou měrou mimo konvent, sváděl spíše k činnosti klonící se „ad temporalibus“ na

⁴²² NA ŘKř, karton 316, diarium k 12. lednu 1730, nepag.

⁴²³ NA Řkř, karton 316, diarium k 3. květnu 1730, nepag.

⁴²⁴ NA ŘKř, kniha 218, diarium ke 13. lednu 1732, nepag.

⁴²⁵ Viz MENZEL 1978: Bratry Asamy poznal Zinke přes spolubratra opata v Einsiedeln. Dále srov. klášterních kostelů jiných řádů v Čechách vykazuje časté shody v umělcích.

⁴²⁶ BĚLOHLÁVEK 1933b, 127.

svěřených farárah či špitálech, což bylo právem pranýřováno velmistry, poněvadž se zde dostávalo málo potřebného místa askezi. Ne jedinou světlou výjimku tvořil zmíněný děkan, jenž mimo svůj ctnostný příklad zanechal konventu pozoruhodný obraz, který je ceněn nejen po stránce výtvarné, ale i kultovní.

Popis života dotyčného děkana zanechal probošt z Chlumu Jan František Pfeiffer (1695–1768), který na něj sepsal svoje vzpomínky z doby kaplanství na slavkovském děkanství.⁴²⁷ Höffner se narodil 9. března 1686 v Bamberku ve velmi chudé rodině, ovšem od dětství byl vychováván v křižovnickém špitále v Praze, kde žila i jeho matka, která byla myčkou. Snad zde nabyt i vzdělání, poněvadž v roce 1708 vstoupil do noviciátu, po roce složil sliby a po obvyklých studiích byl vysvěcen. Ze skrovných zdrojů se ví,⁴²⁸ že působil v Tachově na řádové faře, poté – což nebylo u křižovníků výjimkou – na faře světské ve Slavkově, kde působil jako děkan 42 let až do své smrti 14. ledna 1766.⁴²⁹ Ve své náboženské zanícenosti často rád říkával: „Jsou dvojí lidé: utiskující a utiskovaní: já chci býti raději mezi utiskovanými než mezi utiskovateli.“⁴³⁰ V epitome se píše: „Ráno vstával o třetí hodině zazněním hornického zvonu, modlil se a rozjímal po tři hodiny až do šesti, kdy přišel zpovědník a s ním recitoval hodinky: první, třetí, šestou a devátou. Pak byla příprava na mešní oběť, kterou obyčejně sloužil o sedmé hodině: poté vyslechl ještě jednu mši na díkučinění, slouženou zpovědníkem nebo kaplanem, a to tehdy, když nebyl ohlášen nějaký nemocný. Od osmi hodin se oddal rozjímání o umučení Páně a o utrpení Bolestné Matky až do hodiny jedenácté, kdy se šlo ke skrovnému obědu. O dvanácté jsme povstali a četli jeden odstavec mystiky, potom sešel pan děkan do čeledníku a zařídil s domácími provozně potřebné záležitosti. Od jedné do čtyř pracoval na kázání či katechezi, na svátek nebo příští neděli případně vykonával návštěvu u nemocného. O čtvrté hodině se modlil nešpory a kompletář na kolenou, potom matutinum s chválami na zítřek, pak byl obyčejně na pochůzce nebo na procházce v polích. O šesté hodině byla večere, po ní duchovní četba z mystiky. O půl osmé svolal domácí k modlitbě, s nimi se pomodlil večerní modlitbu a loretánské litanie a zpytování svědomí. Také je v postě a adventě vyučoval katechismu až do devíti, poté

⁴²⁷ Srov. BĚLOHLÁVEK 1930b, 157–169.

⁴²⁸ Brevis epitome vitae venerabilis viri Joan. Jac. Höffner, S. mil.ord. Cruc. C. r. st. In: NA ŘKř, karton 316.

⁴²⁹ JIŘIŠTĚ 1997b, 17.

⁴³⁰ NA ŘKř, karton 316, diarium k roku 1751: Duo sunt genera hominum: affligentium et afflictorum: malo esse inter afflictos quam inter affligentes.

udělil požehnání a propustil je. V osm hodin se započalo zvonění hornického zvonu, povstal od modlitby, odebral se na lože, aby dá-li Bůh, o třetí opět vstal. A tak, jak byl jeden den, byl i druhý, jak pondělí, tak úterý, tak středa, tak celý týden, kromě toho, že ve svaté noci ‚zajetí Páně‘, tj. ze čtvrtka na pátek, spával jen na podlaze pokryté prostěradlem, aby se umrtvoval, často bylo v noci slyšet, jak se bičuje.⁴³¹ Svým zapáleným řeholním životem strhával pozornost svých oveček, že se kolem jeho kazatelny shromažďovalo velké množství lidí a dokonce v Tachově proměnil bratrstvo pijáků (tzv. Sauffbruderschaft) v bratrstvo sv. Jakuba. Dále se z jeho života ví, že dal ve Slavkově vyzdobit nástěnnou malbou kapli Božího Těla v roce 1736 téměř nepochybně Eliášem Dollhopfem, se kterým se velmi dobře znal. Zde nechal na stropě vylíčit místní příběh z března 1702, kdy děvečka našla po zloději na louce vysypané konsekrované hostie.⁴³² Z každodenní účasti na dvou mších, pořízení mešní nadace k uctění eucharistie⁴³³ i výzdoby zmíněné kaple lze soudit na horlivého ctitele oltářní svátosti, se kterou se pojí jeho křížovnická devoce k Ježíšovu utrpení, která prakticky vyvrcholila k namalování obrazů s tematikou Pašijových hodin ve dvou verzích. Mimo hodin dal namalovat v roce 1732⁴³⁴ i dva podélné obrazy s tematikou tzv. habsburské zbožnosti, totiž Maximiliána a Rudolfa.⁴³⁵ Slavkovský děkan je dal původně namalovat pro habsburskou oratoř ve Varech. Oba demonstrují habsburskou Pietas eucharistica, na prvním byl rozvinut příběh o prapředkovi Rudolfovi I., jenž půjčil knězi pro rychlejší cestu k umírajícímu svého koně, a druhý Maximiliána I., který u Innsbrucku měl být zachován při životě na nebezpečné skále (Martinswand) andělem poté, co mu kněz požehnal Sanktisimem.⁴³⁶ [21 a 22]

Horologium dominicae passionis složil v roce 1720 a sestavil posledních čtyřiadvacet hodin Spasitelova života v hodinový číselník. Za namalování dal malíři Mathiovitzi 40 zlatých a u této malby zbožně a svatě strávil mnoho hodin v pobožném rozjímání muk

⁴³¹ Překlad BĚLOHLÁVEK 1930a, 158–159.

⁴³² Srov. ČERNÝ 2011, 86.

⁴³³ Listina z 10. května 1752. In: BĚLOHLÁVEK 1930b 159.

⁴³⁴ K 9. srpnu 1732 byly přineseny do konventu a zavěšeny v refektáři. NA ŘKř, kniha 218, ke dni 9. srpna 1732, nepag.

⁴³⁵ Viz PREISS/HORYNA/ZAHRADNÍK 2000, 210 ad.

⁴³⁶ MATSCHE 1981, 112, 117.

Páně.⁴³⁷ [23]⁴³⁸ V řádovém majetku se nachází totéž plátno větší velikosti, jež dal pořídit rytec Antonín Birckhart (1677–1748) u Dollhopfa, a poté jej poslal velmistrovi, kde toto zobrazení bylo zavěšeno v domácí oratoři. [24]⁴³⁹ Dle obrazu ryl vídeňský Schmittner [25] na Höffnerovu zakázku tyto hodiny, stejně jako Birckhart roku 1736, který věnoval konventu zdarma 1000 kusů, ovšem matici si ponechal. Jinak obrázky prodával po 6 krejcarech.⁴⁴⁰ Ikonograficky pozoruhodné plátno sestává ve svém námětu ze tří doprostřed soustředěných kruhů. V prostředním nejmenším se spatřuje Poslední soud mj. s námětem Vítězného Krista s Adamem. Kolem vnitřního kruhu obíhají další dva, které jsou odděleny kruhovým číselníkem (I.–XII.) V menším kruhu paprskovitě rozděleném o dvanácti lichoběžníkových polích jsou rozvinuty příběhy dvanácti příběhů Kristova utrpení na Zelený čtvrtek a každý příběh je přiřazen k příslušné hodině s pořadím od čísla VI.: – VI. Vyjevení Jidášovy zrady, VII. Umývání nohou apoštolům, VIII. Poslední večeře – Ustanovení Svátosti oltářní, IX. Cesta na Olivovou zahradu, X. Kristus se potí krví, XI. Anděl posiluje a povzbuzuje, XII. Kristovo zatčení, XIII. Kristus před Annášem, XIV. Kristus před Kaifášem, XV. Kristus je políčkován a posmíván, XVI. Kristus v žaláři, XVII. Veden k soudu před Piláta.⁴⁴¹ Ve třetím, největším kruhu rozděleném také do dvanácti polí jsou umístěny výjevy z Velkého pátku. Každý výjev je spojen s určitou hodinou, a začíná se tak číst jako u předešlého od VI. hodiny. – I. Židé obžalovávají Krista u Piláta, II. Kristus před Herodem, III. Židé žádají Barabáša místo Ježíše, IV. Kristus u sloupu bičován, V. Pilát vynáší nespravedlivý rozsudek, VI. Veronika podává roušku, VII. Vztyčení kříže, VIII. Kristus je přibíjen, IX. Voják podává namočenou houbu k pití, X. Kristus na kříži umírá, XI. Kristův bok proboden, XII. Snímání těla z kříže.

V rozích obrazu ilustrují meditační příběhy evangelisté, zatímco v horní partii se vznášejí holubice sv. Ducha, pod hodinami sedí v kvadrurně pojaté architektuře Mater Dolorosa se starozákonním nápisem, jenž se vztahuje k rozjímání nad její bolestí.

⁴³⁷ BĚLOHLÁVEK 1930a, 165.

⁴³⁸ Obraz (168 x 119 cm) byl dle spodního nápisu namalován 1721. Dnes je na probošství v Chlumu sv. Maří.

⁴³⁹ BĚLOHLÁVEK 1930a, 165; obraz 270 x 194 cm.

⁴⁴⁰ NA ŘKĚ, kniha 219, diarium ke dni 17. února 1736, nepag.

6.1.3. P. Jan František Beckovský – řádový historik

„Fuit Beczkovsky vir suavissimus, moribus praeditus, benevolus erga omnes, consilio et opera promptus, festivus in loco, cetero serius et ad religiosam gravitatem et modestiam mire compositus.“⁴⁴² Výtečné vlastnosti patera Beckovského,⁴⁴³ zachyceny perem týnského faráře Hammerschmieda, ho charakterizují jako vzdělaného, zbožného a dobrého muže, i uznávaného jako neobyčejně pilného historika a ctihodného řádového seniora.⁴⁴⁴ Jeden z nejslavnějších a nejznámějších historiků barokních Čech nemá do dnešních dnů svoji biografii, a jelikož zde neběží o literární historii, budou se přebírat již zpracovaná denní fakta.⁴⁴⁵ Beckovský se narodil v Německém Brodě 18. srpna 1658. Rodiče prý byli chudí a z jeho dětství je jen zpráva, že ve čtyřech letech pozoroval vypuknuvší oheň.⁴⁴⁶ Teprve v šestnácti byl dán rodiči na studia do latinské školy, od roku 1678 studoval v Brně poezii a rétoriku, a za dvě léta se odebral na filozofii do Vídně, kde měl zas pobýt stejnou dobu. Za vídeňského pobytu zažil strašný mor 1680, kdy zde pomřelo na 70 112 osob⁴⁴⁷ a tato událost ho také později přivedla do řehole.⁴⁴⁸ Kdy přišel zpět do Čech, se zatím neví, pouze to, že 6. března 1685 složil řeholní sliby, tedy aspoň rok předtím musel být již v noviciátu. Po slibech studoval teologii a zaobíral se obzvláště patristikou, dogmatikou, spisy Lutherovými, Melanchtonovými, dokonce i Koránem. Znal se údajně s Balbínem a v roce jeho úmrtí (1688) obdržel kněžské svěcení.⁴⁴⁹ Poté mu byla svěřena správa klášterní kuchyně, kterou vykonával jedenáct let. Při práci, která ho zaměstnávala jak pro konvent, tak pro špitál, se věnoval psaní teologické a historické literatury. Znamější epizodou byla jeho účast při hašení kostela sv. Valentina 21. června 1689. Žil mezi křižovníky za Valdštejna a Pospíchala ve šťastné spolupráci, která přála jeho patriotismu. Mnohé znalosti čerpal z historické literatury katolické, utrakvistické, bratrské i protestantské. Procházel mnohá místa v Praze, kostely,

⁴⁴² Hammerschmied in: REZEK 1880, 43.

⁴⁴³ Srov KALISTA 1941, 176sq.

⁴⁴⁴ REZEK 1880.

⁴⁴⁵ REZEK 1880; SLÁDEK 2011; Diarium.

⁴⁴⁶ BECKOVSKÝ 1880.

⁴⁴⁷ Chodil po hromadných pohřebištích a počty si zapisoval.

⁴⁴⁸ BECKOVSKÝ 1880, 3.521. Zde si pečlivě zaznamenal i každou hrobní šachtu s počty nebožtíků.

⁴⁴⁹ REZEK 1880.

kláštery, opisoval nápisy na hrobech, deskách, zjišťoval zprávy o relikviích a mnohá jiná fakta související s dějinami. Do okruhu jeho přátel patřili zmíněný Hammerschmied (1652–1735), Jan (1623–1694) a Matěj (1630–1692) Tannerovi, známí jezuitští autoři, a zřejmě i řada dalších. Považoval se za nástupce Václava Hájka z Libočan († 1553) v jeho České kronice. Pravděpodobně žil neustále v pražském špitále u mostu, než ho ustanovil velmistr Frachimont 29. října roku 1699 administrátorem špitálu v Písané lázni.⁴⁵⁰ V hospitále měl k ruce pár spolubratří, kteří mu pomáhali s vedením a hojně ho zastupovali, protože hned z jara 1700 začal cestovat přes východní Čechy na Moravu a do Uher. Tam se setkal s trinitáři,⁴⁵¹ které nazýval křížovníky, jistě proto, že nosili na hábitu i na plášti velký červenomodrý kříž, a přičinil se o jejich uvedení do Čech v roce 1705. Z Uher se poté přes Rakousy a jižní Čechy vrátil do svého anežského hospitálu. Beckovský nejenže se věnoval psaní, ale dle tradice uměl i malovat.⁴⁵² Dokonce vlastnil sbírku obrazů, grafik i jiných předmětů.⁴⁵³

Jan František sepsal asi čtyřicet spisů, v křížovníckém mortuále se jich uvádí jednadvacet.⁴⁵⁴ Zde je nutné podchytit díla tematicky. Sládek rozděluje literaturu na linii historicko-kronikářskou, legendistickou, modlitební a katechetickou.⁴⁵⁵ Pracoval spisovatelsky primárně v intencích řádu. Literární zpracování žánrů je třeba vidět pohledem kněze, křížovníka, člena řádu, spojeného svým vývojem s pražskou arcidiecézí, představeného hospitálu a spolubratra členů působících valnou většinou v pastoraci či ve špitálech. Proto jeho díla přes svoji odbornost byla primárně určena širokým vrstvám. K historickému povědomí sloužila Poselkyně,⁴⁵⁶ věnovaná zemským patronům, a obsahovala

⁴⁵⁰ Více k Písané lázni PUČALÍK 2013.

⁴⁵¹ Řád vznikl ve 12. stol. za účelem vykupování křesťanských otroků. BUBEN 2007, 229.

⁴⁵² Řádové mortuale: „Fuit vir hic de ordine sacro multum meritis, novelám enim hanc sacri ordinis aedem, presertim capellam eius Picture et imaginibus singulariter exornavit, supellectili sacra, specialiter particula sanctissimae Crucis in pretiosa theca in forma pacificalis ditavit, magnas et complureslucubrationes labore suo concinnas publica eluci dedit.“ REZEK 1880, 46.

⁴⁵³ BĚLOHLÁVEK 1928c, 81.

⁴⁵⁴ SLÁDEK 2011, 66. Zde také veškerá literatura k Beckovskému.

⁴⁵⁵ SLÁDEK 2011, 67.

⁴⁵⁶ Aneb kronika česká, od prvního do nynější země České příchodu dvou knížat Charvátských, Čecha i Lecha, vlastních bratří až do šťastného panování císaře římského, krále českého Ferdinanda I., vždycky vítěze slavného. A také: Díl první, v němž se někteří cizí příběhové nacházejí, kteří k domácím přináležejíce od nich se odciziti

dějiny země 16. a 17. století. Z dalších historických děl lze vzpomenout Soupis měst a městeček král. českého, Krve nevinné žízniví vlci, kde od mučednictví sv. Víta přechází k historii pražské katedrály, Popis kaple žatecké, Vestigium Ecclesiae Metrop. Pragensis, píseň Dobřichovická a Vypravování o ohni r. 1541 v Praze vzniklém⁴⁵⁷. Historické spisy vyvěrají z Beckovského vlastenectví, z jeho oblíbenosti navštěvovat památky, cestovat, a také z ohniska zmíněných jezuitů a Hammerschmieda. V Poselkyni se věnoval i dějinám řádu křižovníků, což odráží jasnou znalost řádového archivu. Další oddíl byl katechetický – Katolického živobytí nepohyblivý základ I. Víra, II. Naděje, III. Láska,⁴⁵⁸ Knížka o zpovědi a sv. Přijímání, Katechismus s písněmi a obrázky, Malý katechismus, Výklad odpustků, Poklad věčný, vždy bezpečný, Zrcadlo duše, Duchovní praktika, Věrný vůdce k svaté mši mládež vedoucí, Potěšení křesťanské duše, Trojice nejsvětější a Cesta k věčné vlasti sloužily pro šíření katolické víry různou formou lidového zpracování tridentského katechismu, tedy základů katolického náboženství. Předpokládám i jejich užití pro řádové špitály, domácnosti, školy a další zařízení. Poslední skupinou modlitební a legendistickou odkazoval Beckovský k šíření řádové křižovnícké devoce, poněvadž se valnou většinou zabíral specifickou úctou ke Kristovým ranám – Pět rubínův, Vulnera Christi-habitatis animae seu meditationes de ss. V. vulneribus, Knížka ke cti pěti ran Krista Pána, Korunka pěti ran Krista Pána. Ježíšovu Kříži a utrpení, dalšímu řádovému specifiku věnoval Prohlášení sv. Kříže, Potěcha sv. Kříže, Zkormoucení Krista Pána, Vítězná korouhev Spasitele světa a Budíček na kříži bdící. K šíření kultu sv. Anežky Přemyslovny napsal Milá choť nebeského miláčka a vložku do breviáře Lectiones II. nocturni de vita S. Agnetis. Kultu sv. Jana Nepomuckého, který zavedl v řádu Pospíchal, podpořil následnými díly: Pravidla bratrstva sv. Jana Nepomuckého, Kvítek májový z Nepomucké květiny vykvetlý, Pobožnost k sv. Janu Nepomuckému, Officium et vita ad D. Joannem Nep., Život, smrt a úcta sv. Jana Nepomuckého a Popis kaple Žatecké.

nemohli. Připsáno svatým: Crhovi a Strachotovi, Vítu, Václavovi, Vojtěchu, Zikmundu, Prokopu, Kozmovi a Damiánovi, Benediktu i jeho bratřím, Norbertu, Josefu, Lidmile, Janu Nepomuckému, svatým patronům českým. Tištěna v Praze u J. K. Jeřábka. K vydání (první část, druhá v rukopise nyní čeká na vydání) upravil Antonín Rezek 1878-80.

⁴⁵⁷ V Descriptio vitae Bek: 1. Extat pariter libellus literis teutonicis vulgatus de extrata Ecclesia Pragensis metropolitana. 2. Et alter de eadem incendio hausta latine conscriptus. Jinak neznámo.

⁴⁵⁸ Víra, připsaná Karlovi Juliovi Orlíkovi, děkanovi olomoucké metropolitní kapituly a celé kapitule. Praha 1707. Naděje, připsaná svatým patronům Moravy. Praha 1707. Láska, připsaná olomouckému biskupovi Karlovi Liechtensteinovi. Praha 1708.

Z řádového prostředí vyšla také úcta ke sv. Judovi Tadeáši, kterému na poděkování za svou záchranu věnoval Pospíchal zámeckou kapli v Dobřichovicích. K šíření jeho kultu napsal: Život svatých apoštolů Šimona a Judy, Apoštol Páně svatý Judas Thadeáš⁴⁵⁹ a Modlitby k sv. Judovi Thadeášovi. Ostatní díla, cílená k Panně Marii Vartské či jiným svatým, nepsal pro řádové prostředí.⁴⁶⁰ Beckovský byl pokládán za ozdobu řádu v oboru historie a byl dotazován z vlastních řad na různá dějinná fakta, která souvisela s vlastní obrodou řádu. Archivně jsou doložena jeho vyjádření k tzv. Puchnerově Madoně, která byla za Böhmba přenesena z konventu do kostela a dosáhla tam velké obliby. Pozdně gotická plastika původně tvořila střed tzv. Puchnerovy archy a v době Böhmbově prožívala svůj druhý život,⁴⁶¹ k čemuž patřilo odívání do skvostných šatů s užitím korun a žezla. K většímu rozvoji kultu nechali steliferi zhotovit devoční obrázky navržené Müllerem a ryté Birckhartem.[26] Druhým pilířem křížovnické zbožnosti byla úcta k Madoně, ve špitále u mostu tedy k „naší Matce nejmilostivější“, jak ji nazývali. Při stavbě nového kostela byla přenesena do farního kostela ve Starém Kníně po roce 1679 a až za Beinlicha vrácena zpět do konventu.⁴⁶² Generál Böhmb ji nechal umístit v kapli sv. Anežky v Matheyově chrámu roku 1727,⁴⁶³ jistě s úmyslem rozšířit její úctu. Tomu totiž předcházela diskuse při Böhmbově volbě během kapituly, kdy padla řeč na řádové zvyklosti a byl vzhledem k soše dotazován i senior Beckovský, jenž tvrdil, že byla v kostele od nepaměti uctívána na hlavním oltáři.⁴⁶⁴ Hvězda mořská dokonce

⁴⁵⁹ Věrný při Bohu náš zástupce. K potěšení a k uctění obyvatelům Dobřichovským i všem těm, kteří jej sobě v těžkých a zoufalivých potřebách k Bohu za přímluvce vyvolují, důvěrně představený a s povolením duchovní vrchnosti vytištěný.

⁴⁶⁰ Všechna díla citována dle: PUČALÍK 2003, 15–18. Zde i ostatní zmínky o Beckovském.

⁴⁶¹ ROYT 1999, 97.

⁴⁶² PUČALÍK 2003, 93.

⁴⁶³ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 16. květnu 1726, nepag.: O půl jedné v noci zemřel náš sládek Jiří Studnička, řádně zaopatřen, především svátostí smíření a velmi častým přijímáním Nejsvětější svátosti. Sloužil špitálu mnoho let. At' odpočívá v pokoji. Našemu kostelu daroval pro ozdobu sochu P. Marie (kterou naši řeholníci uctívali v oratoři a byla od nepaměti uctívána jak ve starém kostele, tak v jiných našich kostelích, naši předchůdci se jí pyšnili a byla svěřována váženým mužům), která bude přenesena do kostela (dispenzy k tomu již budou) 100 zlatých, které manželka zemřelého v nepřítomnosti velmistra mezitím uložila u patera sakristy.

⁴⁶⁴ ... modo dictam statuam antiquissimam esse, qua ab memoriam tempore in antiqua ecclesia in aniquissimo simul Altare majore huic urbi statua adaptato stetit, et pia tam nostrorum, ex pauperum, Guam alionum fidelium devotione semper culta sit, et in antiquo sigillo generalit magistrorum prout hodiernum videre est urbem hanc statuam procuj dulio non ablass singulari causa inculptam esse, et illam ipsissimam esse, quo aliquando piis...in: NAÚA ŘKř Praha, poř. č. 302, st. sign. III/24, kniha 163: Notitia Historica de Venerabili ac Gratiōsa

dostávala paruky spolu s Ježíškem,⁴⁶⁵ v kapli se také uchovávalo množství devočních darů⁴⁶⁶ a vzácných relikvií.⁴⁶⁷ Významný kult se v kapli pojil s uctíváním zakladatelky špitálu svaté Anežky, která zde byla zastoupena na třech lunetách od Jana Jiřího Heinsche.⁴⁶⁸ Podivný je ovšem Beckovského nekritický náhled na vlastní řádové dějiny. Jeho *Historia ordinis*⁴⁶⁹ uvádí Anežku jen jako zakladatelku špitálu u mostu a plně se drží původu řádu v Betlémě. Úctyhodnému historikovi věnoval diarista velkou péči v závěru života, jako by ho chtěl uchovat spolu s Pospíchalem co nejpečlivěji dalším generacím. K 3. listopadu 1725 P. Jan František, administrátor Anežského špitálu, vynikající historik a tvůrce České kroniky, onemocněl a k ruce mu byli posláni z konventu dva kněží Finkaus a Scharson, ale on jim zdvořile poděkoval a poslal je zpět.⁴⁷⁰ Druhý den si ovšem vyžádal patera Pfeiffera, aby se

statua B. V. Mariae cum Jesulo in Ecclesia S. Militaris Ordinis nostri Pragae ad pedem Pontis. Citace dle: PUČALÍK 2003, 93.

⁴⁶⁵ NA ŘKř, Liber ecclesiasticus...

⁴⁶⁶NA Řkř, kniha 217, diarium k 7. březnu 1727, nepag: „P. Vodička, člen našeho řádu administrátor v lazaretu před Poříčskou branou, daroval 20 zlatých na ozdobení naší Matky vystavené v kostele. Dej Bůh více takových dobrodinců.“ Ibidem k 27. březnu, zde se píše, že za dar se mu otec uzdravil. Diarium k 8. září 1727: „O svátku P. Marie poprvé vystavena v našem kostele její socha s novou drahocennou korunou, stejně i na hlavě Jezulátka a žezlem. Vše dal velmistr (Böhmb) pozlatit zlatem z řádových dolů v Kníně, podobně jako dříve lunulu. Ta byla vyrobena ze zlata prvního, vytěženého z dolů.“ Diarium k 26. listopadu 1727: „Milostná socha opatřena modrým oděvem, stříbrné třísně k němu přivezl velmistr před rokem z Vídně.“ Diarium k 30. dubnu 1728: „... jedna z našich chudých žen dala jeden tolar a jeden zlatý k připevnění na tabulku u sochy naší milostivé Matky. Věnovala ještě dalších 8 zlatých, 4 k připevnění na tabulku a 4 na stříbrný řetízek. Přidala ještě jeden pro zaplacení zlatníka, který zhotoví kroužky pro zavěšení mincí. Protože uvedené peníze byly dány na zvláštní tabulku a představovaly skrovnou sumu, bylo se souhlasem uvedené ženy těch 8 zlatých dáno na opatření něčeho jiného pro sochu P. Marie, velmistr daroval ovšem stříbrný řetízek a dva značně tlusté stříbrné peníze a jeden tolar, na němž vyraženo obsazení Budína Leopoldem a konečně ještě jiný peníz o velikosti zlatého, pozlacený, na němž stříbrná podobizna Leopolda I. Ať Bůh posílí úctu k této svaté soše.“ Diarium k 11. říjnu 1728: „Jistý Barthl, Čech ze Starého Města pražského, dal připevnit na sochu naší P. Marie votivní tabulku, která má číslo I. Byla totiž určena na jistý úmysl a aby ho bylo snadněji dosaženo, utekl se jmenovaný člověk k milostné soše P. Marie u kapucínů na Hradčanech. Protože však byl tento kostel pro něj hůře dostupný, než aby sem mohl častěji docházet, a naše mariánská socha se té hradčanské podobá, dal zhotovit totožné tabulky, z nichž tu druhou nechal připevnit k soše u kapucínů.“ Diarium k 13. březnu 1729: „... jedna z našich chudých dala 5 zlatých na zlaté srdce... k zavěšení na sochu... zavěšeno 15. března.“ Diarium k 13. srpnu 1729: „... zlatník donesl zlatou nohu P. Marii, nesměl prozradit, kdo ji dal zhotovit.“ Diarium k 13. květnu 1730: „... jedna naše chudá darovala stříbrný obrázek P. Marie Pasovské k zavěšení na sochu.“

⁴⁶⁷ NA ŘKř, Liber ecclesiasticus.

⁴⁶⁸ NEUMANN 1951; ŠRONĚK 2006.

⁴⁶⁹ Nezpracovaná sloha s dalšími archiváliemi Beckovského uložena v křižovnické knihovně, nesign.

⁴⁷⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 3. listopadu 1725, nepag.

oňého v nemoci staral.⁴⁷¹ 2. listopadu dostal čtyři prudké záchvaty, až omdlel. Připraven svátostmi zemřel ve dvě hodiny odpoledne 26. prosince 1725 a byl pohřben v kapli sv.°Anežky v kostele sv. Františka.⁴⁷² Už v 18. století byl Beckovský zachycen v několika vyobrazeních. V konventní knihovně, která byla umístěna až do asanace v křídle směrem k Vltavě, byly čtyři průchozí klenuté místnosti zdobené nástěnnou malbou, jež obsahovala řadu učenců, mezi nimi i P. Beckovského.⁴⁷³ Dále je v konventu jeho tříčtvrteční portrét v hábitu, jak je obklopen knihami, pozoruhodná je kožešinová čapka na hlavě a hlavně v rohu Bolestný Kristus s ranami, ze kterých proudí krev do kašny, což se vztahuje k jeho knihám o°Ranách Kristových, konkrétně Studnice vod živých.[27]⁴⁷⁴ Dokonce je zachycen Balzerem i ve Voitových Effigies virorum eruditorum, také v oné čapce.⁴⁷⁵

Jelikož nebylo v celém řádu znamenitějšího historika, jenž by i svým teologickým vzděláním na praktické bázi mohl uchopit celou šíři řeholního prostředí, domnívám se, že mohl P.°Beckovský sloužit u křižovníků jako teologický poradce při výzdobě kostela sv. Františka, případně jiných řádových podniků.

7. Řádová hudba za velmistra Böhmba

Hudba byla jedním z podstatných druhů umění, kterými se barokní řád identifikoval. Velmi dobrá hudba se prováděla především v centru provincie, u Sv. Františka, ale i na dalších působištích, jako je Karlskirche ve Vídni, Hradiště sv. Hypolita či Mariánský Chlum. Mladí křižovníci, formovaní v pražském řádovém prostředí, museli být ovlivněni jak nadprůměrnou kvalitou Matheyova chrámu, tak i liturgickou hudební produkcí prováděnou v kostele, či hudbou komorní, znějící v zahradě, konventě nebo generalátu, jak se často zaznamenává na stránkách diářů. Není úkolem této práce věnovat se hudebně vědeckým tématům, ale přesto je třeba hudbu začlenit mezi významné projekty velmistra Böhmba, stejně jako ukázat její smysl v rámci života barokního konventu. Domníváme se, že chrám u mostu

⁴⁷¹ NA ŘKč, kniha 217, diarium k 4. listopadu 1725, nepag.

⁴⁷² Srov. BĚLOHLÁVEK 1928c, 81–93.

⁴⁷³ HIRSCHING 1788, 329. Citace i in: PREISS 2013, 326.

⁴⁷⁴ KELNAR/KLUKOVÁ/MATYÁŠOVÁ/RAJDLOVÁ 2011, heslo Marek PUČALÍK, 199.

⁴⁷⁵ KALISTA 1941, 176.

svým architektonickým členěním dvou kůrů a „římsky“ umístěných varhan při kněžišti musel být projektován primárně pro provádění velkých hudebních produkcí italského typu. To naznačuje odmítnutí tří navržených plánů Domenica Orsiho s klasickou dispozicí longitudinál (byť u jednoho z plánů centrálnější), kde však nebylo počítáno s těmito hudebními kruchtami.⁴⁷⁶ Na pravé z těchto hudebních empor jsou dodnes zachovány varhany, svědčící o tehdejší moderní hudební orientaci řádu. Jde o nástroj jednoho z nejvýznamnějších jihoněmeckých varhanářů své doby Abrahama Starcka z Lokte (1659–1709), postavený roku 1702. Ze 17. a 18. století pochází i řádový hudební archiv, který má dnes přes 2000 jednotek a řadí se k nejvýznamnějším ve střední Evropě. Jeho součástí jsou většinou skladby, jež se váží k liturgickému dění kostela (mše, nešpory, litanie, motetta, offertoria ad.). Jsou zde však zastoupeny i opery a muzikálie světského rázu, což dokazuje, že velmistři shromažďovali hudebniny sbírkově – je například známo, že po smrti svatovítského kapelníka Kryštofa Gayera roku 1734 koupil velmistr Böhmb celý jeho archiv. Nejstarší skladby pocházejí z doby velmistra Jana Bedřicha z Valdštejna, tedy z poslední třetiny 17. věku, nejmladší z konce 18. a z 19. století. Mnohé hudebniny vznikly přímo pro kostel sv. Františka, další se sem dostaly zřejmě koupí, jak po zrušení jezuitského řádu, tak z jiných likvidovaných klášterů v době josefínské. Bohužel, u mnohých skladeb dodnes není známá provenience, takže jejich původ nelze přesně specifikovat. Dá se předpokládat, že skladby o svatém Kříži (Nalezení, Povýšení atd.) byly složeny na přímou objednávku křižovníků. Vedle pražské kapituly především křižovnícký řád přispěl ke skutečnosti, že se barokní hudební Praha zapojila do výměny muzikálií po osách Řím – Praha – Drážďany či Vídeň – Praha – Drážďany.

7.1. P. František Ludvík Poppe (1671–1730)

Vedle Beckovského proslavil řád na poli hudebním řádový kněz, ve své době slavný skladatel František Ludvík Poppe.**[28]** I když téměř všechny řády měly v baroku skladatele z vlastních řad,⁴⁷⁷ přesto Poppe v pražském prostředí vynikal svým nadáním, ale i vlivem. V jistém smyslu to jistě byl odraz kvalitní hudby, která se u křižovníků provozovala. Narodil se ve slezském Opolí (Opelln, Civis Opoliensis) 17. září 1671.⁴⁷⁸ Hudební nadání zdědil po otci

⁴⁷⁶ TROLDA 1933, 189–207.

⁴⁷⁷ KAMPER 1933, 199–200

⁴⁷⁸ POSPIECH 2013, 257–265

Johanu Christophovi Aloysovi.⁴⁷⁹ Sám odchovanec jezuitského gymnázia ve svém rodišti přišel do Prahy, aby zde studoval práva, později také teologii. V roce 1699 vstoupil ke křižovníkům, 11. listopadu 1700 složil sliby a již za rok, 3. května 1701, celebroual svoji primici. Tak krátká doba od vstupu do řádu ke svěcení je těžko vysvětlitelná a předpokládá teologické studium v jiném církevním prostředí. V konventu zastával místo regenschorio, což znamená, že měl na starosti hudební kapelu a zároveň byl i skladatelem. „Musices optime peritus, et famosus musicalium inventor“,⁴⁸⁰ působil poté v duchovní správě ve Starém Kníně a v Klučenicích. Na samém počátku své životní dráhy zastával podle některých autorů místo u dvora ve Vídni, kde měl být hudebníkem Josefa I.⁴⁸¹

Ovšem první dochovanou zmínkou je až květen 1725, kdy řád uspořádal ke cti sv. Jana Nepomuckého litanie na vodě (Vltavě) se slavnostním Te Deum. Hudba se prováděla na dvou větších a jedné menší lodi a dohromady zde mělo být přes 150 hudebníků, kteří „nadto byli v našem domě pokládáni za dobré“. Komponistou těchto skladeb byl „ctihodný pan Poppe z našich řad“.⁴⁸² Později byl dokumentován až Poppeho závěr života. Počátkem listopadu 1729 trpěl velkými bolestmi, často zvracel, v noci nespál a k tomu se mu vytvořil nádor, jenž se v noci zvětšoval a přes den umenšoval, takže mu lékař zakázal chodit do konventu a jen zřídkakdy dovolil zúčastnit se mši.⁴⁸³ Ke konci měsíce mu již i přes velký nádor dovolil chodit o svátcích do domácí oratoře.⁴⁸⁴ Skoro na samém konci listopadu v roce 1730 Poppe i převor byli dlouhodobě nemocní, a proto museli přebývat ve svých pokojích. Poppeho trápila vodnatelnost a velmistr mu poslal tři lékaře, řádového Erbeniho a Granera, k nim ještě Majera, aby se poradili, jak nemocnému pomoci.⁴⁸⁵ Po celou dobu své nemoci byl Poppe velmi trpělivý, vždy pečlivě dodržoval modlitby breviáře s výjimkou posledních dvou měsíců před smrtí, kdy byl velmistrem od této povinnosti osvobozen. Neopomněl žádnou neděli ani svátek. V době své nemoci však nemohl vždy sloužit, proto stále přijímal

⁴⁷⁹ POSPIECH 2013, zde také veškerá další literatura.

⁴⁸⁰ POSPIECH 2012, 180.

⁴⁸¹ KAMPER 1933, 201.

⁴⁸² NA ŘKĚ, kniha 217, diarium k 23. květnu 1725, nepag.

⁴⁸³ NA ŘKĚ, kniha 217, diarium ke 4. listopadu 1729, nepag.

⁴⁸⁴ NA ŘKĚ, kniha 217, diarium ke 24. listopadu 1729, nepag.

⁴⁸⁵ NA ŘKĚ, kniha 217, diarium k 29. listopadu 1730, nepag.

Nejsvětější svátost. Téměř k polovici prosince se stav „pana“ Poppeho den ode dne zhoršoval. Tumor se zvětšoval a silně ovlivňoval funkci močového měchýře, takže moč mohla odcházet jen s velkými obtížemi.⁴⁸⁶ V pondělí osmnáctého byl tak slabý, že po obědě zkolaboval. Stále však byl při vědomí a nepřetržitě navštěvován kněžími i profesy. Kolem třetí hodiny vnuknutím Božím se rozhodl pro poslední pomazání, kterého se také horlivě dožadoval. Jelikož den předtím přijal Nejsvětější svátost, sešli se všichni o páté hodině po vyzvánění zvonu, který visel u refektáře, v pokoji nemocného, a když recitovali kající žalmy, vykonal velmistr poslední pomazání a pronesl k nemocnému krátkou otcovskou duchovní potěšující promluvu. Poppe pak uctivě políbil velmistrovi ruku. Nato všichni odešli s výjimkou dvou kněží, kteří u něj setrvali, a poté ho velmistr v sedm hodin navštívil. Nemocný však již pospával, a proto k němu velmistr jen velmi málo mluvil, načež zase odešel. Po tři čtvrtě na osm, když se po obvyklém způsobu skončilo v oratoři matutinum pod vedením patera Hauera a za asistence jednoho profesy a jednoho světského kněze, zvolal Poppe „Můj Bože, radujte se v Pánu a veselte se po právu všichni, kdož jste upřímného srdce.“ Krátce na to vydechl naposledy. Diarista poznamenal: „Bylo mu 60 let, 3 měsíce a 1 den. Členem řádu byl 30 let, 1 měsíc a 7 dní, knězem 29 let, 7 měsíců a 15 dní. Zemřel na vodnatelnost.“⁴⁸⁷ Když bylo oznámeno úmrtí, určil velmistr několik kněží a profesů, aby položili tělo zemřelého na nosítka, a protože trpěl vodnatelností, přistavili k nim několik železných podpěr, aby se nezbortila. K nosítkám dali světlo, aby zde po celou noc svítilo.⁴⁸⁸ Devatenáctého byla smrt oznámena kongregacím a bratrstvům, v nichž byl zemřelý členem, aby se za něj modlili. Také všem členům řádu mimo konvent bylo úmrtí oznámeno dopisem, aby se za zesnulého vykonávaly obvyklé pobožnosti. Zemřelý byl členem tolika bratrstev, že se napočítalo přes 1400 mší, které se za něj sloužily. Diarista zbožně připojil: „Šťastný ten, kdo si opatřil takový poklad.“ Ráno v osm hodin bylo na příkaz velmistra za účasti doktora Gronera otevřeno tělo, z něž vyšlo 6–7 pint vody.⁴⁸⁹ Po poledni se obvyklým způsobem vyzvánělo až do jedné hodiny. Poté bylo tělo oblečené do řádového a kněžského oděvu uloženo do rakve, avšak rakev neuzavřena, dokud nebylo odneseno do kostela. O čtvrté hodině se sloužilo za

⁴⁸⁶ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 13. a 14. prosinci, nepag.

⁴⁸⁷ NA ŘKř, kniha 217, přesný přepis z diaria ke dni 18. prosince, nepag.

⁴⁸⁸ Tamtéž.

⁴⁸⁹ Pinta dnes cca 0,5 l, v Čechách v 17. stol. pravděpodobně cca 1,9 l.

zemřelého v přítomnosti velmistra. V osm hodin ráno bylo dáno zvonem u refektáře znamení, a všichni oděni v pláštích sešli do ambitu, kde stála rakev se zesnulým. Podpřevor ji zde vykropil, načež vyšel průvod do kostela s křížem v čele, za ním dva se svícemi a též dva členové řádu oděni v pláštích s hořícími svícemi. Za střídavé recitace žalmu Miserere bylo odneseno tělo zesnulého do kaple sv. Barbory, protože jinak nikde v kostele nemohlo být kvůli nastávajícím rorátům nic černého. Po odnesení těla kněžími a umístění do kaple byly proneseny obvyklé modlitby, načež se u hlavního oltáře pomodlili Salve Regina a odešli. Během přenášení se nezvonilo, protože nebylo ukládání do hrobu, nýbrž jen soukromé přenesení.⁴⁹⁰ Po zpívaných rorátech umístili uprostřed kostela podstavec a na něj položili rakev přenesenou z kaple sv. Barbory. Celý kostel byl mezitím opatřen černými textiliemi a od 9 do 10 hodin se obvyklým způsobem vyzvánělo. V deset hodin měl velmistr zpívané rekviem, a poté vykropil rakev. Následovalo Salve Regina a pak rakev⁴⁹¹ za vyzvánění zvonů spustili do krypty.⁴⁹² Závěr života ukončil pisatel slovy: „Pan František Ludvík Poppe, profes rytířského řádu křížovníků s červenou hvězdou, kněz Bohu milý, dobrý k lidem, milosrdný k potřebným, velmi zkušený hudebník, odešel k andělským chórům dne 18. prosince 1730 ve věku 60 let.“⁴⁹³ Pečlivě vedené záznamy o zmíněném knězi dávají tušit váhu, která se mu mezi členy konventu přikládala. Bohužel neznáme doposud více detailů z jeho života, v řádovém inventáři hudebnin z let 1737 a 1738 je uvedeno 158 jeho skladeb. Jde přibližně o 30 mší, žalmy, litanie, rekviem, offertoria a další skladby. Pro řádové prostředí komponoval kromě jiného také dvousborové skladby na náměty o svatém Kříži, jeho nepomucenské skladby byly již zmíněny. Kromě toho Poppe pracoval i pro Svatovítskou kapitolu, pro niž zkomponoval Te Deum k beatifikaci Jana Nepomuckého, a zřejmě i pro další objednavatele. Z díla se však zachoval jen zlomek: 12 autorizovaných skladeb v dochovaném křížovnickém klášterním archivu (1 mše, žalm Laudate Pueri, Litanie a několik offertorií), další mše zachovaná v Arcidiecézním archivu v°Poznani a též v benediktinském archivu v Pannonhalmě (stejná skladba) a šest skladeb v°hudebním archivu v°Drážďanech. Jiná mše byla součástí Lobkovického archivu, odkud ji před 2. světovou válkou opsal Dr. Emilián

⁴⁹⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium, přesná citace z 19. prosince, nepag.

⁴⁹¹ Poppe byl 30., který byl uložen do hrobky v kostele.

⁴⁹² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 20. prosinci, přesná citace, nepag.

⁴⁹³ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 18. prosinci 1730, nepag.

Trola a je dostupná v jeho sbírce v Českém muzeu hudby, celkem tedy přibližně dvacet jednotek. Další autorovy skladby se buď ztratily, nebo jsou zachovány anonymně v křižovnickém archivu či jinde.⁴⁹⁴ Komponista se stal i učitelem svého řádového spolubratra Daniela Milčinského (1706–1735),⁴⁹⁵ jehož skladby dodnes uchovává řádový archiv. Poppeho hudba dokládá vysokou vzdělanost autora, jenž byl považován ve dvacátých letech 18. století za jednoho z nejvýznamnějších v Praze.⁴⁹⁶

Před Poppem i po něm měl řád několik skladatelů dalších (např. známý Jan Michael Angstberger ad.), ovšem žádný nedosáhl jeho úrovně.⁴⁹⁷ Při slavnostních příležitostech se též stávalo, že Böhmb pověřil místní skladatele jako třeba P. Daniela Milčinského ke složení hudby. V roce 1732 k návštěvě arcibiskupa skomponoval árii, ovšem text složil jiný konventuál.⁴⁹⁸ Pozoruhodné je přátelství křižovníků s hrabětem Hartigem, podchyceným poprvé na Hromnice 1741, kdy se mu líbil Goneliho žalm, poté ke konci března zapůjčil nástroje ke zkoušce oratoria, stejně jako k hudbě na primici P. Feistela koncem září.⁴⁹⁹ Pokud jde o chod křižovnického kůru, je třeba ještě zmínit, že zde v 18. století mimo řádové varhaníky (Poppe, Milčinský) zastávala tento úřad řada významných mužů, a sice Franz Joseph Dollhopf, Joseph Bleylebel, Nicolo Cecherini, Biagio Campagnari, Josef Ferdinand Seger, Jan Evangelista Koželuh a Václav Josef Praupner.⁵⁰⁰ Varhaník Dollhopf, který zemřel 15. února 1743 v klášteře, byl vynesena z dolního ambitu, kde byly pokoje hudebníků, do dolního kostela a zde uložen do krypty. Celý kondukt i s rekviem vedl převor s účastí místních, ale také kapucínů a hybernů. Na pohřeb se dostavili hudebníci z celé Prahy, poněvadž Dollhopf byl v hudbě „velmi zdatným“ a ve hře na varhany „nad něj Praha neměla“.⁵⁰¹

⁴⁹⁴ Laskavé sdělení Roberta Huga.

⁴⁹⁵ JIŘIŠTĚ 1997b, 45.

⁴⁹⁶ KAMPER 1933, 201.

⁴⁹⁷ Srov. KAMPER 1933.

⁴⁹⁸ NA ŘKĚ, kniha 218, diarium k 13. lednu 1732, nepag.

⁴⁹⁹ NA ŘKĚ, karton 316, diaria k 2. únoru, 28. březnu a 29. září 1741, nepag.

⁵⁰⁰ FUKAČ 1994, 75.

⁵⁰¹ NA ŘKĚ, karton 316, diarium k 15. únoru 1743, nepag.

Zatímco křížovníčtí autoři tvoří epizodu v hudebním provozu chrámu sv. Františka, významnější hudební prezentací tohoto chrámu v dobové Praze bylo provádění velkopátečních oratorií. Šlo zpravidla o italská oratoria slavných evropských autorů. Hudba, která byla pilně zaznamenána, patřila ke špičkám produkce nejen v Praze, ale i v rámci střední Evropy.

7.2. Od masopustu k oratoriím a liturgii Svatého týdne

V zimním období nebylo na venkově v okolí Prahy, kam místní konventuálové spolu s kleriky vyjížděli, tolik zemědělské práce. V masopustu se připravovala tzv. merenda. Tato „domácí veselice“ začala tzv. Tučným čtvrtkem, kdy v závěru dne byla tombola, do níž se dávalo s velmistrovým svolením až 30 zlatých.⁵⁰² Peníze věnoval generál nebo proběhla sbírka, do které přispěli převor, podpřevor či venkovští faráři a komandéři. O svátku sv. Matěje (24. 2.) roku 1729 se celý den komunita veselila, oběd byl vydatný a profesové k tomu po večeři předvedli od osmi do deseti hodin Plautovu Komedii o hrnci, neboli o lakomém starci, která byla zhodnocena jako „dobrý a zábavný kus“. Kromě křížovníků z okolí k této příležitosti v některých letech přijížděli i spolubratři ze vzdálených lokalit, velmistr se ovšem pokaždé neukázal. Po skončení komedie bývalo dovoleno ještě další „gaudium“ ale „s řeholní zdrženlivostí“.⁵⁰³ Poslední tři dny před Popeleční středou se připouštělo v konventu ještě veselí, dokonce byla rušena společná modlitba breviáře, ale nemělo se opomenout zpytování svědomí a návštěvy Svátosti.⁵⁰⁴ Vážná doba svatopostní započala Popeleční středou, kdy velmistr v sedm ráno udělil přítomným popelec, poté křížovníci již v pláštích zůstali na mši a odpoledne ve čtyři hodiny se konávalo Miserere.⁵⁰⁵ To prováděli řeholníci nejen na Popeleční středu, ale i v jiné dny nedělní či všední. Poprvé je zaznamenáno na třetí postní neděli roku 1730. Ve čtyři hodiny odpoledne bylo „první“ Miserere, kterého se zúčastnilo i množství urozených osob. Šlo o římské dílo Gregoria Allegriho (1582–1652), za jehož vynesení z Vatikánu stanovil kdysi Klement XI.⁵⁰⁶ exkomunikaci. Tu však již Benedikt XIII.⁵⁰⁷

⁵⁰² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 28. únoru 1726, nepag.

⁵⁰³ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke 24. únoru 1729, nepag.

⁵⁰⁴ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 3., 4., 5. březnu 1726, nepag.

⁵⁰⁵ NA ŘKř, karta 316, diarium ke 23. únoru 1746, nepag.

⁵⁰⁶ 1700–1721

⁵⁰⁷ 1724–1730

zrušil.⁵⁰⁸ Byl to zpěv a capella, bez varhan, „v tomto čase vhodný pro pohnutí mysli“. U°Sv.°Františka zpívaly tento kus střídavě tři sbory, které sestávaly z dvanácti diskantistů, stejného počtu altistů, osmi tenoristů a stejně tak i basistů, bez užití nástrojů. Zatímco zpěváci prvních dvou sborů byli na obou kůrech v kněžišti, třetí sbor v°presbytáři sestával z°křížovníků, již zde stáli v pláštích se sepjatýma rukama. Poněvadž k tomuto provedení přinesli předtím profesové (místo noviců, kteří ten rok nebyli) lavice a breviáře z domácí oratoře, dá se předpokládat, že se u Miserere modlili hodinky. Provedení se zúčastnil i Böhmb a spolu se sborem zazpíval vždy třetí verš „gregoriánským tónem“ a „hlubokým zasmušilým hlasem jako basista“.⁵⁰⁹ Obdobně se provozovalo Miserere v únorovou neděli 1742. Nejdříve byla vystavena Svátost, ve tři čtvrtě na čtyři se vyzvánělo, a ve čtyři se začalo. Ve zmíněném roce se hudby účastnil i vatislavský křížovník Antonín Tudecius, který se v Praze zastavil na zpáteční cestě z Říma. Jelikož analista zmínil, že „poněkud slavnostnější“ Miserere se v°Římě provozuje tak, že zpěváci bez varhan zpívají střídavě dva verše a do toho kněží hlubokým a smutným hlasem recitují (v tomto případě se recitováním zřejmě myslí pomalý zpěv gregoriánského chorálu), mohla být slavnost uspořádána tímto římským způsobem následně i u°Sv. Františka. Při oratoriu seděli poté konventuálové s velmistrem i Tudeciem opět v°přinesených lavicích v kněžišti⁵¹⁰. O nedělích se produkcí účastnil generál, na Popelční středu někdo z místních kněží, v roce 1746 byl doložen P. Liebner.⁵¹¹ Z jiných postních figurálních liturgií se provádělo ve čtyři odpoledne matutinum tenebrarum.⁵¹² Byly to tzv. Temné hodinky, při kterých se na zvláštním svícnu během žalmů postupně zhasínaly svíce. V den památky Večeře Páně na Zelený čtvrtek sloužival velmistr v devět hodin dopoledne zpívanou pontifikální mši s obřadem mytí nohou. Po přijímání se odebral v průvodu do kaple sv. Anežky, kam přenesl z°hlavního oltáře Nejsvětější svátost. Po skončení se odebral s°křížovníky a „vzácnými hosty“ do refektáře, kam pozvali ze špitálu své chudé, načež je bohatě pohostili a obdarovali penězi. Nemohoucím ženám v jejich refektáři přísluhoval

⁵⁰⁸ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 21. únoru 1730, nepag.

⁵⁰⁹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 21. únoru 1730, nepag.

⁵¹⁰ NA ŘKř, karta 316, diarium k 7. únoru 1742, nepag.

⁵¹¹ NA ŘKř, karta 316, diarium k 23. únoru 1746, nepag.

⁵¹² NA ŘKř, karta 316, diarium k 28. březnu 1747, nepag.

převor.⁵¹³ Liturgickou zvláštností Zeleného čtvrtku bylo u křížovníků přinášení posvěcené vody z katedrály, kterou poté rozdělovali. Zpravidla ji přinesli dva, každý po jednom vědru, a prefekt sakristie jimi naplnil krogenky. Zbytek rozdali ostatním křížovníckým administrátorům sami, ne prostřednictvím vikářů.⁵¹⁴

7.3. Oratoria

Jeden z největších řádových dnů nastal na Velký pátek, který je dosud vrcholem křesťanského liturgického roku. K intimnímu prostředí velkopátečních obřadů byla již v druhé polovině 17.°věku zbudována architektem Matheyem grotta ve spodním kostele. Prostor mělkého kněžiště vznikl přebudováním původního gotického prostoru a tvořil menzu, ve které byla vytvořena nika s krápníky, do níž se kladla figura mrtvého Ježíše, zatímco na oltářním stole našlo místo nepatrné retabulum sestávající z kříže, na němž viselo torzo Ukřižovaného. Šlo o°barokní kopii pozdně gotického korpusu, zvaného Inultus, opředeného legendou o řezbáři, jenž si vyhlédl k dokončení Kristova obličeje žebráka z Pražského mostu, kterého pln netrpělivosti bodl a posléze zachytil ve dřevě jeho smrtelný výraz.⁵¹⁵ Krucifix byl zasazen do retáblu, na kterém byly dále vyřezány hnáty s kalvou a stylizované nápodoby kamení jakožto podstavců pro 4 svícny. Nenáročnou scenerii osvětlovalo střídme světlo dopadající segmentovým oknem z ulice do kněžiště. Zmíněný prostor sloužil jako Boží hrob asi do roku 1724, kdy se za Böhmba započalo s produkcí slavných oratorií v horním kostele, a tudíž bylo zapotřebí většího a honosnějšího prostoru pro velké množství návštěvníků. Od konce 18.°století až do šedesátých let 20. věku se poté opět užívalo k této liturgii spodního kostela.

Velkopáteční oratoria se provozovala vždy v 11 hodin dopoledne, s pečlivou přípravou této náročné muzikální produkce se začínalo ovšem už ve středu. Jak jsme již zmínili, obvykle šlo oitalské oratorium některého významného českého či zahraničního skladatele. Řád dával tisknout buď v Praze nebo v Drážďanech italská libreta, která se pak rozdávala publiku. Ačkoliv byl Velký pátek kajícím dnem, křížovníci ho slavili zejména těmito vynikajícími oratorii, za která vydávali nemalý peníz, ovšem celá pompézní hudba měla sloužit především k oslavě Ježíšova kříže, ve druhé řadě pak i ke zviditelnění velmistra a celého řádu. Před

⁵¹³ NA ŘKř, karta 316, diarium k 22. březnu 1742, nepag., kniha 217, diarium k 6. dubnu 1730, nepag.

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ ŠORM 1932, 39–40.

velkopátečními obřady, jež se konaly v devět hodin u oltáře sv. Kříže, bylo třeba připravit uhlavního oltáře Boží hrob. Ten tvořila efemérní architektura,⁵¹⁶ při které se mimo sochu Krista užívalo k výzdobě až 200 svící⁵¹⁷, 6 andělů a lampy.⁵¹⁸ Z této slavnostní výzdoby se bohužel nic nedochovalo, jelikož výpravné stavění těchto hrobů bylo v době josefinských reforem potlačeno. Rokem 1782 skončilo také provádění oratorií.⁵¹⁹

Obřady u Křížového oltáře sloužil Böhmb s asistencí v pontifikáliích a během ceremonie proběhlo uctívání Kříže. Následně ve štolách či superpelicích se štolami šli kněží procesím se Svátostí pod baldachýnem k Božímu hrobu, kam ji na hlavním oltáři uložili a v jedenáct hodin začalo na dvou kůrech v mnohdy přeplněném kostele oratorium, které trvalo až dvě hodiny.⁵²⁰ Stávalo se, že někteří vzácní hosté přišli až kolem poledne, přesto je i další významné osobnosti zval generál k sobě na postní občerstvení, sestávající z polévky a vajec. Hosté se nezdrželi dlouho, protože již ve tři hodiny se velmistr účastnil smutečního matutina. Domácí v poledne nejedli, až večeri podávanou v pět hodin po skončení matutina.⁵²¹ Na Bílou sobotu začínaly obřady ráno od čtvrt na tři do šesti, při kterých byla za doprovodu všech konventuálů přenesena Svátost, a poté se s velmistrem pomodlili v chóru hodinky. V osm hodin převor požehnal v kostele oheň, poté jáhen přinesl trojramenný svícen, na kterém se postupně zapálily všechny svíce a pak i ostatní v kostele včetně lamp. Nově požehnaný oheň se potom uchovával po celý rok v ampuli před Nejsvětější svátostí. Hned po obřadech si v jedenáct hodin dali oběd a po něm se celý chrám vyzdobil a vše potřebné se přichystalo pro slavnost Vzkříšení. Novicům bylo dovoleno i v sobotu navštívit Boží hrob a profesové se mezi sebou domlouvali ve dvojicích, aby drželi v sakristii službu.⁵²² Zatímco kostel i Boží hrob navštěvovalo množství lidu, jel Böhmb popřát jak arcibiskupovi, tak jednotlivým místodržitelům radostné Aleluja. V šest hodin bylo drobné občerstvení a v sedm po vyzvánění celebrou generál obřady Vzkříšení. Po jejich skončení byl Boží hrob

⁵¹⁶ K výzdobě Božích hrobů v barokní době viz KAMM 2003.

⁵¹⁷ NA ŘKř, kartaon 316, diarium k 30. březnu 1736, nepag.

⁵¹⁸ NA ŘKř, kartaon 316, diarium k 3. dubnu 1744, nepag.

⁵¹⁹ Srov. FUKAČ 1994.

⁵²⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 7. dubnu 1730, nepag.

⁵²¹ NA ŘKř, kartaon 316, diarium ke 3. dubnu 1744, nepag.

⁵²² NA ŘKř, kniha 219, diarium k 31. březnu 1736, nepag.

odstraněn a hlavní oltář přichystán na neděli,⁵²³ kdy velmistr na slavnost Zmrtvýchvstání Páně celebroid zpívanou mši i nešpory v pontifikáliích.⁵²⁴

Tato liturgická hudební provedení, která bezesporu souvisejí s počátky pražské operní staggiony, se prováděla nejen u křižovníků, ale i u jezuitů či v Loretě u kapucínů.⁵²⁵ Zdejší patres u mostu, kteří museli čelit silné konkurenci slavného Tovaryšstva, prováděli nejslavnější hudební kusy, objednávané především z Drážďan prostřednictvím P. Kořínka i z Vídně, doloženy jsou kusy z Würzburgu, Neapole i jiných hudebních center.⁵²⁶

Pro poslech velkopátečních oratorií se péčí konventu tiskla libreta, rozdávaná ve velkém počtu před začátkem, kde si mohli návštěvníci liturgie pročitat dialogy, vážící se k okolnostem Ježíšova umučení. První doložené oratorium s názvem Maria Magdalena⁵²⁷ z roku 1726 zaznělo výjimečně německy, i když se z jiných zdrojů je známo, že se oratorium provádělo už roku 1724 pod titulem *Jesus patiens* od Enrica Stoelzela, stejně jako pak 1725 *Fides, spes, charitas* od neznámého skladatele.⁵²⁸ Zúčastnilo se mnoho honorace „v podání vynikajících a znamenitých hudebníků“.⁵²⁹ V dalším roce zaznělo *Deus propter scelera populi sui mortuus*. Text oratoria napsal P. Karel Kořínek, zmíněný drážďanský zpovědník, a text měl složit králův hudebník (Zelenka, Heinichen?). Bylo vytištěno 550 libret v latině, 100 pro královskou kapli v Drážďanech a 100 pro kostel sv. Františka. Vše stálo 18 zlatých a 36 krejcarů. Posluchačstvo v kostele bylo vznešeného a urozeného původu.⁵³⁰ V dubnu 1728, po obvyklých obřadech, bylo představeno oratorium v italštině, provedené minulý rok (1727) na císařském dvoře ve Vídni. Libreto oratoria *Exaltatio Salamonis in thronum regium depressio Adoniae-Exaltati in cruce Filii homini depressio Adoniae* bylo vytištěno italsky v počtu 400. Tisk stál 7 zlatých a 15 krejcarů, svázání 10 zlatek a 30 krejcarů, celkem tedy

⁵²³ Tamtéž.

⁵²⁴ NA ŘKř, karta 316, diarium k5. dubnu 1744, nepag.

⁵²⁵ FUKAČ 1994, 71–89.

⁵²⁶ Passim.

⁵²⁷ In: KAMPER 1936.

⁵²⁸ In: KAMPER 1936.

⁵²⁹ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke dni 19. dubna 1726, nepag.

⁵³⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke dni 11. dubna 1727, nepag. Již citováno výše, ale pro úplnost jsem citoval znovu.

17°zlatých a 45 krejcarů.⁵³¹ V dubnu roku následujícího se navázalo opět na italská oratoria s názvem *Passione. Abelle innocente prima figurali Giesu Christo*. Zapisovatel zde zaznamenal opět vynikající hudební doprovod a účast „prostých věřících i urozených hostů“. Vytištěno bylo 400 libret, tisk stál 6 zlatých 24 krejcarů, svázání 10 zlatých, celkem tedy 16°zlatých 24 krejcarů.⁵³² Návštěvnost velikonočních oratorií gradovala, poněvadž v roce 1730, po obřadech a přenesení Svátosti bylo předvedeno „známé“ italské oratorium *Il Davide perseguitato o la figura del Salvatore nostro il Gesu Cristo figliolo di Davide* za účasti takového množství lidí, že se nevešli do kostela a stáli za oltářem, na schodech a před vraty. Vytištěno bylo 500 libret.⁵³³ Zmíněný Kořínek složil roku 1731 další oratorium *Jesus Christus, pastor bonus* a poslal ho do Prahy, kde bylo předvedeno za „účasti vynikajících hudebníků“. Kostel byl tak plný, že nebylo možno projít hlavním vchodem.⁵³⁴ Stejně tak i rok další, lidé stáli venku až na posledním schodě před vchodem, takže ti venku mohli jen stěží vyslechnout dvouhodinový kus v italštině *Povýšení Šalamouna, syna Davidova* s hudbou od Giuseppe Porsile, který text doprovodil už v roce 1728.⁵³⁵ Tentýž skladatel složil hudbu v roce 1733 s názvem *Iddio giusto*, rok následující opět Ital Francesco Conti s textem *La constanza del christiano paziente*. V roce 1735 opět Porsile s počátečními slovy *Giuseppe venduto da suoi fratelli*, o čemž se dočítáme, jako ve dvou předešlých letech, z mimořádných zdrojů.⁵³⁶ V roce 1736 je doložena první spolupráce se šlechtici, kdy hrabě Questenberg dodal Caldarovo dílo *Sant Elena al Calvario* a oratoria trvajících přes dvě hodiny se zúčastnili všichni dobří hudebníci. Opět dorazilo plno šlechty a chrám byl zaplněný.⁵³⁷ Dva následující roky, opět zcizího zdroje, přičemž se bylo předvedeno oratorium *Christo nell Orto* a další rok *Zelenkovo I penitenti al sepolcro del Redentore* s donací hraběte Pallaviciniho.⁵³⁸ Tento významný kus je s Caldarovou *Sv. Helenou* zachován v řádové bibliotéce.[29] Roku 1739

⁵³¹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 26. dubnu 1728, nepag.

⁵³² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 15. dubnu 1729, nepag.

⁵³³ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke dni 7. dubna 1730, nepag.

⁵³⁴ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 23. březnu 1731, nepag.

⁵³⁵ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 11. dubnu 1732, nepag.; KAMPER 1933, 251.

⁵³⁶ KAMPER 1933, 251.

⁵³⁷ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 30. březnu 1736, nepag.; KAMPER 1933, 251.

⁵³⁸ KAMPER 1933, 251.

přišel ke křižovníkům purkrabí spolu s „uznalou šlechtou i jinými ctihodnými lidmi a znalci“, aby si poslechli oratorium Sigismunda Fea, hudebníka z Neapole, jenž doprovodil text *La distruzione dell esercito de Cananei, etc.*.⁵³⁹ Skladba byla předvedena „vynikajícími pražskými hudebníky“. ⁵⁴⁰ Dalšího roku je třeba opět nahlédnout do jiných záznamů, hrálo se od Niccola Porpory oratorium *Il Gedeone*.⁵⁴¹ Z vlastních zdrojů jsou dokumentována dalšího roku dvě díla, a sice žalm *Miserere* a hymnus *Stabat Mater* „známého italského“ skladatele Gonelliho.⁵⁴² Opět následující tři roky diarista zaznamenal tak ledabyly, že naštěstí se dají nalézt jinde. Roku 1742 na hudbu Antonia Lottiho nechal velmistr provést dílo *Il storno di Tobia*, příští rok *Il David perseguidato* Francesca Contiho a roku 1744 od Josepha Umstatta *La vittima d amore*.⁵⁴³ V dalším roce, kdy velmistr slavil výročí profese, se od oratoria upustilo, protože byly provedeny jiné skladby ve dnech jeho festivit. Ovšem roku příštího, ač se skladba „honoraci“ velmi líbila, arcibiskup odřekl na poslední chvíli ohlášenou účast, poněvadž nebylo možno zajistit italské operisty, kvůli kterým by byl Manderscheid dorazil. Oratorium mělo pozoruhodný název, odrážející řádovou úctu k Thébské legii. Název zněl *San Maurizio*⁵⁴⁴ a obstaral ho z Itálie pan Bechyně.⁵⁴⁵ Za Böhmbova generalátu končily zápisy v roce 1747, kdy bylo zaznamenáno na Velký pátek oratorium *Sant Elena al Calvario*. „Kvalitní hudbu“, dodal klášteru pan Komarek, „vynikající“ hudebník na würzburgském dvoře.⁵⁴⁶ V posledních třech letech Böhmbova života nastala mezera v provozování oratorií, nebo se prováděla a produkce nebyla podchycena.

Není úkolem této práce věnovat detailní pozornost muzikáliím, prováděným v Böhmbově době, ale je dobré vzít v úvahu, že hudba hrála důležitou roli a na její produkci křižovníci věnovali mnoho úsilí a peněz. Právě v době vrcholícího baroka sehrál řád

⁵³⁹ Z diaria z latinského překladu: Zničení vojska Kananejců a smrt Sisarova.

⁵⁴⁰ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 27. březnu 1739, nepag.; KAMPER 1933, 251.

⁵⁴¹ KAMPER 1933, 251.

⁵⁴² NA ŘKř, karta 316, diarium k 31. březnu 1741, nepag.

⁵⁴³ KAMPER 1933, 251–252.

⁵⁴⁴ Latinský překlad z diaria– Nezdolná odhodlanost křesťanů srovnávající trpícího Krista s utrpením sv. Mořice a jeho druhů. NA ŘKř, karta 316, diarium k 8. dubnu 1746, nepag.

⁵⁴⁵ Tamtéž.

⁵⁴⁶ NA ŘKř, karta 316, diarium k 31. březnu 1747, nepag.

provozováním a organizováním hudby u Sv. Františka nezastupitelnou roli a tuto činnost je třeba chápat stejně zásadně jako mecenát na poli architektury, sochařství, malby i užitého umění.

8. Náš Thaumaturg – Počátek Zpovědníkovy úcty v řádu

S úctou ke Kříži a Madoně se pojí v době baroka devoce k Janu Nepomuckému. Novější literatura shrnuje podrobně dosavadní poznatky o populárním pražském mučedníkovi.⁵⁴⁷ Barokním fenoménem byla vysoká obliba mučedníka zpovědního tajemství u mnohých řádů, mužských i ženských. U křížovníků dosáhl obliby jednak kvůli bezprostřednímu místu smrti v roce 1393, totiž pod okny špitálu, a jednak kvůli atributu hvězd. Stejně jako úctu k Pěti ranám Kristovým, i kult nepomuckého světce vnesl do řádu Pospíchal. K němu se odvolává zápis kapituly řádu v roce 1722, který připomíná jeho doplněk ke konstitucím z roku 1675,⁵⁴⁸ kdy si přeje, aby ve všech kostelích obhospodařovanými řádem byla umístěna jeho socha či obraz.⁵⁴⁹ Velmistr spolu se svými spolubratry Beckovským a Janem Jiřím Neuwerdtem (†1709) šířil horlivě kult sv. Jana. Zajímavý je dopis neznámému adresátovi z 9. října 1715 z Písané lázně, ve kterém popisuje nepomucenské památky ze svých cest po Čechách, na Moravě, v Uhrách a v Polsku.⁵⁵⁰ List souvisí s relací velmistra Beinlicha jako představeného řádu, který psal o úctě k Janovi u svých členů a jejím šíření na řádových místech. Je to vlastně součást žádosti do Říma k oltářní úctě a souvisí se zmíněným dopisem. Z nejstarších hmotných památek, na které vzpomínala Beinlichova relace, jsou Janovy sochy v děkanském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Tachově z dílny Jana Brokofa (1652–1718). Obě byly zhotoveny z lipového dřeva před rokem 1692. Prvá stojí na oltáři Duší v očistci, druhá mezi zemskými patrony na pilíři hlavní lodi. S dokončením fasády na Mariánském

⁵⁴⁷ Výběrově nejdůležitější: POLC 1999; VLNAS 2013.

⁵⁴⁸ Ad statutor. Caput III. De Ecclesia et ad eam pertinentibus. Ad .1. Neoelectus generalis magnus Magister omnibus animarum gratis commendavit, ut conformiter desiderio magni Pospichal nostri post electionem suam Capitulo generali proposito et ab hoc unanimi voto acceptato, in singulis ecclesiis suis statuam aut imaginem S. Joannis Nepomuceni erigi curarent. Capit. Gen. Ab ao. 1722. Sess. IV. In: Regula, statuta et constitutiones s. militaris ordinis crucigerorum cum rubea stella, Pragae 1853, 55.

⁵⁴⁹ PUČALÍK 2009, 29.

⁵⁵⁰ PLANER 1967, 199–202.

Chlumu souvisí sochařská výzdoba. Nepomuk, jenž je zde pendantem ke sv. Václavu, je vročen 1697. Z obrazů je zajímavý cyklus lunet, určených do velmistrovky kaple při kostele sv. Františka v Praze. Jan Jiří Heinsch namaloval roku 1696 tři lunety s Janem před králem, Zpověď královny a Svržení z mostu, jež byly určeny pro soukromou velmistrovku kapli. Dalším šířitelem byl svatopetrský farář Vojtěch Neuwerdt, donátor svatojánské sochy na Novém Městě, která se nedochovala, ale byla vydána jeho péčí v grafice. O mimořádném zájmu dále svědčí Jäcklova socha umístěná v kostele roku 1705. Není zde možno vypočítávat všechny Nepomucensia u křížovníků, neboť jeho zpodobení najdeme ve všech kostelích, kaplích, domech, nejen v sochařské produkci, ale i v malbě a zlatnictví. Zmínil jsem rané doklady kultu, k nimž se ještě sluší zaznamenat sbírku literárních děl svázaných do patnácti knih pro řádovou knihovnu, jež dokládá čilost knihovníka na sebraných kázáních, oratoriích, básních, kabalách a jiných žánrech literární vědy, s vloženými nepomucenskými grafikami od neznámých z druhé poloviny 17. století až do šedesátých let 18. století. Tento fond si zaslouhuje pozornost a bude postupně zpracováván specialisty z různých jazykových oblastí.

8.1. Stelifer, hlavní patron nositelů hvězdy – Nepomucenské oslavy u mostu v roce 1729 „Ordo noster sibi eleget eum specialem patronem“

Již bylo zmíněno, že Poppe komponoval svatojánskou hudbu, Beckovský psal literární díla, rád nešetřil penězi k hudebním kusům, a to vše vznikalo dlouhou dobu před beatifikací 1721 a kanonizací roku 1729. Zatímco beatifikace 1721 byla slavnostně připomenuta v katedrále, u křížovníků se neprojevila tak jako pozdější kanonizace. Tímto rokem, kdy ho papež Benedikt XIII. na den sv. Josefa v Lateránské bazilice pozdvihl ke cti oltáře, rozhodl pražský arcibiskup, že dlouho očekávané oslavy se budou v Praze konat až počátkem října. Nás bude zajímat oslava, uspořádaná křížovníky s červenou hvězdou, kteří sice nemohli konkurovat spolubratřím s červeným srdcem, kde měl prvotní hrob, ale zato měli navýsost výhodnou polohu právě u pražského mostu, chápaného jakožto samostatná relikvie spojená se světce a křížovníky a pražským prostředím vůbec.

„Nastal slavný, a vítaný den, tolik vymodlený a vytoužený jak domácími, tak cizími, kdy se co nejslavněji oslavovala kanonizace našeho velkého divotvůrce sv. Jana Nepomuckého, svrženého pro zachování zpovědního tajemství do Vltavy a ověnčeného tak korunou mučedníka.“

I. Vojsko se mělo na rozkaz císaře shromáždit ve zbrani a na všech třech horách, tj. na Vyšehradě, u Sv. Vavřince a nad Vltavou, střílet z děl.

II. Všichni řeholníci, kteří se jinak účastní procesí a všichni faráři se měli již o půl osmé shromáždit na Strahově.

III. Byly zdvojnásobeny hlídky na Hradě, rozumí se jak na schodech, tak u mostu, stejně jako před katedrálou i strahovským kostelem, aby lidé nevstupovali do obou kostelů bez pořádku a nenarušovali tak procesí.

IV. Mělo se shromáždit několik kompanií Sikinngenovského regimentu.

V. V premonstrátském kostele na Strahově, odkud mělo vycházet procesí, se shromáždili všichni preláti království, univerzita, metropolitní kapitula, arcibiskupská konzistoř, konzistoře litoměřická a hradecká a konečně všechny čtyři magistráty – staroměstský, novoměstský, malostranský a hradčanský.

Kolem osmé hodiny ranní, když bylo vše připraveno a jeden z kanovníků metropolitní kapituly odsloužil ve strahovském kostele zpívanou mši, vedl pražský arcibiskup hrabě Ferdinand Khünburg procesí ke katedrále. Důvod, proč bylo procesí vedeno právě ze strahovského kostela, a nikoli z jiného kostela na Starém či Novém Městě přes most, jakožto místo mučednické smrti, byl ten, že arcibiskup trpící mnoha zdravotními problémy a obtížemi stáří by tak dlouhou cestu nevydržel. Procesí začalo kolem půl deváté a po celou dobu jeho trvání vyzváněly po celé Praze zvony, stejně jako se vyzvánělo i předchozího večera od sedmé do osmé hodiny. Směřovalo ze strahovského kostela na Hradčanské náměstí, kde byla u radnice postavena triumfální brána, až ke katedrále, která byla nádherně a velkolepě ozdobena tapisériemi, obrazy dovezenými z Říma a dalšími drahocennými ozdobami. Kol dokola byly rozsvíceny svíce, zvláštní světla a stříbrné lampy osvětlovaly hrob sv. Jana. Atrium katedrály zdobila slavobrána a obrazy představující scény ze světceva života.

V procesí šel klérus podle řádů, pak následovali další. V jakém konkrétním pořádku oslavy probíhaly, odkazuje pisatel diaria na knihu v řádové knihovně, kde bylo vše popsáno právě k 9. říjnu 1729. Zvláštní bylo, že arcibiskup musel být kvůli svému stáří a špatnému zdraví nesen svými hajduky na nosítkách. V rukách držel skleněnou schránku s neporušeným jazykem světce, který již 346 let odolával tlení a při druhé vizitaci dne 27. ledna 1728 za přítomnosti vznešených a význačných osob krásně zrudl. Všichni preláti království se měli obléci do pluvíálu, infule, alby, cingula, humerálu a rochety, podobně asistenti (náš velmistr měl patera Frölicha). Velmistr šel mezi řeholními preláty jako poslední, protože je mezi nimi

prvním. A tak tato vytoužená slavnost šťastně začala za zvuku trubek a víření bubnů, zpěvu sborů, střelby z děl, jásajícího davu a vyzvánění zvonů.

Po celý oktáv byla každý den sloužena zpívaná mše a nešpory v pontifikáliích, bylo české a německé kázání, odpoledne vždy latinská modlitba. Celou nádheru včetně popisu slavnostních bran v katedrále nechal pisatel diáře dále k přečtení v tištěné podobě v knihovně. Aby pak nepřekročil rozsah domácího diaria, zdržel se obsáhlejšího popisu a dodal, že Praha co stojí a bude stát, nezažila a nezažije takovou slavnost a nádheru.

V kostele sv. Františka byl co nejvíce ozdoben oltář sv. Jana Nepomuckého. V šest hodin ráno sloužil velmistr, pak odjel šestispřežím na Strahov. O sedmé hodině začala u mostu jako obvykle první mše, ne však u hlavního oltáře, ale u oltáře sv. Jana Nepomuckého, kde ten den i po celý oktáv hořelo vždy šest svící. Zpívané mše nebyly, a to jak kvůli veřejné slavnosti, tak kvůli nedostatku hudebníků, kteří byli – jak zpěváci, tak instrumentalisté – pozváni metropolitní kapitulou a jejím děkanem ke slavnosti, k níž se dostavili každý den. Tímto způsobem probíhaly v kostele mše až do dvanácté hodiny, a to vždy za hojně účasti kajících i věřících přistupujících ke sv. přijímání. Po dvanácté hodině ovšem začali tesaři, poté co se zúčastnili mše, stavět v kostele zbývající konstrukce pro osvětlení kupole, které však, neboť byly pouze lepené z papíru, značně trpěly povětrností (byl totiž vítr a déšť) a byly na různých místech poškozeny, takže musely být z velké části znovu slepeny a opraveny. Ve čtyři hodiny odpoledne byly litanie o sv. Janu Nepomuckém (nikoli o Pěti ranách, jak je jinak zvykem) u jeho oltáře a proběhlo požehnání nejsvětější Svátostí. Na oltáři hořelo 26 svící. Kostel byl plný lidí. Po skončení požehnání se pak křížovníci odebrali na večeři. Ke konventnímu stolu byl kvůli hostům přistaven navíc kulatý stůl, kde se mohlo pohodlně posadit dvanáct osob. Kolem sedmé hodiny večerní byly učiněny poslední přípravy pro osvětlení: bylo uchystáno 200 hliněných lamp a do nich stejný počet svíček.

Rozmístění světél bylo následující: celý generalát jak v horních oknech, tak tam, kde byla bibliotéka, stejně i v dolních, kde bydlel velmistr, počínaje oknem sekretariátu, osvětlovalo 40 pochodní. Na kupoli byla nad každou z pěti kamenných soch géníů připevněna jedna hvězda, každý géníus měl tak svou vlastní hvězdu, aby ty vystupovaly k pěti hvězdám, jež se snesly z nebes k mučednické smrti sv. Jana. V prostoru mezi jednotlivými sochami géníů byly rozmístěny pyramidy různých tvarů a různobarevné koule. Větší pyramidy měly i s podstavcem výšku 10 loktů a byly čtyři. Středně velké byly čtyři a vysoké 8 loktů. Různě pomalovaných koulí bylo osm a měly 2 a půl lokte na výšku, 3 lokty na šířku.

Nad většími pyramidami byly umístěny zemské glóby a glóby Slunce a Měsíce, rozuměj nad dvěma glóbus Slunce a Měsíce, nad dvěma pak zemské glóby, aby oznamovaly všem, že ve dne i v noci má každý pozemšťan uctít sv. Jana Nepomuckého. Nad ostatními pyramidami byly umístěny menší koule nabarvené načerveno. Protože kupole kostela byla vidět ze zámeckých schodů, byl k osvětlení této části, rozumí se generalátu, který se obrací směrem k Hradu, umístěn mezi různé pyramidy doprostřed kříž, zčásti lepený a červeně natřený. Na roh téhož parapetu pak byl kvůli symetrii umístěn ještě jeden stejný a k němu přidělána hvězda tak, aby se to jevilo symetrickým jak při pohledu z Hradu a zámeckých schodů, tak lidem přicházejícím po mostě.

Na větších pyramidách hořelo jedenáct lamp, svíce čtyři nebo pět. Na menších pyramidách stálo osm nebo devět lamp a čtyři svíce. Na koulích umístěných mezi pyramidami bylo pět lamp, svíce pak jedna nebo dvě. Na zemských glóbech a těch, jež představovaly Slunce a Měsíc čtyři lampy. Na červených koulích nad pyramidami dvě lampy, na hvězdách tři a na kříži dvacet čtyři. Na podstavcích pyramid hořely svíce a lampy v takovém počtu, jak bylo možno, tu čtyři, jinde pět.

V osm hodin nařídil velmistr zapálit svíce, lampy a pochodně, přestože byl velký vítr a ještě před hodinou přšelo. Osvětlení měli ten den i arcibiskup, nejvyšší purkrabí i jiní místodržitelé a potentátci, a kromě toho bylo osvětlení povoleno zvláštním císařským reskriptem jen na jeden den. Proto bylo uskutečněno tam, kde tomu nebránil vítr a nepřízeň počasí a všude byli určeni lidé k dohledu na to, aby někde nevypukl požár, zejména na generalátu, kde je pod střechou mnoho dřeva a silný vítr uhasil mnoho pochodní a rozfoukával jiskry. Pisatel si k závěru oddechl: „Bud' Bohu chvála, že sv. Jan, k jehož slávě se všechno to dělalo, ochránil nás i všechny.“ Křížovnické osvětlení se ukázalo být vkusným a lidé ho chválili. Nápisy nebyly žádné, protože by byly vysoko a nedaly by se přečíst. Osvětlení trvalo do půl desáté, pak nařídil velmistr kvůli sílícímu větru a nebezpečí všechna světla zhasnout. Jezuité se větru obávali natolik, že neměli žádné osvětlení, ostatní význační lidé ho ovšem měli. Arcibiskup rozdával peníze, u nejvyššího purkrabího teklo proudem víno, město pražské se veselilo dnem i nocí pro slávu velkého světce a slavného divotvůrce.⁵⁵¹ Druhý den ráno byly sneseny z kupole pyramidy a další ozdoby, poněvadž je vítr a déšť hodně poškodil.⁵⁵² Pak se slavilo celý oktáv. Pořad bohoslužeb u křížovníků se odbyval každý

⁵⁵¹ NA Řkř, kniha 217, diarium k 9. říjnu 1729, nepag., překlad Vladimír Červenka.

⁵⁵² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 10. říjnu 1729, nepag.

den do jedenácté hodiny u oltáře sv. Jana, který naráz zastínil dokonce patrocínium sv. Kříže. Přicházelo mnoho kajčníků a lidí ke sv. přijímání.⁵⁵³ Každého dne se konalo procesí z Prahy na Hrad, ke kterému se připojovala procesí přespolečných, kolem 1000 lidí. V jednom procesí napočítáno 280 korouhví. V kostele (sv. Františka) byla vždy velmi krásná výzdoba. Večer o šesté měli své osvětlení za zvuku trub a víření bubnů jezuité. U velmistra se sešlo velké množství lidí, aby lépe viděli (z oken generalátu na Vltavu). Zúčastnil se i biskup Daniel Josef Mayer, probošt Metropolitní kapituly, dále její děkan Karel Řečický, adratský biskup Špork, kanovník téže kapituly, prezident apelačního soudu a mnozí další. Téhož dne obědvali u velmistra premonstrátského opati⁵⁵⁴ z Želiva a Louky.⁵⁵⁵ Jedenáctého kolem čtvrté hodiny se konal slavnostní koncert na Vltavě ke cti sv. Jana. Při tom explodoval malý ohňostroj, protože jeden z členů obsluhy přeplnil příslušné zařízení střelným prachem, takže po výbuchu prasklo a jeho části odletěly až ke klášterní straně a dopadly do míst, kde se skladuje dřevo, jinak k tomu křídlo, kde jsou řeholní pokoje. Jedna rachejtla spadla i k oknu pokoje jednoho řeholního kněze, který se však zrovna nedíval z okna, jinak by utrpěl těžké zranění, ba hrozila by mu smrt, neboť při dopadu stále ještě hořela a vážila 12 liber. Rachejtli uložili potom na památku v klášteře.⁵⁵⁶

Byla 19. neděle v oktávu slavnosti sv. Jana. Vše bylo stejné jako první den vyjma toho, že ostatky sv. Jana byly nesené z katedrály kolem Hradčanského náměstí. Nesli je kanovníci a preláti Metropolitní kapituly, pak členové univerzity a další. V kostele se konalo dále vše jako 9. října. U velmistra byl na obědě hrabě Strattman, probošt vratislavské kapituly, baron Beck, senior téže kapituly, oba vyslaní ke slavnosti sv. Jana Nepomuckého. Velmistr je vybraně pohostil, aby posílil dobré vztahy mezi naším řádem a kapitulou. Téhož dne měli v kostele u oltáře sv. Jana litanie s přísluhujícími a asistencí, stejně jako devátého. V katedrále měl arcibiskup Te Deum za přítomnosti nejvyššího purkrabího, místodržitelů, celé metropolitní kapituly, mnoha urozených osob i prostého lidu, (tím) oslavy skončily.⁵⁵⁷

⁵⁵³ Diarium tamtéž.

⁵⁵⁴ Daniel Schindler (1725–1752) a Antonín Nolbeck (1729–1745). In: BUBEN 2003, 99, 119.

⁵⁵⁵ Tamtéž.

⁵⁵⁶ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 11. říjnu 1729, nepag.

⁵⁵⁷ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 16. říjnu 1729, nepag.

Od 17. října u cyriaků, kde bylo roku 1383 vyloveno z řeky tělo sv. Jana Nepomuckého, započaly osmidenní oslavy. České kázání (tam) měl náš pater Khopp.⁵⁵⁸ Druhý den u jezuitů na Starém Městě byla provedena opera o sv. Janu Nepomuckém. Mezi hudebníky vynikli křížovnický diskantista a altista.⁵⁵⁹ Dvacátého měl velmistr první nešpory u voršilek na Hradčanech, při nichž asistovali křížovníci. Tamtéž celebroidal hned další den pontifikální mši.⁵⁶⁰ Říjnové slavnosti tak, jak nám je zanechal diarista s odvolávkami na záznamy v knihovně, zakončil pater Waha⁵⁶¹ u cyriaků slavným kázáním za účasti „hojného lidu i urozených osob“. Přítomen byl i tiskař, který tiskl kázání pronesená u příležitosti slavnosti. Ten vytiskl s povolením a nákladem velmistra i řeč P. Wahy.⁵⁶² Mimo Wahu se proslavilo v°kazatelství i několik dalších křížovníků, jejichž promluvy vyšly tiskem. Kupříkladu Svatý Jan Nepomucký příkladná sůl, kázání Jana Jiřího Wilhelma, bylo také předneseno v témže roce u cyriaků, Jana Alexia Malce Podivné pozdvižení sv. Jana Nepomuckého přednesl svatopetrský farář v roce 1730.⁵⁶³ Pateři od mostu měli za úkol sloužit i nadační mše v mnoha záležitostech přímo na hrobě v katedrále. Na mnoha místech v záznamech nacházíme jak sloužení mši v záležitostech kardinála von Sachsen, tak jeho synovce, pozdějšího biskupa v Litoměřicích. Nežřídka se stávalo, že i velmistr posílal svoje kněze celebroidat mše k jeho hrobu při různých příležitostech. Tak se Nepomuk stal stěžejním patronem špitálních rytířů v mnoha situacích, což dosvědčují jak literární, tak hmotné památky, mnohdy dochované dodnes. K symbolickému završení Janovy hvězdné úcty u křížovníků s hvězdou došlo postavením Prachnerových pískovcových statuí Immaculaty a Jana Nepomuckého.⁵⁶⁴ Výtečné kamenné sochy s hvězdami kolem hlavy flankují vchod do Sv. Františka a poukazují na hlavní pilíře barokních nositelů hvězdy.⁵⁶⁵

⁵⁵⁸ Jan Jiří Wilhelm Khopp, knihovník a administrátor v Hloubětíně a Ďáblicích (1692 Modovicium–1740 Praha). JIRIŠTĚ 1997b, 26. NA ŘKř, kniha 217, diarium k 17. říjnu, 1729, nepag.

⁵⁵⁹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 18. říjnu 1729, nepag.

⁵⁶⁰ NA Řkř, kniha 217, diarium k 20. a 21. říjnu 1729, nepag.

⁵⁶¹ Julius František Waha (1697 Karlovy Vary–1754 Praha), od 1750 velmistr. In: JIRIŠTĚ 1997b, 67.

⁵⁶² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 24. říjnu 1727, nepag.

⁵⁶³ PUČALÍK 2009, 30.

⁵⁶⁴ Viz.kapitola.

⁵⁶⁵ Na podstavcích soch jsou chronogramy: MatrI DeI parthenIae absqVe Labe ConCeptae. Magno athLetae pIo aDVoCato sanCto JoannI. In: SÁDLO 1935, 27–28.

9. Město a vesnice na příkladech kostelů v Lokti a Klučenicích

Již od středověku obstarával řád mimo chodu špitálů také duchovní správu svých i cizích kostelů, ve Slezsku dokonce spravoval v 18. století většinu maltézských chrámů.⁵⁶⁶ Bylo osobním rozhodnutím velmistra, kam svoje kněze ustanoví, pokud se řád nedělil s městy o^opatronáty ke kostelům jako třeba u Sv. Petra na Novém Městě, v Karlových Varech a později ve Vídni, kde farnost ovšem nebyla řádu vtělená (incorporata), ale svěřená (comissa). V těchto případech dával velmistr městské radě či panovníkovi terno, ze kterého vybrali faráře. Kvůli možnostem pohybu řádových duchovních až na výjimky generál neustanovoval faráře, pouze administrátory, které mohl dle potřeby měnit. Větší města jako Loket a Tachov byla sídlem vikariátů, to znamená, že zdejší křižovník byl zpravidla vikářem (vicarius foraneus), jenž měl v péči celý vikariát. Komendy se pojily vždy se špitály a farnostmi se staly kvůli zachování až v době josefinské (Most, Cheb, Vídeň). Pokud se stal někdo převorem, mohl povýšit na komtura nebo se zpravidla stával v raném novověku velmistrem. Komtur mohl změnit komendu či proboštsví, ale nestal se již prostým administrátorem či farářem.⁵⁶⁷ Podle dotyčné dignity, vážící se většinou k významu dotyčné lokality, přistupoval řád zastoupený velmistrem (případně proboštem či komandérem) k výstavbě náročných či méně náročných objektů. V následujících kapitolách bude objasněn vznik klíčových staveb na řádových panstvích za velmistra Böhmba, nyní budeme věnovat pozornost kostelům v Klučenicích a v Lokti, spadajícím do počátku jeho generalátu.

9.1. Klučenice – kostel Narození sv. Jana Křtitele a Antonína Poustevníka

V obci, patřící řádu od 13. století stál uprostřed hřbitova již středověký kostel připomínaný roku 1352, který ovšem s celou obcí v roce 1721 vyhořel, načež byl o rok později zbourán, aby na jeho místě mohl být vystavěn nový.⁵⁶⁸ Dokončen byl během roku 1723 za 3438 zlatých, 39 krejcarů a posvěcen měl být v témže roce 9. října.⁵⁶⁹ V domácím diáři je ovšem zachyceno, že 2. června 1727 v pět hodin ráno vyjel po mši velmistr s kancléřem Janem Frickem a paterem Finkhausem a Wahou do Klučenic požehnat nový kostel,

⁵⁶⁶ WRABEC 2000.

⁵⁶⁷ Ustanovování duchovních na farnostech v baroku viz PUMPR 2010.

⁵⁶⁸ POCHE 1978, 72.

⁵⁶⁹ PODLAHA 1912, 38.

který v prosinci 1721 s krčmou, šesti domy a částí chlévů vyhořel.⁵⁷⁰ Požár měl zapříčinit chlapec, který v nepřítomnosti administrátora šel pod střechou do holubníku, kde byla sláma, a způsobil požár. Cestou se k pražským paterům připojil spolubratr z Dobřichovic Jiří Schicht, na jídlo se zastavili na faře v Kníně. Místní administrátor Titžka se k nim připojil také a celá kompanie směřovala do Klučenic, kde je vítali plačící poddaní s administrátorem Ferdinandem Schönflugem, načež se poté všichni navečeřeli.⁵⁷¹ Druhý den v sedm ráno zahájil velmistr s Frickem benedikci kostela. Při obřadech přísluhovali Schicht a Waha, v rochetách asistovali otcové Titžka, Finkhaus a Schönflug. Po obřadu započaly mše, které postupně sloužili kancléř Frick, velmistr Böhmb, Titžka a Waha, Finkhaus celebroidal zpívanou a konečně další odsloužili Schicht s farářem z vedlejší farnosti. Poté byl oběd, na který přišel z hostí jen krajský hejtman pan Mladota ze Solopysk, jehož statky sousedí s Klučenicemi, a zúčastnil se zpívané mše se svým kaplanem.⁵⁷²

Kostel je jednolodní s pravouhlým kněžištěm, se sakristií v ose a věží představenou na západním průčelí. Vnějšík je členěn pilastry, pravouhlá okna s nízkým segmentem a šambránami a nad hlavním vchodem je zasazen řádový znak. Interiér je zaklenut valenou klenbou s lunetami na plochých pásech, ve vrcholu klenby jsou štuková zrcadla, hlavice pilastrů jsou bohatě zdobeny akantem a hlavami andělů. Retábl hlavního oltáře tvoří obraz V.°V. Reineru patronů chrámu obklopených anděly a s paprsky a baldachýnem, v horní části je řádový znak. Na bočních brankách podél menzy s tabernáklem našly místo bílozlaté sochy sv. Augustina a Anežky České. Tyto plastiky spolu s další sochařskou složkou oltáře se připisují dílně Matěje Václava Jäckela.⁵⁷³ Ikonograficky nezvyklý koncept hlavního oltáře lze jistě přičíst na vrub patronu kostela. Jelikož na plátně figurují patroni v naprosto nezvyklé sestavě spolu s Nejsvětější Trojicí, je možno uvažovat o Böhmbovi, jenž mohl jako patron a konsekrátor obraz věnovat, čemuž by nasvědčovala „jeho“ Trojice. Ovšem u asistenčních soch udivuje sv. Anežka, která nahradila obligátní sv. Helenu obdobně jako v Kníně, kde byla místní svatyně vybavována až v letech šedesátých. K mobiliáři patří i varhanní skříň také ze dvacátých let rovněž s řádovým znakem ještě kotvičkovým. Boční oltáře též baldachýnového

⁵⁷⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 2. červnu 1727, nepag.

⁵⁷¹ Tamtéž.

⁵⁷² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 3. červnu 1727, nepag.

⁵⁷³ In: KELNAR/KLUKOVÁ/MATYÁŠOVÁ/RAJDLOVÁ 2011, heslo Tomáš Hladík, 228.

typu, které měly být údajně koupeny později z milevského kláštera, čemuž by odpovídaly asistenční figury premonstrátských kanovníků, jsou zasvěceny Svaté rodině a českým patronům. Jejich kvalitní provedení se zdá velmi blízké Liškovu okruhu, zemští patroni vycházejí ze strahovské kompozice, jen místo sv. Norberta je zasazen do centra sv. Josef. Nově nalezená zpráva o požehnání kostela až v roce 1727 nabádá k myšlence, zda i hlavní oltář včetně Reinerova obrazu nebyly zhotoveny až k této konsekraci, což se při Reinerově dodržování stylové jednoty nedá datačně určit.⁵⁷⁴ [30 a 31]

9.2. Děkanský kostel sv. Václava v Lokti

Nejstarší zpráva o chrámu je z roku 1240, opět jako u mnohých jiných kostelů byl darem Václava I. Není známo, o jakou stavbu šlo, další doklady ke kostelu sv. Václava se pojí s rodem Schliků, kteří si zde v sedmdesátých letech 15. století zřídili hrobku, z umělců jsou zmíněni malíř Ludvík, který měl namalovat desku hlavního oltáře, a dále mistr Erhard, od něhož mělo být pastoforium. Chrám vlastnil i velkou stříbrnou monstranci z konce 15. věku a „ein gerühmtes“ krucifix, který zde měl být uctíván ještě v 17. století.⁵⁷⁵ V 16. věku se měla dostat farnost do rukou luteránů, po roce 1621 se sem opět vrátili křižovníci. Poté byl středověký kostel vícekrát přestavován, když bylo nakonec rozhodnuto o stavbě nové svatyně, se kterou se započalo roku 1701, a z řady nejasných údajů snad vyplývá, že měla skončit k roku 1727. Na její novostavbě se podíleli Wolfgang Braunbock a jeho syn, který měl stavbu dokončit. Chrám údajně vyhořel roku 1734.⁵⁷⁶ Bližší informace k rozluštění potíží jak se stavbou, tak se zařízením kostela může dát domácí diář z roku 1728. 21. listopadu 1728 proběhla v Lokti instalace nového děkana Jiřího Tomáše Fasmanna, který byl ovšem už velmistrem přezkoušen a prezentován 3. července 1727, instalace se však odkládala kvůli rekonstrukci kostela, který vyhořel roku 1724, a poté byl následně opraven na náklady řádu.⁵⁷⁷ Zvenku už byl hotov a vnitřek se nacházel v takovém stavu, že se zde mohly konat bohoslužby. Zcela dokončen ovšem nebyl, přesto získali od konzistoře povolení, aby ho mohl nový děkan benedikovat, a to právě o svátku sv. Václava, patrona kostela i města. První mši zde sloužil za hojné účasti lidu, který v slzách prosil Boha, aby již nikdy nebyl kostel požárem

⁵⁷⁴ Preiss i Hladík datují hlavní oltář k roku dostavby 1723. In: PREISS 2013.

⁵⁷⁵ GNIRS 1927, 107.

⁵⁷⁶ Tamtéž, 108.

⁵⁷⁷ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 21. listopadu 1728.

postižen.⁵⁷⁸ Podle dostupných informací se zdá, že k roku 1727 byl již kostel částečně v provozu. Do té doby spadá stavba hlavního oltáře, který je typem prostorově deformované dvouetážové edikuly, jež je tvořena dvojicí tordovaných sloupů nesoucích kladí, které je ve středním poli přerušeno rámem oltářního obrazu. Korunní římsu uzavírá segmentový fronton, z něhož vyrůstají plastické voluty vynášející v nástavci korunu. Na dolních koncích volut jsou usazeni andělé adorující Nejsvětější Trojici. Sochy čtyř zemských patronů, a sice sv. Norberta, Jana Nepomuckého, Vojtěcha a Ludmily ve spodní etáži našly konečné umístění na brankách a vedle rámu obrazu mezi tordovanými sloupy. Celá architektura vrcholně barokního oltáře vznikla jistě podle návrhu architekta, který počítal s umístěním retabula mezi okna v kněžišti, takže vše tvoří dokonalou jednotu posvátného theatra. Zcela hypoteticky by se dala architektura připsat mladému K. I. Dientzenhoferovi, který se od dvacátých let v západních Čechách pohyboval v řádových službách. Podpůrnou datací dvacátých let, a ne konce padesátých,⁵⁷⁹ je též nově restaurované ústřední plátno s motivem zavraždění sv. Václava, již výše zmíněného. Eberlovy sochy svatých zemských patronů byly proplaceny v padesátých letech⁵⁸⁰ a s velkou pravděpodobností sem byly později dodány nebo vyměněny, jelikož stejně neodpovídají „strnuleji působícím figurám nástavce“, které jsou snad tedy starší.⁵⁸¹ Architekturu štafiroval Elias Dollhopf až v roce 1763, ovšem pro kostel pracoval už v roce 1744, kdy dodal antependium k hlavnímu oltáři s Nejsvětější Trojicí a světcí.⁵⁸² Tým ve stejném roce dodal i antependium s motivem Duší v očistci, které nyní visí v chrámové lodi jako volný obraz. Zmiňováno je i plátno s námětem císaře Maximiliána I. Obraz téhož námětu představující habsburskou rodovou pietu, o níž již byla vícekrát řeč, zdobil také chrámovou loď. Z hlediska architektury jde o jednolodní kostel dokončený k roku 1734 s dlouhým polygonálním zaobleným kněžištěm, s věží po jižní straně a se sakristií na severní. Západní průčelí je členěno dvojicemi pilastrů, portálem a nikami se světcí Janem Křtitelem a Josefem s Ježíškem. Vše je ukončeno římsou, nástavcem a kamennou sochou patrona chrámu.

⁵⁷⁸ Tamtéž. Děkana instaloval falkonovský arcijáhen a vikář František Kuhn, kázal P. Schoff, nedělní kazatel z Chebu.

⁵⁷⁹ Dle GNIRSE.

⁵⁸⁰ CIRGLOVÁ 1999, 57.

⁵⁸¹ Tamtéž, 58.

⁵⁸² GNIRS 1927, 112.

Na ostatních fasádách jsou vpadlá pole a půlkruhově ukončená okna, na levé straně boční portál. Presbytář je sklenut a v závěru ukončen lunetami, loď nese zrcadlovou klenbu. Stěny jsou členěny pilastry s arkádami a po bocích kněžiště jsou umístěny oratoře. Na západě je umístěna trojramenná dřevěná kruchta s varhanami z první čtvrtiny 18. století. Celý strop, pokrytý bohatým štukem s mřížkou, páskou a protkaný řádovými znaky, spadá do doby dostavby. Po úplném dokončení stavby se přistoupilo k pořízení kazatelny se sousoším Proměnění Páně na stříšce a bočních oltářů, vše v letech šedesátých. Dle signatury na mariánském oltáři je zhotovil místní sochař Jan Josef Wildt, který je doložen ve městě od roku 1760.⁵⁸³ Rodák z Vídně zhotovil obě retabula jistě podle vzorníků, což je patrné na složitě profilovaných sloupech. Jinak jde o dvouetážové architektury bohatě zlacené a mramorované. Z ikonografického hlediska jsou pojaty v řádové devoci, oltář na straně evangelní je zasvěcen sv. Kříži. Uprostřed střední niky visí korpus uchráněný zázračně při posledním požáru, což hlásá i nápis: CrVCIFIXVs ab Igne InDeMnIs. Po bocích asistují čtyři sochy, a sice Maria, Jan, Josef z Arimatie a Nikodém. V menze jsou sochy apoštolů Jana a Pavla, kteří nahlíží do prázdného hrobu a v nástavci andělé s arma Christi obklopují figuru vzkříšeného Krista. Protější oltář nese v centru pozdně gotickou milostnou Madonu s Ježíškem, též zachráněnou před ohněm, jí asistují sochy sv. Barbory a Prokopa jakožto patronů místních horníků a sv. Jáchym s Annou. V menze jsou busty apoštolů žasnoucích u prázdného hrobu, které mají ikonografickou spojitost s reliéfem Nanebevzaté Bohorodičky v nástavci, opět s anděly a řádovou hvězdou. Za zmínku, mimo soudobé lavice a zpovědnice s řádovými znaky a středověké skříň v sakristii, stojí menší retabulum zdobené akantem, kde trůní uprostřed P. Maria Chlumská, obklopena taktéž řezanými poprsími zemských patronů a Nepomukem plovoucím na Vltavě. Interiér kostela je vysoce kvalitním dokladem řádové devoce s kvalitním zařízením.⁵⁸⁴ **[32 a 33]**

Ze srovnání Klučenic a Lokte vyplývá, že kostely stavěné ve stejné době dostaly sice kvalitní zařízení, ale patron-velmistr bral v úvahu prostředí, pro které se budovaly, a volil místní síly. Městský kostel v královském městě bylo třeba budovat v honosnějších proporcích než kostel na malé vesnici, čehož je zapotřebí si všimnout i u dalších staveb spojených s řádem ve všech lokalitách.

⁵⁸³ TOMAN 1993, 708.

⁵⁸⁴ Více ke kostelu in: PUČALÍK 2003, 63–65.

10. Rozšíření řádu „per Hungariam et Austriam“

10.1. Založení komendy sv. Josefa v Prešpurku a Franz Anton Pilgram

Největší zásluhou velmistra Böhmba se stala fundace dvou komend, tedy řeholních domů mimo hranice království. Okolnosti rozšíření řádu „in alias terrae oras“⁵⁸⁵ na generální kapitule řádu v Praze 1722 byly objasněny v prvních kapitolách, včetně velkorysé nabídky saského kardinála. Velmistru Beinlichovi napsal k 1. červnu 1710, že pojal úmysl zapojit křižovníky do následujících záležitostí: 1.) svěřit řádu správu vojenského hospitálu v Prešpurku; 2.) chce být nápomocen pořídit řádu dům ve Vídni za 80 000 zlatých; 3.) pokud se rozhodnou křižovníci něco zakoupit na území Uher, poskytne jim 10 000 zlatých a své statky, nad kterými má pravomoc; 4.) je připraven si vzít k sobě dva křižovníky za osobní kaplany. Za vše, co vykoná pro zmíněné řeholníky, si žádá jejich modlitby.⁵⁸⁶ Následně dle slibu si vzal k sobě do služeb již vícekrát jmenované – karlovarského kaplana Františka Bernkoppa, jenž však záhy zemřel, a na jeho místo Františka Götzla, kterého jmenoval svým radou, kancléřem a zpovědníkem. Záhy byl z Čech vyslán ještě Vavřinec Freytag, který se stal později proboštem u Sv. Ladislava ve Velleyesi (Develicensis). Ostatně infulovaným proboštem se stal i Götzl, totiž u Sv. Zikmunda v Budíně. Obšírněji byla už výše zmíněna významná aktivita mocného kardinála pro kontakty řádu do Dráždan, kam doporučil polskému králi Fridrichu Augustovi II. Peleta de Hundt za osobního zpovědníka.⁵⁸⁷

Pro zmírnění následků tureckých válek pořídil v roce 1692 ostráhomský arcibiskup Jiří Szecsény nadaci na zbudování špitálů pro Prešpurk a Pešť.⁵⁸⁸ Prešpurský hospitál měl sloužit chudým bez rozdílu a byl mu přikázán dům s tzv. Wesselenyskou zahradou. K němu ještě bylo připojeno panství Szarukö za 180 000 zlatých. Arcibiskup stanovil podmínky vedení špitálu, ale zemřel a nadace se neuskutečnila. Nástupce v úřadě Leopold Kollonitz, poté vídeňský kardinál, započal se stavbou budovy v oné zahradě, kam měli být umístěni sirotci a chudí. Ani on však záměr předchůdce neuskutečnil, až August Saský rozdělil nadaci na dva díly, přičemž první měl sloužit hospitálu pro chudé a invalidy v Prešpurku a druhý v Pešti pro

⁵⁸⁵ LORENZ 1964, 74.

⁵⁸⁶ BĚLOHLÁVEK 1931c, 69–80.

⁵⁸⁷ K Fridrichu Augustovi I. Viz: MARX 2009.

⁵⁸⁸ Pro Prešpurk 24. 1. a pro Pešť 24. 2. In: PUČALÍK 2006a. Odtud také čerpány ostatní informace.

nemocné a raněné vojáky. Správou hospitálu chtěl pověřit některý z hospitálních řádů a rozhodl se právě pro křižovníky.⁵⁸⁹ S generálem Böhmbem dojednal podmínky k převzetí duchovní správy ve špitále.⁵⁹⁰ K usazení a činnosti řádu křižovníků bylo ovšem zapotřebí, aby byli přijati do uherského národního svazku. V této zdlouhavé záležitosti pomohl jagerský biskup Antonín Erdödy, který měl také křižovnického patera Antonína Madera u sebe za ceremoníaře a konsistorního asesora. Böhmb kvůli přijetí do svazku žádal císaře jako uherského krále a generální královský sněm o přijetí, čemuž bylo vyhověno roku 1723.⁵⁹¹ Nyní nastaly ještě potíže s peněžním narovnáním mezi oběma špitály. To bylo naštěstí urovnáno a nastalo vyjednávání s městskou radou o pozemky. Místním se situace zřejmě moc nezamlouvala, poněvadž hned v počátcích za prvního komandéra Františka Götzla (1723–1729) poštvané obyvatelstvo rozkotalo založenou cihelnu. Ke klidu a narovnání vztahů došlo až v roce 1727. Tehdy se řád vykoupil z platů a dávek 2300 zlatými. Město zakázalo řeholníkům zřizování krámů, pivovaru a cihelny. Magistrát nato přikázal udržovat místní vodovod. Situace tak pro řád nebyla nijak lehká, nadto dostali do správy budovy, které byly teprve ve stavbě. K bohoslužebnému provozu zde stál starší kostelík sv. Martina a Leopolda, postavený ještě Kollonitzem, jenž byl později začleněn do stavby komendy. Svými malými rozměry brzy přestal kostelík vyhovovat, a proto jej dal komtur již v roce 1724 rozšířit. Zatímco na zvětšení se podílel finančně zmíněný kardinál přijatý konfraternitou do řádu,⁵⁹² zařízení kostela financoval řád sám. Na hlavním oltáři bylo znázorněno Nalezení sv. Kříže, po bocích stály sochy vlastních patronů Martina a Leopolda. Oltář na straně evangelní nesl

⁵⁸⁹ Eundem sacrum praeinominatum Ordinem prae aliis ad eundem plenariam et omnimodam humus pie Fundationis et hospitalis, seu nosocomii administrationem commitendum omne delegimus.

⁵⁹⁰ I. Ochrana a dozor vykonávají ostřihomští arcibiskupové, není-li stolec obsazen, jejich kapitula. Starost o špitál vykonává řád. II. Poněvadž jsou zatím nejisté příjmy hospitálu a jistiny Kolonitzovy ve sporech, nestanoví se počet duchovních ani chudých. III. Před započítím špitální služby je třeba opravit a dostavět špitál a kapli. IV. Řád dá pro začátek 3000 zl. na ložní zařízení. V. Povinnost velmistra kontrolovat administrátorovy

roční účty. VI. Poté, co se vzdala kapitula a prešpurský probošt práva přijímat chudé, přichází přijímání chudých na administrátora. VII. Pro nemocné a nemocné nakažlivou nemocí ať je zřízena zvláštní oddělená místnost a opatřen lékař, ranhojič a léky. VIII. Chudí mají stravu a oblečení dle pražského špitálu a mají být vedeni ke zbožnosti pobožnostmi a modlitbami za zakladatele, panovníka a za blaho vlasti. IX. Křižovníci zde příslužují svátostmi, vyučují náboženství, bdí nad chováním a kázní a pohřbívají zemřelé. Citace dle PUČALÍK 2006.

⁵⁹¹ Karel VI. dovolil usadit se křižovníkům v Prešpurku listinou datovanou v Praze 27. 8. 1723. Listina uložena v NA SUA

⁵⁹² NA SÚA ŘKř, Listiny – II. díl, 820.

zasvěcení mariánské, na straně epištolní nepomucenské. Dle inventáře zde viselo ještě několik obrazů, a sice „imagines de Pasione Domini“, Mater Dolorosa, sv. Josef s Ježíškem, sv. Anna s Marií, sv. Erasmus a sv. František Xaverský.⁵⁹³ V komendě bydlel s pomocnými křížovníky komandér, který užíval své obydlí jakožto prelaturu, jelikož se řadil k uherským prelátům. V Uhrách měli křížovníčtí komtuři i probošti podobné postavení jako vysocí představení v Praze, totiž měli i právo na šestispřeží.⁵⁹⁴ Obydlí měli skvostně vybavené, je zmiňován mnohý nábytek a obrazy. Například „in Gelben oder Tafel Zimmer“ visely portréty kardinála Kollonitze, kardinála Augusta von Sachsen, arcibiskupa Esterházyho a kardinála Sirise. Za druhého komandéra Antonína Madera se přistoupilo ke stavbě druhého menšího kostela na hřbitově, jenž byl dokončen v roce 1738 a sloužil zřejmě pohřebním obřadům.

Po smrti Christiána Augusta nastoupil na ostráhomský stolec uherských primasů Emerich Esterházy (1725–1745).⁵⁹⁵ Kultivovaný paulín měl v oblibě řeholní komunity a mimo jiné se stal velkým mecenášem.⁵⁹⁶ Zasloužil se nejen o výzdobu dómu sv. Martina v Prešpurku, kde zaměstnával Georga Raphaela Donnera,⁵⁹⁷ Daniela Granna, Franze A. Palka,⁵⁹⁸ Paula Trogera⁵⁹⁹ a Pilgrama, ale staral se i o místní trinitáře, alžbětky a křížovníky. Slíbil jim vzít na sebe náklady spojené se stavbou nového velkého chrámu sv. Josefa. O získání vídeňského architekta Franze Antona Pilgrama, o vypracování plánů ke kostelu a průběhu položení základního kamene arcibiskupem Esterházyem nás informuje Pamětní kniha, *Liber memorabilium comendae et hospitalis*:⁶⁰⁰

⁵⁹³ NA SÚA ŘKř, karton 223, *Inventarium ecclesiae 1748 conscriptum „de picturis, statuis et reliquiis*.

⁵⁹⁴ *Liber memorabilium commendae et hospitalis s: s: Martini et Leopoldi in Suburbio Regiae et Liberae civitatis Posoniensis, Sacri ac militaris ordinis crucigerorum cum stella rubea*, s. 229.

⁵⁹⁵ Narodil se 1663 v Galantě, 1680 vstoupil do řádu paulínů, později se stal provinciálem a generálem řádu. Od roku 1725 byl arcibiskupem v Ostřihomi až do své smrti 1745.

⁵⁹⁶ Z Prešpurku chtěl učinit „druhý Řím“. Zde také sídlil a podporoval mnohé umělce, jako G. R. Donnera, Daniela Grana, A. Galli-Bibienu, Donata Felice Allia, Paula Trogera, Franze Xavera Palka ad. Výběrová literatura k jeho mecenátu: SCHEMPER-SPARHOLZ 2001, 84–91. Donner 1993; PREISS 1999, 250.

⁵⁹⁷ Srov. DONNER 1993.

⁵⁹⁸ Srov. PREISS 1999.

⁵⁹⁹ Srov. ASCHENBRENNER 1965.

⁶⁰⁰ NA SÚA, ŘKř, *Liber memorabilium commendae...*, 211–214.

„Apoštolskému Uherskému království a celé Ostříhomské arcidiecézi je velmi známá laskavost Nejjasnějšího knížete Emericha z hrabat Esterházy, ostříhomského arcibiskupa, primase Uherského království etc., etc. Chtěje toužebně rozšířit a s velkou milostí posunout dopředu zbožné záměry svých předchůdců, rozhodl se roku 1743, dne 6. září za nejponíženější přítomnosti kněze našeho rytířského řádu, který tehdy vykonával v tomto špitále péči o chudé, založit kostel pro chudé zasvěcený sv. Josefovi, k jehož dokončení a k urychlení stavby byl jeho Jasností tentýž kněz poslán do Vídně pro architekta. A poté, co se s architektem Janem (sic!) Františkem Pilgramem vrátil z Vídně do Prešpurku, 12. září jeho Výsost uznala za vhodné osobně prozkoumat místo určené pro kostel a označit je, aby tím rychleji bylo připraveno požadované vyznačení půdorysu a přivezen nezbytný materiál. Nejvyšší příznivec a nadšený zastánce celého podniku byl urozený pán Töröck, kancléř prešpurské královské pokladny, ředitel všech staveb Jeho Výsosti, jemuž jeho Výsost tuto stavbu předala k dokončení a spojila ho se svrchu zmíněným knězem našeho řádu.

Když bylo roku 1744 připraveno vše nezbytné, dne 4. března byl vyznačen základní půdorys tímž samým architektem. Dvacátého šestého téhož měsíce za příznivých okolností začaly být kopány základy. Po vybudování základů byl slavnostně a obvyklým způsobem položen první kámen k věži nejdůstojnějším panem Antonínem Maderem, za komandéra Josefa Pfeiffera (v^oté době hosta v Prešpurku), Karla Schleicharta a Jana Drenia, kněží našeho svatého rytířského řádu. Při jeho umístění každý z nyní jmenovaných poklepal na kámen třikrát kladívkem a pronesl formulaci Ve jménu Otce a Syna a Ducha Svatého. Když to bylo dokončeno, dělníci, zedníci a chudí se shromáždili u kostela, kde sloužil po vystavení Nejsvětější svátosti nejdůstojnější pán Brenni mši za šťastný úspěch této stavby a dlouhý život Jeho Jasností. K tomuto závěru všichni přítomní dokončili růženec s veškerou oddaností jasným hlasem. Poznává se zde po velké zásluze, že nejvyšší zastánce tohoto podniku byl slovatný muž František Töröck, kancléř prešpurské pokladny, tedy tajemník Jeho Jasností, inspektor všech arcibiskupských statků. Ten totiž na začátku stavby kostela vynaložil neúnavnou snahu. Při budování a postavení základů to došlo tak daleko, že byl položen úhelný základní kámen kostela. Pro slavnostní položení tohoto kamene byl určen Jeho Jasností den 24. června (podivuhodný svátek předchůdce Páně), a tedy zvláště tento den byl významný pro pana hraběte Jana Pálfyho, toho času palatina Uherského království. Pro tuto slavnost byly po celém obvodu kostela vysázeny zelené stromy a rozmístěn stejný počet obrazů uherských světců a sochy ozdobené zlatými ozdobami. Triumfální vstup zdobila brána, na níž byly tyto nápisy. Na vnější straně triumfálního oblouku: Přijďte chudí, dnes bylo

učiněno blaho tomuto špitálu, je pokládán čtyřhranný kámen pro kostel, modlete se za zbožného dobrodince. Uvnitř: Blažený ten, kdo se ujímá nuzných a chudých, protože ve špatný den bude vysvobozen.(chronogram 1744) Po pravé straně této brány byla oratoř s červeným hedvábím pro Jeho Jasnost a pro nejvýznamnější členy království a naproti byl vybudován oltář s jinými látkami ve formě kaple zasvěcené umírajícímu sv. Josefu. Na jeho vchodu byl tento nápis: Svatému Josefovi, muži Mariinu, Panny bez poskvrny, věčného Otce Syna Ježíše Krista, živiteli na zemi. (1744) [34] Při přeslavném umístění tohoto kamene, podle příkazu nejjasnějšího primase, byli přivítáni všichni přední hodnostáři království z Prešpurku, jako byli dikasterialisté, tedy kancléři tak vznešené královské rady jako i slavné královské pokladnice. Slavnost byla o 4. neděli po Letnicích všude veřejně ohlášena i veškerému lidu. Samého dne 24. června o desáté hodině ranní se za velmi slavnostního znění zvonů objevil Nejjasnější, aby osobně vykonal tuto funkci. Ctihodný pan komandér Antonín Mader s Karlem Schleichartem a Antonínem Breniem oděni v rochetách podali svčcenou vodu, s níž Nejjasnější uznal za vhodné pokropit chudé tohoto špitálu. Když Nejjasnější došel k triumfální bráně, byl tam přivítán od nejctihodnějšího pána Jiřího Kimona, preláta a kanovníka ostříhomského a celého kněžského sboru. Za doprovodu nejznamenitějších šlechticů království byl odveden na určené místo, kde se arcibiskup oblékl do taláru a připravil se k vykonání této slavnosti. Po skončení příprav se Nejjasnější odebral k oltáři sv. Josefa na evangelijní straně a usadil se do křesla, kde se nacházel stoleček s kamenem. Mezitím svrchu řečený ctihodný pán Kimo, ostříhomský kanovník a domácí prelát knížete arcibiskupa dle římského ritu pokračoval v ceremoniích. Vložil do vyhloubeného čtverhranného kamene ostatky svatých, tři mince, jeden zlatý a dva stříbrné, na nichž byl portrét světitele. Tyto mince dal Nejjasnější razit a nařídil umístit na pásce tento nápis: „Za panování Benedikta XIV., papeže, a Marie Terezie, panovnice Uherského království, byl položen tento první kámen kostela zasvěceného svatému Josefovi, Kristovu živiteli na zemi...

Ze zbožné a laskavé štědrosti mezi chudými Emericha Esterházy, SRI vládce a arcibiskupa církve ostříhomské.

Za přítomnosti Jiřího Kimona, jednoho z hlavních kanovníků ostříhomské hlavní kapituly, apoštolského protonotáře a opata ozdobeného mitrou.

Za přítomnosti správce celé stavby, vznešeného muže Františka Töröcka, kancléře v královské komoře prešpurské.

V přítomnosti veškerého lidu města Prešpurku, význačného příslušníka palatina Uherského království Jana Pálfyho a jeho manželky ze starobylé šternberské větve pocházející z julského rodu.“

A na konci napsáno: „Pro tento čas v ctnostné záři generalátu rytířské kohorty kříže s červenou hvězdou a také za přítomnosti z téže víry představeného tohoto špitálu a jeho spolupracovníků.“

„R: I: A: D: D: Františku Matoušovi Böhmbovi, svatého a rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou, nejvyššímu generálovi, velkému učiteli Antonínu Maderovi komandérovi této funkce Seczenianské a představenému u Sv. Zikmunda v Budíně ozdobenému mitrou, kooperátorům Karlovi Schleichartovi a Antonínu Breniovi.“

Když byly do prohlubně kamene vloženy tyto věci, byl Nejjasnější dopraven na roh evangelní strany, kde měl být postaven nový kostel a kde umístil čtyřhranný kámen pro jeho základy. Když na něj kladívkem poprvé udeřil podle rubrik, v okamžiku vystřelila děla a začaly hrát na třech místech polnice a bubny. Potom se ctihodný pan Kimo oblékl do pontifikálií a dokončil úkon na svátek sv. Jana Křtitele na témže místě, kde měl být postaven nový kostel. U°připraveného oltáře za přítomnosti mnoha předních mužů a mnoha lidí slavnostně zapěl votivní píseň o sv. Josefu. Při Gloria, Credo a Sanctus byl slyšet zvuk děl, polnic a řinčení bubnů. Po poslední mešní modlitbě se Nejjasnější v tichosti odebral domů, aby se vyhnul komplimentům, a dále ho následoval ctihodný pan komander Schleichart. Nejjasnější všechny přední muže ve své rezidenci velmi bohatě nasytil. V komendě páni kancléři královské rady a kancléři prešpurské pokladny Uherského království bohatě hodovali společně s pány kanovníky za zvuku polnic a bubnů a také se na počest střílelo z děl. V odpoledním čase až do pozdní noci se ze všech končin ubíralo velké množství lidu, aby si prohlédli stavbu, a tak slavnost s radostí a jásotem byla toho dne skončena.“

Franz Anton Pilgram se narodil roku 1699 ve Feldskirchen⁶⁰¹ a zemřel 28. října 1761 ve Vídni. Vyučil se nejprve zednictví u strýce Franze Jängela ve Vídni, později odešel na zkušenou do Německa, Nizozemí, Anglie, Paříže a Říma. Od roku 1729 se stal mistrem rovněž ve Vídni, kde založil vlastní firmu, ze které záhy poměrně zbohatnul. Mimo Rakousko zasahoval svými objednávkami do Uher i na Moravu. Snad nejznámějším stavebním podnikem, který vedl, ovšem dle plánů Johanna Lucase von Hildebrandt je klášter v Göttweigu. Stavba byla zahájena roku 1736. Po roce 1739 je Pilgram doložen ve službách

⁶⁰¹ VOIT 1982 uvádí ve své práci Videň.

cisterciáckého opatství Szentgotthárd. Zároveň mezi léty 1739–1743 provedl stavbu konventu s nemocnicí a kostelem pro alžbětinky v Prešpurku. Ještě v roce 1743 vypracoval plány pro křižovníky, kteří se usadili nedaleko alžbětinek ve stejné Špitálské ulici. Jednou z posledních realizací, táhnoucích se nesmírně dlouho, byla zakázka louckých premonstrátů pro jejich konventní budovu (1748–1761), jež ve své velkorysosti zůstala ovšem torzem, a probošství v Jasově, které se dobudovalo (1750–1766) až po jeho smrti.⁶⁰² Spolupráce s Johannem Lucasem von Hildebrandt předurčila stylový charakter architektonických děl, ovšem Pilgramova tvorba samotná je již v době pozdního baroka poznamenána klasicizujícím přízvukem navržených prostorů, jak u profánních staveb – paláce, zámky, tak u církevních, na kterých se při vší strohosti v základních formám ještě projevuje rokokový dekorativismus.⁶⁰³ Se stavbou chrámu sv. Josefa pěstouna se započalo hned po položení základního kamene během roku 1743, ovšem po smrti mecenáše arcibiskupa se dle pamětnice⁶⁰⁴ upustilo od stavby, přestože už byl navezen materiál. Kostel měl být vyveden do výšky a je zaznamenán různý materiál včetně mramoru. Zbytek materiálu byl za dohledu architekta Franze Antona Hildebrandta na Töröckův příkaz odvezen, snad byl chápán jako majetek rodiny zesnulého. O dokončení stavby se snažili komendátor Schleichart i nástupce Brenni a údajně se o ně zajímala sama Marie Terezie.⁶⁰⁵ Vedoucím stavby měl být roku 1756 F. K. Römisch, který snad také provedl kopie Pilgramových plánů. Byl dotazován na cenu kamenických prací, již potvrdil ve výši 12 491 zlatých, zedník Osvald Bretterer své práce odhadl na 3 111 zlatých.⁶⁰⁶ V příslušných zprávách se vyskytují protichůdné informace, poněvadž dle křižovnických análů byl materiál odvezen, a dle jiných se stavba obkládala mramorem. Možná již stavba měla být částečně hotová, obložení stěn mělo být šedým mramorem ze Süttö a červeným z Dunnalmás. Císařovna darovala určité peníze, ale komandér Brenni uvedl, že až do 14. července 1783 zůstala stavba nedokončena. Za pár let v rámci josefínských zásahů došlo v roce 1786 ke zrušení komendy a stavba kostela se na příkaz místodržícího roku 1796 strhla. Prostá dvoupatrová budova komendy o 24 okenních osách s vížkou na střeše a vstupním

⁶⁰² JAKUBOWITCZ/MARTYČÁKOVÁ 2003, 355.

⁶⁰³ RUSINA 1998, 60–61.

⁶⁰⁴ NA ŘKĚ, Liber Memorabilium, 214.

⁶⁰⁵ BĚLOHLÁVEK 1931c, 69–80.

⁶⁰⁶ WEIDE 1927, 218–220.

portálem stála do roku 1972, kdy ustoupila, již jako sídlo Svatoplukových kasáren, novostavbám ministerstev.⁶⁰⁷

Ke zrušené stavbě kostela sv. Josefa se ve sbírce plánů v řádovém archivu dochovaly výkresy ke stavbě včetně kolorované veduty. Zatímco u plánů jde o ukázkové projekty v rámečcích, které byly Pilgramem určeny pro velmistra ke schválení, veduta mohla sloužit za podklad ke grafickému řešení, avšak žádné takové není známé.

Na půdorysu kostela je patrné, že to měla být podélná stavba s akcentujícím středním úsekem. Ústřední největší prostor, čtverec s nepatrně okosenými rohy, je zde sklenut plackou, na okosení navazují do odstíněných rohů vložené sloupy vynášející pasy. V hloubkové ose střední prostor doprovázejí dva obdélné úseky zaklenuté opět plackou a východní z nich je rozšířen oltářním prostorem se zaoblenými rohy. Obdobně jsou tak řešeny i v příčném směru umístěné oltářní niky středního prostoru. Za kněžištěm v ose našla místo přiložená osová věž na čtvercovém půdorysu, její vstupní část připojená k výše zmíněné sestavě obsahuje pět částí. Střední příčně obdélný prvek vynáší hudební kruchtu s konvexně vyklenutým čelem, které se evidentně váže obdobně protipohybem k oltářní mřížce presbytáře. Na úsek kruchtavy navazuje dvojice drobných jednotek prostoru rozšířených půlkruhovými nikami. Zatímco krajní pole vstupního průčelí tvoří dvě jednotky čtvercového půdorysu, vstupní průčelí obsahuje trojici portálů, přičemž střední je vložen do výrazného rizalitu s konkávně tvarovaným čelem. Konkávní vybrání zdůrazňuje i zmíněné oltářní výklenky v příčném směru. K vlastnímu kostelu jsou připojeny po stranách presbytáře dvě rozměrné sakristie s navazujícími točitými schodišti vedoucími asi do patra, kde byly oratoře, a k jižní sakristii se připojuje chodba směřující do hospitálu. [35]

Kulisovité dvouetážové průčelí kostela představuje dolní trojosou polovinu s vysokým soklem nesoucím toskánské pilastry, které vynášejí dórské stylově odpovídající kladí. Do metop jsou vloženy detailně rozkreslené reliéfy, na kterých lze vidět liturgická náčiní. V druhé etáži, jež je situována na vysokém soklu, je mohutný štítový nástavec s doprovodnými volutovými křídly, zvlnění štítu opakuje řešení nižšího podlaží. Na soklu jsou osazeny dórské pilastry nesoucí odpovídající ionské kladí. Ve střední bohatě rámované nische se nachází socha sv. Josefa s Ježíškem. Při volutových křídlech se tyčí dvojice svatých biskupů bez atributů, které tedy nelze přesně určit. Nad štítem se vypíná patriarší kříž se dvěma plamenými vázami po stranách. Za křížem je dále patrný narýsovaný viditelný úsek

⁶⁰⁷ PUČALÍK 2006a, 41

fasády východní věže. Ve středním konkávním úseku našel místo portál s vytočenými vertikálními články ukončenými volutami, nad průběžným zalamujícím kladím přímo navazuje segmentové okno, rámované neobvyklým volutovým rámcem. Vstupy v bočních osách jsou řešeny tak, že konzoly vynášejí horní římsu soklu, tvořící současně jejich překlad. Nad nízkým soklem ve vazbě na portál měla být prolomena dekorativní okna a nad nimi se otvíraly okenní otvory s plným parapetem a dekorativní suprafenestrou. Vlevo zaznamenává plán průčelí ohradní zdi a vpravo úsek s komunikační spojkou mezi kostelem a komendou.

[36]

Co se týče podélného řezu kostelem, tak vlevo Pilgram plánoval věž, která je výškově půlená, zcela vlevo nakreslena její fasáda do výše kostelních kleneb členěná pásovou bosáží, ukončeno plným kladím, horní etáž věže členěna na vysoký sokl s kruhovým oknem, na sokly navazují pilastry s kompozitními hlavicemi a středním velkým oknem zvonického patra. Vpravo je řez věží, dvě dolní patra měla být zaklenutá, vyšší plochostropá. Navazující vlastní kostel výrazně akcentuje střední pole (viz půdorys). Na nízký přerušovaný sokl navazují kompozitní pilastry (boční části) a sloupy (střední část) nesou opět kompletní kladí. Ve středním poli zakreslil Pilgram velký oltář a kazatelnu s křížovnickým znakem. Nad kladím zaznamenává plán velké okno s volutovými křídly a neobvyklým tvarem záklenku s těsně navazující římsou (typ omega odkazující na tvarosloví raného 17. stol.). V bočních úsecích jsou vstupy, otvory měly vést na empory s překladem? (využit úsek probíhajícího architrávu, podpíraný volutovými konzolami). Okna nad kladím byla stejného typu jako ve středním poli, v úseku při vstupním průčelí, zaklenutým valeně, je vložena kruchta s dynamicky vykloněným čelem. Zcela vpravo je řez konkávním průčelím. **[37]**

Pozoruhodný je celkový pohled na areál komendy, kde se v rámečku rozvíjí ideální pohled na dokončené křížovnické budovy v Prešpurku. Jednotlivé stavby jsou číslovány, nahoře po stranách ofic. latinského nápisu jsou vypočtena čísla od jedné do dvanácti. Vpravo dole je zakreslena orientace ke světovým stranám a vlevo iniciála spojené I nebo J a B. Zkušenu rukou nakreslená celková situace snímaná z mírného nadhledu zachycuje špitál i navazující části jako je zahrada, štěpnice a hřbitov, asi dle předpokládaného výsledného stavu, se snahou zachytit veškeré podrobnosti. Do takto realisticky zachycené situace byl zapojen i nerealizovaný plán včetně kostela. U tohoto zobrazení je velice cenné nejen podání představy, jak měl areál dle stavebníka vypadat, ale i neobyčejně instruktivní zobrazení a popsání všech funkčních částí velkého barokního komplexu. Zobrazení mohlo sloužit potřebám stavebníka, který zde získal jasný dojem z celkového záměru i jeho další práci v souvislosti ze získáváním

dalších prostředků na stavbu. Lze si také představit, že kresba byla určena ke grafické vedutě.
[38]

10.2. Vídeňská fundace komendy u Sv. Karla Boromejského 1733

Co stálo úsilí, námahy, kontaktů, financí, než pražští křižovníci dosáhli zbudování snad nejprestižnější komendy v hlavním městě monarchie. Zásahu v samotných počátcích má opět předchůdce Beinlich. Po kapitule 1707, kde se s jistotou rozhodlo o rozšiřování řádu, došlo k první snaze usadit se ve Vídni roku 1714, a sice pouhý rok po položení základního kamene vídeňského kostela sv. Karla Boromejského.⁶⁰⁸ Z řádových záznamů známe rok 1716, kdy řád zažádal o kostel sv. Karla,⁶⁰⁹ přičemž se započalo teprve sotva stavět.⁶¹⁰ Poněvadž řád do té doby ve městě nic nevlastnil, přebývali řádoví kněží ve Vídni u trinitářů, později u rodiny von Mayenberg, se kterou byli ve výtečných vztazích.⁶¹¹ V závěru Beinlichova života přebíral záležitosti vídeňské fundace převor Böhmb, který se ukázal jako velmi obratný diplomat. S jistotou sehrála velkou roli v těchto záležitostech císařovna Alžběta Kristýna, kterou si stěží předcházeli za jejího pobytu ve Varech či v Praze.⁶¹² Mimo významnou šlechtu byl také velkým promotorem celé záležitosti saský kardinál. Máme dostupnou zprávu z diaria z počátku února 1726, kdy velmistr dal koupit drahocennou červenou látku se stříbrnými květy na ornát za peníze přijaté od císaře.⁶¹³ Po celou dobu výstavby skvostného votivního chrámu, kterým chtěl císař poděkovat Bohu za ochránění Vídně před morem, se snažili křižovníci k chrámu dostat vedení duchovní správy. Ačkoliv se stavbou samotnou neměl řád co do činění, domnívám se, že v úpravě interiéru první patres zasáhli, což bude zmíněno později. Zatím císař neměl jasno, komu správu svěří. Mimo křižovníky se uvažovalo

⁶⁰⁸ POPELKA 1955.

⁶⁰⁹ Výběrově literatura ke Karlskirche: AURENHAMMER 1956/1957; Hispaniarum et Indiarum rex: Zur Representation Kaiser Karls VI. als König in Spanien. In: JAROLI 2000. ILG 1895; KRUML 1995; LORENZ 1999; POLLEROS 1996; SEDLMAYER 1977; SEDLMAYER 1985; ZACHARIAS 1960; SAMMER 1999.

⁶¹⁰ NA ŘKř karton 316, diarium k září 1717: „Požádali jsme císaře o kostel sv. Karla Boromejského ve Vídni.“

⁶¹¹ Vídeňská kronika, nepag.

⁶¹² Již citováno v kapitole o sousoší Nejsv. Trojice ve Varech.

⁶¹³ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 5. únoru 1726, nepag.. „Velmistr koupil za peníze, které přijal od Jeho císařské výsosti, u slovné deputace pánů... 38 loket drahocenné červené látky se stříbrnými květy na nový ornát, stála 11 zlatých a 15 krejcarů. ... Velmistr koupil 44 a čtvrt lokte drahocenné látky zvané dras (po 9 zl. za loket), a to ze stejných peněz, ze kterých opatřil 5. února červenou látku.“

o^otheatinech a augustiniánech.⁶¹⁴ Dokonce padl návrh, aby placení oltářů převzala rakouská opatství, což by nasvědčovalo tomu, že tyto kláštery by mohly správu chrámu i zajišťovat.⁶¹⁵ Pro křižovníky nahrála skutečnost, že nebyli mendikanty, měli ctihodné jméno, řadu šlechticů ve svých řadách a hlavně se zavázali císaři, že zbudují špitál.

Krátce před smrtí v březnu 1720 vyslal Beinlich do Vídně, kde bydlel, svého důvěrného převora, vysokého státního úředníka von Mayenberga.⁶¹⁶ Další informace jsou až z roku 1726, kdy koncem března svěřil modlitbám bratří na kapitule svoji další vídeňskou cestu. Toho dne (i ve dnech předchozích) navštívil arcibiskupa Khünburga, nejvyššího purkrabího a „jiné vlivné osoby“, aby svěřil svou osobu i vídeňskou cestu jejich přímluvám. Přišli i mnozí další, „aby mu popřáli šťastnou cestu.“⁶¹⁷ Na začátku května dostali konventuálové poštou zprávu z Vídně, že velmistr odjede 4. máje do Prešpurku a šestnáctého máje celebrovat v Mödlingu o^osvátku sv. Jana Nepomuckého slavnou mši pro úředníky české kanceláře, vyslance a ministry.⁶¹⁸ Do mödlinského farního chrámu byl právě dodán českými stavy nový boční oltář s monumentálním velkým plátnem sv. Jana Nepomuckého jako almužníka od Petra Brandla a je celkem možné, že generálovo pozvání na 16. května souvisí s určitou prezentací nepomucké zakázky.⁶¹⁹ V Rakousích včetně hlavního města se brzy etabloval, poněvadž poté 28. září sloužil u bosých augustiniánů u Sv. Augustina mši za účasti císařovny vdovy Eleonory a odpoledne byl pozván barnabity k prvním nešporám o svátku sv. Michaela, patrona jejich kostela.⁶²⁰ K 1. říjnu oslavil ve Vídni v císařské kapli narozeniny Karla VI. s^oasistencí patera Frölicha⁶²¹ a o pár dní později na sv. Františka sloužil pontifikální

⁶¹⁴ KOHL 1919, 7; ILG 1895, 619.

⁶¹⁵ 1714. Der Hofkammer wird vorgeschlagen, jeder der 7 Altare solle einer Abtei zur Verfügung stehen, die sich zu einem jährlichen Beitrag von 4000 fl. zum Kirchenbau verpflichtet musste. Vakante Abteien mögen nur gegen solche Verpflichtung besetzt werden, mehrere können auch einen Altar übernehmen. In: POPELKA 1955, 113.

⁶¹⁶ Frederic de Maienberg excelsi regiminis inferiorit Austriae cancelarius. Dle Domácí kroniky vídeňské komendy (18. stol.), nepag., neinv.

⁶¹⁷ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 29. březnu 1726, nepag.

⁶¹⁸ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 4. květnu 1726, nepag.

⁶¹⁹ K Brandlovi viz NEUMANN 1968, 38.

⁶²⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 28. září 1726, nepag.

⁶²¹ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 1. říjnu 1726, nepag.

mši ve františkánském kostele sv. Jeronýma za přítomnosti císaře.⁶²² Na panovníka mysleli i v Praze, když se v den jeho jmenin 4. listopadu konaly za jeho blaho u křížovníků bohoslužby, slavnou zpívanou mši odsloužil P. Josef Řičan, administrátor v Písané lázni.⁶²³ Osmého prosince na slavnost Neposkvrněného početí, tak významného svátku pro habsburský dům, vedl velmistr za přítomnosti císařských veličenstev procesí k soše P. Marie Neposkvrněné na náměstí am Hof, ovšem už den předtím byl pozván vést nešpory v císařské oratoři.⁶²⁴ Kromě pontifikálních obřadů, které konal v přítomnosti císařských veličenstev, celebroidal pontifikálně ještě i v jiných vídeňských kostelích. Po dobu svého pobytu ve Vídni bydlel a stravoval se u pana Kryštofa Schmida ze Schmidbergu, císařského rady a kancléře válečné rady. „Třikrát nebo čtyřikrát“ měl audienci u císaře, laskavě jej přijímali i jiné významné osoby, například nejvyšší český kancléř František Kinský. Často byl zván na hostiny a jeho poslední audience se týkala kostela sv. Karla Boromejského, který dal císař velmi nákladně vystavět jako poděkování za odvrácení moru a o němž se již rok mezi lidem jak ve Vídni, tak v Praze šířilo, že bude svěřen řádu. Císař tehdy sdělil velmistroví následující: „Přejeme Vám, abyste svou záležitost úspěšně vyřídil, a ujist'ujeme Vás, že jsme na Vás vždy mysleli, takže Vám také v budoucnu budeme nakloněni.“⁶²⁵ Konečně se velmistr 18. ledna vrátil do Prahy, kde poté s ostatními spolubratry vyjadřoval císaři oddanost konáním mší a pobožností za jeho blaho.⁶²⁶ Na císařovnu v den svátku sv. Alžběty Uherské 17. listopadu⁶²⁷ vzpomněli patres pobožností a také lahví vína, jež byla otevřena na velmistřův zvláštní rozkaz.⁶²⁸

Konečně císař chrám řádu předal takřka symbolicky na svátek své manželky 17. listopadu 1733 na „věčné časy“ s podmínkami převzetí:⁶²⁹

⁶²² NA ŘKř, kniha 217, diarium k 4. říjnu 1726, nepag.

⁶²³ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 4. listopadu 1726, nepag.

⁶²⁴ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 8. prosinci 1726, nepag.

⁶²⁵ NA ŘKř, kniha 217, citace z diaria k 18. lednu 1727, nepag.

630

⁶²⁷ Alžběta Kristýna dle tohoto záznamu slavila svůj svátek na sv. Alžbětu Uherskou, které je proto zasvěcen pravý boční oltář v Karlskirche, a ne Alžbětu Portugalskou, jak se všeobecně udává.

⁶²⁹ HANEL 1933, 25–28.

Milostivé oznámení jeho císařského římského i španělského, uherského a českého majestátu, arcivévody rakouského, našeho nejmilostivějšího pána oznamující panu Františku Matoušovi Böhmbovi, velmistru Rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou:

Poté, co jeho nejvyšší císařský majestát nejmilostivěji propůjčil podle v minulém roce učiněného prohlášení kostel sv. Karla Boromejského Vám svěřenému Rytířskému řádu křižovníků s červenou hvězdou, se na základě učiněného rozhodnutí co se týče konání služeb Božích pro splnění votivního slibu jeho císařského majestátu z roku 1713 k odvrácení hrozby moru složeného jeho dědičnými královstvími a zeměmi pro jeho nejvyšší císařský majestát také prostřednictvím ve věci příslušné dvorní komise pana kardinála arcibiskupa také písemně doporučuje, stejně jako prostřednictvím jí zplnomocněného příslušného ústního prohlášení při rovněž pořádané audienci pana velmistra uvedeného řádu křižovníků de rubea stella s červenou hvězdou a s jeho porozuměním se nejmilostivěji rozhoduje, že:

Primo, uvedené služby Boží v současnosti konat šesti řádovými duchovními de rubea stella.

Secundo, tento počet těchto duchovních se nesmí zvyšovat bez předchozího oznámení a speciálního povolení zeměpanského císařského majestátu. Protože však Tertio, tento řád podle svých regulí je řádem špitálnickým a pan velmistr se jménem celého řádu zavázal a také slíbil složit závazný revers Klášterní radě⁶³⁰ vybudovat podle disponibilních řádových prostředků špitál pro minimálně dvanáct mužů a stejně tolik žen a tuto nemocnici udržovat, není jeho císařské veličenstvo proti tomu aby v případě, že se ukáže toho potřeba, ještě povolilo nad oněch šest ještě jednoho jiného duchovního z tohoto řádu s výhradou, že řád si má být vědom toho, že podle přístupnosti jeho řádových prostředků má zvýšit počet špitálníků již od nynějška – podle jeho velmistrem složeného prohlášení – má opatřit takové sloužící a řemeslníky i denní pracovníky ve mzdě a také jiné pomocníky potřebné příležitostně pro obsluhu nebo vlastní zřizování schůdků, lešení nebo žebříků nebo v jiném případě potřebného rozbití, postavení či jiného – protože pro péči o tyto chudé, nemocné lidi není k dispozici žádná nadace nebo nemocnice – je léčit a uzdravovat rovněž také v již zakoupené zahradní budově barona Pechmanna a pro takovým způsobem postižené lidi zřídit jednu a další místnosti a nechat je opatřit vedle stravy jedním chirurgem a léky, je však také třeba, jak již bylo stanoveno vrchnostenské vládě veličenstva sdělit pro zaopatření dobročinné nadace (ve prospěch nemocných) vyslechnout pana zmocněnce Ratha, a potom požádat o vyjádření, jak

⁶³⁰ Státní oddělení kultu pro řeholní záležitosti.

z toho budou opatření zamyšlení nemocní a zaopatřování postižených nemocných po určitou dobu až po zřízení špitálu z přidělených řádových prostředků nebo při uznání toho tak prospěšného díla se přihlásí nějací dobrodinci k zajištění této instituce potřebnými léky anebo i jinými pomocnými prostředky a tento tak zbožný záměr bude moci být jimi podporován. O tomto snažení je třeba, aby dvůr vládě podal zprávu s odborným posudkem.

Quarto, nastoleného i dalšího superiora nebo komandéra bude prezentovat příslušný velmistr jeho císařskému veličenstvu jako nejvyššímu patronovi tohoto kostela stejně i jeho nástupci jako návrh pro vybrání z minimálně dvou subjektů.

A navíc Quinto, pan velmistr pro se et successoribus převezme kromě v současnosti stavěného a dotovaného špitálu z těchto řádových prostředků společný byt pro svoje uvedené duchovní a konečně zakoupí potřebný pozemek. Jeho císařské veličenstvo bude nejmilostivěji považovat nákup zahrady barona Pachmanna – vedle kostela sv. Karla Boromejského – i byt vašeho pana velmistra za povolený.

Nejvyšší veličenstvo toto povoluje a také Sixto, nejmilostivěji povoluje, protože takový zakoupený prostor pro duchovní a nemocniční byt včetně oboustranně potřebné zahrady není dostatečný, že pan velmistr nechá k dále uvedenému datu ve spisu vlády označeném písmenem C – zde ležící u kostela sv. Karla Boromejského – Altschaferský pozemek s hospodářstvím a mezi tím stojící domek obuvníka až v uvedeném spise červenému škrtu mimo zobrazenou Pfeiferskou zahradu si zakoupit a s městskou radou se vyrovná, co se týče daně a pozemkové vrchnosti kvůli vyrovnání vyplacení všech položek v pozemkové knize in equivalenti pretio.⁶³¹ Následně pak za nepravdělnou a nevzhlednou hospodu zde proti městu pro sebe a pro duchovní postaví vhodný byt a zbývající prostor zahrady bude moci sloužit duchovním a špitálníkům nebo poraněným k uzdravení.

K požadovanému Septimo, převezme opatření vnitřního vybavení a udržování již postaveného kostela, tedy requisita tam probíhajících bohoslužeb a také plat duchovních jeho císařského veličenstva jako fundátora a patrona na sebe a svoje následovníky udržování takto označeného kostela quoad sarta tecta, minimálně opatření prvního vybavení kostela jako sacra vasa, paramenta a ostatní nezbytnosti kromě zvonů. Naproti tomu vašemu velmistru svěřený řád bude povinen zajistit budoucí udržování tohoto zařízení z vlastních prostředků. Jeho císařské veličenstvo bude také v dobrém uvážení poskytovat na budoucí udržování kostela kromě osvětlení a hudby také opatření důstojného stravování a oblečení pro duchovní i

značný příspěvek křížovnickému řádu zde uvedenému po určitou dobu, plynoucí z příjmů nyní volného pozemky knížecí fary Raab – prozatímně jako beneficium simplex nebo jiný fundus jak se ukáže – nejdobrotivěji odkázat, avšak ne déle než po dobu jednoho roku, a že on, pan velmistr nebo jeho nástupce odstoupí tento požitek jeho farních příjmů po uplynutí těchto deseti let stejně nebo ještě promíjené obtento beneficio simplici vel alio fundo equivalenti, prozatím však opatří parochialia v Raabu duchovními svého řádu, pročež se mají jeho císařskému veličenstvu navrhnout dva nebo tři subjekty, ovšem opatřeno písemným závazkem z tradice tamnímu panu kardinálovi arcibiskupovi, pokud on uzná jeho ordinarius iurisdictio respektu vůči tomuto kostelu sv. Karla Boromejského, jinak však quoad personas et domum⁶³² výjimku privilegií⁶³³ a svobody more in his et aliis provinciis consuetojak je třeba.

Toto nejmilostivější rozhodnutí se Vám, pane velmistře, oznamuje pro nejposlušnější následování a k provedení dalších příloh, což má znamenat, aby všechno výše uvedené bylo co možná úplně provedeno, aby splnilo nejdůstojnější záměr jeho císařského veličenstva. Jeho veličenstvo vyslovuje panu velmistrovovi svou císařskou a královskou milost.

Podepsáno ve Vídni zde pod tímto předtištěným císařským dekretem. Pečetěno. (Císařská tajná pečeť) dne 17. listopadu 1733.

Devatenáct let se snažili Beinlich s Böhmbem o získání prestižního chrámu.⁶³⁴ Co se týče ustavení duchovní správy, mohl císař jak vidno s rozhodnutím otálet, ovšem ve finále křížovníci jako jediní splňovali všechny panovníkovy představy. Generál císaři nabízel, že „je to prastarý řád, ... není žebravý, ale rytířský a hospitální a požívá kvůli tomu respekt všech... Je uznán Svatým Stolcem a císařským dvorem. Velmistr se řadí k zemským stavům a má místo a hlas v první řadě za biskupy a infulovanými kapitulními probošty. Dále zmiňuje, že jeho řád je již v českých zemích po šest století, přestál mnohá protivenství a je velmi oblíben... v jeho řadách je mnoho šlechticů, učených a příkladných mužů...“⁶³⁵ V císařské

⁶³² Pokud jde o osoby a dům jeho řádu.

⁶³³ Tedy určitou omezenou autonomii vůči diecéznímu biskupovi.

⁶³⁴ Kapitola o Karlskirche vychází z: PUČALÍK 2008.

⁶³⁵ In: Libellus suplex cum sigil. Ad Augustissimum Imperatorem Carolum VI. a titl. Dno. M. magro Franco. Mattheo Bohmb pro impetranda Ecclesiae S. Caroli Borromaei Viennae 1733. In extenso citováno in: PUČALÍK 2008.

korespondenci se píše o „Priesterschaft“, tedy skupině kněží, jež by obhospodařovala císařův kostel na určité úrovni. Mimo obvyklé duchovní služby zde měli čeští křižovníci provádět kvalitní hudbu, kterou přislíbili, dále se zavázali k osvětlení, což se chápalo osvětlit chrám s příležitostnou výzdobou včetně efemérních výzdob. Jednu z prvních slavných záležitostí provedli k narození Josefa II. v roce 1741. Tato výzdoba obsahovala brány, nápisy a zmíněná osvětlení. Předně byl ovšem kostel postaven Bohu jako dík za odvrácení moru, přičemž měl působit zejména ve svém interiéru z hlediska ikonologie jako svatyně vyjadřující úctu k Hospodinu, který má chránit Vídeň na přímluvu sv. Karla. Lze snad přímo hovořit o programu, jenž zahrnoval charitativní náplň, a právě k tomu nejlépe pražští špitálníci mohli posloužit. Špitálnictví a rytířství se zde pojilo, kromě toho mohli disponovat dostatečnými prostředky na zbudování špitálu nejméně pro dvanáct mužů a tentýž počet žen. Dále zde pěstovali slavnostní bohoslužby, účastnili se intelektuálního života ve městě a předně vykonávali úkony bliženecké lásky dle příkladu milánského arcibiskupa. Špitál byl otevřen pár let po příchodu do Vídně 1739, záhy získal oblibu a špitálníci zde museli být přijímáni na dobrozdání často významných šlechticů.⁶³⁶ Zpočátku zde žili zranění ze stavby chrámu, později přijímání sešlých věkem, zchudlá šlechta, studenti a odložené děti. Jako i v ostatních řádových špitálech nosili stejnokroje s typickými červenými plášti a vysokými botami a žili takřka klášterním životem včetně pravidelných modliteb a manuální práce.

Přestože řád dostal vídeňské místo už roku 1733, až na sv. Jana Nepomuckého 1736 vzal Böhmb s sebou do Vídně patera Bernarda Josefa Wanniecku, jenž zde setrval až do své smrti 1779.⁶³⁷ Na konci roku 1737 velmistr poslal P. Františka Pfeifera ze Slavkova nad Ohří a Georgia Jiřího Jakuba Krause z pražského domu. Prvý se stal slavnostním kazatelem, druhý sakristánem a provizorem. Počátkem dalšího roku přišel z Varů Johannes Fredericus Thoma, jenž převzal úkol nedělního kazatele. Téhož roku na slavnost Všech svatých byl od dvora ustanoven první komandér „císařské komendy“ Johannes Hauer, poté když opustil pozici kancléře litoměřického biskupa Mořice Saského. Ku pomoci byl poslán ke konci roku ještě loketský kaplan Laurentius Bader. Později sem přicházeli další řádoví kněží, kterých bývalo sedm, čili tvořili řeholní jednotku s představeným-komandérem. Zpravidla se místní křižovníci střídali mezi dalšími komendami, a to blízkou prešpurskou a budínskou, zpravidla

⁶³⁶ Domácí kronika vídeňské komendy, nepag., neinv.

⁶³⁷ Zemřel zde 3. května a pohřben jako první do hrobky v kostele – primus omnium domus nostrae Carolinae-aetatis suae 69. Tamtéž, 300.

dosáhli i vysoké mety infulovaného probošta na moravském Hradišti. Nejvyššího postavení dosáhl protofarář Jan Baptista Lachenbauer, povoláný na stolec brněnských biskupů údajně díky osobní oblibě u panovníka.⁶³⁸ Dům, který dal Böhmb postavit v prostoru za stavbou Karlskirche, byla původně poschod'ová jednoduchá stavba, která musela splňovat vnějškovou jednoduchost, „eine decente Gebäude“, a byla nazývána císařskou komendou. Pro komtura zde byly dva byty, letní a zimní, byty pro ostatní členy a v přízemí byl umístěn špitál. V přízemí byla i sala terrena, která plnila i úkol márnice. Z inventářů se dovídáme o kvalitním zařízení, ze kterého se do dnešních dnů téměř nic nedochovalo, poněvadž celá budova ustoupila asanaci. Na jejím místě se vypíná od roku 1898 neobarokní fara postavená dle plánů Karla Mayredera, jež svojí honosností nebrala již ohledy na původní záměr. Řádoví členové zastávali služebné funkce jako concinator (kazatel), procurator, director culinae, director aeconomicae, prefectus sacristiae, praeses congregationis Carolinae a komandeur. Špitál fungoval do 20. století a zřízením farnosti 1783 se komtur stal zároveň farářem a ostatní kaplany, což zachránilo bratry od případné konkurence diecézních kněží,⁶³⁹ ovšem jako i na jiných komendách se řád vzhledem k hutné farní správě vzdával řeholního života.

Po svěcení chrámu 28. října 1737 mohlo být přistoupeno k duchovnímu provozu chrámu, ale až od 1. máje příštího roku se zde vedly bohoslužby zcela pravidelně. Završením byla slavnostní mše 24. srpna 1738, kdy za přítomnosti císařského páru a celého dvora zde Böhmb sloužil pontifikální mši a řád konečně získal první chrám v monarchii. Kostel se záhy stal střediskem vysoké šlechty, mezi níž nechyběl ani slavný vojevůdce Evžen Savojský,⁶⁴⁰ o němž pisatel poznamenal, že bylo pozorováno, že „... vévoda Eugen nedochází v neděli a ve svátky na zpívanou mši, ani nepřistupuje k přijímání, ale že chodí do kostela vždy jen na malou mši, kterou slouží jeden z našich kněží a ministruje mu vévodovo páže“.⁶⁴¹

Vůbec jednou z prvních slavností, již bylo nutno připravit po příchodu prvních paterů 1733,⁶⁴² bylo slavnostní posvěcení zvonů v roce 1737.⁶⁴³ Císař nakázal, aby se užilo k jejich

⁶³⁸ BUBEN 2000, 197–198.

⁶³⁹ Nebylo samozřejmostí, že by křižovníci převzali chod nové farnosti. Na místo prvofaráře se hlásil jistý exjezuita a nebýt obratnosti Lachenbauera, řád by duchovní správu zde ztratil. In: Domácí kronika vídeňské komendy, nepag., neinv.

⁶⁴⁰ VLNAS 2001b.

⁶⁴¹ NA ŘKř, kniha 219, diarium k 16. červenci 1742, nepag.

⁶⁴² Žák udává již rok 1732. In: ŽÁK 1911, 24.

ulití starých válečných zbraní. Objednáno bylo osm zvonů ve vídeňské dílně zvonáře Johanna Baptisty Divala. Záhy po odlití byly 18. července po pořádku dle svých tónů přivezeny do atria před kostelem. Ten den padl na čtvrtek po neděli po Letnicích. Velmistr Böhmb pozval k tomuto úkonu kardinála Kollonitze, který přijel v osm hodin v purpurovém taláru s rochetou a mozettou. Jeho doprovod činili ceremoniář, sekretář a další kněz z jeho dvora. Po sestoupení z kočáru ho v řádovém paliu (plášti) Böhmb přivítal a následně započalo žehnání. Ke slavnosti bylo pozváno i šest alumnů ze semináře v superpelicích, z nichž dva střídavě zpívali předepsané žalmy a čtyři z nich potírali zvony gregoriánskou vodou. Zvony byly žehnány v tomto pořadí: největší ke cti sv. Karla Boromejského, následující k počtě sv. Alžběty, třetí ke cti Nejsvětější Svátosti, čtvrtý ke cti nejblahoslavenější Panny Marie, pátý ke cti sv. Leopolda, šestý sv. Jana a Pavla mučedníků, sedmý sv. Fabiána, Šebestiána, Rocha, Františka Xaverského a Rozálie a konečně osmý ke cti sv. Kříže. Obřad trval do devíti hodin, po skončení se vydal arcibiskup do chrámu, a poté prošel východem u sakristie ven do komendy, kde navštívil velmistra a zběžně si prohlédl tamní místnosti.

Druhá významná slavnost, jež se musela pečlivě připravit, bylo posvěcení chrámu. K samotné festivitě bylo přistoupeno na svátek sv. Šimona a Judy 1737, poté co již byl celý chrám včetně zmíněných zvonů zařízen. Posvěcení chrámu měl vykonat místní arcibiskup kardinál Kollonitz. Den před svěcením přichystali místní duchovní relikvie, které velmistr v cínových kapslích zapečetil a měly tak být připraveny k uložení do oltářních kamenů. Byly vystaveny ve vyzdobené sakristii, kde před nimi hořely lampy a ráno se zde velmistr vkleče modlil s P.°Mohrem a Wannieckou matutinum a laudy. Ke svěcení přece jenom museli přizvat nutnou asistenci sestávající z šesti ministrantů, čtyř alumnů, čtyř kněží choralistů od Sv. Štěpána, dále čtyři kněze pro nesení relikvií a nakonec opět čtyři duchovní, kteří měli zastávat úkol jáhnů. Kromě jmenovaných přišel i kardinálův ceremoniář s dvorním kaplanem a další kněz pro nesení arcibiskupského kříže. Presbyter assistens byl P. Wanniecka, jenž vše nutné včetně parament již dopředu nachystal v sakristii. Ráno po půl deváté se klérus v čele s arcibiskupským křížem shromáždil u hlavního vchodu, aby vyčkával příjezdu světitele. Kardinál přijel se svým doprovodem a císařským stavebním ředitelem hrabětem Gundakarem Althanem. Za slavnostního vyzvánění velmistr v rochetě a pektorálu vzdal kardinálovi úctu a

⁶⁴³ NA ŘKř, karton 220 – Annotationes seu descriptiones de benedictione octo campanarum pro ecclesia s. Caroli Vienna: de consecratione ipsius ecclesiae cum majori ara: item de consecratione sex altarium laterit, ac tandem de primis solemnibus Divini officii in ea ecclesia habita. A: 1737 et 38.

všichni se postupně odebrali do sakristie. Zde konsekrátor vkleče uctil připravené relikvie a převlékl se do pontifikálií. Dále se pomodlil s přítomným duchovenstvem před ostatky sedm kajících žalmů a po chvíli vyšli všichni před kostel, jehož dveře zůstaly zavřeny. Za hlaholu všech zvonů nesli na nosítkách čtyři kněží relikvie kolem chrámu za zpěvu kněží a potlesku velkého shromáždění. Po procesí byl konečně otevřen hlavní vchod, lidé se nahrnuli dovnitř a zapalovaly se svíce u konsekrčních křížů. U všech ceremonií byl přítomen Althan s velmistrem, jenž oděn v rochetu a štolu vykonával svěcení s arcibiskupem. Po konsekraci chrámu a hlavního oltáře byly do menzy vloženy relikvie mučedníků Fructuosa, Christina, Viktora, Sekundina a také Karla Boromejského. Kardinál pak celebrouval tichou mši, poté zůstal stát na evangelní straně oltáře, poněvadž na epištolní nyní vyhlášoval P. Mohr plnomocné odpustky. Dále vyhlásil den posvěcení, totiž na neděli po oktávu Nanebevzetí. Po promulgaci se kardinál zúčastnil mše P. Mohra, další ještě odsloužil P. Wanniecka, také za konsekrátorovy přítomnosti. Když obřad skončil, vyšel kardinál s duchovenstvem, Althanem a velmistrem ven z chrámu a za zvuku zvonů se branou odebral do své rezidence. Pisatel k závěru poznamenal, že „celá slavnost proběhla k povzbuzení všeho lidu i k radosti křížovnického řádu.“⁶⁴⁴ Celkem běžnou praxí bylo v tridentské liturgii, zejména v baroku, kdy se slavilo s veškerou pompou, že slavnost konsekrace trvala několik dní. I u Karlskirche se přistoupilo ke svěcení dalších šesti oltářů v kostele až 10. listopadu, které vykonal světící biskup Josef Heinrich de Breitenbucher. Slavnost připadla na dvaadvacátou neděli po Letnicích. Opět byly připraveny relikvie v šesti zapečetěných cínových kapslích a vystaveny ve vyzdobené sakristii. Den před svěcením se Böhmb s Wannieckou zde modlili matutinum a laudy. Nastávající den přijel světící biskup, velmistr ho uvítal, uctil relikvie, oblékl se do posvátných rouch a s klérem od Sv. Štěpána se odebral do kostela. Úkol ceremoniáře převzal magister chori, další duchovní nesl biskupský kříž a deset ostatních kněží si rozdělilo úkoly jáhnů, asistentů a choralistů. Za zvuku zvonů nesli kněží relikvie ve stříbrné nádobě k mariánskému oltáři, aby zde zahájili svěcení dle římského pontifikálu. Mezitím se zapálily na oltářích svíce včetně konsekrčních dvanácti. Za obřadu svěcení celebrouval Böhmb mši pro lid u hlavního oltáře. Asistovali mu spolubratři Mohr s Wannieckou. Zatím světil biskup oltáře v následujícím pořadí. Začal oltářem Nanebevzetí, poté sv. Alžběty, oltář Pěti ran, sv. Lukáše, sv. Josefa a poslední sv. Jana Nepomuckého. Do oltářů byly vloženy ostatky mučedníků Klementa, Crescence, Modesta, Maxima, Venusta, Proba a dalšího, kterého pisatel

⁶⁴⁴ PUČALÍK 2008, 32.

neuedl. Po vykonání konsekrací celebrou konečně biskup mši u oltáře Nanebevzetí, kde celý obřad započal. Po mši velmistr biskupovi poděkoval, doprovodil ho v plášti k hlavnímu vchodu a dle pisatele domácí kroniky byl šťasten, „že vše dobře skončilo“. Ještě na samý závěr konsekrátor promulgoval čtyřicetidenní odpustky pro návštěvníky oltářů. Náklady za asistenci platil Althan, přičemž magister chori dostal 29 zlatých 27 krejcarů, ceremoniář 3°zlaté, krucifer 2 a ostatní kněžstvo si rozebralo 15 zlatých.⁶⁴⁵

Završení snah o získání vytouženého místa nastalo ovšem až v roce 1738. Na den, kdy stanovil kardinál Kollonitz posvěcení, tedy neděli po oktávu Nanebevzetí Panny Marie se mělo slavit první výročí posvěcení. Sláva měla padnout na třináctou neděli po Letnicích, na 24. Srpna, a to se hodilo i dvoru, protože na ten den nepřípadl žádný dvorní svátek, a tudíž se mohl slavnosti zúčastnit císař s manželkou i s celým dvorem. Hned ráno se odebral Böhmb s deseti listinami k císaři na audienci, kde ho panovník laskavě přijal. Žádal o stvrzení listin a dovolení slavit každoročně slavnost posvěcení. Císař následně všem žádostem laskavě vyhověl. Před půl jedenáctou za hlaholu všech zvonů byl císař s manželkou, arcivévodkyněmi Marií, Annou a Magdalénou a celým dvorem doprovázen do chrámu.[39] Po příchodu ho velmistr přivítal oděn v pontifikáliích za asistence infulovaných spolubratří komtura z Prešpurku a probošta Madera z Budy. Přítomni byli též další křížovníci, a sice P. Pfeifer, Schleichart, Kraus a Wanniecka, kteří jako první přijali svěcenou vodu, a poté šli zkontrolovat všechny oltáře. Po vykonané kontrole všichni vešli do chrámu a začalo půlhodinové kázání, pronesené místním paterem Thomou. Po promluvě celebrou generál pontifikální zpívanou mši za doprovodu císařské hudby. U oltáře mu přísluhovali tři dvorští kaplani s císařským ceremoniářem a dalšími šesti přísluhujícími. Mše byla sloužena na zvlášť pořízeném oltáři pro císaře v presbytáři před letní sakristií. Přední část oltáře byla pokryta červeno-zelenou látkou přinesenou z paláce. Na menze stál velký drahocenný kříž ze slonoviny se čtyřmi svícny. Poté byly slouženy další tři mše, které celebrouvali komendátor z Prešpurku, P. Pfeifer a Schleichart u dvou velkých bočních oltářů. Po skončení zpěvu asi ve čtvrt na jednu velmistr doprovázen celou svitkou přistoupil k oltáři, zatímco se lidé od dvora modlili vkleče díkyvzdání. Císař s rodinou si poté prohlédli kostel a oltáře a vyšli hlavním vchodem ven v doprovodu zmíněného komtura z Prešpurku, P. Pfeifera, Thomy, Schleicharta, Krause a Wanniecky. Při jejich odchodu se rozezněly všechny zvony a zvonily, dokud byli ještě v dohledu. Závěru slavnosti se zúčastnilo tak velké množství lidu, že všechny chrám nemohl ani pojmout. Na

⁶⁴⁵ NA ŘKř, karten 32: Descriptio consecrationis reliquorum sex altarium.

samý závěr přijel ještě kardinál a císařští úředníci. Opět se zvonilo, neboť se oznamoval počátek nešpor se svátostným požehnáním. Nešpory vedl v pontifikáliích zmiňovaný komtur s přísluhováním Pfeifera, Krause a Wanniecka. Další asistence sestávala z šesti alumnů a čtyř ministrantů. Po nešporách a Salve Regina byla vystavena nejsvětější Svátost a zpívány mariánské litanie s obvyklými modlitbami s následným požehnáním. Nešpory a litanie byly doprovázeny „vznešenou a krásnou“ hudbou provedenou „nejpřednostnějšími“ virtuosy. Šest bubeníků dostalo 6 zlatých, císařští trubači 5 zlatek a tympanisté za nešpory 15 krejcarů. Menší odměnou byli poděleni alumnové, a sice 6 krejcarů. V komendě dostali občerstvení ve formě vína, kuřat a kapounů. Pohoštění se zúčastnili dle diaristy „pretorián“ Hardschier, trubači, vojáci a kočí, dostali víno a chléb. Z ostatních byli přizváni na hostinu ceremoniář, dvorští kaplani, přísluhující, Horní komora, furýr Gallahofer se synem, „Meissner Kamer Fourier“, dvorní písař a strážce císařských kaplí.⁶⁴⁶

Bylo by lákavé připsat stavbu votivního chrámu sv. Karla aktivitě křižovníků, ale jak známo, iniciátorem byl císař Karel VI., jenž 22. října 1713 slíbil veřejným vótem v dómě sv. Štěpána, že dá zbudovat nový kostel ke cti svého patrona, bude-li město uchráněno od moru. Základní kámen byl položen v roce 1716 a z konkurzu mezi Galli Bibienou, Hildebrandtem a Johannem Bernardem Fischerem z Erlachu vyšel dle rozhodnutí panovníka Fischer. Monumentální stavba ikonologicky vycházela z několika významných staveb. Předně byl inspirací Šalamounův chrám, chrám Boží moudrosti v Cařihradě a velechrám sv. Petra v Římě. Sémantický základ kostela je třeba hledat ovšem u Fischerova přítele Karla Gustava Herea (1671–1730?), dvorního antikváře, spisovatele a ikonografa. Celá stavba je projektována jako centrála na půdorysu oválu s šesti bočními kaplemi a navazujícím kněžištěm. Velmi složité těleso stavby vděčí za svůj návrh zmíněnému staršímu Fischerovi, po jeho smrti přebral vedení syn Josef Emanuel (1693–1742). Ze sochařů jsou doloženi Mattieli, Stanetti, Koch a řada dalších, většinou dodnes neznámých. Není naším úkolem se věnovat stavbě samotné, kterou autor zhodnotil ve své práci,⁶⁴⁷ poněvadž jak řečeno, nebyl podnikem Böhmbovým, ačkoliv si na jednom ze svých reprezentačních portrétů dal Karlskirche vedle sebe zobrazit. Nejspíš se mohli křižovníci podílet na určitém ikonografickém vývoji interiéru, jenž má charitativní program související samozřejmě se sv.

⁶⁴⁶ NA ŘKř, karton 220: Anotatio primae solemnitatis publicae habitae in primo anniversario dedicationis ecclesiae s: Caroli Borromomaei in praesentia Augustissimae Aulae dominica 13 post Pentecosten Anno 1738.

⁶⁴⁷ PUČALÍK 2008.

Karlem, ale také se zaměřením řádu, což se odráží na všech oltářích včetně freskové výmalby. K tomu se řadí i dodatečně změněné figury andělů flankující hlavní vstup. Zajímavou epizodou byla objednávka pražského Ferdinanda Brokofa⁶⁴⁸ na bozzeto k hlavnímu oltáři, které s jistotou nevíme, zda pak provedl. Naprosto výjimečná svatyně významná nejen slavnými jmény tvůrců, ale i symbolickým významem, který – jak zmíněno – se nedá přičíst na vrub našemu velmistrovi, snad jen část zařízení, k němuž se dochovalo slavnostní kázání ze slavné mše roku 1738. Nedělní kazatel, již zmíněný P. Thoma, pronesl následující promluvu, dle které se dá přesně vyložit celý vnitřní prostor.

„Hodie Salus Domini hinc facta est.“ (Dnes přišla do tohoto domu spása, L 19, 9)

„Ve jménu Nejsvětější Trojice Boha Otce, Syna a Ducha Svatého začínám dnes první řeč v tomto nově postaveném nádherně provedeném císařském chrámu Boha Nejvyššího zasvěceného památce, poctě a ochraně svatého Karla Boromejského. Budiž mi dovoleno, abych hned na začátku opakoval v tomto současném Božím domě to, co řekl Kristus, Spasitel světa v dnešním svatém evangeliu před Zacheovým domem: „Dnes přišla do tohoto domu spása Páně“.

Již uplynulo čtyřicet let od chvíle, kdy se začala budovat tato majestátní budova od samého začátku, která byla konečně letos s Boží pomocí po vynaložení velmi značných nákladů, s uměním, námahou a velkou pílí dovedena k takové dokonalosti, že člověk musí žasnout, že si někdo mohl dovolit začít budovat pro nejvyššího pána nebe a země něco takového, tak nádherný a překrásný chrám, kdyby to nebyl právě sám, z Boží milosti mocný kníže a monarcha tohoto světa.

Dnes: dnes je však onen den, kdy se stává skutkem, že do tohoto domu přichází Boží spása, dnes je tím dnem, kdy budeme poprvé co nejslavněji slavit výročí památky konsekrace nebo zasvěcení tohoto chrámu. Dnes je ten den, kdy nejjasnější Tvůrce pohlíží tak, jako kdysi Šalamoun, na posvátné dílo, které se rozhodl vybudovat ve svém srdci a ve kterém se modlil, kdy je opravdu šťastně dokončeno a může na něj pohlédnout s vnitřním uspokojením a nejvyšší libostí. Dnes je ten den, který hovoří ke všem přítomným s opravdovou útěchou, co Bůh v lidské podobě řekl v dnešním nedělním evangeliu podle sv. Lukáše svým milovaným učedníkům: (Beati oculi, qui vident, que vos videtis, L 10, 23)

Vidíte totiž chrám, jemuž podobný jste snad zřídka viděli, nebo možná nikdy neuvidíte. Vidíte chrám, v jehož základech spočívá něžná láska a starostlivost našeho

⁶⁴⁸ BLAŽÍČEK 1976, 141.

nejmilostivějšího mocnáře a nejštědřejšího otce nás všech: vidíte chrám, který byl postaven na věčnou památku slibu učiněného jeho jménem a jménem všech jeho království a zemí na tomto místě Bohu nejvyššímu. Vidíte chrám, který nám má být vždy otevřen jako všeobecné útočiště ve všech obtížích a záležitostech. Vidíte chrám, který bude vždy hlásat zbožnost nejjasnějšího rakouského arcidomu a jeho horlivost pro pravé náboženství a spolu s tím i po všechny časy k větší chvále Boha: ano (Cujus lapides nobis etiam timentibus clamabunt, et annuntiabunt laudem) „ex voto“, jehož kameny, i kdybychom my měli mlčet, budou hlásat a provolávat chválu Boha. Vidíte chrám, dům, ve kterém si Bůh sám nechal přislíbit postavení čestného trůnu, vidíte chrám, do kterého přišla od Boha spása, Hodie salus Domini hinc facta est. Aby však bylo dosaženo záměru nebo konečného cíle tohoto nově vybudovaného nejdůstojnějšího domu Božího, rozdělím nejprve svou dnešní řeč na tomto místě do dvou částí. V první části chci říci: Kdy a proč byl tento kostel vlastně vybudován, a v druhé pak jaký zvláštní cíl a záměr vedl k tomu, že byl tento nynější chrám Boha Nejvyššího postaven, věnován a zasvěcen ochraně a jménu svatého Karla Boromejského.

První část: Všemohoucí Bůh nepotřebuje na tomto světě žádný dům, žádný byt, žádný chrám. Coeli et terra cum sit Dominus non in manufactis templi habitet, nec manibus humanis politur indigens aligno (Bůh,... jako Pán nebe a země nepřebývá v chrámech, které vystavěly lidské ruce, ani si nedává posluhovat lidskýma rukama..., Sk 17, 24–25), řekl velký apoštol světa Pavel Athéňanům. Protože Bůh, Pán nebe a země, nepřebývá v chrámech, které vystavěly lidské ruce, ani si nedává posluhovat lidskýma rukama, že by něco potřeboval. Když Bůh pobývá v našich chrámech, není to z nedostatku, nouze nebo nezbytí, ale z čisté milosti, ocenění nebo že se mu tak zalíbilo. To poznal David, velký král v Izraeli, muž, ve kterém Bůh našel zalíbení, potom co prorokovi Nátanovi sdělil svůj úmysl vybudovat chrám a Bůh mu to ústy prorokovými zakázal: „Jdi tam,“ řekl, „a pověz Davidovi mému služebníku. Non aedificabis mihi domum ad habitandum: Ty mi nemáš co stavět žádný dům, abych v něm přebýval.“ (1 Pa 17) Naopak vyhradil takovou milost jeho synu Šalamounovi: Ipse aedificabit mihi domum: Tento mi postaví dům, a tak se také stalo.

Obrovská velkolepost a nákladnost tohoto Šalamounova chrámu se uvádí v Písmu svatém, a sice aby nikdo nemohl popírat, že to musel být veliký div světa. Jakou však velkou zálibu a uspokojení v tom Bůh měl, vysvětlují jeho vlastní slova, neboť když Šalamoun chrám s velkou slávou lidu posvětil a zasvětil a přinesl oběť hodnou podivu, zjevil se mu ve snu pán a řekl mu: Slyšel jsem tvoji modlitbu a zvolil jsem si toto místo jako dům oběti. Kdybych zavřel nebesa a nedal žádný déšť, kdybych dal příkaz, aby kobylinky sežraly celou zemi,

kdybych také poslal mezi svůj lid mor, a můj lid bude vzývat moje jméno, bude mne prosit, hledat moje slitování, obrátí se a bude činit pokání za svoje velmi špatné činy, budu mu potom z nebes naslouchat. Budu milostiv jeho hříchům a spasením jeho zemi. Moje oči zůstanou také otevřené a moje uši uslyší modlitbu toho, kdo se bude modlit na tomto místě, neboť jsem si zvolil toto místo, aby moje jméno tam bylo na věky. Na tomto místě si musíme všimnout tří věcí. Za prvé, že Šalamoun nebudoval svůj chrám pro nikoho jiného než pro pravého Boha, za druhé, že mu ho zasvětil a posvětil, za třetí, že si ho Bůh zvolil a určil dům, ve kterém se mu má obětovat, vzývat jeho jméno a modlit se k němu. To, co udělal Šalamoun, to se stalo a stává mnohem více u nás křesťanů, zejména od té doby, kdy Konstantin Veliký a první křesťanský císař věřícím v Krista dovolil zřizovat na všech místech veřejné kostely. On sám takový postavil v Římě a jeho matka Helena podle svědectví Zomea (Lib. 8, Kap. 8.) vybuďovala dalších třicet ve Svaté zemi a takové byly potom stále budovány ve všech částech světa. Komu však byly zasvěceny? Komu? Už ne nějakému Jupiteru nebo Marsu, již žádné Venuši nebo Dianě, již ne nějakým vymyšleným božstvům, ale jedinému pravému Bohu nebe a země, a to zcela právem, neboť chrám je domem obětování a uctívání, neboť jen výhradně pravému Bohu náleží nejvyšší, neomezená a ničím nespoutaná svrchovaná vláda nad všemi bytostmi, nemůže tedy a nemá nikdo právo stavět chrám, dům oběti, dům uctívání, nikomu jinému než pravému Bohu. „Nulli sanctorum,“ píše sv. Augustin v knize 20. Manichejským: „Sed ipsi Deo sanctorum, quam vir in memoriam sanctorum altaria construit.“ Neděláme to pro žádného svatého, ale pro samého Boha Trojjediného, i když na památku stavíme oltáře nebo chrámy, a také ony jsou vlastně nazývány Božími chrámy, jejichž konsekrace nebo svěcení a zasvěcení působí, že tam přicházejí lidé každoročně k slavnostnímu uctívání jejich památky, tak jak to učinil i Kristus, když se osobně účastnil slavnosti v Jeruzalémě a posvětil ho svou přítomností. Takže svatý Felix, římský papež, mohl napsat: De consecratione 1. C. 2. Došli jsme k závěru, jak opravdu tyto slavnosti nebo výroční vzpomínky probíhají s velkou radostí a štěstím našeho lidu, nás křesťanů. Ještě více, to co poznamenává Valafridus: Slavnost, které se Kristus zúčastnil v srdci Jeruzaléma, nebyla jen každoroční vzpomínka na zasvěcení prvního Šalamounem vybudovaného památníku, ale vzpomínka na vysvěcení v čase Judy Makabejského, za kterého znovu obnovili v troskách ležící památník.

Když se nyní vzpomínky na zasvěcení obnoveného památníku konají tak slavnostně, jak mnohem spíše bychom měli slavit památku posvěcení onoho chrámu, který byl nově od základu, a to každoročně při uvážení, jak velká spása přichází každý den do Chrámu Božího. Hodie salus Domini hic facta est: když je Bohem vyvolen jako Chrám oběti a uctívání

Nejsvětějšího Jména, který přijímá, což je konečný účel všech budovaných křesťanských kostelů. Také tento nádherný chrám pod ochranou a jménem svatého Karla Boromejského není, stejně tak jako všechny ostatní, vybudován pro nikoho jiného než pro pravého Boha, jemu věnován a posvěcen. Mohu říci, co je psáno v Jeremiášovi (7, 4): Chrám Páně, chrám Páně, chrám Páně, je to chrám Páně. Proč tedy ale pod ochranou a se jménem svatého Karla Boromejského? Vysvětlím to.

Druhá část: Mezi jiným, příslibení, které věrný a všemocný Bůh dal těm, kteří se k němu obracejí a kteří se budou v Šalamounově chrámu modlit, bylo také to, jak je řečeno: „Kdybych poslal mor na můj lid, pak spasím vaši zemi.“ Z největších trestů za hříchy v tomto životě je nejhroznější mor. Tak jako děti Izraele uštknuté umíraly, tehdy spěchali k smrti i ti, kteří byli zasaženi morem. Písmo svaté nám říká, že v době krále Davida během tří dnů mor zahubil 70 000 mužů z lidu Izraele. Strašlivá pohroma! Toto zlo zuřilo v Miláně, kde byl Karel Boromejský arcibiskupem a kardinálem svaté římské církve, a proto na kostelech nechal vyvěsit silná a jasná světla. Co říci o tomto dobrém pastýři, který byl připraven obětovat svůj život za svoje ovečky? Vydal všechno, co měl, jen aby trpícím pomohl, navštěvoval nemocné a nemocné morem, aby je otcovsky utěšil. Vlastníma rukama jim podával Nejsvětější svátost a snažil se s přísným pokáním a maximální pokorou smiřovat rozhněvaného Boha. Nařídil veřejná a všeobecná procesí: on sám si uvázal smyčku kolem krku, šel bos a jeho nohy krvácely, na svých ramenech nesl kříž a chtěl se tak stát obětí smíření za hříchy svého lidu, aby zadržel hrozící meč pomsty a trestu. Vzpomeňme si nyní na 13. rok tohoto století. Nebyl to právě tehdy hrozivý mor, který nebyl jenom ve zdejším císařském sídelním městě Vídni, ale také v jiných dědičných královstvích a zemích nejjasnějšího rakouského domu, co způsobilo mezi jeho obyvateli tak hrozné utrpení? Nerozesílala tehdy smrt své jedovaté a smrtící šípy – hned tu a tam a nestrhávala mnohé lidi bez rozdílu? Ano, je tomu tak, kdo však, kdo se však postavil doprostřed, aby utěšil hněv Boží, a tak odvrátil takové neštěstí? Kdo? Karel, náš velký císař, náš nejštedřejší kníže a otec země. Byl to on, kdo se vrhl k nohám uraženého Boha, pokorně uznal vinu svoji a svých poddaných. „Ego et populus meus peccavimus tibi!“ : ex voto!: Já, a můj lid jsme zhřešili proti Tobě. Při uvážení toho potom zaslíbil tento nejnádhernější chrám a oltář ochraně a jménu svatého Karla Boromejského, aby byl postaven pro Boha nejvyššího, aby stejně tento, jako morem zasažená služebnice pomáhala pečlivě na tomto světě, tím spíše ještě mnohem více v nebeské slávě prosila Boha o milost a osvobození od morové hrozby a aby toto osvobození přetrvalo všechny věky. Pravda, více než otcovská péče, jen pouze naše věčné, ale

také křesťanské blaho. Proto se v tomto chrámu nachází také spolu zasvěcený oltář k uctívání Nejsvětějších ran Ježíšových, ze kterých vytékají všechny prostředky proti jedu našich hříchů a trestů, které u Boha vždy říkají to nejlepší: „Tot ora, quod vulnera.“ (Tolik modliteb, kolik ran.)

Je zde i oltář ke cti přeslavné, nanebevzaté vždy neposkvrněné Panny a Matky Boží Marie. Od časů svatého Řehoře Velikého se objevují k její cti chvály a písně jako Regina Coeli laetare: Raduj se, Královno nebes, která podle vyjádření svatého Bernarda ukazuješ svoji panenskou hrud' stejně jako Kristus svoje rány, abys vyprosila slitování. Salus infirmorum: Ona je také uzdravení nemocných. Zde také nacházíme oltář svatého Josefa. Prostřednictvím jeho přímluvy a lásky žádáme o všechno, co my sami nemůžeme od Boha dosáhnout. Je tu i oltář ke cti svaté Alžběty, která stejně jako Vy byla v lásce k bližnímu dokonalou matkou chudých, nemocných a opuštěných na zemi, a nás se tedy také ujme beze všech pochyb v naší bídě v nebezpečích a záležitostech a jednou nás přijme v nebi. Nacházíme zde i oltář svatého evangelisty Lukáše, kterého svatý Pavel ve IV. listě Kolosanům nazývá: „Medicus carissimus“: Láskyplný lékař. Tento také nezaváhá svou silnou přímluvou pomáhat při škodlivých nemocech či dobách. Nalézáme zde také oltář ke cti slavného mučedníka Jana Nepomuckého, jehož účinnou pomoc projevil Všemohoucí Bůh mnoha velkými zázraky ve světě. Kromě toho všeho zde vidíme postiženého dnou, kterému Kristus Pán zázračně navrácí zdraví. Dále je zde setník, který nechce Pána zdržovat a žádá o uzdravení svého služebníka. Je tu i mládenec, kterého (Ježíš) vzkřísil z mrtvých. Všemi těmito obrazy jsme jakoby napomínáni, abychom všichni prosili v tomto chrámu pod ochranou a jménem svatého Karla Boromejského o odvrácení škodlivých nemocí hrozících znovu z dálky, abychom se utíkali k Bohu, čehož dosáhneme, když bude mít zbožný lid na srdci, aby se každý den a také každý týden a o Letnicích pak před Nejsvětější svátostí oltářní sloužily votivní a zaslíbené pobožnosti, odpoledne pak má být uctívána nejblahoslavenější Panna Maria růžencem pěti desátků a Lauretánskou litanií, a to vše podle slibu našeho nejvelkomocnějšího a nejblahoslavenějšího císaře Karla šestého.

Vzývejme na tomto svatém místě nevyslovitelné Jméno Páně, kterého vidíme, jak shlíží z vysokého oltáře ve slávě a nádheře. Prosme také jednorozeného vtěleného Boha Syna, který je vždy přítomen v Nejsvětější tajemné Svátosti oltářní, jehož svátostná přítomnost povyšuje tento a jiné křesťanské kostely daleko nad Šalamounův chrám, což bylo známo císaři Justiniánovi, když jak píše Pullonius v 2. knize Makabejské, kap. 10 (sic!), postavil v Konstantinopoli chrám Sofie, to je vtělené moudrosti Boha. Zastavení Šalamouna u vstupu

do vestibulu za dveřmi dává tušit, jako by Šalamoun zde skrytě obdivoval nádheru a svatost tohoto místa a byl jí uchvácen.

Prokazujme rovněž Duchu Svatému stejnou čest jako Otci a Synu, stejně ho vzývejme, když se jako holubice podle Písma vznáší, jak vidíme uprostřed vysoko nad námi, aby z nejvyššího nebe na nás vyléval rosu svých darů a milosti nebo spásný déšť, jehož moc a vliv od nás zažene všechno zlo a dá nám duchovní i tělesný život: Spiritus est qui vivificat. Pohleďme také konečně venku na dva nádherné a skvostné sloupy, které nám ukazují na stálost a sílu života a smrti, svatost a zázračnost svatého Karla Boromejského a současně s vděčností připomínají našeho nejvýsostnějšího císaře Karla, jeho Constantia et Fortitudine immotus pietate!: ex inscriptione lamina maia, quo in capite Fundamentalis reposita est:!
Který vážen svými poddanými pro stálost a sílu neodchylující se od dobrodiní bohaté laskavosti a lásky postavil tento nádherný chrám Bohu všemohoucímu pro nás všechny, a tak věrně splnil před tváří celého světa svůj slib. Prosme tedy vždy snažně velkého Boha za něj a celý jeho vznešený rod, aby rozmnožil jeho panství a říši, povýšil jeho trůn, porazil jeho nepřátele a propůjčil mu milostivě časné a věčné blaho. Protože si to přeji z celého svého srdce, ukončím svou řeč na závěr se svatým Augustinem (Serm. 256 De tempore).

Konec řeči: „Gratis agamus Domino Deo nostro a quo omne datum optimum et omne...“ Poděkujme Pánu našemu Bohu, od kterého pocházejí všechny dobré a dokonalé dary, a chvalme z celého srdce co nejochotněji jeho dobrotu a všemi hlasy jednomyslně vychvalujme: quoniam ad istum domum orationis fidelium suorum visitavit animum, excitavit affertum, surrogavit auxilium, neboť tento chrám, tento dům obětování a modlitby vybuďovala pro dobro věřících, jak říkám, dobrota zejména našeho nejjasnějšího císaře a zeměpána, který se takto zúčastnil, kvůli němu obstaral a poskytl k tomu svoji pomoc, inspiravit necdum volentibus ut volent, adiuvit bona voluntatis comatus, ut faverent. Pán mu, protože on ještě nechtěl, pomohl zaměřit se na dílo a také ho uskutečnit. Ac per hoc Deus qui in suis operatur, et velle et perficere pro bona voluntate hoc omnia ipse cepit, ipse perfecit: A také Bůh, který působí podle své vlastní vůle a splní, co se mu zalíbí, toto všechno sám začal a sám dokončil. Jemu budiž chvála, úcta a čest až na věky věků. Amen.

Kázání z farního archivu ve Vídni sleduje ústy jednoho z prvních kněží císařské komendy skutečný význam votivního kostela, ke kterému se do dnešních dní vztahuje množství otazníků, ovšem promluva řádového člena mnohé objasnila. Promluva ke dvoru a ostatním návštěvníkům bohoslužby byla situována zpočátku na oslavu panovníka, jenž byl kladen do roviny s Šalamounem. S tím souvisí i celá stavba jakožto starozákonní chrám

Šalamounův. Patří k tomu dva císařovy sloupy vně stavby, Boaz a Joachin. Z chrámového nádvoří se vstupuje do předsíně (élám), zde prostor pod varhanní kruchtou, dále svatyně (hékál), což je zde oválná chrámová loď, dále presbytář je v tomto chápání velesvatyní (debír), ke které se doputuje po několika schodech. Hereus připodobnil císaře k Šalamounovi, ba ještě ho nad něj dokonce povýšil, poněvadž Šalamoun se dal vést Boží moudrostí jen zpočátku, poté zhřešil, a proto svěřil později Hospodin pozemskou říši Karlovi. Koncetista srovnával i poměr matek, Betšebu k novému králi Šalamounovi a Karla ke své matce. Podobně srovnával i otce.⁶⁴⁹ Dále i Šalamounovu moudrost a Karlovu spravedlnost. Situaci Karla VI. s Filipem z Anjou také připodobnil k Adoniášovi, když se stal protikrálem Davidovým. Karel byl panovníkem v celé Evropě od Uher (apoštolský král) po Španělsko (katolický král). Byl ochráncem víry, také advocatus ecclesiae a řádným nástupcem Šalamouna, jelikož kvůli království obojí Sicílie byl i panovníkem království v Jeruzalémě.⁶⁵⁰ Hlavní oltář, jako i celý votivní chrám, je na prvním místě zasvěcen Hospodinu, jak zmiňuje kazatel, což pozorujeme na tetragramu JHWH retabula, skrz který prochází světlo. Pod ním je provedena plastická konfigurace sv. Karla v roji andělů, jenž přikleká před Bohem, aby prosil za Vídeň. Kompozici na sloupech doprovázejí čtyři západní Otcové. Pod retáblem na mramorové menze je tabernákl z bílého mramoru od kameníka Philippa Koechela, který ho dodal za 700 zlatých. Koří se mu dva pozlacení cherubové, které vytvořila roku 1730 dílna Lorenza Mattieliho. Kořící cherubové aludují na ony zlaté figury andělských bytostí u°starozákonní schrány úmluvy ve velesvatyni. Mezi císařskými oratořemi v kněžišti přidržují štukoví andělé medailony s reliéfy evangelistů, a doplňují tak boční stěny zasklených oratoří s dekoracemi palmových a olivových ratolestí, taktéž Karlových symbolů.

Z nejasností vzhledem k zařazení interiéru nám pomáhá i zpráva z Schaffhauserischen Zeitungen z 9. září 1733, č. 73: „Ve zdejším novém kostele sv. Karla Boromejského by mělo být postaveno kromě tohoto svatého sousoší ještě 6 jiných oltářů a to 4 evangelistů, sv. Alžběty a Nanebevzetí Panny Marie, které mají mít obrazy malované knížecími malíři Salomene z Neapole, Sebastianem Ricci z Benátek a 4 zdejších – Altemonte, Daniel Le Grand, Pelgrini a pána ze Schuppen, ředitele galerie. O tento kostel se mají starat křížovníci

⁶⁴⁹ „Ja, dass sein Stuhl den Thron der Vaeter uebertroffen“ a „Dass sein Thron hoher sey dann der Thron Davids“.

⁶⁵⁰ MATSCHE 1981, 289sq, pozn. 29. Zde rozvíjí Herea.

z Prahy, kteří také mají požívat po 10 let jisté obročí ročně 10 000 zlatých tehdejší měny fides penes auctore quoad hoc!“

Zpráva řeší dataci části mobiliáře a zasvěcení bočních oltářů. Zasvěcení středních velkých oltářů v chrámové lodi tedy zůstalo sv. Alžbětě Uherské, patronce císařovny Alžběty Kristýny, a Panně Marii Nanebevzaté, což se vztahuje jak k mariánské účtě v Pietas austriaca, tak též na následnici trůnu Marii Terezii. Od zasvěcení evangelistům se upustilo až na sv. Lukáše. Na zbylé tři oltáře se dostala výtečná plátna se zázraky Ježíšových uzdravení, ovšem oltáře měly svoje patrony, jak patrně z kázání i inventárních seznamů,⁶⁵¹ kde se dá přičíst změněná koncepce po roce třiatřicátém prvním křížovníkům, možná P. Wannieckovi, který byl sekretářem velmistra Böhmba. Tak první oltář na evangelní straně nese v retabulu plátno s tematikou Uzdravení nemocného dnou⁶⁵² od Antonia Pellegriniho (1675–1741),⁶⁵³ ovšem oltář je zasvěcen Kristovým pěti ranám. O této účtě typické pro křížovníky byla již zmínka v souvislosti s Pospíchalem. Další velká kaple se slavným obrazem, posledním dílem Sebastiana Ricciho (1659–1734),⁶⁵⁴ je zasvěcena dle plánu Panně Marii, ovšem bylo přidáno zasvěcení sv. Třem králům dle bratrstva, které zde křížovníci založili.⁶⁵⁵ Poslední kaplí na straně evangelní je kaple s plátnem Daniela Grana (1694–1757)⁶⁵⁶ s výjevem Uzdravení setníkova služebníka⁶⁵⁷ a je zasvěcena sv. Josefu. Pěstoun Páně byl nejen patronem habsburského domu a Českého království, ale i dobré smrti, proto byl také spolu se sv. Barborou uctívaným světcem v řádových hospitálech. Jen pouhá domněnka založená na vlastním úsudku by mohla vsugerovat myšlenku o zvýraznění osoby setníka ve vojenském ústrojení, postaveného do středu děje oproti původní skice,⁶⁵⁸ snad jako zvýraznění ideje

⁶⁵¹ Inventáře z 18. a 19. stol. v archivu vídeňské komendy, neinvent.

⁶⁵² Mt 9, 1–8, Mk 2, 1–12, Lk 5, 17–26. Zde se Benátčan držel Matoušova evangelia.

⁶⁵³ BETTAGNO 1998.

⁶⁵⁴ DERCHAW 1922, 138–139. K obrazu je skica v Praze z majetku mělnických Lobkowitzů; KOTALÍK 1988b, 89; přímý model je v Budapešti – MOJZER 1993, zde i modely k dalším obrazům v Karlskirche – k°Pellegrinimu, Altomontemu, Granovi (Sv. Alžběta).

⁶⁵⁵ In: PUČALÍK 2008, 70.

⁶⁵⁶ KNAB 1977, 86, pozn. 119; KRONBICHLER 2007.

⁶⁵⁷ Mt 8, 5–13.

⁶⁵⁸ KRONBICHLER 2007. Skica je ve sbírce kláštera Seitenstetten.

ordinis militaris pražských křižovníků. Na straně epištolní, hned v první kapli v levo, je oltář sv. Jana Nepomuckého s obrazem od Martina Altomonta (1657–1745)⁶⁵⁹ s výjevem Vzkříšení mládence z Naimu.⁶⁶⁰ O všeobecné úctě jednoho z hlavních patronů řádu k hvězdám bylo zmíněno na více místech. Protilehlou kapli sv. Alžběty Uherské zdobí monumentální obraz svaté patronky císařovny od Daniela Grana, ovšem původně měl být zasvěcen sv. Karlu Boromejskému s plátnem od Solimeny (1657–1747).⁶⁶¹ Po příchodu bratří z Prahy sem patres dodali „svoji“ sochu Madony Chlumské a oltář nazývali oltářem sv. Alžběty a P. Marie Chlumské. Poslední oltář je věnován sv. Lukáši s obrazem rektora akademie Jakoba van Schuppen (1670–1751).⁶⁶² Tento obraz jako jediný z celého slavného chrámu nemá doloženy ani skici, ani ricorda jako ostatní nesmírně populární plátina. Na charitativní zaměření již samo o sobě vypovídá zasvěcení sv. lékaři i na obraze zachycený příběh O milosrdném samaritánovi⁶⁶³ ve formě fáta, o kterém sv. evangelista Lukáš vypráví. Kupoli chrámu dle plánu mladého Fischera doplnil monumentální freskou Johann Michael Rotmayer (1654–1730)⁶⁶⁴ s tematikou přimluy sv. Karla u Nejsvětější Trojice s arma Christi. Poslední dílo zakladatele rakouské barokní malby, žáka Lottova, svádí opět k myšlence spojení s křižovníky, ovšem malba byla dokončena během roku 1730, kdy zde ještě nikdo z paterů ustanoven nebyl. Naopak posledním dokladem o spolupráci na vlastní pietas se zdají být Matthieliho (1687–1748)⁶⁶⁵ kamenné sochy andělů u hlavního vchodu, držící Kristův novozákonní kříž a druhý starozákonní Mojžišův. Dle ideálních grafik zde měly stát sochy sv. Petra a Pavla, v kodexu Albrechtově⁶⁶⁶ navrhl autor sice anděla starozákonního s křížem a měděným hadem, druhý měl být ovšem archanděl Michael.⁶⁶⁷ Celková změna andělů,

⁶⁵⁹ KLAUS 1916; AURENHAMMER 1965, 55, 145, 146. Kromě modella z býv. Esterházyovské sbírky je ještě jedna v Grazu v Joanneu. In: WOISETSCHLÄGER 1961.

⁶⁶⁰ Lk 7, 11–17.

⁶⁶¹ PUČALÍK 2008, 75.

⁶⁶² THIEME-BECKER 29/30, 1999, 342: Jacob van Schuppen; SCHREIDEN 1982, 80–81.

⁶⁶³ Lk 10, 30–35.

⁶⁶⁴ GROSSNER 1994; BOTT 1983; HUBALA 1981.

⁶⁶⁵ SCHEMPER-SPARHOLZ 2003.

⁶⁶⁶ Conrad Adolf von Albrecht (1681–1751) dvorní končetista ve Vídni.

⁶⁶⁷ PUČALÍK 2008, 89.

dodaných sem až v roce 1738, se dá dle ustálených křížovnických atributů přičíst jmenovanému řádu.⁶⁶⁸ Na závěr vídeňské fundace, spojené s velmi významným císařským chrámem, lze říci, že přestože byl kostel stavěn dle intencí císaře Karla VI. jistě včetně vnitřního zařízení a malby byly zadány osvědčeným tradičním malířům, odráží celý komplex pietas austriaca a rytířsko-špitální řád se mimo založení špitálu a komendy zasloužil o teologickou změnu části interiéru, jež ovšem nikterak neruší charitativní myšlenku zakladatele.

11. Aedilis noster – Kilián Ignác Dientzenhofer ve službách křížovníků

11.1. Kryštof a Kilián Ignác

Otec a syn Dientzenhoferové patří bo boku J. B. Matheye k nejslavnějším architektům řádu křížovníků, když pomineme stavitele menšího významu Franze Jakuba Fortiniho (Fortin) (asi 1680 Srbeč–1763 Želnavá), přivolaného k přestavbě kostela v Unhošti, či Wolfganga Braunbocka, pracujícího pro řád na západě Čech.⁶⁶⁹ Nejčastěji je zmiňován Kilián Ignác Dientzenhofer,⁶⁷⁰ ovšem na základě stylové kritiky se přisuzují některé stavby i jeho otci Kryštofovi, o němž je jen pár drobných zmínek. Vlastně dosud jedinou je zpráva o přestavbě dvora v Tursku u Prahy v devadesátých letech.⁶⁷¹ Jak zmíněno výše, pracoval dle Matheyových plánů na Chlumu v západních Čechách, kde je explicitně doložen jeho polír Braunbock. Zatím nevíme, co ještě mohl pro řád navrhnout, možná drobnější práce, větší jsou již známy.

Podstatně plodnějším se stal syn Kilián Ignác (1689–1751), nazývaný v řádových záznamech „aedilis noster“, jenž skutečně prochází celým obdobím velmistra Böhmba. Ačkoliv je přímo doložen v jeho službách až k roku 1727 v souvislosti s přípravami stavby karlovarského kostela, lze se domnívat, že to byl právě Kilián Ignác, který se mohl podílet

⁶⁶⁸ K andělům dochovány polychromované modely v Budapešti. In: PUČALÍK 2009; KROUPA/ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ/KONEČNÝ 2009, 571.

⁶⁶⁹ VLČEK 2004, 182.

⁶⁷⁰ Srov. HORYNA 2005; HORYNA 1998.

⁶⁷¹ VILÍMKOVÁ 1986, 69.

svou invencí na tzv. „barevném“ uspořádání interiéru Sv. Františka včetně návrhu štukového dekoru i mramorové podlahy počátkem dvacátých let. Zatím není pro tuto hypotézu archivních dokladů, ale vycházím ze stylové analýzy srovnáním ostatních chrámových prostor spojených s naším architektem, kupříkladu Soldatiho štukových rámců s anděly, jež jsou shodné s pracemi kostela v Dobré Vodě,⁶⁷² či geometrické skladby Rapovy dlažby obdobné s podlahou klášterního chrámu v Broumově.⁶⁷³ Tomaso Soldati přes všechny své schopnosti výtečného štukatéra nebyl inventorem rozvrhu štukových výprav.⁶⁷⁴ Možno tedy usuzovat, že tzv. „druhá barokizace“ interiéru Matheovy svatyně, která se musela stihnout do návštěvy císařského páru na slavnou poutní mši v říjnu 1723, se dala pod vedením mladého Kiliána Ignáce. Do tohoto celku spadají zmíněné štukatury v kupoli i na ostatních plochách, které doprovázejí Reinerovy fresky, či konvexní prodloužení zpěváckých empor v kněžišti. Otevřenou kapitolou zůstává práce návrhářská ohledně užitého umění, kam se také mohou řadit návrhy liturgických rouch, bohoslužebných nádob či nábytku. Velká růžovostříbrná souprava parament s hlavní kasulí a infulí z třicátých let má stejné výtvarné znaky jako kasule, jež navrhl Kilián pro Břevnov.⁶⁷⁵ [40] Ze třicátých let také pochází sekretáře z generalátu s páskovým ornamentem, obdobné kvalitou provedení téhož nábytku z Břevnova od Jana Ignáce Dobnera (1678–1731).⁶⁷⁶ [41] Ze zlatnické produkce jsou zachovány zejména v kostele sv. Františka opět vynikající liturgické nádoby, kterým dominuje velká procesní monstrance z roku 1752, připsaná⁶⁷⁷ též Dientzenhoferovi. [42] Velmi vzácné drahocenné nádoby představovaly v komunitě spolu s relikviemi a paramenty největší bohatství a objednával je jak velmistr, tak zejména převor či konventuálové ze svých vlastních finančních zdrojů.⁶⁷⁸ Mimo slavnou monstranci, pořízenou až za generála Wahy, vlastní kostel vynikající

⁶⁷² Myšlena formální podobnost, v Dobré Vodě probíhala stavba poutního chrámu dle plánů K. I. Dientzenhofera mezi léty 1733–1735. Štukovou výzdobu, která doplnila Reinerovu výmalbu, provedl Johann Baptista de Alio. Srov. HONYS 1996, 12.

⁶⁷³ Srov. Kilián Ignác Dientzenhofer 1989, 44.

⁶⁷⁴ Laskavé sdělení Martina Poczgaie.

⁶⁷⁵ DROBNÁ 1950, 85, 86.

⁶⁷⁶ Srov. Tisíc let 1993, 194.

⁶⁷⁷ Kilián Ignác Dientzenhofer 1989, 190–191. Stehlíková atribuci K. I. D. zpochybňuje. In: KELNAR/KLUKOVÁ/MATYÁŠOVÁ/RAJDLOVÁ 2011, 251.

⁶⁷⁸ Srov. diaria, passim.

preciosa nejpřednějších pražských a augsburských zlatníků. Z doby Böhmbovy se patří zmínit donace převora Tičzky⁶⁷⁹ ze čtyřicátých let. Je to kalich dodaný zlatníkem Janem Jiřím Brullusem ml. (1710–1789)⁶⁸⁰ v roce 1740 [43] či pacifikál od téhož dle návrhu Jiřího Viléma Seitze (1695–1750) a řada dalších, jež by se daly hypoteticky ytotožnit s návrhy zmíněného architekta.⁶⁸¹ Z uměleckého řemesla je třeba vzpomenout i řezané sklo, dochované ve sbírkách generalátu z doby Böhmbovy, ukazující vysokou kvalitu sklářského umění. [44]

Ze stavebních aktivit, jež jsou podchyceny, se ví, že s Böhmbem navštívil Kilián Ignác Mariánský Chlum, kde přispěl Braunbockovi „spíše radou než vlatním projektem“.⁶⁸² Jak naznačeno u kapitoly o Chlumu, zůstává na úvaze, zda Braunbock byl schopen návrhu tak náročné architektury kaplí ambitů, či zde provedl cizí návrh. Mezi léty 1725–1727 probíhalo několik stavebních akcí, jež se táhly porůznu až do konce let čtyřicátých.⁶⁸³ Konkrétně 1725 dal Böhmb vystavět „horní patro“ konventu, obnovit jeho přízemí a založit zahradu.⁶⁸⁴ Záznam ke květnu 1726 o pokračování „stavby“ v zahradě může evokovat budovu hospody v Praze na Újezdě. Zároveň se pisatel zmínil, že skoupě, že „v generalátu byly pokoje nejtihodnějšího pana generála opatřeny zčásti novými, zčásti starými trámy a sloupy“.⁶⁸⁵ Škoda, že se dotyčná úprava se sloupy nedochovala, padla za oběť výrazným zásahům kolem poloviny 19. století v době velmistra Jakuba Beera, kdy došlo k novým dekorativním výmalbám a vybavení novým nábytkem. Z dalších menších zakázek dostal Kilián Ignác zbudovat nový mlýn v Dobřichovicích, kam odjel s Böhmbem 31. května 1731.⁶⁸⁶ V červenci se generál radil s „naším architektem“ o různých adaptacích v konventu, konkrétně o zvětšení

⁶⁷⁹ Jan Ignác Tyčzka (1688–1748) v době Böhmbově převor ve 40. letech, později komandér v Chebu. In: JIŘIŠTĚ 1997b, 45.

⁶⁸⁰ Srov. STEHLÍKOVÁ 2003, 71.

⁶⁸¹ Srov. STEHLÍKOVÁ 1994.

⁶⁸² VILÍMKOVÁ 1986, 129.

⁶⁸³ Kilián Ignác Dientzenhofer 1989, 45.

⁶⁸⁴ NA ŘKř – L, 859. Strohý záznam v listině odkazuje na zvětšení budovy konventu podél Vltavy, ke kterému jistě muselo dojít s rostoucím počtem členů. Zmíněná zahrada byla snad u ostrova před generalátem a zanikla při zbudování nového náměstí v roce 1848.

⁶⁸⁵ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke květnu 1726, nepag.

⁶⁸⁶ VILÍMKOVÁ 1986, 132.

refektáře a úpravu oratoře.⁶⁸⁷ Úprava byla vlastně zapříčiněna velmistrovou myšlenkou na rozšíření refektáře. Kdyby byl ovšem rozšířen, tak by se kaple musela protáhnout o tmavý kostelní depozitář, proto si Böhmb zavolal k poradě „našeho“ stavitele, který poradil rozšířit oratoř o tmavou komoru, ale kvůli osvětlení ji upravit na způsob kupole. K 5. červenci 1731 se tedy započalo s pracemi a modlitby se přesunuly do teologického muzea.⁶⁸⁸ Domácí oratoř sv. Anežky zaujímal prostor v Luragově konventu v patře za kněžištěm kostela. Šlo o kapli vybavenou dvěma okny s dřevěnou kupolí a s oltářem na východní straně. Vstupovalo se do ní od jihu, na severní straně byla okna do dvora.⁶⁸⁹ [45] Na rozdíl od domácí kaple se refektář dochoval až do asanace na počátku století a z fotografie lze pozorovat prostou dlouhou zaklenutou místnost s výsečemi a okny do dvora, kde našly místo dvě vestavěné skříně dodnes dochované, také snad zhotovené dle Dientzenhoferova návrhu.⁶⁹⁰ Domácí stavitel mimo návrhu dalších drobných adaptací a přestaveb v Ďáblicích a Dobřichovicích – což se týkalo opět mlýna a hospodářských stavení – vypracoval půdorys kostela sv. Františka, hypoteticky se vztahující k naznačeným pracem v kostele.⁶⁹¹ Kromě zmíněných menších staveb, jež se měly provádět „pohodlně a s malým nákladem“, čekala na Dientzenhofera zakázka pro Karlovy Vary a přestavbu tvrze v Popicích, čemuž budou věnovány následující kapitoly. Ještě z kraje třicátých let nechal Böhmb opravit kapli sv. Jana Křtitele v katedrále, v^omístech, kde byli pohřbeni jeho předchůdci Antonín a Martin z Mohelnice. Kaple u hrobu sv. Jana Nepomuckého procházely rekonstrukcí, pravděpodobně v souvislosti s novou úpravou Nepomukova oltářště si měla každá rodina opravit „svoji“ kapli. Z oprav vyplývá, že ji křížovníci brali za svou, proto zde nechal velmistr zhotovit mřížku ze sliveneckého mramoru s pozlaceným kovaným zábradlím, které pak bylo ozdobeno dvěma lucernami ve tvaru hvězd a znakem generála.⁶⁹² Kameníkovi bylo zapláceno 210 zlatých 15 krejcarů, zámečnickovi 203 zlatých 7 krejcarů, zedníkovi 17 zlatých 28 krejcarů, skláři 7 zlatých, malíři

⁶⁸⁷ Tamtéž.

⁶⁸⁸ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 5. červenci 1731, nepag.

⁶⁸⁹ V 70. letech 19. stol. dal velmistr Jeřábek kapli zcela přestavět ke slavnosti Anežčiny beatifikace za 200 zl. Přitom byla kupole odstraněna. In: TIBITANZLOVÁ/PUČALÍK 2013, 319 (v tisku).

⁶⁹⁰ Skříně dnes druhotně umístěny v sakristii a novém refektáři.

⁶⁹¹ Plán uložen v archivu Pražského hradu. VILÍMKOVÁ 1986, 132.

⁶⁹² NA ŘKř, kniha 218, diarium k 15. dubnu 1732, nepag.

16 zlatých a za ostatní přípravné práce 4 zlaté 21 krejcarů, čili celá zakázka stála velmistra 458 zlatých, 11 krejcarů, což stvrdil přijetím 18. července 1733 kanovník arcijáhen, velmistrův přítel Johann Martini.⁶⁹³ Podle užitých forem provedených jak v kameni, tak v mříži by se dalo též uvažovat o spolupráci s Kiliánem, ač jeho jméno není explicitně zmíněno. [46] Poslední zakázkou, podchycenou v záznamech k roku 1746, byla stavba kanálu mezi palácem hraběte Pachtý a klášterem, kdy křižovníci pozvali Dientzenhofera k posouzení, neboť patres měli obavy, že se jim pokazí jejich dřevěné potrubí a budou i potíže s povrchovou vodou kvůli navýšení terénu.⁶⁹⁴ Se jménem dotyčného stavitele se posmrtně (1752) pojí mimo sluncovou monstranci i návrh retabula hlavního oltáře pro karlovarský kostel. Horyna se přiklonil ke starším přípisům, když konstatoval, že „edikula je... rozvinutou variantou kompozice hlavních oltářů v Lehnickém Poli a u Sv. Kateřiny v Praze, obohacenou především v šířkovém rozvedení a hloubkovém odstínění architektury... navazuje na měřítkovou a prostorovou skladbu kněžiště a vytváří s ní působivý, nedělitelný celek...“.⁶⁹⁵ [47]

11.2. Novostavba kostela sv. Maří Magdalény v Karlových Varech

Nový kostel kajícnice sv. Maří lze považovat za ukázkovou stavbu přímého Blohmbova mecenátu. Již na počátku práce bylo zmíněno, že řád, rozesetý svým historickým vývojem po mnoha lokalitách, zaručoval členům na farách či komendách poměrně velkou svobodu a komunitní život v klášteře jako u jiných řádů se odehrával jen v Praze. Proto také valná většina křižovníků budovala kulturní statky sice se schválením velmistra, ale často se na stavbách odrážel vkus toho či onoho duchovního a velmistr záležitost mnohdy jen schválil s ohledem na rozpočet. Přímý dohled měl nad pražským centrem, kde je vidět vytříbený vkus představených na kostele sv. Františka a konkrétně Böhmb inicioval s císařem stavbu svatyně ve Varech.

Lázeňské město měl dle tradice založit Karel IV., když roku 1335 vyjel z loketského hradu na lov jelena a při něm měl jeho pes odkrýt dnešní slavné vřídlo.⁶⁹⁶ Karlovarský děkan

⁶⁹³ NA ŘKř, karton 488

⁶⁹⁴ NA ŘKř, karton 316, diarium k 17. prosinci 1746, nepag.

⁶⁹⁵ Kilián Ignác Dientzenhofer 1989, 113.

⁶⁹⁶ Čerpáno z: HRADEC 1933b, 70–86.

Michal Angstberger,⁶⁹⁷ zakladatel farní pamětní knihy, 1759 uvedl, že prý místní vřídlo bylo známo i pohanským Slovanům a že Karel IV. užíval zdejších koupelí pro své zdraví. Za to z vděčnosti dal roku 1342 svolení k postavení města. Při prohlášení Varů za město 1358 zde měl být vystavěn kostel ke cti sv. Maří Magdalény jako filiální ke Sv. Anně v Sedlci. K Anenskému obdrželi podací právo křižovníci od Václava II. V roce 1286. Ti ze Sedlce vedli duchovní správu, ovšem kvůli nedostatku členů ustanovoval řád jako správce i kněze světské. To se stalo záminkou loketskému hraběti Jeronýmu Schlickovi, který si stěžoval v Římě, že si řád v roce 1490 osvojil podací právo i ke kostelu sv. Maří. Inocenc VIII. (1484–1492) pověřil proto tepelského opata Zikmunda a loketského děkana Augustina, aby vyřešili při mezi řádem a Schlickem. 6. února 1492 bylo podací právo navždy přiřknuto řádu. Křižovníci měli dát terno a městská rada vybrat jednoho za faráře. Tento stav trval do roku 1554, kdy se město přiklonilo k luteránství a křižovníka Sebastiana Rubnera nahradil luterský kazatel. Až 1623 dosadil řád svého člena Kristiána Walpurgera, ovšem kvůli nedostatku vlastních členů se najímali i kněží světští až do roku 1655. Pro neshody s městem ohledně obsazování místa a obročí uzavřel Pospíchal dohodu mezi řádem a magistrátem 2. září 1698.⁶⁹⁸

Původní středověký kostel, který stál částečně ve stejné lokalitě jako nynější, pocházel z roku 1358 a měl mít malovaný strop. Když roku 1604 vyhořel, měl zde být nalezen sloup s datací 1518, a proto Angstberger usuzoval, že v tom roce mohl být kostel znovu postaven.⁶⁹⁹ Z°Dientzenhoferových plánů lze vyčíst, že u původního kostela šlo o jednodlní drobnější stavbu s polygonálním kněžištěm. Sám Böhmb chtěl zachovat posvátnost lokality původního místa, a tak i přes nepřízeň terénu a podkladu odmítl prvotní plán u říčky Teplé a dal stavět v místech původní stavby. Opět se zde setkáváme se zachováním „stabilitas loci“ jako na Chlumu či u Sv. Františka v Praze.

První dochovaný archivní doklad je ke 30. srpnu 1727, kdy se začalo hledat místo pro novostavbu kostela na hřbitově u staré svatyně v místech, kde se před několika lety propadla zem a objevily se hluboké jámy. Poněvadž při kopání stoupala hustá pára, musely být práce ukončeny v hloubce asi tří až čtyř loktů. Pára byla natolik hustá, že narušila dno výkopu, který

⁶⁹⁷ Narozen v Zákupích 1717, děkanem ve Varech do roku 1768. Byl svědkem požáru města i chrámu 23. května 1759. Založil poté Pamětní knihu, poněvadž archiv lehl popelem. Posléze se stal komturem ve Vídni, kde byl literárně i hudebně činný. Zemřel ve Vídni 20. srpna 1789.

⁶⁹⁸ *Amicabilis compositio inter Sac. Ordinem et magistrátum Carolo-Thermensem.* In: HRADEC1933b.

⁶⁹⁹ SOKA, fond: Děkanský úřad Karlovy Vary, neinvent. In: Farní kronika 1759–1945, 119.

se počal bortit. Z toho důvodu byl proto výkop vydřeven a otevřen, aby do prostoru pára nepronikala a nádeníci mohli pokračovat. Další rok v září se pokračovalo s prohlídkou základů a dělníci nenalezli nic než srostlé kameny. Diarista prosí Boha, aby byl nalezen pevný základ.⁷⁰⁰ Hned 8. října dorazil na pozvání velmistra do Varů Kilián Dienstenhofer (sic!) k posouzení pevných základů a prohlédnutí výkopových prací, aby se předešlo poškození léčivého pramene, který tryská nedaleko. Přestože se při dalších výkopech objevila vlažná voda, architekt základy schválil. Pisatel si povzdechl, že voda však následně způsobila veliké problémy.⁷⁰¹ Až za dva roky v květnu odjela celá skupina křižovníků za architektem do Karlových Varů. Ve čtyři hodiny ráno v Praze celebroid mši P. Julius Waha za asistence P.°Jana Pachera, d'áblického administrátora, a poté se vydal velmistr šestispřežím, ostatní čtyřspřežím do lázeňského města. Böhmba doprovázeli Gottfried von Martinsberg, sekretář vojenské expedice při královském místodržitelství, lékař Antonín Groner a Dienstenhofer (sic!), „náš stavitel“. Připojili se i farář z Unhoště Josef Wallesch, který tam jel za léčbou, a P.°Waha. Velmistr se rozhodl jet také, poněvadž chtěl vidět základy a vybrat vhodné místo pro novou stavbu, protože starý hrozil zřícením. Cestující z Prahy mířili na křižovnickou faru do Pšova na Žatecku, kde přespali a spočinuli, neboť do Varů odjížděli až v šest odpoledne. K Böhmbovi se ještě připojil chebský komandér a P. Schumann. V sedm dorazili do města a ubytování našli dle velmistra přání u nožiče Václava Grünwalda, protože na děkanství přebýval u faráře Ottického prešpurský komandér František Götzl a vzdor dobré vůli děkana už zde nebyly volné další hostinské pokoje. Walesch měl zajištěno vlastní ubytování a diarista poznamenal, že generál byl u nožiče velmi spokojený, protože to neměl daleko ani do kostela, ani k léčivému prameni a byt byl velmi pohodlně zařízen. Večeři ovšem dal přichystat Ottický na děkanství.⁷⁰² Dienstenhofer se zdržel do 5. června a před odjezdem do Prahy si řádně prohlédl vše, co se přichystalo pro výstavbu nového kostela. Pisatel záznamů připojil, že „čtenář necht' se nediví, že kvůli novému kostelu, jehož výstavbu si vyžádal havarijní stav dosavadního, bylo provedeno tolik inspekci. Kvůli přílivu tolika různých hostů bylo vskutku zapotřebí postavit důstojný kostel, hloubit základy bylo však kvůli místnímu světově proslulému prameni, „pravému klenotu království“, nebezpečné. Proto se vše tolik

⁷⁰⁰ NA ŘKř, kniha 217, diarium ke 2. září 1727, nepag.

⁷⁰¹ Tamtéž, záznam k 8. říjnu 1727.

⁷⁰² Tamtéž, diarium k 31. květnu 1729.

protahovalo, bylo prováděno tolik kontrol a jednáno s tajnými a dvorskými rady Jeho Veličenstva, kteří poskytli podporu. Za těchto okolností tedy nemůžeme připustit takové obtíže před začátkem stavby. Mohly by totiž lehce nastat další a přivodit zkázu pramene, čemuž je třeba zabránit.⁷⁰³ Böhmb se zdržel ještě do 13. června. A protože se těšil vážnosti mnohých vlivných lidí, knížat, hrabat a jiných důležitých hostů, se kterými se vzájemně navštěvovali, sešel se zmíněného dne s hrabětem Arnoštem Schaffgotschem a císařským dvorním radou Maxmiliánem z Astfeldu ve věci plánované stavby kostela a ptal se jich také na názor.

Až 8. července 1732 je doložena další návštěva „našeho stavitele“ v lázních, kam dorazil z Prahy. Velmistr pro něj objednal zvláštní ubytování a architekt měl vyměřit základy pro nový kostel a najít pro stavbu vhodné místo, aby se při hloubení základů neuškodilo léčivému prameni. O pár dní později stavitel prohlédl základy nové stavby, byl vytyčen prostor a označeno místo, kde stojí děkanství, poněvadž se zde jevilo možné kopat základy bez rizika poškození pramene. Pan generál poslal císaři supliku, aby milostivě schválil stavbu kostela právě na tomto místě, když nebylo možno najít vhodnější. Císař dal svolení a poslal dvorské komisaře, kteří byli zároveň dvorskými, a sice pány von Widmann a von Jordan, aby místo osobně prohlédli. Po ohledání místa a následné relaci o vhodnosti lokality, aniž by se prameni uškodilo, byl císařem spolu s plánem nového kostela poslán karlovarskému magistrátu dekret, aby se nikdo neopovažoval bránit řádu ve stavbě, pokud by neexistovala nějaká důvodná překážka. Pokud by se ovšem taková překážka objevila, má o tom magistrát podat písemnou zprávu České kanceláři. Magistrát proto vybral komisaře, kteří na projektu a při prohlídce místa nenalezli žádnou závadu. Ke stavbě ještě bylo třeba odstoupit část městských pozemků, proto vyvstala otázka, zda by tomu nebyla na překážku veřejná cesta. Když se zjistilo, že ne, dal císař svolení, aby byl na vybraném místě postaven kostel dle předložených plánů. Jeden exemplář zůstal poté u dvora a druhý v řádovém archivu.⁷⁰⁴

Když Karel VI. navštívil v červenci 1732 Vary, aby se zde zotavil, pocítil pozitivní účinek léčby a měl prohlásit u stolu, že se vyspal nejlépe za poslední dva roky, přičemž zde dostal výbornou chuť k jídlu a při bohoslužbách pocítil tak obzvláštní útěchu, že věnuje

⁷⁰³ Tamtéž, diarium k 5. červnu.

⁷⁰⁴ NA ŘKř, kniha 218 a 219, diarium k 11. červenci 1732, nepag.

kostelu 4000 zlatých.⁷⁰⁵ Za pár dní⁷⁰⁶ stolovalo s velmistrem několik místních radních. Po nešporách městští komisaři prohlédli místo pro stavbu a prohlásili, že nenalezli závadu, což dali písemně na vědomí České kanceláři.⁷⁰⁷ Zdá se, že velmistr již řadu let plánoval výstavbu nového kostela, dávno před císařskou návštěvou, přesto až nyní po finanční pomoci se rozhodl k výstavbě. Ze zprávy z 22. prosince totiž vysvítá, že generál se rozhodl zahájit v příštím roce výstavbu a dohodl se s Dientzenhoferem na nutných přípravách, přičemž dal místnímu děkanovi příslušné instrukce. Předně mu nařídil zbořit děkanství a najít si náhradní ubytování. Pak sám Böhmb podal písemnou žádost hraběti Josefu Černínovi a komornímu prezidentovi hraběti Leopoldovi ze Šternberka, i komoře, aby mu bylo poskytnuto dřevo na stavbu buď zdarma nebo levněji.⁷⁰⁸ Hned v lednu jednal prelát ohledně dřeva na stavbu s komorou a hrabaty Černínem a Questenbergem.⁷⁰⁹ V březnu bylo zaznamenáno, že pan generál opět často jednal s Dientzenhoferem o stavbě.⁷¹⁰ K dubnu 1734 se pokračovalo ve výstavbě⁷¹¹ a další měsíc psal diarista opět o pokračování na stavbách jak ve Varech, tak v Ďáblicích. Zapisovatel vyjadřuje obavy, že se jen obtížně staví, protože zlé časy přinesly kontribuce, mimořádné sbírky, papežské desátky a ostatní, které prázdní kasu. Protože jsou obě lokality v havarijním stavu, je potřeba ve výstavbě nových pokračovat.⁷¹² V září a říjnu se opět stavělo jak v lázních, tak v Ďáblicích.⁷¹³ K polovině října přijel děkan Václav Zikmund Ottický ke svému představenému do Prahy, aby s ním ještě projednával stavbu.⁷¹⁴ Následně 13. prosince přijela do Prahy k velmistrově karlovarská delegace složená z lékařů Františka Bachmana, Jiřího Kašpara Ihla, radního Jiřího Müllera a syndika Josefa Schmidta, již

⁷⁰⁵ NA ŘKř, kniha 219, diarium k 14. červenci 1732, nepag.

⁷⁰⁶ NA ŘKř, kniha 219, diarium k 20. červenci 1732, nepag.

⁷⁰⁷ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 20. červenci 1732, nepag.

⁷⁰⁸ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 12. prosinci 1732, nepag.

⁷⁰⁹ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 10. lednu 1733, nepag.

⁷¹⁰ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 4. březnu 1733, nepag.

⁷¹¹ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 30. dubnu 1734, nepag.

⁷¹² NA ŘKř, kniha 218, diarium k 31. srpnu 1734, nepag.

⁷¹³ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 30. září 1734, nepag.

⁷¹⁴ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 14. říjnu 1734, nepag.

z pověření magistrátu s plnou mocí přednesli svoji záležitost. Mezi řádem a městem vyvstaly totiž nesrovnalosti kvůli místu stavby i samotné stavbě a časem by se mohly objevit další. Proto radní navrhovali, že by bylo dobré uzavřít novou dohodu, pro kterou by měl být užit velmistruv návrh. Generál na to odpověděl, že o žádných sporných záležitostech stran řádu neví, a zdůraznil, že jak on sám, tak jeho řád se vždy snažili pečovat o blaho celého města i jednotlivých obyvatel, což se musí uznat. Když se ve svých záležitostech potřebovali dovolávat vyšších instancí jak v Praze, tak ve Vídni, tak jistě vědí, že on sám jim vždy pomohl. Mnohým synům města nejenže po dlouhá léta dobrovolně přispíval jako chudým studentům na výživu, ale také jim dopomohl ke vstupu do různých řeholí atd. atd. Velmistr se nedomníval, že by měla být uzavřena nová dohoda, a pokud ano, nelze to uspěchat kvůli nedostatku času s blížícími se svátky. Mimo to se musí dotázat na názor řádových konzultorů. S městem chce setrvat v naprosté shodě a na důkaz přátelství pozval delegáty 15. prosince na snídani.⁷¹⁵ Karlovarští radní se na ni dostavili a čekali na odpověď. Protože se ovšem jednalo o závažná rozhodnutí a nová dohoda se musí zachovávat, velmistr řekl, že je nutné, aby to ještě projednal s konzultory.⁷¹⁶ Zatím si stanovil základní body dohody a poté, že jim to dá písemně. Delegáti ovšem začali naléhat, aby velmistr aspoň naznačil, co mají oznámit magistrátu, aby nepřišli s prázdnou, ale Böhmb odpověděl zcela volně a propustil je.⁷¹⁷ V dubnu roku 1737 se stavělo opět ve Varech i Ďáblicích, ovšem podle finančních možností.⁷¹⁸ Posledním zápisem ke kostelu je údaj k 31. prosinci, kdy si pisatel povzdechl, že sice stavba pokračuje, ale k úplnému dokončení ještě nedojde, poněvadž je zapotřebí ještě hodně peněz i let ke zdárnému konci.⁷¹⁹ Ve skutečnosti byla stavba ovšem dokončená, možná, že diarista neměl nejnovější informace či spíše pomýšlel na vnitřní zařízení, jehož pořízení se skutečně táhlo ještě dlouho. O dalších neméně zajímavých okolnostech stavby nás zpravuje děkan Angstberger, který zaznamenal své paměti hned po požáru 1759. Cenné údaje částečně

⁷¹⁵ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 13. prosinci 1734, nepag.

⁷¹⁶ Konzultoři byli zpravidla komandéři v Mostě, Chebu, Chlumu a probošt z Hradiště.

⁷¹⁷ NA ŘKř, kniha 218, diarium k 15. prosinci 1734, nepag.

⁷¹⁸ NA ŘKř, kniha 219, diarium k 30. dubnu 1737, nepag.

⁷¹⁹ NA ŘKř, kniha 219, diarium k 31. prosinci 1737, nepag.

doplňily denní záznamy, a tak vykreslují důležité okolnosti vzniku Böhmbovy chrámové stavby.⁷²⁰

„V roce 1732 se ve Varech zdržoval na léčení Karel VI., slavné paměti, a poté, co viděl velmi ubohý a havarijný stav místního kostela sv. Marie Magdalény, navrhl velmistru Františku Matouši Böhmbovi jakožto patronu kostela, aby dal starou a již nedostačující budovu strhnout, a doporučil mu, aby dal položit základy nového kostela. Nato také císař slíbil 4000 zlatých, což se i stalo. Se stavbou se začalo rok poté 1733. Děkan Václav Zikmund Ottický, oblečený v rochetě, štole a pluviálu, v doprovodu ministrantů a mnoha lidí tehdy posvětil základní kámen a po trojím odsypání škopku vápna na něj třikrát poklepal kladívkem a uložil do země. Také tehdejší správci záduší, měšťané Christoph Duller a Andreas Knoll kámen třikrát poklepli. Do kamene byly vysekány tři plaménkové křížky a dnes leží zhruba pod nárožím sakristie, kde se uvnitř nachází svatostánek, v němž je o svatém týdnu ve čtvrtek, pátek a sobotu uchována Velebná Svátost. Základy tohoto kostela byly položeny na skále a kopaly se tak dlouho, dokud se nenarazilo na skalnaté podloží. Na straně děkanství jsou základy o polovinu hlubší než na druhé straně a je jisté, že pod věží, kde visí zvony, je hloubka základových zdí 21 loket. Při hloubení základů, které jsou „vskutku obdivuhodné“, se objevila studená voda, nikoli však teplá. Přesto způsobovaly výpary různé obtíže. Některé kameny byly díky nim velké jako stůl, jiné však menší. Pod oltářem sv. Josefa se narazilo nejprve na vrstvenou bílou skálu, která byla ovšem zničena erozí, a poté na skálu vápennou. Také na straně, kde stojí věže, bylo nalezeno několik prohlubní, v největší z nich dokonce pec, a to v místě hřbitova, kde se roku 1764 nebo 1765 propadla zem tak, že bylo vidět rakve pohřbených. Tato propadlina, která se nacházela poblíž Hoffmanovského domu U Zlatého hřebene, ležícího při hřbitovní zdi, musela být přikryta poleny a prkny, aby se nestala nějaká nehoda, jelikož blízko vedla cesta na hřbitov. Ze základů stoupaly neustále na povrch páry, ne však pokaždé se stejnou intenzitou. Proto bylo nutno zhotovit dvě kola propojená a poháněná dlouhou tyčí a spolu s udržováním stálého ohně musely být takto po celou dobu prací výpary eliminovány. Také se stalo, že jeden tovaryš z Andělské Hory v den, kdy byl svátek a nepracovalo se (kola se tudíž nepohybovala), upadl do bezvědomí poté, co při prohlídce základů stanul na poslední příčce žebříku. Základy byly vybedněny skříňkovými prkny, na což bylo vynaloženo asi 100 kop. Stavební kámen byl dovezen z Kamenné hory poblíž Ohře. První zdi, které spatřily světlo světa, byly ty, které se nachází na straně kostelních dveří

⁷²⁰ SOKA, fond: Děkanství úřad Karlovy Vary, neinvent. In: Farní kronika 1759–1945, nepag.

u oltáře sv. Josefa, Odtud pokračovala stavba směrem k hlavnímu oltáři a kolem něj až k nynějšímu oltáři sv. Jana Nepomuckého. Po dokončení této poloviny stavby byl starý kostel (stojící v místech dnešních věží) stržen, hlavní oltář (situovaný v místech nynější purkmistrovské lavice při oltáři sv. Josefa) byl však po předešlé benedikci, provedené děkanem o svátku Neposkvrněného početí Panny Marie roku 1734, přenesen do nové části kostela a byla zde sloužena slavnostní mše. Kázání s nadšeným výkladem však kvůli stávajícím okolnostem provedl ten den druhý kaplan Friedrich Thoma ještě ve starém kostele, kde až do skončení novostavby zůstala umístěna kazatelna i lavice. Během stavby bylo nutno využít rovněž prostoru dosavadního hřbitova nazývaného Boží pole a mrtví byli tedy pohřbíváni ke Sv. Ondřeji.⁷²¹ Železné kříže a rakve byly použity na zhotovení závlačí, na které se spotřebovalo celkem 800 centů materiálu. Trojitá závlač, obíhající zeď za hlavním oltářem, byla umístěna nad klenbou sakristie a další trojitě závlače byly vsazeny za oratořemi a mříží. Kupoli obíhají tři železné obruče a skrze okenní pilíře procházejí železné tyče propojené nahoře i dole zděnými obručemi. Pokud si člověk důkladněji prohlédne vnitřek kupole, uvidí, že netvoří přesný kruh, což je způsobeno tím, že stavbyvedoucí (polír) zjistil, že s takovými oblouky by kupole vypadala příliš špičatě a neesteticky. Proto, aby odstranil tento defekt, zkrátil většinu oblouků o polovinu a dal tak kupoli nové proporce. Věže mají vlastní závlače po šesti kusech na všech čtyřech stranách a zvonice by bez těchto závlačí nejspíše utrpěla větší škody tíhou řítícího se a posléze roztaveného zvonu při požáru roku 1759. Ve věži bylo totiž objeveno několik trhlin, které však byly snadno opraveny. Přesto musím podotknout, že závlače mezi oběma věžemi jsou, nevím čí vinou, propojeny dřevem, které při výše zmíněném požáru vyhořelo, a jen velkým nákladem byla škoda opravena. Hlavní závlače kostela procházející římsami nad klenbami čtyř evangelistů a jsou vyrobeny z dubového dřeva a pobity železem. Jedna na straně sv. Marka a Lukáše také při požáru shořela a dosud nebyla opravena, neboť by to bylo velmi obtížné. Ve sklepě pod kaplí tzv. Malé Matky Boží jsou uloženy všechny kosti z kostnice, a proto se zde ještě při kanonických vizitacích provádí modlitby za zemřelé. Kvádry, které lze vidět po vnitřním obvodu kostela, nejsou úplně kvádry, nýbrž jsou pouze na půl lokte vysazeny na zdi, přesto však natolik pevně, že zde nehrozí sebemenší nebezpečí poškození.

1. října 1736 osadil tehdejší děkan Václav Ottický v přítomnosti obou kaplanů Josefa Churera a Friedricha Thomy poslední cihlu do lucerny kupole. Kostelníkem byl tehdy měšťan

⁷²¹ Původně pozdně gotický kostel, od roku 1784 hřbitovní. Srov. POČE 1978, 36.

a lazebník Franz Hofer a plán kostela vyhotovil stavitel Dienstenhofer (sic!), stavbyvedoucím, který prováděl stavbu, byl Thomas Hansl, tesařským mistrem Johannes Eckl z Role. Dřevo bylo v potřebném množství dovezeno z farního lesa ve Stanovicích. První kostelní lavice zhotovil místní měšťan, truhlářský mistr Franz Dietl. Město nepřispělo na tuto stavbu ničím a nemělo na ni žádný vliv, nýbrž byla provedena na náklady svatého křížovnického řádu, které se vyšplhaly značně vysoko.⁷²²

Než se přistoupí k dochovaným ukázkovým plánům, bude dobré sumarizovat dosavadní stav informací. Za dobu svého pobytu zhruba čtrnácti dnů vyhotovil Dientzenhofer dva základní typy chrámu, jednak u říčky Teplé, kde by stavba stála na rovině, a na místě gotického kostela v návrší, kde přes veškeré nevýhody terénu, podloží, hřbitova a dalších nepříjemností přistoupil Böhmb k místu pro zachování posvátnosti lokace. Varianty jsou od sebe odlišné. Obvod je rozvržen do osmi polí na realizovaném plánu, nerealizovaná verze mohla být nejzajímavější s oktogonálním půdorysem a konkávně proláklými stěnami. Tento symbolický půdorys ve tvaru řádového znaku byl již objasněn.⁷²³ Stavba tedy trvala od roku 1732 až do 1737 a dle Horyny patří k „nejsložitějším a nejsubtilněji promyšleným architekturám svého tvůrce“.⁷²⁴

Plány K. I. Dientzenhofera ke kostelu

Ke komplikované stavbě děkanského kostela ve Varech se zachovalo z řádového archivu několik stavebních plánů, jež spolu s jinými byly nalezeny v roce 1938, možná v souvislosti s barokní výstavou.⁷²⁵ Plány jsou uspořádané dle lokací, nehledě na typy výkresů. Možná se jedná jen o část zachovaných plánů, jež je dobré si pracovně rozdělit do několika skupin. Z°archivních rešerší vyplývá, že velmistr licitoval s architektem, kde přesně stavbu umístit. Pravděpodobně i plány jsou určeny pro různou lokaci ve městě, finální plány s nynějším dvouvěžím se nezachovaly. Ke konvolutu se řadí i dva listy s půdorysy vídeňských kostelů, jež snad pocházejí z Kiliánovy ruky a sloužily jako určitý podklad ke stavbě. Tedy půdorys, nárys a podélný řez jsou z hlediska stylové kritiky jednoznačně dílem Kiliána Ignáce

⁷²² Citace plná, Farní kroniky dle Angstbergra.

⁷²³ MATSCHE 1991, 16–29.

⁷²⁴ HORYNA/KUČERA 1998, 135.

⁷²⁵ VYDROVÁ/SEDLÁČKOVÁ 1938.

Dientzenhofera. Jsou to plány, dle kterých se začalo stavět. Kromě těchto plánů/modelů ve finální podobě, včetně zakreslení štukatur a trámů, jsou to tedy plány, které dostal polír, jenž poté vyhotovil smluvní plány. Dle těchto nedochovaných rozkreslil studie a celý projekt, který se kvůli opotřebovanosti nedochoval. Mimo zásadně pozměněné hlavní průčelí odpovídají tyto plány realizované stavbě.

Z principu musíme věřit uspořádání z třicátých let, i když plány s jednou věží v průčelí (2 ks) nesou na zadní straně starý nápis: *Mapa delin Presburg...* (sic!), a proto byly spojovány s jinými Pilgramovými plány ke kostelu sv. Josefa v Prešpurku a nikdy nepublikovány. Pomocně bude rozdělen citovaný konvolut na č. I. – 2 plány k vídeňským kostelům – tři půdorysy, *Maria Treu*, *Sv. Petr* a *kostel salesiánek*, č. II. – Samostatný plán půdorysu, asi varianty pro *Vary*, č. III. – Nejstarší návrh půdorysu s klenbou ve tvaru hvězdy, č. IV. – Tři velké ukázkové plány dnešní podoby, č. V. – Dva menší formáty listů s rozkreslenými příčnými řezy kostela v *Karlovy Varych*, asi kopie, práce diletanta.

I. Tři půdorysy vídeňských kostelů, které měly zásadní vliv na vývoj barokní architektury nejen v Rakousku. Jde o první list s půdorysem *Maria Treu* (1698–1719, *Lukas von Hildebrandt*) a druhý, na kterém je za a), půdorys kostela *salesiánek* na *Renvegu* (1717–1719, *Donato Felice d'Allio*) a za b), *kostel sv. Petra Am Graben* (1701–1722, *Lukas von Hildebrandt*). Plány jsou sice kopiemi, ale mají významnou hodnotu, poněvadž mohou být autorskými nákresy *K. I. Dientzenhofera*. Jisté je, že souvisejí s řádem křižovníků a jejich vznik lze vykládat dvěma možnými způsoby.⁷²⁶ [48 a 49]

a) Pokud by je nekopíroval sám *Kilián Ignác*, kopíroval je buď zkušený člen řádu zapobytu ve *Vídni* nebo jiný zkušený agent. Stavba nového kostela ve *Varech*, jenž byl společným zájmem jak *Böhmba*, tak ve velké míře císaře, byla orientována zcela módně dle vídeňského vkusu a mimo *Karlskirche*, jehož diletující plány pocházejí také z řádového archivu (publikováno v rigorózní práci⁷²⁷), patřily zmíněné tři kostely k nejlepším soudobým stavbám ve *Vídni*.

b) Lze se ovšem přiklonit spíše ke druhé možnosti, že autorem kopií půdorysů těchto tří staveb je sám *K. I. Dientzenhofer*, jenž dlel ve *Vídni* kolem roku 1715, mimo jiné ve

⁷²⁶726 K těmto vídeňským plánům: STEFAN 1926, 487–494, nejnověji JAHN 2011, 462–469, 587–582.

⁷²⁷727 PUČALÍK 2008.

stavební huti Maria Treu. Oba výkresy jsou dílem jedné ruky, kresleny přes konstrukci, která ovšem není vidět. Stejným autorem je stavbě Maria Treu věnována větší pozornost pečlivějším provedením i samostatným archem. Pravděpodobně si je během vídeňského školení Kilián obkreslil a po zadání zakázky ve Varech je prezentoval velmistrovi jako možná východiska a inspirace pro novou stavbu. Z toho se dá usoudit, že již v počátku úvah stojí plán na centrální stavbu s věží či věžemi v průčelí, jež měla nahradit bezvýznamné středověké jednolodí.

II. Samostatný půdorys – neprovedený návrh

Tento výkres je ukázkovým modelem návrhu pro plánovaný karlovarský chrám. Autorem půdorysného návrhu i z ohledu paleografie je K. I. Dientzenhofer. Navrhovaná stavba se svým pojetím liší od následné řady a na první pohled by se mohlo zdát, zda do této řady vůbec patří? Tradičně bývá chápána jako variantní v době hledání, ale je stavbou poněkud odlišnou. Možná stojí na počátku úvah, kdy se vůbec nevědělo o konkrétním místě stavby.

Jedná se o půdorys kostela s dvouvěžovým průčelím, výrazně dynamického typu. Střední pole je hloubkově orientované a je vymezeno osmibokým útvarem s protáhlými stěnami. Toto prohnutí je určeno příčným oválem presbyteria a jemu odpovídající jednotce u°dvojvěžového průčelí. V příčném směru proto ústředí rozšiřují dvě oltářní rozměrné niky, jejichž dynamický půdorys je určen protipohybem vůči protáhlé křivce ústředního prostoru. Kratší čtyři úseky hloubkového prostoru tvoří drobnější oltářní niky, které zastupují roli tzv. „dutých pilířů“. Průčelí je určeno dvojicí nakoso postavených věží, jejich natočení navazuje na výše určený příčný ovál. Vlastní vstup mezi dvojicí věží je v základním rozvrhu pokračováním oválu. Na vyšší fasádě je ve středu zdůrazněn vstup rizalitem s plastickými tříčtvrtěsloupy. Podobným vztahem věží k oválu je řešena i dvojice prostorů při presbytáři (sakristie), které jsou na půdorysu čtverců s okosenými rohy. Dvojice točených schodišť svědčí o tom, že v horním patře byly plánovány emporie pro panstvo. V půdorysu je také znázorněno umístění hlavního oltáře a šesti oltářů v ústředním prostoru. Na místě jedné ze sakristií je patrné odstranění staršího řešení, které s přístavky nepočítalo. Plán celkově vychází z Hildebrandtovy tvorby (Maria Treu, Jablonné v Podještědí). V rámci díla K. I. Dientzenhofera je nutno připomenout, že umístění věží u rizalitu je podobné kostelu v Šonově na bývalém panství Broumovského kláštera. [50]

III. Kostel na regulovaném břehu Teplé

Plán je bohatě komentován zejména přípisky vztahujícími se k původní urbanistické situaci, dále je poznamenán „Abriss B.“, což nasvědčuje tomu, že existoval ještě návrh A. Jde nyní o stavbu, která měla být provedena u říčky Teplé, což bylo velmistrem zamítnuto. Plán kostela zakresluje dispozici a podrobně zachycuje slovem i hranicemi urbanistickou situaci místa. Půdorys ukazuje podélnou stavbu orientovanou k západu. Základní pole je hloubkově protažený osmiúhelník s proláklými stěnami. Křivost je daná příčným oválem, který je součástí presbytáře s jemu odpovídajícím oválem vstupního prostoru s kruchtou. V příčné ose křivost středního útvaru určují dva vybraně stlačené ovály osamocených nik a v diagonálních směrech situované niky s odkláněnými pasy odpovídají dutým pilířům. Příčný ovál presbytáře doplňuje vlastní půlkruhový závěr, dále po stranách presbytáře jsou dva prostory sakristií s oratořemi v patrech na půdorysu obdélníků s okosenými rohy. Na vstupní ovál navazují dvě nakoso postavené věže čtvercového půdorysu s oblými nárožími. Hlavní prostor je zaklenut kupolí s osmi trojbokými výsečemi, na který navazuje štukový obraz osmicípé hvězdy ve středu položené oválem lucerny s křížem. Jejich klenba měla nést znak kotvicového řádového kříže (Hvězda pod křížem). Toto řešení je podobné kostelu ve Smřicích, přičemž lze uvažovat o určujícím návrhu architekta ve vztahu k řádu. Od tohoto plánu bylo upuštěno, zřejmě módní trendy pozdního baroka zvítězily nad ideovou řádovou figurou v architektuře jako dříve na Chlumu sv. Maří. [51]

IV. Kostel na stávajícím místě, 1. varianta, půdorys

Plán ukazuje situaci, kde je zakreslen půdorys kostela, ohradní zdi, vodoteče, navazující urbanistickou situaci a vpravo též vodoteč. Zakreslen je i gotický orientovaný kostelík, jenž měl obdélnou loď s odsazeným pětiboce uzavřeným závěrem, po jeho severní straně se sakristií v přízemí věže. Před západním průčelím se vstupním portálem byla dřevěná předsíň. Klenby nekresleny, stavba stála bez opěráků. Základním útvarem je zde poprvé hloubkově orientovaný ovál. Příčný ovál presbytáře je od lodě odsazen pomocí pole s příkláněnými pasy a obdobné pole je umístěno při vstupu a nese kruchtou. V příčném směru jsou oltářní niky v polích s příkláněnými pasy. V diagonálních směrech umístěné niky se tvoří duté pilíře, vlastně variantně řešené niky. Sakristie čtvercového půdorysu je připojena k ose presbytáře a kopule je zde členěna pasy, přičemž bylo již upuštěno od hvězdy. Průčelí chrámu je zde navrženo ve dvou variantách. 1. (vpravo) obsahovalo zřejmě dvě věže, mezi nimi rizalit s konkávním probráním stěny; 2. zde navržena dvojice věží, které jsou natočeny nakoso,

střední pole konvexně vyklenuto, čímž je v interiéru vytvořena příčná předsíň. Průčelí je dále opatřeno vybranými sloupy. Součástí úkolu je i symetrické řešení hřbitova, při vchodu na terasu se rozděluje osovým schodištěm, což vše navazuje na tzv. „Šprůdl“. [52]

V. A. Půdorys – Skupina tří velkých plánů

Tyto plány zobrazují finální schválený návrh, jenž byl s výjimkou průčelí realizován. Také zde se popisuje situace staršího kostelíka a navazujících objektů. Základní rozvržení stavby, rozměry i orientace jsou velmi blízké předchozímu návrhu. Odlišně řešeny jsou naopak duté pilíře, které obsahují půlkruhové oltářní niky. Jinak řešené průčelí je složeno z dvojice bočních schodišť, mezi nimiž je umístěn rizalit se středním příčným polem, boční příložky jsou konkávně prohnuté. Řešením vstupní části hřbitova pomocí terasních zdí opakuje také předchozí návrh. [53]

V. B. Vstupní průčelí

Tříosé průčelí s dominantním středním úsekem, jenž se rozpadá do tří částí. Ve střední ose v přízemí je vidět portál s typickou dientzenhoferovskou či hildebrandtovsky inspirovanou supraportou, před portálem je zakresleno vnější schodiště se segmentovými bočními rampami. Nad vstupním portálem je umístěno rozměrné okno se segmentovou římsou a boční úseky – příložky jsou konkávně probrány s členěním ionských pilastrů. Dvojice bočních ustupujících os je dále rámována toskánskými pilastry, v poli je umístěna nika. Nárys fasády zachycuje i další prvky rozšiřující se lodi, to znamená zaoblené úseky s oválnými okny přidávajícími kladí a rizality uplatňujícími se v příčné ose kostela. Nad průběžným kladím je střední část uzavřena trojúhelným štítem, věž je ve středu členěna pilastry a lizénami a dramaticky ve vazbě na ciferník s římsou a členitým zastřešením s dekorujícími prvky – patriarším křížem a nasazenou zlacenou korunou.⁷²⁸ Nad příložkami a štítem jsou atiky s převýšenými vázami. [54]

V. C. Podélný řez – finální varianta

Ve střední oválné lodi je zachycena nika bočního vstupu, oblouk vloženého ochozu a nad ním nezvykle velké okno půlkruhově sklenuté. V bočních úsecích je pohled do půlkruhových nik kaplí a nad nimi umístěných půdních prostorů. Obojí je spojeno tzv. „sponou“, tedy útvarem edikuly. Klenba je dále členěna pasy, okna jsou umístěna v diagonálních úsecích nad těmito

⁷²⁸ Koruna snad upomíná na královskou finanční donaci.

„sponami“ a ukončena lucernou. Směrem k presbytáři následuje přechodové pole s příkláněnými pasy, níže je štukaturou zvýrazněn úsek ochozu, který zde sloužil zřejmě pro aristokracii. Závěr kostela zdůrazňuje řez příčným oválem presbytáře, do kterého zasahuje zmíněný ochoz. Za presbytářem je vidět řez klenutou sakristií, taktéž s klenutým patrem deponitáře (?). Při vstupní straně je ještě zachycen řez prostoru odpovídající spojení mezi lodí a kněžištěm, sem je vložena klenutá kruchta a nad jejím prostorem se rozvíjí složitá konstrukce vynášející osovou věž. [55]

VI. Dva listy s neúplnými řezy

1. Zde je znázorněn presbytář, jenž je příčně oválný, zakončený samostatnou kupolí s lucernou, přechodovým polem s oratoří (?) a polovinou oválné lodě, která je sklenuta falešnou klenbou, skrytou ve vysokém krovu (bez lucerny). Dále je zde patrná i podkresba tužkou a kresba olůvkem. Kresba vykazuje rysy diletanta, které vylučují architektovo autorství. [56]

2. Příčný řez kostelem, zachycena polovina příčného řezu, vedeného středem hloubkového oválu lodě. Je zde zakreslena část lodí, kde tzv. „sponu“ nahrazuje tribuna s naivně podanou hermou. Na tuto část dále navazuje oltářní nika s příkláněnými pasy a také zde je klenba zcela krytá vysokou, složitěji tvarovanou střechou. [57]

K významné stavbě se neodlučitelně pojí i vybavení, jež sem řád pořídil za podpory šlechtických donací až ve čtyřicátých a padesátých letech. Bohužel stavbu roku 1759 částečně zasáhl požár města a kostelní nábytek musel být poté zcela nově štafirován či pořízen nový. Začalo se stavbou oltáře sv. Josefa, ten dal zhotovit Josef Sphan, místní měšťan v roce 1743. Oltář sv. Františka Xaverského dotoval hrabě Waldstein, pán na Duchcově, také ve stejném roce, krátce předtím než vstoupil ke kapucínům.⁷²⁹ Další oltář mariánský měl vzniknout péčí Johanna Reichensteina roku 1747.⁷³⁰ Následující oltář Ježíška (Pražského Jezulátka /?) věnovalo více mecenášů, a sice sošku s drahocennými šaty bosý karmelitán P. Ildefons od Obětování P. Marie.⁷³¹ Skříňku zaplatil místní měšťan a radní Bernard Richter, hraběnka Thunová dala mimo peněz na sošku korunku ze stříbra a mědi a další šatečky, ostatní posléze

⁷²⁹ Kronika 317sqq.

⁷³⁰ Pražský měšťan, jenž sem dorazil opět 1758 na léčení a zemřel zde. Tělo bylo uloženo v kostelní hrobce.

⁷³¹ Možná rodný bratr velmistra Böhmba, který byl bosým karmelitánem.

doplatil lékař Ferdinand Hillinger.⁷³² Jako pendant k Josefskému stojí na epištolní straně oltář Nepomucenský se starší sochou, původně z městského mostu. Oba oltáře ze čtyřicátých let jsou drobná edikula s ústředními sochami v nikách a reliéfy ze životů světců jak na menzách, tak architekturách. Donátorkou svatojánského oltáře byla kněžna Fürstenbergová v roce 1743. V nástavci celek doplňuje obraz P. Marie-Consolatrix afflictorum, u nás jinak neznámý, uctíváný jako milostný u kapucínů ve Vídni.⁷³³ Ostatní dvě kaple jsou zařízeny oltáři mariánským s pozdně gotickou milostnou Madonou a oltářem sv. Barbory a pocházejí až z padesátých let. Milostnou Madonu⁷³⁴ cizího původu flankují sochy sv. Rocha a Šebestiána, na druhé straně ústřední sochu sv. Barbory provázejí svatí archandělé a tento oltář je ikonograficky nejzajímavější.⁷³⁵ Zmíněn je ještě oltář sv. Michaela a Františka Xavera, které byly ovšem odstraněny po požáru 1759 a nahrazeny v diagonálních kaplích lavicemi pro radní.⁷³⁶ Kazatelnu dal postavit v roce 1751 místní měšťan Bernard Hoffmann, jenž za ni i se štafírováním zaplatil 522 zlatých. Posledním mobiliářem je kupodivu hlavní oltář, jenž byl postaven až v roce 1752 a stál bez štafírování 600 zlatých. Na něj přispělo více dárců: Genovefa Hoffmanová 100 zlatých, radní Thomas Frollmann 10 zlatých, Dr. Hillinger 3 zlaté, Michael Weiss 10 zlatých, hudební sbor 10 zlatých, Maria Magdalena Starcklin 6 zlatých, neznámý obchodník 2 zlaté, voskař Franciscus Wierzik 2 zlaté, radní Deiml 1 zlatý, Maria Magdalena Massonin 1 zlatý 34 krejcarů, Schodl ze Slavkova, měšťan Casparus Hein, radní Deiml, Thumserin z Prahy, P. Raymund z řádu a Alexius Decroux po jedné zlatce, po zemřelé Magdaléně 25 zlatých, Adamus Gratschman, Maria Catharina Gerschanin a jistá osoba 4°zlaté, lékárník Franciscus Pecher 50 zlatých a zbytek doplacen z kostelních peněz. Obraz patronky dala namalovat kněžna Brühlová, rozená Kolowratová, a na štafírování přispěl

⁷³² Dle kroniky.

⁷³³ Více k obrazu ROYT 1999, 185.

⁷³⁴ Snad pozdně gotická socha Madony s dítětem se dostala již do starého kostela darem r. 1688, **kam** ji věnoval komorník knížete z Reusu, když ji našel vyhozenou ve sklepě svého pána. Pro sochu zbudoval v roce 1747 pražský měšťan Johann Reichenstein oltář s prosklenou skříňí. Socha byla oblékána stejně jako sv. Barbora až do josefínských reforem. Prosklená skříň se také příležitostně zakrývala trojicí obrazů od Kramolína dle liturgického období (Zvěstování, Narození Páně, Klanění pastýřů). In: PUČALÍK 2003, 94–95. Josef Kramolín (1730–1802) je i autorem obrazu Noli me tangere v kněžišti, snad z poč. 80. let, kdy snad byl určen na oltář pro dobu velikonoční. Více ke Kramolínovi in: NÖDL 2006.

⁷³⁵ Zdejší Barborské bratrstvo bylo zrušeno 1784, z majetku zůstala v kostele monstrance.

⁷³⁶ HOFMANN 1898, 51.

v roce 1756 hrabě Chotek. Ve stejném roce byl také povrchově upraven oltář sv. Františka za 80 zlatých, což hradil hrabě Valdštejn. O rok později je zaznamenáno, že již zmíněný oltář Mariánský stál 40 zlatých. Po požáru počátkem šedesátých let se muselo přistoupit s velkými náklady ke zmíněné obnově, což ozřejmuje, proč zlacení i mramorování stálo mnohdy stejně nebo i více než retabula sama. Začalo se opravou Mariánského, poté oltářem Jezulátka za 85 zlatých a kazatelna dostala novou úpravu za 100 zlatých. Roku 1762 byl obnoven oltář Svatojánský za 125 zlatých a Josefský za tutéž sumu. Až roku 1764 přišel na řadu hlavní oltář, jehož renovace se spořídila hlavně z darů doktora Bechera, který poskytl 380 zlatých. Poničený hlavní oltářní obraz od drážďanského malíře Pohla byl vyměněn za nový od Eliase Dollhopfa, jenž obraz Maří Magdalény pod Křížem namaloval zdarma, protože obdržel zakázku na štafírování všech poškozených oltářů.⁷³⁷

Celá stavba kostela stála řád 95 000 zlatých.⁷³⁸ Požár v květnu 1759 zničil i zastřešení věží, šindelovou střechu lodě, roztavil zvony, varhany s hudebními nástroji, hudebninami a třetinou lavic, spadl také kříž z průčelí a socha patronky chrámu. Oprava trvala tři roky, obec přispěla dřevem, řád platil opět zbytek.⁷³⁹ Velkou dobroditelkou se ukázala Marie Terezie, jež navštívila lázně v roce 1762 a věnovala s manželem kostelu zvony a hodiny.⁷⁴⁰ Tři zvony pak obstaral ve Vídni hrabě Rudolf Chotek k odlití u Matthiase Divala, k tomu přispěla i dvorní dáma císařovny hraběnka Berchtoldová. Obnovený chrám znovu konsekroval 22. srpna 1784 světící biskup Dyonisius Krieger za přítomnosti velmistra Suchánka, děkana Wenera a kaplanů Beera, Neumanna a Karáska.

⁷³⁷ Více k Dollhopfovi in: ČERNÝ 2011, 134.

⁷³⁸ HRADEC 1933b,75

⁷³⁹ Řád platil za opravy 18 000 zl. In: HOFMANN 1898, 9.

⁷⁴⁰ Největší zvon vážil 14 centů s nápisem (dle Hradce): Deo auspicio, optimi principes Franciscus et Maria Theresia Augustu set Augusta ut denuo perenne pietatis Suae in Deum Paterni Maternique assecutus in Subsidiu Curante zum Supremo Bohemiae et Austriae primo Cancellario, excellentissimo Dno Rudolpho Comite a Chotek Consiliario intimo aurei Velleris exite templo post incendium in Thermis Carolinis restaurato hanc molem aeream. Druhý nápis: De munificentia Augustiss. Et Apost. Majest. Dna Dna et Reginae nostro MARIAE THERESIAE Patrocinate Illustrissima Comitissa Maria Antonia de Berchtold Augma Cameraria hae campanae fusae sunt quasi Excellentiss. DD. Przychowsky Eppus Reg. Hradec. Et Archi Eppatus Pragae. Coadjutor die 2.juli 1763 consecravit. Další dva zvony nesly letopočet 1762 a vážily přes 7 centů a 3 centy. Věžní hodiny zhotovil z darů na Pražském Hradě Sebastian Landesperger a stály 2000 zl. Ciferník maloval Dollhopf za 220 zl., ostatní výlohy činily ještě 354 zl. V sanktusové vížce také uloženy tři zprávy, jedna z r. 1736 o dokončení stavby za Böhmba, druhá o renovaci za velmistra Suchánka.

Pokud jde o koncept chrámové výzdoby, boční oltáře jsou svým zasvěcením částečně pojaty v intencích řádové zbožnosti – sv. Barbora, Jan Nepomucký a oltář mariánský. Pozoruhodné je umístění několika milostných Madon. O „Utěšitelce zarmoucených“ a pozdně gotické Madoně byla již učiněna zmínka, obrazy Madon Zbraslavské a Brněnské-svatotomášské v kaplích u vchodu věnovali opati tamnějších klášterů jako díkůvzdání za léčebný pobyt. Kazatelna a hlavní oltář jsou ovšem ryze křížovnické. Nedopatřením kronikáře i ostatních autorů⁷⁴¹ se považoval za autora ambony Bernard Hofman, který byl ovšem toliko místním měšťanem a objednavatelem, a ne původcem. Kazatelna nese na stříšce sochu Víry a Pavel s Mojžíšem jsou zde zástupci Starého a Nového zákona, k tomu Apoštol s citátem své epištoly „Nos predicamus Christum crucifixum“ je narážkou na křížovníky. V době dokončení kazatelny roku 1752 bylo postaveno retabulum hlavního oltáře, které sestává ze sloupové architektury, kterou po bocích flankují sloupy s Petrem a Pavlem a pod nimi Jeroným s^o Augustinem. Vyvrcholením je medailon s Immaculatou, celou architekturu korunuje v^o nástavci skupina Nejsvětější Trojice. O obraze kajícnice Magdalény pod Ukřižovaným byla již zmínka a přípis autorství oltářní architektury samému K. I. Dientzenhoferovi nelze zpochybňovat. Jak socha na kazatelně, tak ostatní plastická výprava oltáře jsou vysoce kvalitní prací Jakuba Eberleho,⁷⁴² vzniklou po jeho návratu z Říma.⁷⁴³ Vznosná architektura byla postavena až po architektově smrti, výborně zapadá do prosvětleného kněžiště a vévodí celému prostoru svou elegantní výstavbou. V souvislosti s interiérem stavby je nutné vzpomenout i neprovedený náhrobek pro Geoga Esterházyho de Galanta, který zde za léčebného pobytu zemřel. Böhmb mu zde chtěl vybudovat skvělý náhrobek dle návrhu „našeho stavitele“ z červeného a černého mramoru s bílou sochou, ovšem kvůli vysoké ceně 2000 zlatých z provedení sešlo.⁷⁴⁴ V kostele také bylo vyhrazeno místo pro císařskou oratoř, připravenou pro návštěvy císařského páru, která byla ideologicky vyzdobena dvěma plátny, první s Rudolfem I., jenž potkal kněze se Svátostí a půjčil mu svého koně, a Maxmiliána I. na lovu, který unikl smrtelnému nebezpečí díky Svátosti. Oba obrazy se později užívaly pro

⁷⁴¹ HOFMANN 1898, 52sqq; CIRGLOVÁ 1999, 37.

⁷⁴² Více k Eberlemu in: CIRGLOVÁ 1999. Zde také veškerá dosavadní literatura.

⁷⁴³ V zadní části plastiky signováno: Giacomo Eberle.

⁷⁴⁴ WOJTYLA 2004, 450.

příležitostnou dekoraci podobné kaple v Hloubětíně též pro císařskou rodinu, jinak své stálé místo našly v klášterním refektáři.⁷⁴⁵

Celá stavba karlovarské svatyně ve svém pojetí je oslavou křížovnického řádu, jak v půdorysu stavby, tak v pojetí hlavního oltáře, kde vévodí Kristův kříž a Maří je u jeho paty zastoupena poněkud druhotně. Možné užití jeskyně ve skále pod kostelem k Božímu hrobu podobně jako v Praze u Sv. Františka dokládá silný řádový christologický akcent. Kristovo umučení a smrt na kříži vedlo řeholníky ke slavným inscenacím liturgií za doprovodu oratorií. Přestože v Karlových Varech neměl řád ani komendu, ani proboštví, místní děkanství ve významném městě sloužilo mimo duchovní správu jako místo, kde se vedla řádová jednání s významnými hosty, kteří sem jezdili za zdravím. Lze také hovořit o specifické špitální službě místních křížovníků, jejichž kostel vyprojektovaný v samé blízkosti léčivého pramene – „klenotu Českého království“ (původní plán ukazuje, že kostel u říčky Teplé měl být bezprostředně nastaven na osu pramene i říčky), měl sloužit lázeňským hostům jako vhodné místo k^opoděkování Bohu za uzdravení. Hraje zde roli i sloup Nejsvětější Trojice na náměstí, postavený v blízkosti chrámu i pramene. Trojiční zasvěcení u Böhmaba tak oblíbené koresponduje se stejným motivem nad hlavním oltářem.⁷⁴⁶

11.3. Ohradní zeď hřbitova

Až do roku 1803 obklopovala kostel ve Varech zeď, jež ustoupila na žádost radních kvůli lepším výhledům z kolonády.⁷⁴⁷ Dle dochované grafiky [58] obepínala čelní stranu před průčelím až k bočním vchodům, zachyceny jsou zde také tři přístupové brány. Je možno vyslovit hypotézu o následném plánu z křížovnického konvolutu, který mohl původně sloužit jako návrh K. I. Dientzenhofera ke hřbitovní zdi, čemuž nasvědčoval neprovedený plán č. IV.

⁷⁴⁵ Tamtéž.

⁷⁴⁶ Farní kronika, 409–416. Zde popis i dalších relikvií. Posvěcené oltáře (portatile) se neshodují s datací retáblů. Portatile pro Josefský oltář mělo kámen s ostatky posvěcený již arcibiskupem Valdštejnem 29. ledna 1678 s relikviemi sv. Felicissima a Donáta, Nepomucký posvětil 8. října 1735 tentýž Špork, spolu i s oltářem sv. Františka Xaverského. Pro mariánský užito starší portatile svěcené 13. února 1704 Vitem Seipleem s ostatky mučedníků Apolonie, Theodula a dalších. Seipleem užito posvěceného portatile pro oltář sv. Michaela už ze 17. března 1699, posvětil ho z úradku arcibiskupa a vložil do něj ostatky sv. Eufemie a Beatrice. Dále 10. prosince 1757 světil zřejmě nové portatile pro Mariánský oltář biskup Emanuel z Valdštejna a vložil sem ostatky sv. Lucidiána a Felicisse a konečně 17. prosince 1762 požehnal další portative, tentokrát pro kapli v oratoři nad sakristií 17. prosince 1762 biskup Kayser a vložil tam ostatky sv. Amanda a Beata.

⁷⁴⁷ HOFMANN 1898, 10.

Skvělý plán vrcholně barokního hřbitova vysokých kvalit nám tedy sugeruje myšlenku, že neobvyklá stavba musela být spojena s monumentálním chrámem neméně dovedného architekta. Pokud by plán byl vyhotoven na objednávku řádu, musel by tedy hřbitov být umístěn u kostela v Karlových Varech, kde se však ukázalo posléze velmi málo místa. Teoreticky se vztahuje i ke Karlínu, kde ovšem řád vedl jen duchovní vedení Invalidovny. Možná by mohlo jít i o pouhou prezentaci kvalitní architektury, a plán se dostal do konvolutu nepřímo darem architekta.

V horním úseku je zachycena ohradní zeď s osovou vstupní branou. Stínování zdi naznačuje její složitější půdorysný tvar, patrně osazené zaoblení v nárožích. Zeď je členěna soklem, v poli obdélnými zrcadly s vykrojenými rohy a ukončující římsou. Jednotlivé úseky zdi jsou odděleny pruhy. V ose je brána naznačena ve dvou variantách, vlevo varianta jako zavíracího sloupu, členěného pilastry s glifovanými čabrakovými hlavicemi a středním dekorativním polem. Na hlavice přímo navazuje redukovaný vlys, který dopadá na výrazný úsek římsy, jež je propojena s navazujícím úsekem zdi volutou a jejich šířka je dána úměrným vlysem. Nad římsou je další prostorný úsek ukončený plochou, která nese symbolickou postavu v rozevlátém rouchu držící v pravé ruce hořící srdce. Vlastní vstup v této variantě tvoří kovaná mříž o dvou křídlech s náročnou ozdobou vycházející z páskového ornamentu (viz soklová partie) a středního dekoru odpovídajícího ozdobě kasulového okna. Nad výplní se vypíná dekorativně řešený nástavec. Druhá varianta má shodný prvek s úsekem prostředního štítu, na kterém je umístěna výrazně do sebe uzavřená postava s lebkou (*vita activa* a *vita contemplativa*). Tato část je platná pro obě varianty. Varianty se liší – kovaná brána, druhá nese na volutě stlačený záklenek štítového nástavce, který je ve středu opatřen kartuší pod korunou. Spodní část plánu: Dolní rámeček obsahuje opět probranou zeď s patrně odsazenými nárožními. Ve středním úseku je umístěna přízemní budova kostnice s výraznou mansardovou střechou. Fasáda je členěna do tří polí se středním mírně zvýrazněným rizalitem, zakončeným trojúhelným štítem. Vertikální členění i římsa jsou shodné se zmíněnou branou. Boční osy kryjí segmentově sklenutá okna s plastickým lemováním, v klenáku je umístěna lebka a zkřížené hnáty. Střední pole je s výjimkou ostění prolomeno s velkým vstupem s mírně stlačeným záklenkem, lemovaným do volut stlačenou páskou, na to navazuje rovněž střední klenák s reliéfem lebky a zkřížených kostí. V tympanonu štítu je dále výpravná kartuše a po bocích na štítu jsou usazeny dvě neurčitelné ženské personifikace bez atributů. Na vrcholu mansardové střechy lze pozorovat bizarní seskupení dvojice lebek se zkříženými hnáty, umístěné v patě vertikálně umístěné kosy. V bočních částech je zachycen

řez dvojicí symetricky umístěných bran, z nichž jedna zachycuje podobu brány z výše umístěného pohledu vlevo a vpravo. Řezy jsou navrženy včetně sochařské výzdoby. Zdivo a otvory jsou lavírovány v odstínu šedé, mansardová střecha kryta růžově. Nepochybně se jedná o nesmírně kvalitní návrh formálně dokonalého barokního hřbitova s výraznou a navazující složkou architektury. Nezachycená zbývající strana hřbitova byla možná vázána prostorově s jinou stavbou. Pokud by tento hřbitov byl realizován, šlo by nepochybně o jeden z nejvýznamnějších hřbitovů, který by měl analogii v moravských Střílkách. Obecně lze plán datovat do druhé třetiny 18. století s tím, že architektura vykazuje řadu prvků typických pro K. I. Dientzenhofera, čemuž by odpovídala precizně rozkreslená sochařská výzdoba. Uvedené kvality návrhu naznačují, že by mohlo jít o pozdní dílo zmíněného architekta. [59]

Pokud lze krátce vystihnout smysl zmíněné svatyně a hřbitova, tak celá ikonografie hovoří jako výzva k úvahám o životě a smrti, a zároveň jako výzva ke kajícínosti.

11.4. Nové panství Popovice a přestavba tvrze

Koncem prosince 1730, obdržel Böhmb kladné vyjádření svých konzultorů ke koupi statku Popovice na Benešovsku, a poté pověřil touto záležitostí ještě několik členů konventu, jmenovitě podpřevora Richtera, P. Heslera, správce šatstva P. Hauera, sekretáře P. Frolicha a správce příjmů P. Ortmana. Prodávající rytíř z Bührenau totiž požadoval za statek 56 000 zlatých, ovšem velmistr za něj nechtěl vydat více než 55 000, proto pověření měli zjistit, zda se má dát navíc ještě požadovaných 1000 zlatých. Někteří soudili, že by se měla částka spíše navýšit, protože taková příležitost se naskytne jen zřídka, jiní naopak radili přistoupit jen na 500 zlatých. Mezitím velmistr dohodl s prodávajícím prostřednictvím P. Ortmana, který se v kauze nejlépe vyznal, aby se přistoupilo na 55 000 zlatých. Následně se ale ukázalo, že řád musí požádat ještě císaře o schválení 15 000 zlatých, jelikož prodej pozemku na Poříčí pro vojenskou invalidovnu schválil dříve jen za 40 000. Pokud by panovník navýšení neodsouhlasil, nebude vložena transakce do zemských desek, ovšem generál má „velmi vlivné a mocné ochránce“, takže schválení snad obdrží.⁷⁴⁸

Že měl Böhmb vskutku velice dobré kontakty u dvora, dokládá, že 28. února 1732 císař stvrdil již uvedenou smlouvu ze 7. téhož měsíce o koupi panství mezi velmistrem s konventem a Johannou z Bührenau, rozenou hraběnkou Bredovou, za 55 000 zlatých. Ve schvalovací listině dále stálo, že panství Popovice kupuje řád jako náhradu za pole a pozemky

⁷⁴⁸ NA ŘKř, kniha 217, diarium k prosinci 1730, bez přesné datace.

za Poříčskou branou, které prodali Strozziho nadaci za 40 000 zlatých ke stavbě invalidovny.⁷⁴⁹ K prodeji pozemků zvaných „Zábransko“ a „Špitálsko“ pro invalidovnu je třeba poznamenat, že patřily řádu již od 13. století a rozkládaly se na území dnešního Karlína. Poté, co Karel VI. s využitím velkorysé nadace po hraběti Petru Strozziim získal vysokou sumu 400 000 zlatých, byl její správou pověřen arcibiskup Khünburg, a ten uzavřel s řádem v roce 1729 smlouvu na odkoupení poloviny pozemků z jejich vlastnictví pro zamýšlenou stavbu. Po řadě diplomatických jednání bylo přistoupeno na zmíněnou částku 40 000 zlatých. Na koupeném pozemku byla mezi léty 1731–1737 dle projektu K. I. Dientzenhofera postavena budova pro válečné invalidy dle pařížského Hôtel des Invalides, ovšem z původního záměru byla postavena jen 1/9. Při prodeji pozemků na vojenský erár si křížovníci vyhradili dosazovat k vojenské kapli sv. Kříže dva kněze, kteří zde budou vykonávat službu, plat jim ovšem má vyplácet řád s podporou Solné pokladny.⁷⁵⁰ Po Böhmbově smrti roku 1751 zde byla dokonce založena vojenská farnost a řád se nadále podílel jen na duchovním vedení místních obyvatel vojenského areálu až do roku 1948.⁷⁵¹ Koupí panství získal řád v malé obci filiální kostelík sv. Jakuba z druhé poloviny 14. století a pozděně gotickou vodní tvrz u místního rybníka v jeho blízkosti.⁷⁵² K této tvrzi se dochovalo v řádovém konvolutu několik verzí plánů k přestavbě. Stavba prošla nenáročnou přestavbou s užitím staršího zdiva, pravděpodobně dle plánu K. I. Dientzenhofera, a sloužila ke správě nového panství, ovšem jen do roku 1797, než velmistr Ignác Blažej Zeidler (1795–1809) panství prodal.⁷⁵³

Stavební plány k přestavbě tvrze v Popovicích u Benešova

Konvolut obsahuje šest plánů, které jsem pomocně označil A–D. Plány spolu souvisejí, přičemž první plán A pochází od pražského architekta Canevaleho (Carlo Antonio Canevale, 1688–1740), druhý B je poněkud rustikální, s půdorysy neuskutečněných traktů, C a D představují rozkreslené fasády od zedníka z Neveklova, jež jsou dobré kvality, a E a F jsou

⁷⁴⁹ NA ŘKř, L – 877 a

⁷⁵⁰ Srov. TURKOVÁ 2013.

⁷⁵¹ Tamtéž, 41.

⁷⁵² In: POCHE 1980, 135–136.

⁷⁵³ PODLAHA 1907b, 175.

půdorysy, dle nichž se ve finále stavělo, u nichž je autorství K. I. Dientzenhofera pravděpodobné.

Následné plány tedy dokládají postupný vývoj názorů na podobu adaptace středověké tvrze. Nejstarší plán zachycuje hlavní úsek nově zbarokizovaného průčelí patrového objektu zastřešeného mansardovou střechou. Nepravidelné průčelí: dvě okenní osy, rizalit jednotný se štítem, další dvě okenní osy a vystupující dvouosý úsek se vstupní branou dokládá užití nového aparátu na starém objektu. Kvalitně kreslený plán, snažící se na popsaném půdorysu vytvořit zdání dobově požadované symetrie, vykazuje znaky, které lze vztáhnout k několika směrům dobové produkce. Minimalistické řešení přízemí odpovídá se štítovým nástavcem klasicizujícímu zaměření, naopak vstupní portál, okna, patro a dvojice vikýřů neodpovídají Františku Max. Kaňkovi, na kterého upomínají počáteční popsané partie, ale G. Aliprandimu nebo K. I. Dientzenhoferovi. Návrh dosahuje nadprůměrných kvalit, dodatečný přípis ho spojuje s Canevalem, což se zdá velmi reálné. Problém ovšem činí užití zmíněného měřítka, k čemuž se vrátíme u dalšího plánu, a také výrazná podobnost s dalším plánem, podepsaným zedníkem z Neveklova. [60]

A. Plán na celé vstupní průčelí zámku včetně přestavby nového křídla zachycuje situaci zabranou v předchozím návrhu, zde však reaguje na skutečnou terénní konfiguraci s tím, že objekt získává další nejnižší podlaží, odpovídající původnímu příkopu opevnění. Tento plán navíc vykazuje podobu štítu nad rizalitem. Na podobném plánu je zachycené křídlo, které je zde zakresleno ve výši tří podlaží a tvarosloví je mechanicky přeložené z levé části. Plán lze interpretovat jako náročnější vizualizaci nového řešení v plném rozsahu a dle dalších plánů je možno spojit s Janem Nikodýmem z Neveklova. [61]

B. Půdorys barokizace tvrze v úrovni piana nobile. Půdorys zachycuje dvě markantně se odlišující části, totiž vstupní část s velkým sálem v krajním křídle a dále dvoutraktem se třemi pokoji a chodbou směrem do dvora, který zachovává značnou část staršího zdiva. Druhá část je zřejmě ve větším rozsahu novostavbou, která na starší situaci reaguje jen minimálně. Opět je zde dvojtrakt s chodbou do dvorní části. V místnostech jsou užita jak kachlová kamna, tak krby. Na styku dvou částí je navrženo i zajímavé atypické schodiště, které bylo zřejmě odmítnuto, protože je přes nákres tužkou naznačeno větší trojramenné. [62]

C. Tento plán z roku 1733 dokládá zásadní změnu koncepce. Nové křídlo je otočeno do dvora, přestavěno ze starého a naznačuje logiku původního řešení. Plán ovšem nebyl realizován. [63]

D. Dle provedení vidíme finální variantu adaptace popovické tvrze, kde na základě maximálního snížení nákladů byla vstupní část ponechána takřka beze změny a nové dvoutraktové křídlo rovněž maximálně využilo starších konstrukcí. Kontinuitu v uvažování dokládá monumentální trojramenné schodiště, které reaguje na skicu z plánu C. [64]

E. Tento plán je kreslený nesporně týmž autorem a zachycuje patro přestavěné popovické tvrze. Hodnocení: Novodobé barokní zásahy do konstrukcí jsou naprosto minimální, v dovednosti využít maxima s ohledem na šetrnost lze spatřovat kvalitu návrhu plánů E a F. Protože jsou zásahy minimální, nelze z těchto dvou půdorysů označit navrhujícího architekta, ovšem z kontextu se lze domnívat, že tvůrcem mohl být zmíněný Nikodým, ovšem z hlediska svědectví písemných pramenů lze i toto minimalistické řešení zámku spojit s tvorbou Kiliána Ignáce Dientzenhofera. [654]

11.5. Plány farních budov

Do období přestavby popovické tvrze spadají i dva plány neuskutečněných projektů snad farních budov, které nechal Böhmb vyprojektovat pro dnes neznámé řádové lokality. Uprvného výkresu by mohl plán hypoteticky sloužit k přestavbě rezidence proboštů z Hradiště sv. Hypolita v Popicích u Znojma.

Farní budova – A, přízemí:

Soliterní dvoutraktový objekt na příčně obdélném půdorysu, na vstup navazuje hala s monumentálním trojramenným schodištěm vedoucím do patra. V protilehlém koutě je umístěn záchod. Za vstupní halou se nachází velký pokoj s kachlovými kamny, další kamna byla patrna v rohovém pokoji. [66]

A, půdorys

Jde o tentýž objekt v úrovni patra. Vstupní hala obsahuje schodiště, úsek se záchody je oddělen, dále komora a navazující vytápění trojicí řazených kamen. U schodiště lze sledovat dvojité systém pro vytápění dvou kachlových kamen a v patře dvě obytné jednotky.

Z^ostatních místností je zde sál a další prostory s pěti pokoji v patře. Jedná se o doklad kvalitní barokní fary s kvalitním řešením obytných prostor i sociálního zařízení. K plánu patřil zřejmě i nárys hlavní fasády. Všeobecně lze konstatovat, že jde o typ vrcholně barokní fary z dvacátých až třicátých let 18. století. [67]

Farní budova – B, půdorys

Základním řešením pro přízemí je půdorys obdélníka, trojtrakt podlaží s orientovaným průjezdem je umístěn do rozlehlé haly. Dále střední úsek byl zvýrazněn na fasádách mělkými rizality. Na příjezd navazuje dvouramenné schodiště do patra, k tomu přiléhá kuchyně s topeništěm a chlebovou pecí, vedlejším vytápěným pokojem kuchařky a pokračuje k^onevytápěnému prostoru komory. Na druhé straně příjezdu je umístěn vytápěný prostor s jednotnou chodbou a za ní komora. Na plánech neznačeno řešení stropu ani kleneb, jen v přízemí byly zakresleny dva sloupy. Co se týče celkové dispozice, tak budova má velkolepě řešený příjezd a užití dvou sloupů dosvědčuje spíše zámeckou dispozici než obyčejnou faru. Plánovaná budova byla snad součástí dvora nebo jiné usedlosti. S objektem souvisí i další dva plány. [68]

B 1 – Zde je zachyceno jedno patro farní budovy. Půdorys vychází z rozvrhu přízemí, v patře je dvouramenné schodiště, které ústí do velké haly, na niž navazuje střední chodba a hlavní sál. V patře byla navržena jedna bytová jednotka (byt kaplana), ostatních šest místností včetně hlavního sálu je vzájemně propojeno. Všechny místnosti byly opatřeny náročně řešenými kachlovými kamny. [69]

B 2 – Nerovný terén dokládá, že se nesporně nejednalo o vzorovou stavbu, ale návrh pro určité místo. Místo se dosud nepodařilo určit. Objekt je patrový s výraznou mansardovou střechou. Nádvoří objektu tvoří bosované lizény, kterými probíhá sokl, patrová římsa i redukované kladí. Boční úseky jsou čtyřosé, okna v přízemí jednotná. V patře bylo plánováno piano nobile se zalamujícím se ostěním a navazujícími parapetními bloky. Střední trojosý rizalit obsahuje v přízemí portál s jednoduchým členěním, dále je patrné výrazné nasazení klenby a osový klenák. Dvojice bočních oken je taktéž blízká oknům piano nobile bočních úseků, prostor mezi okny má konkávní vybrání. Trojice oken v patře je zaoblenější, parapety na rozdíl od spodních jsou tumbové. Nad bočními okny pozorujeme suprafenestry, jež tvoří přímou římsu podloženou segmentem a do plochy byla vložena dekorativní mušle.

U středního okna rozšířeného v podezdívce je přímá římsa protažena dvěma stranami trojúhelníková nika a do volné plochy je vložena kartuše. Střední základ zvýrazňuje zděný vikýř, boční stěny jsou protilehlé, horní polokruhově vzduť římsa odpovídá oválnému oknu. Opět je zde užit dekor mušle s navazujícím třapci. V horní části jsou znázorněny dva výrazně nakreslené komíny. Jde o kvalitní návrh honosného průčelí, které se jasně koncentruje na střední kompoziční osu. Tvarosloví odpovídá obecně rozšířeným rysům vrcholného baroka. Názorně perspektivně kreslené vikýře a komíny jsou obvyklým zakreslením prvků a jejich pojetí a detaily nám naznačují, že běží o velice zdařilý návrh lokálního autora, jenž byl obeznámen s kvalitní architekturou. [70]

11.6. Návrh na relikviářovou pyramidu

Pro poznání uměleckého řemesla z počátku velmistrova generalátu se dochoval v řádové knihovně návrh na relikviář ve tvaru pyramidy. Vysokou oblibu kultu svatých relikvií, zmíněnou v jedné z uvedených kapitol, dokládá i vzácně dochovaná skica pro pyramidu, která byla s jistotou určena k postavení na oltářní menzu neznámého oltáře pražského konventu.

Návrh zachycuje patrně dřevěnou konstrukci v podobě převýšené pyramidy osazené na bohatě tvarovaném soklu, podpíraném čtyřmi nohami v podobě stlačených koulí. Kresleno inkoustem, části barveny červeně. Relikviář je navržen ve dvou variantách, které jsou děleny střední osou. Vlevo je jednodušší varianta pracující pouze se základními architektonickými tvary a zajímavým střídáním červených a bílých částí. Pravá část je řešena náročněji. Na plošném červeném podkladu je naznačen bohatý páskový dekor. Pro oba návrhy je spojená velká kartuše i společné ukončení palmovou ratolestí. Kvalitní kresba v části dekorace dokládá velice zběhlého kreslíře, z toho lze vyvodit, že autorem návrhu byl buď špičkový truhlář, vyloučit ovšem nelze ani architekta. Páskový dekor odkazuje k dataci na návrh relikviáře do dvacátých až třicátých let 18. století. [71]

12. Steliferi a pražské slavnosti korunovace Marie Terezie v roce 1743

Modlitba: Všemohoucí věčný Bože / jenž jsi Abraháma věrného služebníka tvého / po všech cestách jeho vždy ostříhati / synům pak Izraelským, / by skrze prostřed Červeného moře suchou nohou prošli / divným způsobem cestu připravit / a svatý Tři krále skrze obzvláštní hvězdu k tobě vésti / a cestu jim vzkázati ráčil: Tebe v poníženosti prosíme / uděl naší

samojediné spravedlivé Dědičné Paní a Královně MARIÍ TEREZII⁷⁵⁴ cestu šťastnou / povětrí zdravé / a libé: Milost tvá svatá ať ji všude vede a předchází / tak abychme dle ochrany milosrdenství tvého / z jejího nejvíšovanějšího stavu se těšili / a tobě za to dobrořečiti mohli. Sešli / ó Pane / k doprovázení a stráží její anděla tvého svatého: budiž jí cestou za potěšení: v horku stín a občerstvení: v dešti roucho / v zimě oděni: v unavení posila: v nebezpečnosti berle a ochrana / tak aby v tvém svatém požehnání / cestu svou vinšovaně a šťastně / pak celý běh života svého v slávě a vítězstvích vykonajíce / někdy k Tobě / jenž Cesta / Pravda a Život jsi / bezpečně dojíti mohla: skrze Krista Pána našeho / Amen.

20. dubna 1743 bylo oznámeno, že se mají kněží modlit s lidem po mších třikrát Otčenáš a Zdravas za šťastnou cestu královny, která přijede do Prahy ke korunovaci. I křížovníci dle zápisů recitovali tyto modlitby, včetně další připojené (viz v úvodu) po kázání a obětované mše se měli za nastávající královnu číst v misálu z formuláře „za poutníky“. Také přišel ten den Böhmbovi dopis z Vídně, ve kterém bylo sděleno, že hostinec v Hloubětíně je pro panovnici pohodlnější než ubytování ve vsi.⁷⁵⁵ Dvorští úředníci se rozhodli pro křížovnický hostinec, protože při poslední korunovaci Karla VI. s Alžbětou na počátku září 1723 vybrali bydlení ve vesnici, což se posléze ukázalo velmi problematické z více důvodů. Jednak byla potíž s vyhříváním pokojů, což se dá v hostinci zajistit lépe, a také jsou zde pokoje propojeny, „pěkně jeden za druhým.“ Zatímco pro Její veličenstvo určili 4 pokoje, kde do prvního se vcházelo přímo ze dvora po třech schodech, druhý byl v severním nároží antekamera – zde měla být královská tabule, a třetí se čtvrtým, přístupnými z venku přes dvůr – kabinet a retirada, tak velkovévoda bydlel v jednom pokoji vedle schodů. V předpokoji nechali křížovníci zavěsit z velmistra generalátu obrazy čtyř církevních otců, z konventu obraz P.°Marie Chlumské a do pokoje obraz sv. Kateřiny z velmistra bytu. Další místnost byla ozdobena obrazy dvou klasických ilustrací rakouské zbožnosti, zmíněné již v souvislosti s oratoří v K. Varech. Konečně hostitelé umístili v antekameře, kde královna s manželem obědvali, podobizny „neboli kontrfekty“ Jejího Veličenstva a velkovévody, které obstarali ve Vídni u „tamnějšího znamenitého malíře“, a zde je „po ozdobení“ zavěsili na čelní stranu pokoje. Diarista dále poznamenal, že se jim portréty velmi líbily.⁷⁵⁶ Ze zmíněných pláten jsou

⁷⁵⁴ Dále k Marii Terezii: Maria Theresia 1980.

⁷⁵⁵ NA ŘKř, karton 316, diarium k 20. dubnu 1743, nepag.

⁷⁵⁶ NA ŘKř, karton 316, diarium k 29. dubnu 1743, nepag.

dodnes dochovány ve sbírkách řádu již dříve popsané s Maximiliánem a Rudolfem, dokonce i portréty, ovšem Marie Terezie dodnes chybí. Reprezentační podobizna Františka Štěpána představuje velkovévodu v tradičním dvorním šatu v mírném pootočení, jak ukazuje pravicí na panovnické klenoty sestávající z říšské a římské koruny, žezla a jablka. Typická precizní malba vypracovaná v detailu drahých látek, zlaceného nábytku včetně barevných odstínů červené, žlutí, zlatavé a modré odkazují nejspíše přímo k dílně Martina Meytense (1697–1770), stockholmského malíře, jenž se vypracoval na oficiálního portrétistu Habsburského domu, a dokonce rektora Vídeňské akademie. [72]

Když Böhmb vykonal před královnou „náležitě zdvořilosti“, byl pozván s předními dvorskými služebníky k obědu. Po jídle se všichni vydali na cestu přes Voříkovské pole ke Koňské bráně do Prahy (kde se také zastavil královnin otec Karel VI.), kam průvod dorazil o 9° půl deváté. Zde pod „nádherně ozdobeným“ baldachýnem, který královští heroldi opatřili znaky Čech, Uherska a Rakouska, nastoupila královna s manželem do luxusního kočáru, vojsko a pražská měšťanská jízda se seřadili, vpředu jela početná šlechta a všichni vyrazili přes Žitnou bránu Říční ulicí na Koňský trh, dále Železnou ulicí k mostu, kde stáli v pláštích křížovníci. Přitom nepřetržitě vyzváněly zvony a hřměly dělové salvy, aby poté velmistr s preláty metropolitní kapituly uvítal Její veličenstvo.⁷⁵⁷ [73]

2. května ve tři hodiny ráno započaly čtyřicetihodinovou adorací přípravu na slavnost Nalezení sv. Kříže, jež měla být letos zvláště slavná, protože byla pozvána budoucí česká královna. Mimo slavnostní bohoslužby, které trvaly od pěti do devíti hodin se zpěvy literátů z místních chudých i zpěváků, se hned ráno vydal generál ke dvoru kvůli pozvánce na zítřejší slavnost, ale nic jistého se nedozvěděl.⁷⁵⁸ Až v době oběda mu jistý dvorský služebník sdělil rozhodnutí, jaké přípravy se mají pro královnu učinit. Po večerních litaních byl tedy přenesen do kostela v kněžišti dřevěný oltář z velmistrovky kaple a dále malý oltářík z převorova pokoje s obrazem Narození Páně a sochařskou výzdobou z alabastru. Soukromé oltáříky byly snad přichystány k místům, kde měli být Marie Terezie s Františkem Štěpánem, jak možno srovnat s úpravou pro Karla VI. v Karlskirche 1738, kde také pro něj byl pořízen ještě zvláštní oltář. Dále ke zpívané mši o zítřejší slavnosti byli přizváni strahovský opat a egerský biskup Erdödyi, „pán našemu řádu velmi příznivě nakloněný“. Předvečer slavnosti uzavřely meditace

⁷⁵⁷ Tamtéž.

⁷⁵⁸ NA ŘKř, karten 316, diarium k 2. květnu 1743 ,nepag.

v devět hodin o Nejsvětější svátosti a o půl noci o Pěti ranách Kristových.⁷⁵⁹ Ráno na slavnost Nalezení měl P. Birckhart první meditaci o růženci, a poté v devět dorazili tři dvorští služebníci s příkrývkami na křesla Její výsosti a velkovévody a přichystali vše potřebné pro příjezd dvora. „Když se čas nachýlil“, poslala ovšem královna k velmistrovi svého posla se zprávou, že nepřijede, a proto byly stupně a křesla pro výsosti odneseny, aby se posléze započalo se zpívanou mší. Ještě před ní ovšem „ráčila Její výsost“ prostřednictvím dvorského služebníka oznámit Böhmbovi smutnou zprávu o úmrtí arcivévodkyně Marie Magdaleny, místodržitelky v Belgii. Kvůli tomu se královna oddala ve své rezidenci obvyklému třídenímu smutku, a jak diarista poznamenal, „jinak by zajisté dorazila“.⁷⁶⁰ Po slavné zpívané mši egerským biskupem byly vystaveny na oltář sv. Kříže řádové ostatky Trnu a Kříže k uctění lidu, kterého dorazilo velké množství a tolik duchovních jako nikdy předtím. Poté se konal v generalátu slavnostní oběd, kterého se účastnil zmíněný biskup, premonstrátský opati ze Strahova,⁷⁶¹ Teplé⁷⁶² a Hradiska,⁷⁶³ také mnozí jiní řádoví hodnostáři a dvorští radové. Slavnost uzavřelo několik pobožností a na závěr dne Te Deum, které odcelebroval Böhmb.⁷⁶⁴ Po svátku sv. Moniky, 5. května se velmistr odebral ke dvoru, aby zde vzdal královně osobní projev úcty,⁷⁶⁵ což mohlo být přípravou na 11. květen. Ten den kolem osmé hodiny byl určen stavům pro složení holdu dědičné panovnici na Hradě v předpokojích královské rezidence v následujícím pořadí: Duchovní byli oblečeni podle své hodnosti a příslušnosti k řádu, panstvo ve zdobených černých šatech španělského střihu s pláštěm, rytířský stav v černých oděvech s červenými plášti a měšťané taktéž v černých šatech, ovšem s plášti černými. Kolem deváté hodiny šla královna v průvodu stavů počínaje městským, přes panský, který byl smíšen s duchovním, s výjimkou nejvyšších zemských úředníků a dvorských služebníků, kteří stáli nejbliže královně, dále mnoha jiných urozených osob včetně biskupů a uherských hrabat ze svých pokojů přes dlouhou hradní chodbu až na oratoř

⁷⁵⁹ Tamtéž.

⁷⁶⁰ NA ŘKř, karton 316, diarium k 3. květnu 1743, nepag.

⁷⁶¹ Gabriel Václav Kaspar (1741–1764), BUBEN 2003, 86.

⁷⁶² Jeroným František Ambros (1741–1767), BUBEN 2003, 86.

⁷⁶³ Pavel Ferdinand Václavík (1741–1784), BUBEN 2003, 86.

⁷⁶⁴ Tamtéž.

⁷⁶⁵ NA ŘKř, karton 316, diarium k 5. květnu 1743, nepag.

v katedrále. Zde celebroidal vévoda Mořic Saský zpívanou mši a po jejím skončení se královna rozhodla jít z katedrály ne vnitřní chodbou, ale veřejně po dřevěném můstku přichystaném pro korunovační akt, pak do velké solnice a odtud do zemského sálu za doprovodu stavů ve stejném pořádku jako na počátku. Když přišli k místu, které bylo určeno k holdu, byly proneseny obvyklé promluvy a ceremonie, načež osoby jednotlivých stavů přistupovali, aby políbili královně ruku. Mezi diváky byli také křižovníci z Vratislavi a místní profesové Střecha, Koříněk a Birkhart, kteří také přistoupili k políbení ruky, protože si mysleli, že je to všem přihlížejícím dovoleno. Královna je neodmítla, ba dokonce když jí nejvyšší kancléř vyložil, že mají k tomuto aktu přistupovat pouze stavy království, odvětila mu: „To jsou křižovníci“ a milostivě jim podala ruku k políbení, až se tomu mnozí přihlížející podivili, a poté o tom všude vyprávěli. Hold vykonal i Böhmb jako zvláštní zmocněnec biskupa Šporka, který byl stížen slepotou.⁷⁶⁶

Čtvrtá neděle po Velikonocích byla určena pro královninu korunovaci, která začala v katedrále po sedmé hodině a skončila dle pokynu panovnice kolem jedenácté hodiny. Obřad provedl olomoucký biskup a po něm následovala v korunním sále hostina královny a stavů. Za vyzvánění zvonů celé Prahy nařídila ještě královna zpěv *Te Deum* na poděkování za vítězství vojsk nad Bavorsy u Braunau. Rovněž bylo přikázáno, aby po celé dopoledne byly ve všech kostelích každou hodinu slouženy mše.⁷⁶⁷ 14. května sloužil v kostele sv. Františka u^oMariánského oltáře olomoucký biskup Jakub z Liechtensteinu mši s asistencí, a poněvadž si onen oltář sám vybral a zvláště si ho oblíbil, dá se předpokládat, že kostel už znal nebo mu imponovalo výtečné Liškovo plátno.⁷⁶⁸

Konečně nastal den vigilie sv. Jana Nepomuckého, na který byla smluvena u křižovníků druhá návštěva panovnice, kterou sama ohlásila dvě hodiny předem, ovšem všude bylo již naklizeny, včetně celého dvora a průchodu k vodě u oblouku vedle prefekta kuchyně, kde byly na druhé straně chlévy a zdi obrostlé křovím. O příjezdu královny ovšem věděli už den předtím, když řekli cyriakům, že prý se má nachystat vchod k Vltavě, kterým projde na loď.⁷⁶⁹ Panovnice však původně plánovala, že se svým manželem bude nepomucké slávě

⁷⁶⁶ NA ŘKř, kardon 316, diarium k 11. květnu 1743, nepag.

⁷⁶⁷ NA ŘKř, kardon 316, diarium k 12. květnu 1743, nepag.

⁷⁶⁸ NA ŘKř, kardon 316, diarium ke 14. květnu 1743, nepag.

⁷⁶⁹ NOVOTNÝ 2002, 245.

přihlížet z oken velmistra generalátu, ovšem vzhledem k pěknému počasí se rozhodla jít nakonec na loď. Cyriaci pod taktovkou P. Rohna uspořádali k tomu dni obzvláště slavnostní litanie a pro královský pár byly připraveny ozdobené lodě. Při příchodu již čekali křižovníci v pláštích v řadě s velmistrem a vojenský oddíl v plné zbroji držel též stráž u klášterní brány i v nádvoří. Když se královna s manželem objevila, velmistr jí poklekem vzdal úctu a ona pravila, že původně zamýšlela se dívat z oken generalátu, ale protože je pěkné počasí, že půjde na loď. Poté prošla hlavní branou a přes konvent až ke vchodu k řece, kde s manželem v půl sedmé vstoupili na loď a naslouchali s ostatními početnými lidmi zpěvu litaní. Zbožná panovnice mezitím přikázala jet směrem k nepomucké soše pod mostem, kde chvíli setrvala v modlitbě. Několik křižovníků včetně P. Suchánka a profesora Lympachera bylo posláno na královskou loď a královna se pak u nich zastavila a otázala, zda povodně na Vltavě nezpůsobují konventu příliš vážné škody. Při odchodu se opět všichni křižovníci se stráží postavili do řady a velmistr znovu vkleče vzdal panovnici poctu. Po Regina Coeli vystoupil manželský pár na Křižovnickém náměstí a panovnice rozhazovala mezi lid peníze.⁷⁷⁰ Lidí se sešlo tolik, že konventní brána nestačila zadržet jejich příliv, také ostrov u kláštera byl plný a most ani všechny davy nepojal.⁷⁷¹

Přesně za měsíc byl pozván Böhmb na audienci ke dvoru, aby ještě před odchodem mohl královně vzdát hold.⁷⁷² Další den vedl generál u maltézů procesí Božího Těla a odpoledne za zvuku dělových salv královna s velkovévodou odjela.⁷⁷³ Za pár dní odjel i vídeňský komtur Hauer, který přijel na korunovaci, a dále pokračoval v určité záležitosti do Drážďan. Poté se ten den v domě objevil arabský princ Josephus ab Unaufell s tlumočníkem a sluhou, již setrvali do počátku července, než se vydali do Moskvy, a poté zde byli ještě vícekrát vzácnými hosty.⁷⁷⁴

12.1. Generálovo zlaté jubileum profese s aplausem sedmi hvězd

Z festivit velmistra Böhmba slavili s ním řeholní bratři u mostu padesát let od složení slibů na svátek sv. Kateřiny 25. listopadu 1745. Přes všechny barokní pompézní slavnosti jeho

⁷⁷⁰ Tamtéž.

⁷⁷¹ NA ŘKř, karton 316, diarium k 15. květnu 1743, nepag.

⁷⁷² NA ŘKř, karton 316, diarium k 15. červnu 1743, nepag.

⁷⁷³ NA ŘKř, karton 316, diarium k 16. červnu 1743, nepag.

⁷⁷⁴ NA ŘKř, karton 316, diarium k 21. červnu a 6. červenci 1743, nepag.

doby to byla jediná slavená k jeho počtě, jelikož zlatého kněžského jubilea se nedožil. Pro orientaci je dobré nahlédnout na personální stav konventu, na spolubratry, se kterými žil, a učinit si tak představu o jeho funkci v posledních letech jeho generalátu.

Konventuálním převorem byl P. Jan Leopold Schönpflug, seniorem a správcem šatstva P. Antonín Schauer, který s P. Václavem Frölichem, emeritním děkanem a vikářem z Lokte a P. Leopoldem Buchwaldem, emeritním administrátorem z Boru, tvořili váženou skupinu seniorů, kteří bývali velmistři domácími rádci. Ze služebních míst tu zastával funkci regenschoriho a administrátora u Sv. Valentina P. Jan Felix Pacher, P. Sigmund Ortmann byl správcem důchodů, P. Ignác Hellinger byl otcem chudých a knihovníkem, P. Jan Zaubitzer v domě vzdělával a zkoušel kleriky z kanonického práva, proto byl jejich korepítőrem, stejně jako P. Jan Kořínek, zastávající stejnou úlohu, ovšem z morální teologie, P. Karel Lipovský dostal úkol provizora, P. Antonín Suchánek se staral o chod jídla, tedy zastával prefekta kuchyně, stejným prefektem, ale kostela, zároveň sekretářem a diaristou byl zasloužilý P. Josef Vávra a úkol patronáže a sakristy obdržel P. František Feistel. Dále na provoz sklepů, resp. jejich obsah dohlížel sklepník P. František Fischer, spolu s paterem pauperum zde špitální činnost vedl správce nemocnice (špitálu) P. Ignác Jungwirth a Jan Werner dostal od velmistra za úkol být korepítőrem scholastické teologie. Posledně jmenovaní tři kněží s P. Janem Budkovským, P. Josefem Vöglem a Josefem Angerlem tvořili skupinu novokněží a zůstávali ještě spolu s konventuály v klášteře. Z dalších mladších zde bydleli Jan Nepomuk Špalek, Bernard Olbricht a František Wohnsiedler, ti čekali na vyšší svěcení a pod vedením P. Zaubitzera se ještě vzdělávali v právu. Karel Limpacher, Josef Hansch, Konstantin Winandi a Josef Vališ tvořili profesy od roku 1741 a studovali čtvrtým rokem scholastickou teologii. Novice tento rok žádné nepřijali a zdá se, že otvírání noviciátů se dalo zhruba jednou za tři roky, přičemž si velmistr vybíral kandidáty do řádu dle svého uvážení. Také se zdá, že klerikové některé předměty mohli studovat doma či byli aspoň zkoušeni, a tak dovzdělávání od korepítőrů.

Krom obvyklé slavnosti Povýšení sv. Kříže v září, kdy na slavnost dorazili spolu s různými kněžími, kazateli a vedoucími meditací svatovítský kanovník Linek a břevnovsko-broumovský opat Benno Löbl, také mnoho aristokracie, mezi nimi i litoměřický biskup Mořic, se zdůrazňovala nastávající císařská korunovace Františka Štěpána.⁷⁷⁵ Ovšem tento rok měl být věnován oslavám generála Böhmba. Předvojem jubilea byla oslava jeho jmenin

⁷⁷⁵ NA ŘKř, karton 316, diarium k 14., 16., 24. a 26. září 1745, nepag.

na svátek sv. Františka 4. října, kdy mu přišel ráno v šest hodin popřát celý konvent spolu s ostatními křižovníky z okolí i místními obyvateli špitálu a chráněnci, kteří zde také bydleli. Gratulační řeč pronesl podpřevor a jako dar dostal velmistr pontifikální náčiní, o němž bohužel diář nic bližšího nevypráví.⁷⁷⁶ Hlavní oslava se ovšem očekávala na sv. Kateřinu z Alexandrie, s vigilií nastávajícího svátku. 24. listopadu odpoledne v pět hodin se sešli konventuálové a přespolní v generalátu, aby představenému pogratalovali. Úvodní řeč pronesl jménem všech pater podpřevor a využil dne sv. Kateřiny, jež byla mučena na okovaném kole, s kulatým výročím generála: „Jaká by to byla krutá neuctivost, kdybys dnes nestrpěl, aby věneček tvých dnes dovršených let nerozlomil kruh bratří. Nejtihodnější, nejjasnější a nejváženější pane, pane přelaskavý, nejdůstojnější představený, oslavující svou profesi! Stanuli jsme před Tebou v kruhu, aby naše přání kolovalo, neboť naše srdce jsou dnes rovněž spojena kruhem. V kruhu dnes vidíš svůj portrét, v kruhu též spatříš naše srdce. Prosím vstup, abych lépe použil slova proroka, „Vstup do kruhu a dobrořečte Pánu“ (Ez 10, 2). Viz, slyš, poznej a posud' ideu kruhu. Avšak jaký hlas a ideu kruhu? Spatřil Izaiáš Pána v zářícím kruhu, a hle, tento kruh byl jako prudká bouře (Iz 5, 28). Tobě však je vrozena mírnost i v bouři, a proto Tvá podobizna nemá v sobě neklid a kruh bouře není Tvým kruhem. Ezechiel měl vizi, v níž viděl kruh uprostřed kruhu (Ez 10, 10). A Daniel (7, 9) svědčí o Jeho (Božím) kruhu, zapáleném ohni, ohni hořícím v hrnci, ohni na hoře, v táboře, který věstil Jeho hněv. Tobě, nejtihodnější, je však vrozena trpělivost, od matčina lůna v Tobě rostl soucit, ve svém táboře jsi zavedl pokoj. A tak ani kruh ohně není Tvým kruhem. Podíval se svět železnému kolu s noži, který nechal zhotovit tyran krutý jako Kerberos, aby jím usmrtil sv. Kateřinu; to kolo mělo hlasitý zvuk. Tvůj hlas však byl od počátku i po celou Tvou vládu hlasem holubice. Proto ani zvučivé kolo nemůže být Tvým kolem. Které kolo si Tedy oblíbím pro Tebe z těch mnoha? Kolo uprostřed kola, jako představu moře (Ez 1, 15). A jaká je to představa? Nejtihodnější, nejjasnější a nejváženější pane velmistře, důstojný představený, milovaný Bohem i lidmi ve své druhé profesi, oslavovaný zaslíbenče své řehole, jenž musíš oslavit i svou druhou primici v kruhu spolubratří. Pověz, prosím, jaká je Tvá představa kola ve vizi moře? Když se moře vzdouvá, bouří a jeho vlny se převalují, Charybda se vzedme, i nebojácný volá rychle po záchraně. Nejtihodnější představený, zda srdce Tvých spolubratřů nevolala po Tvé záchraně, když jsi roku 1723 upadl takřka do smrtelných mdlob jako do Charybdy a jako pod kolem

⁷⁷⁶ NA ŘKř, karton 316, diarium ke 4. říjnu 1745, nepag.

sv. Kateřiny jsi se potil smrtelným potem, my smutní jsme kolem Tebe stáli a přihlíželi, jak nám dáváš sbohem. Domníval ses, že se náš kruh musí rozpojit. Na co jsi asi pomýšlel, ne-li na kruh věčnosti. Tehdy lékaři nemluvili o Tvém uzdravení. Byl jsi stržen doprostřed víru Charybdy. Jaká byla ta vize? Jaký pohled? Jen to, že společenství bratří se v tuto přesmutnou chvíli ponoří do moře hořkých slz a jako na rozbouřeném moři bude plakat nad ztrátou nejmilovanějšího otce a nejbdělejšího pastýře a že láska mnohých bude zlomena kolem! Objevilo se jedno kolo nad zemí (Ez 1, 15), a byl to duch života. Co však má ten kruh nad zemí společného s duchem? Byl snad kdy duch života přinesen kruhem? Radujte se, slavte, zpívejte, tleskejte, prozpěvujte žalmy, pokračuj společenství ve zvuku, zmizel totiž kruh ohně, rozpadl se kruh bouře a kruhem byl zlomen kruh nepřízně. Objevil se jeden kruh, a byl to duch života. A měl to být hrnčířský kruh, o němž je psáno: „Hrnčíř sedící u kruhu, jež pohání nohama, množí své dílo.“ Nejtihodnější a nejjasnější pane, neohrožený strážce svých slibů a oslavovaný zasvěcenče. Což bychom Ti tedy neměli dát pro radost kruh nalezený u nohou hrnčíře! Co je obyčejnějšího než kolo? Co však důležitějšího pro hrnčíře? V řeči tedy stále kroužíme kolem kola, abys jím nepohrdnul. Přijmi toto podobenství, uchop, co Ti dáváno. Toto kolo nebude bez ducha života. A až dospěješ do stáří, naplněn požehnáním ctností a nashromáždív si zásluhy, osvobodiv vše od břemene průměrnosti svou vrozenou moudrostí, naplniv míru zbožnosti, která je Ti blízká a z Tebe vychází, tehdy ať Tě Boží prozřetelnost shledá vhodným k přijetí Tvého ducha do kruhu nebešťanů. Abys nohama co nejlépe poháněl kruh. Aurelius Augustinus o tom říká: „Jestliže jsou nohy, duše určuje, zda vystupují nebo sestupují.“ Zda to nebyl Duch, který vedl Tvé nohy na kolo, nejtihodnější představený. Kvůli svému nejpříkladnějšímu životu, modlitbám, horlivosti a duchu budeš vynesena na nebesa, kde Bůh, který proměňuje kruh hrozcivého smutku v kruh radosti, kruh smrti v kruh života, tam budeš ctěn, pozvednut, zahrnut. Zda jsi nepohnul svými nohama kolem, když z kola smutku, kterým bylo odloučení, pro nás však osamocení od nejmilovanější osoby, se trojnásobným obnovením slibů stal dnes prsten obnoveného zaslíbení, radosti a oslavy z druhé profese, když kola zní radostí, mizí hřmot. Toto jubileum je hodno nesmírné radosti v mysli, kterou nejsme však schopni vyjádřit dostatečně vhodnou řečí. Proto Tě, náš posluchači, jemuž chceme dokázat svou synovskou lásku, jsouce dnes v kruhu shromáždění, zdravíme heslem kola a přejeme Ti v největší úctě, aby Ti to kolo přineslo svěžest, sílu, rozvoj v životě, přáních i osudu, aby se kola Tvého života šťastně točila.“

Mimo tuto chvalořečnou gratulační promluvu, kterou prý žertovně pronesl, se připojil konvent a vídeňská císařská komenda dalšími básněmi. Tyto literární figury, obsahující číselnou kabalou, dokazují vysokou literární zdatnost členů řádu. Pozoruhodně nazvala svůj básnický dar skupina sedmi křižovníků z Vídně, kteří dali název gratulaci: Aplausus septem stellarum. [74] Každý křižovník-hvězdnatec zde přispěl svou oslavnou básní na Františka Matouše, jehož jména i zásluhy se proplétají akrostichy, chronostichy a dalšími poetickými hrátkami. Tyto básnické gratulace různých kvalit se skládaly i v jiných komunitách, nebylo ovšem obvyklé je dávat tisknout jako u křižovníků s červenou hvězdou.⁷⁷⁷ Obdobně, ale v menším rozsahu si počínali pražští steliferi například touto básní, zaznamenanou P. Vávrou ke 24. listopadu, kdy byla přednesena v generalátu:

Zbožné přání velectihodnému, nejjasnějšímu a vznešenému pánu, panu Františku Matouši Böhmbovi, velmistroví rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou v Čechách, Uhersku, Rakousku, na Moravě, ve Slezsku a Polsku, královskému radovi, infulovanému prelátovi slavného Království českého a přisedícímu královské rektifikační komise, panu otci a nejmilostivějšímu patronovi slavícímu dnes šťastně druhou profes, když mu s oslavným potleskem a modlitbami věřících vsazena koruna na hlavu. Věnuje staroměstský konvent s červenou hvězdou.

František, šťastně zrozen, stal se velkým v životě.

Chronostichon:

Narozen. Jako syn byl jsi zrozen z lůna rodičky na svět (1677).

Složil sliby. Světlo jsi zažehl, když ses zasvětil družině (1695).

Primiciant. Jako kněz přinášel jsi oběti Bohu a ozdobil tak oltář (1700).

Farář v Karlových Varech. Po třináct let jsi jako pastýř pečoval o duše (1707).

Zvolen převorem. Všemi jsi byl přijat jako převor řádu (1720).

Velmistr. Naše přání jsi vyplnil, když ses stal generálem a naším vůdcem (1722).

Jubilant. Necht' Bůh vyplní to, co si nyní přeješ (1745).

Přání synů: Ať žije a trvá František Matouš Böhmský, generál a velmistr rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou, jubilant své řeholní profese.

Odpověď otce jubilanta:

⁷⁷⁷ Laskavé sdělení Martina Svatoše.

Chvála nenáleží mě, ale kříži, který jest mou slávou, vrcholem ctnosti, obnoveným vlastnictvím, spásou a ozdobou, osvěžující vánek, zdroj naděje a svatá hradba, která mne chrání.

Votivní verš, který oslavuje jméno šťastného jubilanta.

Akrostichon:

V plné síle a letitý šťastně projíždíš životem a v tvých příkazech je jediné dobro. Válečný hrdino, oblažíš bez války Oidipovce. Srdce, výhonek kříže, skráníš červenou rosou. Buď šťastný ve své padesátce a stejně tolik let panuj, mistře. Nechť rosa nektaru dodá dostatek výživy. Mnohokrát znásob svá léta a přežij nás, nechť smrt o Tebe usiluje marně; buď pánem svého času. Ať Ti pozitivní životní styl přinese co nejvíce klidu, buď zdráva spravedlivá misko vah, která je Tvou pravou spásou.

Jubilant odpověděl citátem z písně Magnificat:

Zaradovalo se mé srdce i duch v Bohu, mé spáse.

Vhodné spojení zbožné radosti a oslavy.

Předpověď pro rok první profese směřující k té druhé. Z žalmu 91, verš 13:

Spravedlivý se bude skvít jako palma a bude oslavovat Boha svými modlitbami.

Pro jubileum profese.

František jubilant v kříži s červenou hvězdou, neboť padesát let je mu svět ukřižován (Ga 6, 14), že mohl říci „S Kristem jsem byl přibit na kříž a hle, nyní s ním ožívám“, (Ga 2, 19), tedy žij, dokud bude úsměv ve Tvé tváři a Tvá ústa se budou radovat (Jb 8, 21).

Nastal 25. listopad a hned ráno v šest hodin se sešli všichni přítomní paliati v sakristii včetně podpřevora a seniorů Schauera, Frölicha, Buchwalda, Pachera a Ortmana, oblékli se do drahocenných pluvialů, k tomu si přibrali ještě dva další přísluhující a šest ministrantů. Jubilanta velmistra, přicházejícího z generalátu, doprovázeli unhošťský farář a pateři Hellinger, Kořínek a Vávra. Poté ho v sakristii oblékli do velmistrovských odznaků čili na hábit dali hranostajový kabát, k boku připnuli na šerpě meč, na hlavu nasadili bílý hedvábný klobouk zvaný galerus a přes ramena na kabát přehodili palium, zatímco pektorál i prsten měl již na sobě. Toto dělení ošacení na rytíře či opata v pontifikáliích se po počátečních nejasnostech od roku 1727 dodržovalo.⁷⁷⁸

⁷⁷⁸ NA ŘKř, kniha 217, diarium k 23. listopadu 1727, nepag.

Nato se odebral v doprovodu spolubratří v pláštích, osmi ministrantů a šesti výše jmenovaných do kněžiště. Zde, obklopen čtyřmi asistenty, poklekl na sametové červené klekátko před hlavním oltářem. Mezitím podpřevor s dvěma přísluhujícími si přiklekli na evangelní straně a P. Schauer s ostatními na epištolní. Podpřevor započal recitovat z profesní knihy Veni sancte Spiritus s dalšími modlitbami a velkými litaniami, jak bývá zvykem při prvních slibech, jen s drobnými změnami vzhledem k obnově. Po všech modlitbách si Böhmb lehl s roztaženýma rukama uprostřed presbytáře na fialové plátno se sametovým polštářem pod hlavu. Poté se zvedl, vrátil se ke klekátku a vykonal slib věrnosti na připravené Janovo evangelium z misálu. Než poté políbil evangeliář, rozevřel svůj profesní list a podobně jako před mnoha lety jej podepsal a ověřil větší pečeti. Následovala obnova slibů a po skončení všichni odpověděli Deo gratis, aby na to hned generál předříkal antifonu Regnum mundi. Podpřevor na svém místě navázal vešikem Confirma hoc Deus a modlitbou k Bohu Otci, Synu a Duchu svatému s drobnými změnami jako při první profesi a s kropáčem udělil požehnání. Spolubratři střídavě odrecitovali ambroziánský hymnus, podpřevor ukončil modlitbou a jubilant se v doprovodu odebral zpět do sakristie. Ke slavnosti výročí profese přišli do chrámu chudí jak z místního, tak novoměstského špitálu, i množství jiných věřících, kteří přihlíželi aktu se slzami v očích. V sakristii generál odložil svoje insignie, převlékl se do ornátu a za asistence podpřevora, faráře z Unhoště, paterů Schauera, Buchwalda a osmi ministrantů přistoupil k hlavnímu oltáři, jenž byl ozdoben mnoha světly jako při velkých svátcích, a odsloužil mši, při které šli všichni profesové a chudí k přijímání. Poté se odebral v doprovodu steliferů v pořadí od nejmladších (profesí) do generalátu, kde jim poděkoval za synovskou poslušnost a propustil je. V kostele následovala ještě další slavnostní mše celebrowaná unhošťským farářem s „překrásnou“ hudbou a po ní byl koncert virtuosa Kollera, hudebníka metropolitního chrámu. Následoval ambroziánský hymnus jako díkůvzdání a vše bylo zakončeno požehnáním.

V konventu byla ze stolů zvláště vytvořena velká tabule, aby se sem vešlo mnoho pozvaných hostů. Nato večer přišli ještě do generalátu preláti z Broumova a Teplé, maltézský převor a ostatní jubilantovi dobří známí. Před večeří byl koncert, při kterém se mimo jiné skladby zpívala árie vztahující se k oslavenci:

Sbor: „Bud' dlouho živ oslavovaný představený, milovaný otče, Tebe přivedla k radosti sláva řádu, péče Boží, přízeň nebes a jejich nadšení, záře ctností a lesk moudrosti.“

Árie: „Radujte se synové a všichni hvězdonoši. Hle, otec slaví a obnovuje sliby. Radujte se chudí a Františkovi chráněnci. Všichni tleskejte a volejte, ať žije, ať žije.“

Sbor: „Tedy žij, jubilante, bez omezení během času, to se modlíme a Tobě gratulujeme z hloubi srdce. Tedy žij, jubilante, žij!“

Pak následovalo překvapení, protože k večerní oslavě byly zhotoveny zákusky, respektive dort, opět symbolicky odkazující k Böhmbově devíze, totiž Nejsvětější Trojici. Zákusky byly tedy sestaveny tak, aby připomínaly Boží oko v trojúhelníku, obklopené čtyřmi sloupy propojenými oblouky, z nichž na jednom byl nápis: „Jednohlasné přání jest, necht' Bůh splní Tvá přání.“ Na druhé straně: „Trojjediný Bůh ať vyplní přání, aby ses po celý život radoval.“ K tomu na každé straně stály pyramidy ozdobené zákusky, na jejichž vrcholu byla hvězda převýšená křížem, z nichž na jedné nápis: „Kříž a hvězda nyní vynikají“, a na druhé pak: „Bud' Ti kříž světlem k radosti“. ⁷⁷⁹ Obliba takových cukrářských výtvorů byla jistě obecná a u křížovníků se objevila už roku 1732 při přijetí arcibiskupa Mayera, kdy na závěr hostiny byl předložen podrobně popsán dort: „Uprostřed bylo cosi jako palác postavený na čtyřech sloupech představujících hlavní ctnosti. Uvnitř byl umístěn arcibiskupský stolec s baldachýnem a na stolci vymalovány arcibiskupské odznaky. Nad stolcem zavěšena papežská tiára se dvěma klíči a nápisem: Papež požehnal. Nad baldachýnem rozkřídlený orel s nápisem: Orel podporuje a chrání. Stolec byl podpírán čtyřmi lvy s nápisem: Český lev mocně podpírá. Všechny tři nápisy obsahovaly chronogram 1732.“⁷⁸⁰

K jubileu dostal generál sluneční sloupkové hodiny s kalendářem, přičemž jde o naprosto sofistickou záležitost své doby, která nemá v našich zemích obdoby. Nejspíše tento náročný dar byl jeho přáním a naprosto se vymyká ostatním darům k jmeninám jiných let, kdy dostával za vysoké sumy liturgické textilie. Na těle mosazného sloupku je ručička, která ukazuje dle stínu čas a zároveň jsou zde zaznamenány i měsíce. Vše zdobí jeho znak, který ostatně začínal používat právě Böhmb, a nápis: BreveVno VIIresonat IV IVbILatVs et obLIat oMnes In Cesanter Ibi spargere: VIVe DIV.⁷⁸¹ [75] Dále od konventu grafiku, na níž pozorujeme poloviční Böhmbův portrét, na němž je ve svém ošacení s odznaky obojího důstojenství. Za zmínku stojí, že je umístěn ve formě medailonu, který obklopuje Fáma, zastupující kardinální ctnosti – Opatrnost, Spravedlnost, Statečnost a Mírnost, a z druhé strany je připojen Chronos. V oválu je dělený nápis Magnus magister aequitate, aetate,

⁷⁷⁹ NA ŘKř, karton 316, diarium k 25. listopadu 1745, nepag.

⁷⁸⁰ NA ŘKř, kniha 219, diarium k 13. lednu 1732, nepag.

⁷⁸¹ UPM, inv. č. 79.462.

pietate, a pod ním velmistřův znak s andílkem držícím mapu rozšíření řádu za Böhmba. Grafika byla ryta k jubileu profese, čemuž nasvědčuje nápis na soklu pod Fámou ctností: Christo confixus MDCLXLV, s trnovou korunou a hřeby, tedy datum prvních slibů, a druhý sokl s nápisem: Jubilans Deo MDCCXLV, s padesátkou uprostřed prstene a věnce, poukazuje na druhou profes jubilejní. V rohu nesmí chybět Boží oko, které zde opět není jen zbožným doplňkem. Autorem návrhu byl Vodňanský, ryl Birckhart. [76]⁷⁸² Je s podivem, že Böhmb nebyl tak náročný ve výběru portrétisty jako jeho předchůdci či následovníci. Vodňanský zpodobil generála na portrétu do galerie velmistřů ve třičtvrtěním postoji v hábitu s hranostajovým kabátem, jak si pravici přidržuje řádový pektorál. Prelát s dobovou parukou a honosnými kusy pontifikálií a rytířskými odznaky uspořádanými jako zátiší ilustruje své vysoké společenské postavení. Neopomenutelný je malý obraz s Nejsvětější Trojicí po pravici. Druhý portrét, dnes na faře v Klučenicích, představuje Böhmba sedícího v hábitu s paliem a řádovým pektorálem, jak ukazuje levicí na honosné kusy důstojenství. K obrazu je dochována obrácená grafika, která je podle tohoto obrazu provedena. Na grafickém zpodobení je zachycena celá obvyklá titulatura se znakem a dedikací Birckharta, jenž ji vepsal ke 2. březnu 1742, tedy k dvacetiletému jubileu generalátu.[77] Srovnáním s plátnem předchozím se dá i zde uvažovat o autorství Vodňanského, stejně jako u obdobného kusu z fary ve Starém Kníně, též nevalné kvality. Z dalšího grafického zpodobení je známa grafika vratislavského rytce Bartoloměje Strahowského (1721–1757). Na ní stojí generál v mírném kontrapostu opět v hermelínu, s galerem na hlavě a nezbytným mečem u pasu a s ukazujícím gestem pravice, v rohu vedle nápisu Magnus magister... je umístěna kartuš se znakem.⁷⁸³ Obliba či prostá reprezentace zavdala podnět i ke zhotovení malby s generálem Böhmbem pro Hradiště sv. Hypolita. Neznámý malíř nevysoké úrovně zde zobrazil Böhmba v obvyklém úboru, ovšem po jeho pravici umístil stavbu Karlskirche, poukazuje cum grano salis na jeho nejslavnější počín. [78] Doložen je i vyšíváný Böhmbův portrét z druhé čtvrtiny 18. století.⁷⁸⁴ Po tomto výčtu lze konstatovat, že generál Böhmb byl ze všech křížovnických představených nejčastěji zobrazovaným křížovníkem vůbec.

⁷⁸² ZELENKOVÁ 2004, 32, 33.

⁷⁸³ Obr. ze soukromé sbírky, dále in: WRABEC 2000, 32.

⁷⁸⁴ VLČEK 1996, 69.

12.2. Novostavba kostela sv. Mořice v Řevnicích

Ve čtyřicátých letech 18. století za válek o rakouské dědictví se sice chýlil ke konci život generála Böhmba a také velkých uměleckých aktivit v řádu ubývalo, jednak proto, že velká řádová místa byla mimo Prešpurk zbudována, jednak proto, že kvůli neustálým odvodům peněz na války nebylo financí nazbyt. Přesto se neustále stavělo v Ďáblicích a také bylo rozhodnuto pro novostavbu chrámu v Řevnicích na dobřichovickém panství. Zdejší středověká farnost, doložená již ve 13. století, bohužel zanikla někdy na počátku 17. věku, ale k bohoslužbám obyvatel malého městečka sloužily kostelíky mariánský pod patronací zbraslavských cisterciáků a sv. Mořice pod křižovnickým patronátem. V roce 1747 měl být svatomořický kostel v tak špatném stavu, že se mše konaly v menším cisterciáckém, ovšem záhy bylo rozhodnuto, že mají být roku 1749 obě stavby zbořeny a postavena nová větší svatyně.⁷⁸⁵ Ačkoliv v konsistorním povolení k benedikci kostela již velmistrem Juliem Františkem Wahou v roce 1752 stálo, že kostel nese zasvěcení Nanebevzetí Panně Marii a sv.°Mořicovi,⁷⁸⁶ název kostela se ustálil pod patronací sv. Mořice, jehož oslavě je ostatně věnováno téměř celé zařízení. Lze se domnívat, že to bylo kvůli přátelství litoměřického biskupa Mořice Saského, kdy se kvůli němu začal slavit jeho svatý patron, ostatně již zachycený 1723 s celou Thébskou legií v kupoli u Sv. Františka s ostatními svatými rytíři, kteří měli na labarech červené kříže. I proto dali přednost poměrně málo známému světcovi Matce Nanebevzaté vyhradili místo v nástavci hlavního oltáře.⁷⁸⁷ K novému kostelu, vystavěnému pod patronátem řádu za dobřichovického faráře Scharschona, se dochoval plán ke stavbě, který dokazuje, že ač velmistr zaměstnával kvalitní umělce, u venkovských staveb se dávala přednost lokálním zdrojům.

Stavební plán ke kostelu sv. Mořice v Řevnicích

Na plánu je zachycen půdorys kostela a boční fasáda. Půdorys: Obdélná loď jezaklenuta dvojicí plackových kleneb na vystupující pilastrové svazky vybíhající do podlouhlých pasů. Přiléhající věž má půdorys příčně situovaného obdélníka, nároží okosená členěná pilastry. Přechod z lodi vytváří konkávně probrané příložky. Interiér je tvořen čtvercovým prostorem, klenutým patrně plackou, k němuž z obou boků přiléhají dvojice atypicky řešených schodišť.

⁷⁸⁵ PODLAHA 1909, 244–247.

⁷⁸⁶ Tamtéž, 274.

⁷⁸⁷ Jediný boční oltář zasvěcený Nanebevzetí na epistolní straně je až neobarokní z počátku 20. stol.

Presbytář v půdorysném rozboru tvoří symetrický protipól vstupní věži, prostor je zaklenut plackou, nároží okosena. V ose za presbytářem je připojena drobná sakristie na čtvercovém půdorysu s plackovou klenbou. Fasáda: Věž je členěna do dvou etáží a zakončena cibulovou střechou s polygonální lucernou. První etáž je dále členěna svazky pilastrů na sokly a kompletní kladí, na jehož architráv je pomocí dekorativního rámce prolomeno oválné okno. V horní etáži věže lze pozorovat pilastry s ionskými hlavicemi, římsa kladí se křivkovitě vzdouvá a rozvinuté okno je opět provázáno s architrávem. Loď kostela v členění navazuje na dolní etáž věže s tím, že fasáda věže je zopakována v úseku kněžiště, dvě střední osy odpovídající lodi obsahují dvě kasulová okna, spojená také architrávem. Pole blíže k věži zahrnuje pravidelný boční vstup. Valbová střecha je společná v obrysu pro loď i presbytář. Fasáda nízké sakristie obsahuje sokl probíhající celou stavbou. Střecha atypického obrysu (tašky kladeny přímo na klenbu) je završena křížkem. Půdorys je vybarven žlutě, prostory schodišť šedě. Fasáda má stěny lavírovány jemně, lavírováním je též odlišena stěna od úseků pilastru a lizén i ostění otvorů. Na lodi i sakristii položena prejzová krytina. Půdorys kostela dokládá vysoce kvalitní dobové řešení, užívané všemi současnými významnými tvůrci. Naopak nákres boční fasády je až neumělý, jak ve způsobu kresby, tak v zobrazených tvarech. Z výše uvedeného lze vyslovit hypotézu, že navrhujícím architektem byl spíše místní stavitel, který byl velmi dobře obeznámen s dobovou produkcí. Prvky užití na kostele směřují k tvorbě K. I. Dientzenhofera či k jeho nástupci Anselmu Luragovi. [79]

Kostel ve svých výše zmíněných architektonických formách odpovídá skutečnému stavu, loď s kněžištěm jsou členěny pilastry a sklenuty plackami s pasy. V konše presbytáře i v ostatních polích v lodi obsahuje výmalbu Jana Ezechiela Vodňanského (1673–1758), který byl řádem zaměstnáván i na jiných zakázkách, jako v zámku v Dobřichovicích,⁷⁸⁸ v kapli v Ďáblicích a dokonce portrétoval i generála Böhmba, jehož podobiznu užil, jak výše zmíněno, Birckhart ke grafickému zpracování ve dvou podobách.

Fresková výzdoba Jana Ezechiela Vodňanského v kostele sv. Mořice reaguje svým obsahem na kořeny řádu a také na současnou politickou situaci. V kněžišti nad oltářem zobrazil v centru alegorii víry s odznaky křižovníků, které se klanějí po pravici duchovní stavy, jež zastupuje papež, kardinál, biskup, velmistr křižovníků (velmistr Waha?), velkopřevor maltézů a probošt cyriaků. Po levici se dají identifikovat Marie Terezie se Štěpánem Lotrinským a z dalších je patrný Ludvík XV. Ostatní figury jsou buď jen modelové,

⁷⁸⁸ HRADEC 1929, 46.

jako na církevní straně, či se časem jejich identita odhalí. Malba ikonograficky oslavuje řád křížovníků a zároveň zachycuje situaci usmíření mezi Rakouskem a Francií v padesátých letech.⁷⁸⁹ Nad skupinou dlí Nejsvětější Trojice, u které se přimlouvá jak P. Maria, tak s labarem sv. Mořic. Malbu obepínají tři koruny, nad Trojicí je to koruna Víry, na evangelní u Marie koruna s nápisem: „Hanc tibi cor nostrum, Virgo, sacra verat aedem, ut post exilium des coeli scannere sedem.“ Nad Mořicem je vidět koruna mučednická s nápisem: „Mauritii ducis clypeo militia crucis semper laetetur, divus sibi patrocinetur.“ Pod freskou je umístěno retabulum hlavního oltáře, jež souvisí ikonologicky s výmalbou. Architektura retáblu s tordovanými sloupy z roku 1752 nese uprostřed oltářní plátno, původně od Františka Antonína Müllera (1693–1753)⁷⁹⁰ s Mořicem, jak přijímá od Krista labarum s červeným křížem, v nástavci je usazen reliéf s Nanebevzatou Marií a architekturu flankují sochy sv. Šebestiána a Floriána, svatých vojáků, z nichž Florián je signován A W E 1751. [80]

V poli blíže kněžiště lze pozorovat tradiční výjev Nalezení sv. Kříže s biskupem Makariem a sv. Helenou, jejíž obličej se dá ztotožnit s Marií Terezií, v pendentivech malbu doprovázejí alegorie Prozřetelnosti, Míru, Lásky a Vítězství. Poslední pole u východu bylo vyhrazeno mučednictví sv. Mořice s Thébskou legií. Všichni jsou zobrazeni jako rytíři s červenými kříži, pobíjení Turky. Tato malba je v pendentivech doprovázena alegoriemi Statečnosti, Spravedlnosti, Mírnosti a Víry. Tyto ikonografické momenty zobrazující více než válečné dění jeho utišení, by se mohly vztahovat k míru mezi domem rakouským a francouzským. V interiéru zaujmou i lavice, na jejichž bocích jsou reliéfy s patrony místních cechů s vrocením 1753. V exteriéru lze opět pozorovat křížovnickou stopu, jednak na dvou sochách kamenných andělů s arma christi, kteří flankují věž, a také na vstupních vratech s řádovými hvězdami, které spolu s kovanou hvězdou na střeše presbytáře odkazují k řádové hvězdě mariánské.⁷⁹¹ I když je chrám pouze provinčním dílem průměrných umělců, přesto je pozoruhodný svým ikonologickým obsahem vycházejícím z křížovnického prostředí.

Touto stavbou se ukončil mecenát velmistra, který se „do kulturních dějin zapsal jako podporovatel výtvarného i hudebního umění“.⁷⁹² Zdá se, že celé zařízení, dokončené až po

⁷⁸⁹ MÁDL 2010, 1406.

⁷⁹⁰ Dnes je na oltáři kopie, originál zřejmě od roku 1905 umístěn zezadu oltáře.

⁷⁹¹ Srov. PUČALÍK 2003, 113.

⁷⁹² HNOJIL 2004, 32.

Böhmbově smrti, bylo vyhotoveno v jeho intencích, stejně tak i stavba kaple Nejsvětější Trojice a sv. Václava v Ďáblicích, s jejíž výstavbou se započalo až v roce 1754.⁷⁹³

Závěr

Bohužel ze závěru života generála Františka Matouše Böhmba nejsou dochovány archiválie, které by se vázaly k jeho posledním dnům. Vůbec v dochované korespondenci není k jeho mecenátu nic, co by mohlo přispět k této studii, a deníky mezi léty 1747–1750 vedeny nebyly nebo jsou již dávno nezvěstné. Jediným, ovšem až posmrtným záznamem je Elogium, vydané řádem tiskem, pravděpodobně záhy po jeho odchodu na věčnost. Je dokladem vzdělanosti barokního humanismu, kdy elogista chválil ctnosti zesnulého: Jako ohraničil svůj život čtyřmi cípy červené hvězdy, tak určil hranice svých skutků stejným počtem stěžejních bodů: statečností, rozvážností, spravedlností a uměřeností. Jeho rozvážnosti si vážil saský vévoda, kardinál ostříhomský, který tím, že ho učinil svým radou, vyzkoušel jeho úsudek a dále i panovnický dvůr, když mu svěřil kolaturu s chrámem sv. Karla Boromejského. Po jeho smrti kolovala veřejná pověst, narážející na onu rozvážnost s nepřeložitelnou slovní hříčkou, vycházející ze zvukové podobnosti pojmenování Bohemia a Böhmb. V závěru byl chválen za zbudování baziliky v Lokti a Varech, nazýván Otcem chudých a zmiňováno jeho jubileum profese i padesátého výročí nedožitého kněžství. Elogista panegyrik ukončil: „Z jeho ctnostného života a šťastné smrti se uč žít i umírat“.⁷⁹⁴

Snahou této velké životní fresky na poli výtvarného umění, hudby a hlavně kulturní historie bylo seznámit odbornou veřejnost s polozapomenutým představeným pražských křižovníků s červenou hvězdou a znovu ho vrátit do řady mezi slavné řeholní preláty své doby, se kterými se, jak zmíněno, setkával i vzájemně ovlivňoval.

Předtuchou velmistrova odchodu byly různé nemoci, k nimž se v listopadu 1743 připojila mrtvice,⁷⁹⁵ kterou mu ochrnula tvář, a nemohl mluvit, když pocítil ráno slabost, a nebýt pouštění žilou a medikamentů spolu se silnou vůlí, jistě by se nedožil výročí profese v roce 1745, kdy se jeho stav zlepšil.

⁷⁹³ SÚRPMO, Stavebněhistorický průzkum (Dobroslav LÍBAL/Mojmír HORYNA/Pavel ZAHRADNÍK), Praha 1984.

⁷⁹⁴ NA ŘKř, Elogium..., karton 488.

⁷⁹⁵ NA ŘKř, karton 316, diarium k 22. listopadu 1743, nepag.

Jedinou zprávou z diářů o jeho odchodu na věčnost 1. února 1750 je funerální nápis, snad z jeho rakve:

„František Böhmb, zemský prelát a generál křižovníků s červenou hvězdou, zbožně zesnul před svátkem Očišťování Královny věčné říše. Ve svém rytířském řádu po dvakráte složil sliby, mezi otci vlasti vynikal úsudkem, výmluvností i prací, a tak vlasti prospěl. Necht' tedy odpočívá v pokoji! Dokázal zahnat nepřátele korouhví s křížem a hvězdou. Byl blízko tomu, aby v tomto jubilejním roce završil jubileum svého kněžství.“⁷⁹⁶

⁷⁹⁶ NA ŘKř, karton 316, diarium u října 1745, asi dodatečný přepis, nepag.

Stavební plány

Stavební plány architektů k Chlumu svaté Maří

- I. Půdorys pravé strany ambitů se školou, po 1710
Wolfgang Braunpock (?)
rys tuší, zdivo v řezu obtaženo růžově, stavba školy a kaple Příbuzenstva Kristova obtaženo zeleně, 407 x 330 mm, neoznačené měřítko, „N. B. Wass in diese Obriss grün ist, das ist noch zu bauen.“
Praha, archiv generalátu
Sádlo 1953, s. 233 (bibliografie)

- II. Půdorys kostela s ambity, školou a proboštstvím, kolem 1700
Wolfgang Braunpock (?)
rys tuší, zdivo v řezu obtaženo růžově, 671 x 492 mm, neoznačené měřítko, iniciály M C K, ze strany proboštství: „der mitlere stoch“
Praha, archiv generalátu
Sádlo 1953, s. 232 (bibliografie)

- III. Vstupní část kostela s Milostnou kaplí, kolem 1690
Kryštof Dientzenhofer (?)
rys tuší, zdivo v řezu obtaženo růžově, 360 x 273 mm, na rubu: 1850 Fascikl 12 Numero 4X
Praha, archiv generalátu
Sádlo 1953, s. 231 (bibliografie)

- IV. Pohled na jižní boční průčelí kostela, kolem 1690
Jean Baptiste Mathey (?)
rys tuší, položený barvou a lavírovaný, vodoznak heraldický lev s korunkou v kruhu, na protilehlé straně zkřížená kladívka, 574 x 397 mm, přípisek z 19. století: M. Chlum
Praha, archiv generalátu
Sádlo 1953, s. 235; Franz 1962, s. 75 (bibliografie)

- V. Podélný řez kostelem a Milostnou kaplí, kolem 1690
Jean Baptiste Mathey (?)
rys tuší, v řezu rýsováno a tečkováno, výrazné lavírování zvýrazňuje stín a plasticitu, střechy obtaženy červeně, 552 x 327 mm, papír slepený ze dvou kusů, na rubu: C a III/5
Praha, archiv generalátu
Sádlo 1953; s. 234; Franz 1962, s. 74 (bibliografie)

Stavební plány architektů ke kostelu sv. Josefa v Prešpurku

- I. Půdorys kostela, 1743
Franz Anton Pilgram
rys tuší, půdorys barven šedě, světle šedě doprovodné místnosti (patrně rozlišení výšky zdiva), v pravé polovině kostela sokly barveny červeně, 712 x 470 mm, měřítko bez popisu, nalepeno na tvrdší podložku, na iluzivním plátně popis a funkce jednotlivých prostorů: Iconographia Ecclesiae Posoniensis Sacri et

Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea Stella. A. Tria altaria. B. Presbyterium. C. Duae sacristiae. D. Fenestrae ex oratorys. E. Duae cochlae ad oratoria, et cathedram. F. Ambitus ex hospitaci ad ecclesiam et sacristiam. G. Tres portae ecclesiae. H. Turris.

Praha, archiv generalátu

Pučalík 2006, s. 221 (bibliografie)

II. Průčelí kostela, 1743

Franz Anton Pilgram

rys inkoustem, zdivo lavírováno tuší na zdůraznění plasticity, otvory vyplněny šedomodře, helmice věže barvena růžově, žlutě pojednáno zlacení, 720 x 470 mm, měřítko: Wiener klaffeter, nalepeno na tvrdší podložku

Praha, archiv generalátu

Pučalík 2006, s. 222 (bibliografie)

III. Podélný řez kostelem, 1743

Franz Anton Pilgram

rys inkoustem, interiér šedě lavírován s důrazem na plasticitu, šedě položen krov se znázorněnou jednou vazbou ležaté stolice. Zdivo v řezu barveno růžově, dělení oken žlutě s modrými tabulkami, otvory do dalších prostor vybarveny tmavošedě, 715 x 474 mm, měřítko: Wiener kltf., nalepeno na tvrdší podložku

Praha, archiv generalátu

Pučalík 2006, s. 223 (bibliografie)

IV. Celkový pohled na areál komendy v Prešpurku, asi po 1744

Autor: PB (?)

kvaš na papíře, 460 x 332 mm, nápisy: Prospectus hospitalis et commendae Poseniensis in Hungaria Sacri Militaris ordinis Crucigerorum cum rubea stella. N.1. Ecclesia in honor. S. Josephi aedificari septa 1744. 2. Capella SS. Martini et Leopoldi. 3. Hospitale pauperum. 4. Commenda. 5. Horts. 6. Coemeterium cum capella. 7. Lazarethum. 8. Vinea et respive cellaria. 9. Viridaria et prata. 10. Ager. 11. Aucupium. 12. Villa et stabula; vodoznak lilie v kartuši s korunou v klenotu, ve druhé polovině nečitelné písmeno

Praha, archiv generalátu

Bělohávek 1931, s. 71; Pučalík 2006, s. 220 (bibliografie)

Stavební plány architektů ke kostelu sv. Marie Magdalény v Karlových Varech

Se stavbou kostela souvisejí 3 plány vídeňských kostelů z řádového archivu:

I. A – Půdorys kostela Maria Treu, před 1727

Kilián Ignác Dientzenhofer (?)

rys tuší, půdorys barven růžově, světle hnědě dřevěné části, 537 x 382 mm, vodoznak: heraldická lilie ve štítu s korunou, na rubu Piarum scholarum kirche

Praha, archiv generalátu

Stefan 1926, plán VIII.; Matsche 1991, s. 20; Jahn 2011, s. 579 (bibliografie)

B – Půdorys kostela sv. Petra a salesiánek, před 1727

Kilián Ignác Dientzenhofer (?)

oba půdorysy na jednom plánu, rys tuší, sv. Petr barven žlutě, salesiánky růžově, 533 x 372 mm, vodoznak: heraldická lilie ve štítu s korunou, neoznačená měřítka
Praha, archiv generalátu
Stefan 1926, plán VII.; Matsche 1991, s. 19; Jahn 2011, s. 463 (bibliografie)

- II. Půdorys – neprovedený
Kilián Ignác Dientzenhofer, před 1727
rys tuší, půdorys šrafován a tečkován tuší, 660 x 414 mm, vodoznak: korunované B., vnější slabší linie rámečku je využita pro měřítko – elend
Praha, archiv generalátu
Stefan 1926, plán IV.; Matsche 1991, s. 18 (bibliografie)
- III. Kostel na regulovaném břehu Teplé, 1727
Kilián Ignác Dientzenhofer
rys tuší a inkoustem, kostel položen růžově, schodiště lavírováno, terasní zed' za presbytářem barvena oranžově, schodiště i tok řeky Teplé lavírováno, 442 x 310 mm, vodoznak: korunka nad erbem s nápisem Bercher, měřítko „Prager Elend“ (pražský loket), rámeček přerušovaný v místě zakresleného regulovaného toku Teplé
Praha, archiv generalátu
Stefan 1926, plán III.; Matsche 1991, s. 18; Jahn 2011, s. 284 (bibliografie)
- IV. Kostel na stávajícím místě, 1. varianta, kolem 1730
Kilián Ignác Dientzenhofer
rys tuší, novostavba růžově, gotický kostel žlutě, řeka modře, 460 x 334 mm, vodoznak: slon, měřítko neoznačeno
Praha, archiv generalátu
Stefan 1926, plán I.; Jahn 2011, s. 467 (bibliografie)

Skupina tří velkých plánů Karlovy Vary

- V. A – Půdorys, kolem 1730
Kilián Ignác Dientzenhofer
rys tuší, novostavba růžově, gotický kostel žlutě, řeka modře, 670 x 450 mm, vodoznak: zkřížená kladívka a slon, měřítko neoznačeno
Praha, archiv generalátu
Stefan 1926, plán II. (bibliografie)
- B – Vstupní průčelí, kolem 1730
Kilián Ignác Dientzenhofer
rys tuší, zdivo lavírováno, lavírování neodpovídá barvě, ale plochy zdůraznily členění, střecha položena růžově, zlacené prvky žlutě, 667 x 450 mm, vodoznak: zkřížená kladívka a slon, měřítko neoznačeno
Praha, archiv generalátu
nepublikováno
- C – Podélný řez – finální varianta, kolem 1730
Kilián Ignác Dientzenhofer

rys tuší, zdivo v řezu značeno růžově, konstrukce krovů žlutě, pohledová část lavírována z ohledu na zdůraznění stavby, 667 x 450 mm, vodoznak: zkřížená kladívka a slon, měřítko neoznačeno, na rubu: „Mapa seu delineatio ecclesiae Posoniensis.“(sic!)
Praha, archiv generalátu
nepublikováno

- VI. Dva listy s neúplnými řezy, kolem 1730
Diletující autor
- a) rýsováno a kresleno duběnkovým inkoustem, podkresba tužkou s kresbou olůvkem, 420 x 335 mm, vodoznak nečitelný
 - b) rýsováno a kresleno duběnkovým inkoustem, 420 x 337 mm, vodoznak nečitelný
- Praha, archiv generalátu
Stefan 1926, plán V., plán VI. (bibliografie)

Ohradní zeď hřbitova v Karlových Varech,

Kilián Ignác Dientzenhofer, kolem 1740?
rys tuší, střechy a řez značeny růžově, zeď částečně lavírována s ohledem na plasticitu, 455 x 245 mm
Praha, archiv generalátu
nepublikováno

Stavební plány architektů k přestavbě tvrze v Popovicích u Benešova

A – Vstupní průčelí, 1730

Carlo Antonio Canevale

rys tuší, střecha lavírovaná růžově, okna šedě, 360 x 300mm, číslované měřítko bez označení míry, nápis: Delineatio seu prospectus arcis Popovitz á Canavaly aedili Prag.

Facta ano 1730

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

B – Vstupní průčelí zámku včetně přestavby nového křídla, 1732

Jan Nicodim

rys tuší, střecha lavírovaná růžově, okna šedě s částí suprafenster zeleně, 628 x 332 mm, vodoznak: měsíc (?), nápis: Delineatio á murario Neweklovicensis ad arcem

Popowicensae facta 1732, na rubu: Popowitz umbau

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

C – Půdorys barokizace tvrze v úrovni piana nobile, 1732

Jan Nicodim

rys tuší, zdivo v řezu obtaženo růžově, kamna zeleně, plán je slepen ze dvou částí, 587 x 287 mm, nečitelný vodoznak, číslované měřítko s uvedením „Lokte“, shodné s plánem

měřítka A, dodatečný přípisek: Delineatio a murario Joann. Nicodim, Neweklowe ad arcem Popowicensae facta 1732
Praha, archiv generalátu
nepublikováno

D – Obrys nového křídla – nerealizováno

Pavel (Murarius)

rys tuší, vnitřní terasa značena červeně, 410 x 312 mm, přípis pisaře: Ober Stock, Unter Stock, na rubu: Delineatio a Paulo Murario, subdito Vetero-Kninensis ad arcem

Popovicesem facta

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

E – Půdorys barokizace tvrze v úrovni piana nobile – realizováno, po 1730

Kilián Ignác Dientzenhofer (?)

rys tuší, starší zdivo a konstrukce vybarveny šedě, lavírované zdivo a obrys neprovedeného nádvoří značeno žlutě, 471 x 350 mm, vodoznak se slonem, na spodní straně měřítko bez popisu, pozdější přípis: Unter Stock zu Popovitz

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

F – Půdorys prvního patra – realizováno, po 1730

Kilián Ignác Dientzenhofer (?)

rys tuší, starší zdivo a konstrukce vybarveny šedě, lavírované zdivo a obrys neprovedeného nádvoří značeno žlutě, 472 x 345 mm, vodoznak: dvě zkřížená kladívka, bez měřítka s přípisem: Ober Stock zur Popovitz

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

Stavební plány architektů k farním budovám

Farní budova A, přízemí, kolem 1730

autor neznámý

A I, rys tuší, zdivo v řezu obtaženo růžově, 444 x 290 mm, vodoznak se slonem, bez měřítka a popisu

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

A II, půdorys, kolem 1730

rys tuší, zdivo vybarveno žlutě, kachlová kamna světle červeně, 448 x 290 mm, vodoznak: zkřížená kladívka, bez měřítka a popisu.

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

Farní budova B, půdorys, kolem 1730

autor neznámý

rys tuší, zdivo je značeno šedě, 458 x 290 mm, vodoznak se slonem, bez měřítka a popisu

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

B I, půdorys prvního patra farní budovy, kolem 1730

rys tuší, zdivo je značeno šedě, 460 x 298 mm, vodoznak se slonem, měřítko

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

B II, průčelí farní budovy, kolem 1730

rys tuší, střecha barvena červeně, 460 x 285 mm, vodoznak: zkřížená kladívka, bez měřítka a popisu

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

Návrh na relikviářovou pyramidu, po 1720

autor neznámý

rys tuší, dřevěné plochy částečně položeny červeně, 843 x 420 mm, papír slepen ze tří částí, na rubové straně nápis: pyramidum zum hl.reliquium

Praha, křižovnická knihovna

nepublikováno

Stavební plán ke kostelu sv. Mořice v Řevnicích

Půdorys a boční fasáda, 1749

autor neznámý

rys tuší, půdorys položen žlutě, schodiště šedě, fasády jemně lavírovány, otvory šedé, střechy barveny hnědočerveně, 470 x 350 mm, vodoznak: slunce a měsíc, na kratší straně měřítko bez popisu, na rubu přípis: Rzevnicensis Ecclesiae delineatio 1749

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

Stavební plán ke kostelu sv. Františka v Praze

Podélný řez a půdorys, kolem 1679

Jean Baptiste Mathey

rys tuší, zdivo lavírováno šedě a černě, 620 x 460 mm, měřítko

Praha, archiv generalátu

nepublikováno

Seznam pramenů

Prameny A – Matriky

SOA Litoměřice, Sběrka matrik, L 94/1, Lubenec, N, O, Z, 1654–1708, pag. 89.

Prameny B – Národní archiv Praha (NA) (ŘKř)

Diarium Domesticum Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea Stella. Conventus Pragensis.....
pro Anno (1715–1724), karton 316

Diarium Domesticum Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea Stella. Conventus Pragensis...
pro Anno (1727–1730), karton 316

Diarium Domesticum Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea Stella. Conventus Pragensis...
pro Anno (1741–1747), karton 316

Diarium Domesticum Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea Stella. Conventus Pragensis...
pro Anno (1751), karton 316

Diarium Domesticum Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea Stella. Conventus Pragensis...
pro Anno (27. 4. 1725–31. 12. 1730), kniha 217

Diarium Domesticum Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea Stella. Conventus Pragensis...
pro Anno (1731–1735), kniha 218

Diarium Domesticum Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea Stella. Conventus Pragensis...
pro Anno (1736–1740), kniha 219

Volby velmistřů a jejich potvrzení č. 8–23, karton 6

Inventarium aller Kirchen Kleidungen, Wäsche (...) im Jahre 1798 (...), karton 291

Series supremorum generalium... , 1700–55, karton 212

Liber ecclesiae... III., kniha 150

Kostelní účty Chlum sv. Maří z let 1750/51–1768/69, karton 1355

Kostelní účty Chlum sv. Maří z let 1769/70–1780/81, 1796, karton 1356

Notitia Historica de Venerabili ac Gratiōsa statua B. V. Mariae cum Jesulo in Ecclesia S. Militaris Ordinis nostri Pragae ad pedem Pontis, kniha 163

Inventarium ecclesiae 1748 conscriptum „de picturis, statuis et reliquiis“, karton 223

Liber memorabilium commendae et hospitalis s: s: Martini et Leopoldi in Suburbio Regiae et Liberae civitatis Posoniensis, Sacri ac militaris ordinis crucigerorum cum stella rubea, kniha 162

Annotationes seu descriptiones de benedictione octo campanarum pro ecclesia s. Caroli Viennae: de consecratione ipsius ecclesiae cum majori ara: item de consecratione sex altarium laterit, ac tandem de primis solemnibus Divini officii in ea ecclesia habita. A: 1737 et 38, karton 220

Anotatio primae solemnitatis publicae habitae in primo anniversario dedicationis ecclesiae s: Caroli Borromomaei in praesentia Augustissimae Aulae dominica 13 post Pentecosten Anno 1738, karton 220

Descriptio consecrationis reliquorum sex altarium, karton 32

Latinské gratulace velmistrovi dnes uloženy v Národním archivu, archivu řádu křižovníků, NA ŘKř, karton 2293 – Promluvy k vigílii Zjevení Páně

Elogium....., NA ŘKř, karton 488

Prameny B1 – Národní archiv Praha (NA) – Listiny (L)

Léta, kdy Španělsko a Rakousko, uzavřelo mír za vlády velmistra Františka Matouše Böhmba bylo vystavěno horní patro (pražského konventu), obnoveno dolní a zřízena zahrada; L – 859

1710, prosinec 12., Praha – špitál sv. Františka u paty mostu

Martin Konstantin Beinlich, nejv. A generální mistr rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou, uděluje Kristiánu Augustovi, kardinálu – knězi, arcibiskupu ostříhomskému (Strigoniensi), papežskému legátu, primasi a nejv. Kancléři Uherského království, vévodovi saskému atd., řádovou konfraternitu, čině ho účastným na všech zbožných skutcích řádu, zejména zásluhách v péči o nemocné chudé ve špitále. [...] L – 820

1723, srpen 27., Pražský hrad

Karel VI., císař římský, král uherský a český, potvrzuje inzerovanou listinu ostříhomského arcibiskupa Kristiána Augusta z 14. května 1723 (Prešpurk), kterou dává statuta velmistru křižovnického řádu Františku Böhmbovi, podle kterých má řád zpravovat špitál v Prešpurku, který založili a fundovali v tzv. Vesselenyho zahradě jeho předchůdci Jiří Szechényi a Leopold Kollonich. [...] L – 862

1732, únor 28., Vídeň

Karel VI., císař římský král německý, španělský, uherský a český, potvrzuje k žádosti křižovnického velmistra Františka Matouše, inserovanou smlouvu ze 7. února 1732 (Praha), kterou kupují velmistr a konvent křižovníků s červenou hvězdou u Pražského mostu od Johanny z Büнау, roz. hraběnky Bredové, za 55.000 zl. panství Popovice v náhradu za pole a pozemky za Poříčskou branou, které prodali Strozziho nadaci za 40.000 zl., k stavbě invalidovny. [...] L – 877

K odpustkům:

1725, červen 22., Řím

Papež Benedikt XIII. uděluje věřícím, kteří navštíví kostel sv. Jiří v Hloubětíně v pražské diecézi, který není pod řeholní zprávou (!), o neděli po svátku sv. Jiří od prvních nešpor do západu slunce a pomodlí se za svornost křesťanských knížat, vymýcení kacířství a povýšení církve, plnomocné odpustky, tato milost trvá 7 let. [...] L – 618

1726, srpen 21., Řím

Papež Benedikt XIII. uděluje věřícím, kteří navštíví kostel sv. Františka z Assisi rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou řehole sv. Augustina v Praze na den sv. Františka z Assisi od prvních nešpor do západu slunce a pomodlí se zde za svornost křesťanských knížat, vymýcení kacířství a povýšení církve, plnomocné odpustky, tato milost trvá 7 let. [...] L – 731

1726, srpen 30., Řím

Papež Benedikt XIII. uděluje všem věřícím ze špitálu sv. Františka řádu křižovníků s červenou hvězdou řehole sv. Augustina v Praze, nemocným či umírajícím, přistoupí-li ke zpovědi a přijímání nebo alespoň budou vzývat jméno Ježíšovo, plnomocné odpustky. Tato milost platí 7 let. [...] L – 549

1726, prosinec 19., Řím

Papež Benedikt XIII. uděluje věřícím, kteří navštíví farní kostel sv. Valentina v Praze od prvních nešpor do západu slunce a pomodlí se za svornost křesťanských knížat, vymýcení kacířství a povýšení církve, plnomocné odpustky, tato milost trvá 7 let. [...] L – 875

1730, leden 31., Řím

Papež Benedikt XIII. uděluje hlavnímu oltáři v kostele sv. Františka rytířského řádu křižovníků s červenou hvězdou řehole sv. Augustina v Praze (v kterémžto kostele se slouží 7 mší denně) pro Den památky zemřelých, jeho oktáv a pátek každého týdne právo privilegovaného oltáře. Tato milost platí 7 let. [...] L – 732.

1732, květen 10., Řím

Papež Kliment XI. uděluje všem věřícím, kteří navštíví kostel sv. Prokopa v místě Karlík od prvních nešpor do západu slunce a pomodlí se za svornost křesťanských knížat, vymýcení kacířství a povýšení církve, plnomocné odpustky, tato milost trvá 7 let. [...] L – 550

Nominace protonotářů:

1701, listopad 22., Řím

Papež Kliment XI. ustanovuje Karla Pelleta, kněze z Prahy či pražské diecése, bakaláře teologie a licenciáta práv, papežským notářem bez práva nosit hábit a rochetu, uděluje mu výsady, vymezuje jeho pravomoc, aniž by byla poškozena výsadní práva papežských notářů podílejících se na komitivě. [...] L – 800

1714, září 15., Řím za branou Flaminiovou

Kajetán z rodu Sfortia, kníže Césarinský, z moci dané jeho rodu, papežem Pavlem III. bulou z 14. dubna 1539 (Řím) jmenuje Vavřince Antonína Freytaga z řádu křižovníků s červenou hvězdou, sekretáře kardinála – vévody saského, papežským protonotářem s právem nosit červenou a fialovou sutanu a klobouk a vykonávat pravomoc jako ostatní protonotáři, ne však protonotáři podílející se na komitivě: auditoru papežského soudního dvora nebo jiným odpovídajícím osobám. [...] L – 828

1715, srpen 21., Řím za branou Flaminiovou

Kajetán z rodu hr. Sfortia sv. Flory, vévoda signijský, kníže Césarinský atd., podle pravomoci udělené jeho rodu bulou papeže Pavla III. ze 7. května 1539 (Řím) jmenuje Františka Matouše Böhmba z řádu křižovníků s červenou hvězdou, faráře v Karlových Varech, papežským protonotářem (mimo skupinu notářů podílejících se na komitivě) s právem nosit rochetu a sutanu černé a fialové barvy a klobouk. [...] L – 829

Prameny C – Státní okresní archiv Sokolov se sídlem v Jindřichovicích (SOkA)

Acta culmensia, quae ab ingressu meo in praeposituram iudicavi digna notatione. – FÚ Chlum S. M., 1945–1951

SÁDLO, Vojtěch: Poutní kostel na Chlumu sv. Maří, částečně strojopis, tisk i rukopis. – FÚ Chlum S. M., 1945–1951

Prameny D – Státní okresní archiv Karlovy Vary (SOkA)

SOkA, fond: Děkanský úřad Karlovy Vary, neinventarizováno. Farní kronika 1759–1945

Prameny E – Křižovnická knihovna v Praze

Jan František BECKOVSKÝ: Historia ordinis; rukopis v neuspořádané sloze (dosud nezpracováno)

nezpracovaná sloha s archiváliemi Jana Františka Beckovského (dosud nezpracováno)

Deník – Pospíchalův Deník, svázan roku 1736 s názvem: Diarium seu potius fragmenta diarii piissimae memoriae magni Pospíchal nostri, quo temporibus primis prioratus sui, partem propria manu, partem alia, ab anno 1661 usque ad annum 1680 inclusive posteritati reliquit, in quo multa secretiora Ordinis reperiuntur, quae sparsim et seorsim in diversis locis reperta in unud' collecta sunt anno 1736.

(Deník od 40. let minulého století nezvěstný, k dispozici strojopisový opis v křižovnické knihovně také z let 40.)

DÖRFEL 1651 — Friedrich DÖRFEL: S. Mariae Culm Das ist grindtliche Historia des Wunder Bildnusses und Kirchen S.Mariae zu Culm... 1651

Prameny F – Farní archiv ve Vídni u kostela sv. Karla Boromejského

Liber memorabilium parochiae ad s. Carolum Borromaeum Viennae in suburbio vulgo Wieden (nezpracovaný archiv, nepag.)

Prameny G – ostatní archiválie

KUCHYNKA – sbírky: Rudolf KUCHYNKA, Soukromé sbírky obrazů – mladší (kartotéka sběratelů). Ústav dějin umění AV ČR Praha, odd. dokumentačních a sbírkových fondů, fond Rudolf Kuchynka

Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů v Praze (SÚRPMO), Praha 8-Ďáblice, Kaple Nejsv. Trojice a sv. Václava, Stavebněhistorický průzkum. REML/LÍBAL/HORYNA/ZAHRADNÍK, Praha 1984

NIAVIS 1492 — Pavel NIAVIS: Historia occissorum in Culm 1492

Seznam zkratk

NA – Národní archiv

SOkA – Státní okresní archiv

SOA – Státní oblastní archiv

ŘKř – Řád křížovníků s červenou hvězdou (fond NA Praha)

Seznam literatury

ASCHENBRENNER 1965 — Wenda ASCHENBRENNER: Paul Troger. Salzburg 1965

AURENHAMMER 1956/1957 — Hans AURENHAMMER: Die Karlskirche in Wien. In: Johann Bernhard Fischer von Erlach 1956/1957.

AURENHAMMER 1965 — Hans AURENHAMMER: Martino Altomonte. Wien/München 1965

BECKOVSKÝ 1707a — Jan František BECKOVSKÝ: Prvý sloup nepohnutelného základu katolického živobytí. Víra. Praha 1707

BECKOVSKÝ 1707b — Jan František BECKOVSKÝ: Druhý sloup nepohnutelného základu katolického živobytí. Naděje. Praha 1707

BECKOVSKÝ 1708 — Jan František BECKOVSKÝ: Třetí sloup nepohnutelného základu katolického živobytí. Láska. Praha 1708

BECKOVSKÝ 1880 — Jan BECKOVSKÝ: Poselkyně starých příběhův českých, díl druhý, k vydání připravil Antonín REZEK. Praha 1880

BĚLOHLÁVEK 1928a — Václav BĚLOHLÁVEK: Tichý veliký člověk In: Od Karlova mostu, I, 1928

BĚLOHLÁVEK 1928b — Václav BĚLOHLÁVEK: Barokový prelát. In: Od Karlova mostu, I, 1928

BĚLOHLÁVEK 1928c — Václav BĚLOHLÁVEK: Decantatus Bohemiae historicus, In: Od Karlova mostu, I, 1928.

BĚLOHLÁVEK 1928d — Václav BĚLOHLÁVEK: Řádoví hosté. In: Od Karlova mostu, ročník I, 1928

BĚLOHLÁVEK 1929a — Václav BĚLOHLÁVEK: Křižovníci a uvedení trinitářů do Čech. In: Od Karlova mostu, II, 1929

BĚLOHLÁVEK 1929b — Václav BĚLOHLÁVEK: Svatováclavská úcta křižovnického řádu. In: Od Karlova mostu, II, 1929

BĚLOHLÁVEK 1930a — Václav BĚLOHLÁVEK: Pašijové hodiny. In: Od Karlova mostu, III, 1930

BĚLOHLÁVEK 1930b — Václav BĚLOHLÁVEK: Faráři z doby „Temna“. In: Od Karlova mostu, III, 1930

BĚLOHLÁVEK 1931a — Václav BĚLOHLÁVEK: Řádové báje. In: Od Karlova mostu, IV, 1931

- BĚLOHLÁVEK 1931b — Václav BĚLOHLÁVEK: Křižovníci na královském hradě v Budíně. In: Od Karlova mostu, IV, 1931
- BĚLOHLÁVEK 1931c — Václav BĚLOHLÁVEK: Bratislavský hospital. In: Od Karlova mostu, IV, 1931
- BĚLOHLÁVEK 1931d — Václav BĚLOHLÁVEK: Klenot Uher v opatrování českých křižovníků od 1771 do 1882. In: Od Karlova mostu, IV, 1931
- BĚLOHLÁVEK 1933a — Václav BĚLOHLÁVEK (ed.): Kniha památní na sedmisetleté založení českých křižovníků s červenou hvězdou (1233–1933). Praha 1933
- BĚLOHLÁVEK 1933b — Václav BĚLOHLÁVEK: Jací byli a jak se měli. In: BĚLOHLÁVEK 1933a
- BĚLOHLÁVEK/HRADEC 1930 — Václav BĚLOHLÁVEK / Josef HRADEC: Dějiny českých křižovníků s červenou hvězdou. Praha 1930
- BETAGNO 1998 — Alessandro BETAGNO: Antonio Pellegrini il maestro veneto del rococo alle corti d Europa. Marsilia 1998
- BIENENBERG 1786 — Karl Joseph Ritter von BIENENBERG: Analekten zur Geschichte des Militaerkreuzordens. Prag und Wien 1786
- BLAŽÍČEK 1939 — Oldřich J. BLAŽÍČEK: Jeremiáš a Konrád Max Süssnerové (k otázce výklenkových plastik v pražském kostele křižovníků). In: Ročena Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1937 a 1938. Praha 1939
- BLAŽÍČEK 1940 — Oldřich J. BLAŽÍČEK: Matěj Václav Jäckel. In: Památky archeologické LXI. Praha 1940
- BLAŽÍČEK 1958 — Oldřich J. BLAŽÍČEK: Sochařství baroku v Čechách. Praha 1958
- BLAŽÍČEK 1973 — Oldřich J. BLAŽÍČEK: Barok v Čechách. Katalog stálé výstavy ve státním zámku Karlova koruna v Chlumci nad Cidlinou. Praha 1973
- BLAŽÍČEK 1976 — Oldřich J. BLAŽÍČEK: Ferdinand Brokof. Praha 1976.
- BLAŽÍČEK/RYNEŠ 1956: Oldřich J. BLAŽÍČEK / Václav RYNEŠ: Ještě k sochařské výzdobě Karlova mostu. In: Umění IV, 1956, 63–65
- BOTT 1983 — Bernard BOTT: Eine Zeichnung Johann Michael Rottmayers mit der Thema des Deckenfreskos in der Karlskirche in Wien. In: WAGNER 1983.
- BRUCHIUS 1542 — Caspar BRUCHIUS: Des Vichtelberges, gruindtliche Beschreibung 1542
- BUBEN 1996 — Milan BUBEN: Rytířský řád křižovníků s červenou hvězdou. Praha 1996
- BUBEN 2000 – Milan BUBEN: Encyklopedie českých a moravských biskupů. Praha 2000

- BUBEN 2002 — Milan BUBEN: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, I. díl. Praha 2002
- BUBEN 2003 — Milan BUBEN: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, řeholní kanovníci, Praha 2003
- BUBEN 2004 — Milan BUBEN: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, II. díl, II. svazek. Praha 2004
- BUBEN 2007 — Milan BUBEN: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, III. díl, II. svazek. Praha 2007
- BUBEN 2008 — Milan BUBEN: Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, III. díl, III. svazek. Praha 2008
- BUKOVINSKÁ/KONEČNÝ — Beket BUKOVINSKÁ / Lubomír KONEČNÝ (eds.): *Ars longa*, sborník k nedožitým sedmdesátinám Josefa Krásky. Praha 2003
- BUKOVINSKÁ/SLAVÍČEK — Beket BUKOVINSKÁ / Lubomír SLAVÍČEK (eds.): *Pictura verba cupit*. Sborník příspěvků pro Lubomíra Konečného. Praha 2006
- Catalogus Cleri. Pragae 1948
- CEMUS 2010 — Petronilla CEMUS (ed.): *Bohemia Jesuitica 1556–2006*. Praha 2010
- CIRGLOVÁ 1999 — Kateřina CIRGLOVÁ: Johann Jakob Eberle (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 1999
- CORETH 1982 — Anna CORETH: *Pietas Austriaca*. Wien 1982
- ČAPEK 1926 — Rudolf ČAPEK: *Maria-Kulm*. Eger 1926
- ČERNÝ 2001 — Zbyněk ČERNÝ (ed.): *Elias Dollhopf (1703–1773) barokní malíř západních Čech*. Cheb 2011
- ČERNÝ 2011 — Zbyněk ČERNÝ: *Elias Dollhopf (1703–1773) barokní malíř západních Čech*. In: *Sborník muzea Karlovarského kraje* 19, 2011.
- DERCHAW 1922 — Joachym DERCHAW : *Sebastiano Ricci*. Heidelberg 1922
- DLABACŽ 1815 — Gottfried Johann DLABACŽ: *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien*. Prag 1815
- Donner 1993 — Georg Raphael Donner. *Wechselaustellung*. (kat. výst.). Wien 1993
- DROBNÁ 1950 — Zoroslava DROBNÁ: *Les trésors de la broderie*. Praha 1950
- EKERT 1884 — František EKERT: *Posvátná místa král hl. města Prahy*, svazek II. Praha 1884

FECHTNEROVÁ 1974 — Anna FECHTNEROVÁ: Katalog grafických listů univerzitních tezí, díl III. Praha 1974

FIBIGER 1706 — Michael FIBIGER: Dissertatio de ortu et Progressu Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum Rubra Stella Anno 1707 conscripta, Controversia super edendo libro de Ortu et Progressu Ordinis Nostri a magistro Wratislaviensi D. Fibiger de Anno 1706 (Klementinum, sign XXIII C5/9)

FRANZ 1962 — Heinrich Gerhard FRANZ: Bauten und Baumeister der Barockzeit in Böhmen. Entstehung und Ausstrahlung der böhmischen Barockbaukunst. Leipzig 1962

FUKAČ 1994 — Jiří FUKAČ: Die Oratorienaufführung bei den Prager Kreuzherren mit dem roten Stern als Typ lokaler Musikfeste. In: Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity. Brno 1994

GANCARCZYK/HLÁVKOVÁ-MRÁČKOVÁ/POŠPIECH 2013 — Paweł GANCARCZYK / Lenka HLÁVKOVÁ-MRÁČKOVÁ / Remigiusz POŠPIECH (eds.), The Musical Culture of Silesia Before 1742. New Contexts – New Perspectives, Frankfurt a. M. 2013

GARAS 1960 — Klara GARAS: Maulbertsch. Wien 1960

GNIRS 1927 — Anton GNIRS: Topographie der Historischen und Kunst-Denkmale der Politischen Bezirk Elbogen. Prag 1927

GROSSNER 1994 — Gabriele GROSSNER: Johann Michael Rottmayer in Salzburg. Salzburg 1994

HAMMERSCHMIED 1723 — Florian HAMMERSCHMIED: Prodrömus glöriae Praganae. Pragae 1723

HANEL 1933 — Egon HANEL: Ursprung und Schicksale der Kirche St. Carolus Borromaeus in Wien. In: Gedenkschrift zum Doppel-Jubiläum der gelübde und Pfarrkirche St. Karl Boromäus auf der Wieden. Wien 1933

HAVLÍK 2008 — Jiří M. HAVLÍK: Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682–1694) (disertační práce na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2008

HEJNIC 1911 — Otakar HEJNIC: Petr Brandl. Praha 1911

HERAIN 1915 — Karel Vladimír HERAIN: České malířství od doby rudolfínské do smrti Reinerovy. Příspěvky k dějinám jeho vnitřního vývoje v letech 1576–1743. Praha 1915

HIRSCHING 1788 — Friedrich Karl Gottlob HIRSCHING: Versuch einer Beschreibung sehenswürdiger Bibliotheken Teutschlands. Erlangen 1788

HNOJIL 2004 — Adam HNOJIL (ed.): V zajetí vášně (kat. výst.) Olomouc 2004

- HOFMANN 1898 — Josef HOFMANN: Die Barocke in Nordwest-Böhmen. Karlsbad 1898
- HOMOLKA 1965 — Jaromír HOMOLKA: On the Development of Czech Gothic Sculpture about 1400. In: PEŠINA 1965
- HONYS 1996 — Vít HONYS: Dobrá Voda. České Budějovice 1996
- HOROVÁ 2006 — Anděla HOROVÁ (ed.) Nová encyklopedie českého výtvarného umění. Dodatky. Praha 2006
- HORYNA 1973 — Mojmír HORYNA: Pražská retábllová tvorba mezi léty 1680–1730 (disertační práce na Filozofické fakultě University Karlovy v Praze). Praha 1973
- HORYNA 1998 — Mojmír HORYNA: Dientzenhoferové. Praha 1998
- HORYNA 2001 — Mojmír HORYNA: Architektura baroka v Čechách. In: VLNAS 2001a
- HORYNA 2005 — Mojmír HORYNA: Kryštof Dientzenhofer. Praha 2005
- HORYNA/KUČERA 1998 — Mojmír HORYNA / Jaroslav KUČERA: Dientzenhoferové. Praha 1998
- HRADEC 1929 — Josef HRADEC: Zámek v Dobřichovicích. In: Od Karlova mostu, ročník II. 1929
- HRADEC 1933a — Josef HRADEC: Chlum sv. Maří v rozkvětu. In: Od Karlova mostu, ročník VI. 1933
- HRADEC 1933b — Josef HRADEC: Paměti o Karlových Varech. In: Od Karlova mostu, ročník IV. 1933
- HRBEK 2013 — Jiří HRBEK: Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740. Praha 2013
- HUBALA 1981 — Erich HUBALA: Johann Michael Rottmayer. Wien/München 1981
- ILG 1895 — Albert ILG: Die Fischer von Erlach. Wien 1895
- JACKSCHE 1882 — Franz JACKSCHE: Der ritterliche Orden der Kreuzherren mit dem roten Sterne, Würzburg/Wien 1882
- JACKSCHE 1904 — Franz JACKSCHE: Geschichte des ritterlichen Ordens der Kreuzherren mit dem roten Sterne. Prag 1904
- Jacob van Schuppen. In: THIEME/BECKER 1999, 342
- JAHN 1782 — Johann Quirin JAHN: Wenzel Lorenz Reiner. In: PELZEL 1782
- JAHN 2011 – Peter Heinrich JAHN: Johann Lucas von Hildebrandt (1668–1745). Petersberg 2011.

- JAKUBOWITCZ/MARTYČÁKOVÁ 2003 — Florence JAKUBOWITCZ / Alena MARTYČÁKOVÁ (eds.): V zrcadle stínů, Morava v době baroka 1670–1790 (kat. výst.). Rennes, Brno 2003
- JAROLI 2000 — José JAROLI (ed.): Hispaniarum et Indiarum rex: Zur Representation Kaiser Karls VI. als König in Spanien. In: Akten des Spanisch-Oesterreichischen Symposium 13.–18. Dezember 1999 in Taragona. Taragona 2000
- JELÍNKOVÁ 2008 – Kateřina JELÍNKOVÁ: Sloup Nejsvětější Trojice v Karlových Varech a jeho autor (bakalářská práce na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně). Brno 2008
- JIRŠTĚ 1996 — Jan Nep. JIRŠTĚ: Compendium precum ad usum membrum ordinis crucigerorum cum rubea stella. Pragae 1996
- JIRŠTĚ 1997a — Jan Nep. JIRŠTĚ: Kapitoly z dějin křížovnického řádu, IV. část. In: Posel z Budče, 1997
- JIRŠTĚ 1997b — Joannis Nep. JIRŠTĚ: Necrologium ordinis militaris crucigerorum cum rubea stella. Pragae 1997
- Johann Bernhard Fischer von Erlach 1956/1957 — Johann Bernhard Fischer von Erlach 1656–1723 (kat. výst.). Graz/Wien/Salzburg 1956/1957
- JUNEK 2012 — David JUNEK: Příběh z obrazu sv. Barbory. Polička 2012
- KALISTA 1941 — Zdeněk KALISTA: České baroko. Praha 1941
- KAMM 2003 — Thomas KAMM (ed.): Sein Grab wird herrlich sein. (Katalog zur Sonderausstellung), Salzburg. Trauenstein 2003
- KAMPER 1933 — Otakar KAMPER: Hudba v řádu: In: BĚLOHLÁVEK 1933a
- KAMPER 1936 — Otakar KAMPER: Hudební Praha v XVIII. věku, Praha 1936
- KELNAR/KLUKOVÁ/MATYÁŠOVÁ/RAJDLOVÁ 2011 — Vladimír KELNAR / Lenka KLUKOVÁ / Eva MATYÁŠOVÁ / Lenka RAJDLOVÁ (eds.): Svatá Anežka Česká, princezna a řeholnice (kat. výst.). Praha 2011
- Kilián Ignác Dientzenhofer 1989 — Kilián Ignác Dientzenhofer a umělci jeho okruhu (kat. výst.). Praha 1989
- KLAUS 1916 — Johannes KLAUS: Martin Altomonte, sein Leben und sein Werk in Österreich. Wien 1916
- KLOSS 1934 — Ernst KLOSS: Michael Willmann. Leben und Werke eines deutschen Barockmalers. Breslau 1934
- KNAB 1977 — Eduard KNAB: Daniel Gran. Wien/München 1977

- KNETLOVÁ 2009a — Hana KNETLOVÁ: Chebská komenda křižovníků s červenou hvězdou za komturství Jiřího Runnera z Chvalšín (1609–1632) (diplomová práce na Filosofické fakultě UK v Praze). Praha 2009
- KNETLOVÁ 2009b — Hana KNETLOVÁ: Chebská komenda křižovníků s červenou hvězdou za komturství Georga Runnera z Chvalšín (1609–1632). In: Sborník muzea Karlovarského kraje 17, 2009, 89–90
- KOBIELUS 2002 — Stanislaw KOBIELUS: Krzyz Christusa, od znaku i figury do symbolu i metafory. Warszawa 2002
- KOHL 1919 — Rudolf KOHL: Wie die Prager Kreuzherren an die Karlskirche in Wien kamen. In: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen, LVII. Prag 1919
- KOŘÁN 1988 — Ivo KOŘÁN: Sochařství. In: POCHE 1988
- KOTALÍK 1988a — Jiří KOTALÍK (ed.): Staré české umění, sbírky Národní galerie v Praze, Jiřský klášter. Praha 1988
- KOTALÍK 1988b — Jiří KOTALÍK (ed.): Staré evropské umění, sbírky Národní galerie v Praze, Šternberský palác. Praha 1988
- KOZIEL 2000 — Andrzej KOZIEL: Rysunki Michaela Willmanna (1630–1706). Wrocław 2000
- KRONBICHLER 2007 — Johann KRONBICHLER (ed.) : Grandezza. Der Barockmaler Daniel Grann 1694–1757. (Sonderausstellung) (kat. výst.) St. Pölten 2007.
- KROUPA/ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ/KONEČNÝ 2009 — Jiří KROUPA / Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ / Lubomír KONEČNÝ (eds.) : Orbis Artium, K Jubileu Lubomíra Slavička. Brno 2009
- KRUML 1995 — Miloš KRUML: Kostel pražských křižovníků s červenou hvězdou ve Vídni. Historická architektura, věda, výzkum, praxe. In: Sborník k počtě Milana Pavlíka. Praha 1995
- KUBÍNOVÁ 2006 — Kateřina KUBÍNOVÁ: Imitatio Romae. Karel IV. a Řím. Praha 2006
- KUNZE 1929 — Irene KUNZE (ed.): Die Gemäldegalerie, die Deutschen und Altniederländischen Meister. Berlin 1929
- LORENZ 1964 — Willi LORENZ: Die Kreuzherren mit dem roten Stern. Königstein 1964
- LORENZ 1999 — Hellmut LORENZ: Barock. München 1999
- LUDVÍK 1928 — Michael LUDVÍK: Kult dřeva kříže vůbec a zvláště v řádu křižovníků s červenou hvězdou. In: Od Karlova mostu I. Praha 1928
- MÁDL 2004 — Martin MÁDL: Zámecká kaple Nejsv. Trojice v Ďáblicích a její výzdoba. In: Ďáblický zpravodaj 7. Praha 2004

- MÁDL 2010 — Martin MÁDL: „Picturae elegantes“ in der Prager St.-Ignatius-Kirche und der Maler Johann Ezechiel Wodniansky. In: CEMUS 2010
- MAI/HAUSBERGER 2004 — Paul MAI / Karl HAUSBERGER (eds.): Waldsassen 300 Jahre Barockkirche. Regensburg 2004
- Maria Theresia 1980 — Maria Theresia und ihre Zeit (kat. výst.). Wien 1980
- MARX 2009 — Harald MARX: Sehnsucht und Wirklichkeit. Dresden 2009
- MATSCHE 1981 — Franz MATSCHE: Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaiser Karls VI. Berlin/New York 1981
- MATSCHE 1991 — Franz MATSCHE: Kostel sv. Maří Magdalény K. I. Dientzenhofera v Karlových Varech. In: Umění XXXIX, 1991
- MAUL 1914 — Dietrich MAUL: Michael Willmann. Ein Beitrag zur Barockkunst Schlesiens (Studien zur deutschen Kunstgeschichte). Strassburg 1914
- MEINE-SCHAWÉ/SCHAWÉ 1998 — Monika MEINE-SCHAWÉ / Martin SCHAWÉ (eds.): Die Sammlung Reuschel: Ölskizzen des Spätbarock. München 1998
- MENZEL 1978 — Beda Franz MENZEL: Abt Othmar Daniel Zinke. Ottobeuren 1978
- MOJZER 1993 — Miklós MOJZER (ed.): Baroque art in central-Europe (crossroads). Budapest 1993
- NEUMANN — Jaromír NEUMANN: Petr Brandl (strojopis v knihovně Národní galerie v Praze v přípravě do tisku)
- NEUMANN 1951 — Jaromír NEUMANN: Malířství XVII. století v Čechách. Praha 1951
- NEUMANN 1967 — Jaromír NEUMANN: Jan Kryštof Liška. In: Umění XV, 1967, 164–166
- NEUMANN 1968 — Jaromír NEUMANN (ed.): Petr Brandl 1668–1735 (kat. výst.). Praha 1968
- NEUMANN 1974 — Jaromír NEUMANN: Český barok. Praha 1974
- NEUMANN 1975 — Jaromír NEUMANN: Expresivní tendence v české barokní malbě. Michael L. Willmann. In: Galéria. Zborník Slovenskej Národnej galérie v Bratislave 3, 1975
- NÖDL 2006 — Carl NÖDL: Die Kramolin Saga. Wien 2006
- NOVOTNÝ 2002 — Antonín NOVOTNÝ: U staropražských Cyriaků čili Kronika zaniklého kláštera 1256–1925. Praha 2002
- NOVOTNÝ/GRASBERGER 1989 — Jan NOVOTNÝ / Gabriele GRASBERGER (eds.): Prager Barock. Katalog des NÖ Landesmuseums. Schallaburg 1989.

Officia propria 1853 — Officia propria sacri militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea stella. Pragae 1853

PANOCH 2013 — Pavel PANOCH: Claude Paradin v Praze. „Mluvící průčelí“ kostela sv. Františka Serafinského na Starém Městě. In: PETRASOVÁ/PLATOVSKÁ 2013

PELZEL 1782 — Franz Martin PELZEL: Abbildungen böhmischer und mährischer Gelehrten und Künstler 4, Praga 1782

PEŠINA 1965 — Jaroslav PEŠINA (ed.): Sborník k sedmdesátinám Jana Květa. Praha 1965

PETRASOVÁ/PLATOVSKÁ 2013 — Taťána PETRASOVÁ / Marie PLATOVSKÁ (eds.): Tvary formy ideje. Praha 2013

PINTARELLI 1994 — Silvia Spada PINTARELLI: Bolzano im 17. Jahrhundert. Bozen 1994

PLANNER 1967 — František PLANNER: Jan Beckovský o sv. Janu Nepomuckém. In: Se znamením kříže. Řím 1967, 199–202

PODLAHA 1907 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa království českého, díl I. Praha 1907

PODLAHA 1907 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa království českého, díl II. Praha 1907

PODLAHA 1909 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa, díl III. Praha 1909

PODLAHA 1912 — Antonín PODLAHA: Posvátná místa, díl VI. Praha 1912

PODLAHA 1917 — Antonín PODLAHA: Dějiny arcidiecése pražské, díl I. Praha 1917

POCHE 1948/1958 — Emanuel POCHE: Prahou krok za krokem. Uměleckohistorický průvodce městem. Praha 1948 (a další vydání 1958)

POCHE 1978 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech 2 [K/O]. Praha 1978

POCHE 1980 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech 3 [P/Š]. Praha 1980

POCHE 1982 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech 4 [T/Ž]. Praha 1982

POCHE 1988 — Emanuel POCHE (ed.): Praha na úsvitu nových dějin. Praha 1988

POCHE/PREISS 1948 — Emanuel POCHE / Pavel PREISS: Jan Krzysztof Liška. Przyczynki do studium nad twórczością. In: Roczniki sztuki slaskiej 7, 1970

POLC 1993 — Jaroslav POLC: Svatý Jan Nepomucký. Praha 1993

POLLERROSS 1996 — Friedrich POLLERROSS: Dicient und delectant, Architektur und Rhetorik am Beispiel von Johann Bernhard Fischer von Erlach. In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte Band IL, Wien/Köln/Weimar 1996

- POPELKA 1955 — Liselote POPELKA: Studien zur Wiener Karlskirche. In: Alte und neue Kunst, IV. Jhrg. Wien 1955
- POŚPIECH 2012 — Remigiusz POŚPIECH: Franz Ludwig Poppe (1671–1730) - Opolanin w Pradze. In: WOLNIK 2012, 177–186
- POŚPIECH 2013 — POŚPIECH Remigiusz: Ein Schlesier aus Oppeln in Prag: Ludwig Poppe (1671–1730) und seine Werke in tschechischen Sammlungen, In: Paweł GANCARCZYK / Lenka HLÁVKOVÁ-MRÁČKOVÁ / Remigiusz POŚPIECH (eds.), 2013, 257–265
- POŠMOURNÝ1932 — Josef POŠMOURNÝ: Deník křižovnického velmistra Jiřího Ignáce Pospíchala (z let 1662–1696). In: Od Karlova mostu, ročník V. 1932
- PRAŽÁK 1980 — Jiří PRAŽÁK: Katalog rukopisů křižovnické knihovny nyní deponovaných ve Státní knihovně ČSR. Praha 1980.
- PREISS 1965 — Pavel PREISS: Johann Christoph Liška und die Anfänge der Barockskizze in Mitteleuropa. In: PEŠINA 1965
- PREISS 1970 — Pavel PREISS: Jan Krzysztof Liška. Przyczynki do studium nad twórczością. In: Roczniki sztuki slaskiej 7, 1970
- PREISS 1986 — Pavel PREISS: Italští umělci v Praze. Praha 1986
- PREISS 1999 — Pavel PREISS: František Karel Palko. Praha 1999
- PREISS 2000 — Pavel PREISS: Jan Petr Molitor 1702–1757. Praha 2000
- PREISS / HORYNA/ ZAHRADNÍK 2000 — Pavel PREISS / Mojmír HORYNA / Pavel ZAHRADNÍK: Zámek Trója u Prahy. Praha 2000
- PREISS/THON 1997 — Pavel PREISS / Christina THON: Johann Jakob Stevens von Steinfels als Zeichner. Berlin 1997
- PREISS 2013 — Pavel PREISS: Reiner. Praha 2013
- PROKOP 2006 — Jaroslav PROKOP: Petr Brandl, životní a umělecký epilog 1725–1735. Praha 2006
- PROKOP/SMOLA — Vladimír PROKOP / Lukáš SMOLA: Fresky Jana Jakuba Stevense v poutním kostele v Chlumu sv. Maří. In: Sokolovsko č. 3, 2013
- PUČALÍK 2003 — Marek PUČALÍK: Ikonografie řádu křižovníků s červenou hvězdou (nepublikovaná diplomová práce na Teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2003
- PUČALÍK 2006a — Marek PUČALÍK: Komenda řádu českých křižovníků a kostel sv. Josefa v Bratislavě (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2006

- PUČALÍK 2006b — Marek PUČALÍK: Projekt k založení křižovnické komendy v Bratislavě a historické pozadí. In: *Ars* 39, 2006, 213–224
- PUČALÍK 2008 — Marek PUČALÍK: Ikonografický program chrámu sv. Karla Boromejského ve Vídni (diplomová práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2008
- PUČALÍK 2009 — Marek PUČALÍK: Svatý na mostě (kat. výst.). Praha 2009
- PUČALÍK 2013 — Marek PUČALÍK: Špitál v Písané lázni. (v tisku)
- PUMPR 2010 — Pavel PUMPR: Beneficia, záduší a patronát v barokních Čechách. Brno 2010
- Regula et constitutiones 1999 — Regula et constitutiones ordinis crucigerorum cum rubea stella. Pragae 1999
- Regula, statuta et constitutiones 1853 — Regula, statuta et constitutiones s. militaris ordinis crucigerorum cum rubea stella. Pragae 1853
- RECHLÍK 2006 — Karel RECHLÍK: Vita Christi, sakrální umění z Brněnské diecéze. Brno 2006
- REICHMANN 1993 — Alfred REICHMANN: Heimat Falkenau an der Eger Band II, Die Kirchen im Kreis Falkenau. Nürnberg 1993
- REZEK 1880 — Antonín REZEK: Jan František Beckovský, Poselkyně starých příběhů českých. Praha 1880
- ROYT 1999 — Jan ROYT: Obraz a kult v Čechách. Praha 1999
- ROYT 2006 — Jan ROYT: Franziska Sybilla Augusta markraběnka Bádenská jako „Druhá Helena“. K ikonografii výzdoby zámeckého kostela sv. Kříže v Rasstattu. In: BUKOVINSKÁ/SLAVÍČEK 2006
- RUSINA 1998 — Ivan RUSINA a kol.: Barok, Bratislava 1998
- SÁDLO 1929 — Vojtěch SÁDLO: Klášter a kostel křižovníků s červenou hvězdou v Praze (nepublikovaná disertační práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 1929 (archív UK č. 65)
- SÁDLO 1932 — Vojtěch SÁDLO: Kostel v Kynšperku n. Ohří. In: *Od Karlova mostu V*, 1932
- SÁDLO 1933 — Vojtěch SÁDLO: Účast řádu ve výtvarném snažení. In: BĚLOHLÁVEK 1933a
- SÁDLO 1935 — Vojtěch SÁDLO: Vnitřní zařízení kostela sv. Františka u křižovníků na Starém Městě pražském. In: *Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění*. Praha 1935
- SÁDLO 1936 — Vojtěch SÁDLO: Návrh sochaře Osvalda Josefa Wendy na sousoší Panny Marie v Karlových Varech. In: *Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění*. Praha 1936

- SÁDLO 1953 — Vojtěch SÁDLO: Kostel na Chlumu sv. Maří. In: Zprávy památkové péče XIV, 1953
- SAMMER 1999 — Alfred SAMMER: Johann Bernhard Fischer v. Erlach. Wien 1999
- SEDLMAYER 1977 — Hans SEDLMAYER: Johann Bernhard Fischer von Erlach. Stuttgart 1977
- SEDLMAYER 1985 — Hans SEDLMAYER: Die Schauseite der Karlskirche in Wien. In: Epochen und Werke II, München 1985
- SCHAWÉ/SCHAWÉ – Monika Meine-SCHAWÉ / Martin SCHAWÉ: Die Sammlung Reuschel. München 1998.
- SCHEMPER-SPARHOLZ 2001 — Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: „... nec ovum esse ovo similius fletet...“ Das anlässlich des 50-jährigen Priesterjubiläums geprägte Münzbildnis des Fürstprimas Emmerich Esterhazy von Matthäus Donner. In: Barockberichte 31, 2001, 84
- SCHEMPER-SPARHOLZ 2003 — Ingeborg SCHEMPER-SPARHOLZ: Der Bildhauer Lorenzo Mattioli, Die Wiener Schaffenperiode 1711–1738. Skulptur als Medium hofischen unsakralen Representation unter Kaiser Karl VI. (Habilitationsschrift an der UNI Wien). Wien 2003
- SCHIEDERMAIER 2004 — Werner SCHIEDERMAIER: Die Waldsassener Heiligen Leiber. In: MAI/HAUSBERGER 2004
- SCHREIDEN 1982 — De Pierre SCHREIDEN: Jacques von Schuppen 1670–1751. In: Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte, Band XXXV, Wien 1982
- SLÁDEK 2011 — Miloš SLÁDEK (ed.): Jan František Beckovský: Milá choť nebeského Miláčka blahoslavená Anežka panna. Praha 2011
- STEFAN 1926 — Oldřich STEFAN: Příspěvky k dějinám české barokní architektury. O poměru křížovnických plánů k vídeňským stavbám. In: Památky archeologické 35, Praha 1926
- STEHLÍKOVÁ 1994 — Dana STEHLÍKOVÁ: Pokladnice řádu křížovníků s červenou hvězdou. Praha 1994
- STEHLÍKOVÁ 2001 — Dana STEHLÍKOVÁ: heslo Antependium z Chlumu sv. Maří. In: VLNAS 2001a
- STEHLÍKOVÁ 2003 — Dana STEHLÍKOVÁ: Encyklopedie českého zlatnictví, stříbrnictví a klenotnictví. Praha 2003
- STEINLEIN 1994 – Susane STEINLEIN: Maria Kulm. Regensburg 1994
- STOLÁROVÁ/VLNAS 2010 — Lenka STOLÁROVÁ / Vít VLNAS (eds.): Karel Škréta 1610–1674, doba a dílo (kat. výst.) Praha 2010
- SVATOHOR 1927 — SVATOHOR (=Václav BĚLOHLÁVEK): O českých křížovnicích s červenou hvězdou. Praha 1927

- ŠORM 1932 — Antonín ŠORM: Poznámka k „Inultovi“ u křížovníků: In: Od Karlova mostu V, 1932
- ŠRONĚK 2006 — Michal ŠRONĚK: Jan Jiří Heinsch (1647–1712): malíř barokní zbožnosti. Praha 2006
- ŠTECH 1935 — Václav Vilém ŠTECH: Sochaři pražského baroku. Praha 1935
- ŠTĚPÁNEK 1979 — Pavel ŠTĚPÁNEK: Jan Kryštof Liška a tzv. Puchnerova archa. In: Umění XXVII, 1979, 146–153
- ŠTĚPÁNEK 2001 — Pavel ŠTĚPÁNEK: heslo, In: KELNAR/KLUKOVÁ/MATYÁŠOVÁ/RAJDLOVÁ 2011
- THIEME/BECKER 1999 — Ulrich THIEME / Felix BECKER: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antik bis zur Gegenwart, 29/30, Leipzig 1999
- TIBITANZLOVÁ/PUČALÍK 2013 — Radka TIBITANZLOVÁ / Marek PUČALÍK: Josef Vojtěch Hellich a jeho podíl na beatifikačním procesu Anežky České. Praha 2013 (v tisku)
- TISCHEROVÁ 2006 — Jana TISCHEROVÁ: Oswald Josef Wenda. In: HOROVÁ 2006
- TISCHEROVÁ 2013 — Jana TISCHEROVÁ: Matěj V. Jäckel. Praha 2013
- Tisíc let 1993 — Tisíc let benediktýnského kláštera v Břevnově (kat.výst.). Praha 1993
- TOMAN 1993 — Prokop TOMAN: Nový slovník československých výtvarných umělců, II. díl. Praha 1993
- TROLDA 1933 — Emilián TROLDA: Hudba v řádu. In: BĚLOHLÁVEK 1933a
- TUDETIUS — Antonius TUDETIUS: Epitome historica Sacri Mil. Ord. Crucigerorum cum rubea stella ex variis famosis Scriptoribus, Historicis, et ipsis Sacri Ordinis Archivorum documentis authenticis, jam olim conscribi septa a Rev. Per. Ac Ampl. D. D. Mich. Jo. Fibiger
- TURKOVÁ 2013 — Kateřina TURKOVÁ: Pražská invalidovna (nepublikovaná bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2013
- TURSKA 2001 — Agnieszka TURSKA: Dekoracja freskowa Sali kopulowej dawnego Kastoru kryżowsów s czerwona gwiazda i jej znaczenie ideowe (Praca licencjacka). Wrocław 2001
- VÁCHA 2002 — Štěpán VÁCHA: Bernardus Bohemus (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2002
- VÁCHA/VESELÁ/VLNAS/VOKÁČOVÁ/2009 — Štěpán VÁCHA / Irena VESELÁ / Vít VLNAS / Petra VOKÁČOVÁ: Karel VI. a Alžběta Kristýna. Praha 2009
- VANČURA 1994 — Václav VANČURA: Dílna Matouše Václava Jäckela. In: Umění 42, 1994, 194–210

- VILÍMKOVÁ 1986 — Milada VILÍMKOVÁ: Stavitelé paláců a chrámů. Praha 1986
- VLČEK 1996 — Pavel VLČEK a kol. (ed.): Umělecké památky Prahy, Staré Město a Josefov. Praha 1996
- VLČEK 2004 — Pavel VLČEK: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2004
- VLČEK/HAVLOVÁ 1998 – Pavel VLČEK / Ester HAVLOVÁ: Praha 1610–1700, kapitoly o architektuře raného baroka. Praha 1998
- VLNAS 1988 — Vít VLNAS: Sběratelství mezi barokem a osvícenstvím (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 1988
- VLNAS 2001a — Vít VLNAS (ed.): Sláva barokní Čechie. Praha 2001
- VLNAS 2001b — Vít VLNAS: Princ Evžen Savojský. Praha 2001
- VLNAS 2013 — Vít VLNAS: Jan Nepomucký. Praha 2013
- VOIT 1982 — Pál VOIT: Franz Anton Pilgram, Budapest 1982
- VŠETEČKOVÁ 2003 — Zuzana VŠETEČKOVÁ: Arma Christi – Arma Salutis: Úvaha nad jejím zobrazením v umění českého středověku. In: BUKOVINSKÁ/KONEČNÝ 2003
- VYDROVÁ/SEDLÁČKOVÁ 1938 — Jiřina VYDROVÁ / Ema SEDLÁČKOVÁ (eds.): Pražské baroko 1600–1800. Praha 1938
- WAGNER 1983 — Franz WAGNER (ed.): Festschrift Kurt Rossacher zum 65. Geburtstag von Kurt Rossacher und zum 10. Jahrigem Bestandjubilaem Salzburgerbarockmuseums. Salzburg 1983
- WEIDE 1927 — Gisela WEIDE: A pozsonyi vöröscillagos keresztesrend kórhaztemplomnak tercek. In: Arch. Ért. Budapest 1927
- WOISETSCHLÄGER 1961 — Kurt WOISETSCHLÄGER (ed.): Meisterwerke der Barockmalerei im Landesmuseum Joanneum. Graz 1961
- WOJTYLA 2004 — Arkadiusz WOJTYLA: Projekt náhrobku od Kiliána Ignáce Dientzenhofera v Karlových Varech. In: Umění LII, 2004
- WOJTYLA 2010 — Arkadiusz WOJTYLA: „Hoc signum erit in coelo.“ On the Iconographical Programme of the Church of the Knights of the Cross with the Red Star by Charles Bridge in Prague. In: Umění LVIII, 2010, 102–122
- WOLNIK 2012 — Franciszek WOLNIK (ed.), Kościół na Śląsku. Z dziejów kultury i życia religijnego. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Janowi Kopcowi z okazji 65-lecia urodzin, 40-lecia prezbiteratu, 20-lecia sakry biskupiej i 30-lecia pracy naukowej, Opole 2012 (=Opolska Biblioteka Teologiczna 127)

WRABEC 2000 – Jan WRABEC: Barokowy klasztor sw. Macieja we Wroclawiu, Architektura i jej kontekst. Wroclaw 2000

ZACHARIAS 1960 — Thomas ZACHARIAS: Joseph Emanuel Fischer von Erlach. Wien/München 1960

ZELENKOVÁ 2004 — Petra ZELENKOVÁ: heslo. In: HNOJIL 2004

ZÍKA 2002 — Miroslav Zíka: Thommaso Soldati (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2002

ŽÁK 1911 — Alfons ŽÁK: Österreichisches Klosterbuch. Wien/Leipzig 1911

Internetové odkazy

<http://www.izap.cz/izap/tursko>, vyhledáno 2. 3. 2013

Deus propter scelera populi sui mortuus /juxta illus Isaiae 53. V.8. propter scelus populi meipercussi eum/ musicali dramate parentatus in regia ecclesia Dresdensi / Deus propter scelera populi sui mortuus . Typis Universitatis Carolo- Ferdinandae in Collegio S.J. ad S. Clem. (1727) [http://katalog.slub-dresden.de/primo_library/libweb/action/display.do?ct=display&fn=search&doc=TN_libero_mab2245615&indx=1&recIds=TN_libero_mab2245615&recIdxs=0&elementId=0&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&dsent=1&vl\(174636822UI0\)=title&avglAC=1&frbg=&scp.scps=SemanticThirdNode&tab=default_tab&dstmp=&srt=rank&mode=Basic&dum=true&avgl-search-only-in=&tb=t&fromLogin=&vl\(freeText0\)=%22deus propter scelera populi sui mortuus deus propter scelera popvli svi mortvvs %3A juxta illud isaiae 53. v. 8. propter scelus populi meipercussi eum %3B musicali dramate parentatus in regia ecclesia dresdensi%22&vid=SEM](http://katalog.slub-dresden.de/primo_library/libweb/action/display.do?ct=display&fn=search&doc=TN_libero_mab2245615&indx=1&recIds=TN_libero_mab2245615&recIdxs=0&elementId=0&renderMode=poppedOut&displayMode=full&frbrVersion=&dsent=1&vl(174636822UI0)=title&avglAC=1&frbg=&scp.scps=SemanticThirdNode&tab=default_tab&dstmp=&srt=rank&mode=Basic&dum=true&avgl-search-only-in=&tb=t&fromLogin=&vl(freeText0)=%22deus propter scelera populi sui mortuus deus propter scelera popvli svi mortvvs %3A juxta illud isaiae 53. v. 8. propter scelus populi meipercussi eum %3B musicali dramate parentatus in regia ecclesia dresdensi%22&vid=SEM), vyhledáno 7. 5. 2013

Seznam vyobrazení

1. **Georg Kilian**: Klanění Králů, 1726, mezzotinta, 114,2 x 69,5 cm. Národní knihovna české republiky. Foto: archiv autora
2. **Láhev na Sedlickou vodu**, 18. století, pálená hlína, v. 21 cm. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora
3. **Relikvie sv. Kříže a Trnu**, kolem roku 1720, mědiryt. Grafická sbírka Královské kanonie premonstrátů na Strahově, inv. č. GKF 12 193 a 12 194. Foto: archiv autora
4. **Oswald Wenda**: Skica k sousoší Nejsvětější Trojice v Karlových Varech, 1714, kresba tuší, 31,4 x 59 mm. Karlovy Vary, děkanství. Reprodukce z: SÁDLO 1936, 68
5. **Petr Brandl**: Martin Konstantin Beinlich, 1721, olej, plátno, 82 x 64 cm, řádové sbírky. Foto: Tomáš Valeš
6. **Jan Kryštof Liška**: Sv. Karel Boromejský, kolem 1700, olej, plátno, 180 x 100 cm, řádové sbírky. Foto: Milan Němeček
7. **Jean Baptista Mathey**: Průřez kostelem sv. Františka, před 1679, kresba tuší, 620 x 460 mm, archiv generalátu. Foto: František Záruba
8. **Franz Leopold Schmitner**: Křížovnický znak, kolem 1720, mědiryt. Reprodukce z: BĚLOHLÁVEK 1933, Tab. LI
9. **Václav Vavřinec Reiner**: Poslední soud, 1722–1723, freska. Praha, kostel sv. Františka. Foto: Martin Mádl
10. **Václav Vavřinec Reiner**: Velmistrovovy odznaky, 1723, freska. Praha, budova generalátu. Foto: Martin Mádl
11. **Wolfgang Braunpock (?)**: Půdorys pravé strany ambitů se školou v Chlumu sv. Maří, kolem 1720, kresba tuší, 407 x 330 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
12. **Wolfgang Braunpock (?)**: Půdorys kostela s ambity, školou a proboštstvím v Chlumu sv. Maří, kolem 1720, kresba tuší, 671 x 492 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
13. **Jean Baptista Mathey / Kryštof Dientzenhofer**: Vstupní část kostela s Milostnou kaplí v Chlumu sv. Maří, kolem 1690, kresba tuší, 360 x 273 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
14. **Jean Baptista Mathey**: Pohled na jižní boční průčelí kostela v Chlumu sv. Maří, kolem 1690, lavírovaná kresba, 574 x 397 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba

- 15. Jean Baptista Mathey / Kryštof Dientzenhofer:** Podélný řez kostelem a Milostnou kaplí v kostele v Chlumu sv. Maří, kolem 1690, kresba tuší, 552 x 327 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 16. Elias Dollhopf:** Skica k Milostnému oltáři, 1729, 550 x 450 mm. SOKA Jindřichovice, FÚ Chlum S. M., Spisy mladší, archiv, sign.V-IX. Foto: autor
- 17. Anton Birckhart:** Milostný oltář na Chlumu, po 1730, mědiryt. Reprodukce z: ČERNÝ 2011, 130.
- 18. Elias Dollhopf:** Julius Franz Pellet de Hundt, 1740, olej, plátno, 70 x 55 cm. Proboštství Chlum sv. Maří. Foto: Milan Němeček
- 19. Elias Dollhopf / Georg Thomas Hermann / bratři Stillpové:** Kazatelna v Chlumu sv. Maří, 1738, dřevo, polychromie. Chlum sv. Maří. Foto: archiv autora
- 20.: Dílenská kopie dle Luca Giordana:** Bičování z Hradiště, druhá polovina 17. století, olej, plátno, 174 x 109 cm, zezadu nápis: Jordano F. Proboštství Hradiště sv. Hypolita. Reprodukce z: RECHLÍK 2006, 23
- 21. Maxmilián I. zázračně zachráněn na lovu kamzíků,** kolem 1725, olej, plátno, 250 x 145 cm. Praha, generalát. Foto: Tereza Rinešová
- 22. Rudolf I. půjčuje knězi svého koně,** kolem 1725, olej, plátno, 232 x 140 cm. Praha, generalát. Foto: Tereza Rinešová
- 23. Mathiovitz:** Pašijové hodiny z Chlumu sv. Maří, kolem 1730, olej, plátno, 158 x 90 cm. Chlum sv. Maří. Foto: Milan Němeček
- 24. Elias Dollhopf (?):** Pašijové hodiny, olej, plátno, 250 x 150 cm. Praha, generalát. Foto: Martin Stecker
- 25. Franz Leopold Schmitner:** Pašijové hodiny, kolem 1720, mědiryt, 800 x 500 mm. Grafická sbírka kláštera v Göttweigu. Foto: archiv autora
- 26. Anton Birckhart / František Antonín Müller:** Panna Maria s Ježíškem, zv. Puchnerova, mědiryt, první polovina 18. století. Reprodukce z: ROYT 1999, 97
- 27. Jan František Beckovský,** po 1700, olej, plátno, 89,5 x 71 cm, řádové sbírky. Foto: Vladimír Kelnar
- 28. František Julius Poppe,** kolem 1720, olej, plátno, 80 x 60 cm, řádové sbírky. Foto: Martin Stecker
- 29. Jan Dismas Zelenka:** I penitenti al sepolcro del Redentore, 1738. Křižovnická knihovna. Foto: autor

- 30. Klučenice**, kostel Narození sv. Jana Křtitele a sv. Antonína opata, 1723, pohled od severu. Foto: archiv autora
- 31. Václav Vavřinec Reiner / Matěj Václav Jäckel–dílna**: Hlavní oltář v kostele v°Klučenicích, kolem 1725. Foto: Tereza Rinešová
- 32. Wolfgang Braunpock a syn**: Kostel sv. Václava, první polovina 18. století, pohled od jihu. Loket. Foto: archiv autora
- 33. Petr Brandl / Kilián Ignác Dientzenhofer / Jakub Eberle**: Hlavní oltář, 20. léta 18. století. Loket, kostel sv. Václava. Foto: Tereza Rinešová
- 34. Explanatio – Položení základního kamene kostela sv. Josefa v Prešpurku**, 1744, perokresba. NA ŘKř, Liber memorabilium. Foto: archiv autora
- 35. Franz Anton Pilgram**: Půdorys kostela sv. Josefa v Prešpurku, kolem 1740, kresba tuší, 712 x 470 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 36. Franz Anton Pilgram**: Průčelí kostela sv. Josefa v Prešpurku, kolem 1740, kresba tuší, 720 x 470 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 37. Franz Anton Pilgram**: Podélný řez kostela sv. Josefa v Prešpurku, kolem 1740, kresba tuší, 715 x 474 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 38. PB (?)**: Celkový pohled na komendu sv. Leopolda a Martina v Prešpurku, kolem 1750, kvaš, papír, 460 x 332°mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 39. Ignác V. Raab**: Karlskirche – svěcení kostela, 1738, olej, plátno, 150 x 100 cm. Foto: Martin Stecker
- 40. Růžová kasule se stříbrnou výšivkou a příslušenstvím**, po 1720, hedvábí, stříbrné nitě, v. 103 cm. Praha, kostel sv. Františka. Foto: Tereza Rinešová
- 41. Sekretář**, Praha 1720–1730, ořechové dřevo s intarziemi, v. 210 cm. Praha, generalát. Foto: Tereza Rinešová
- 42. Kašpar Gschwandtner**: Monstrance, 1752–1754, stříbro zlacené, diamanty, smaragdy, české granáty, křišťály, citrín, perly, sklo, růžový smalt, v. 98,5 cm, š. 52,5 cm, dva punce: staroměstský a mistrovský CG. Praha, kostel sv. Františka. Foto: archiv autora
- 43. Jan Jiří Brullus**: Kalich převora Tyčky, 1740, stříbro, zlato tepané, v. 28,5 cm, š. nohy 18°cm, signatura: I.G. Brullus fecit D. dedikace: CaLIX Iste DEo EVCHARIstICo sIt DICatVs pro s. CeLerIbVs Ioannis IgnatII TICzka PrIorIs, dva punce autorské, na reliéfech biblické scény. Příbuzný kalich stejného zlatníka v klášteře v Břevnově. Praha, kostel sv. Františka. Foto: archiv autora

- 44. Poháry a číška s řádovým znakem**, Čechy 1720–1750, sklo řezané, broušené. Praha, generalát. Foto: Martin Stecker
- 45. Půdorys konventní oratoře v Praze**, 1873, kresba tuší, Liber memorabilium Sacri Militaris Ordinis Crucigerorum cum rubea stella Conventus Pragensia Hospitalis S. Francisci ad pedem pontis ab anno 1836, NA ŘKř kniha 240. Praha, generalát a konvent. Foto: Radka Tibitanzlová
- 46. Kaple sv. Jana Křtitele v katedrále sv. Víta**, 1732, mřížka, slivenecký mramor, zlacený kov, červené sklo. Foto: archiv autora
- 47. Kilián Ignác Dientzenhofer (J. Eberle, E. Dollhopf)**: Hlavní oltář, 1752, polychromované dřevo. Karlovy Vary, kostel sv. Maří Magdalény. Foto: archiv autora
- 48. Kilián Ignác Dientzenhofer (?)**: Půdorys kostela Maria Treu ve Vídni, 1720–1730, kresba tuší, 537 x 382 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 49. Kilián Ignác Dientzenhofer (?)**: Půdorys kostela sv. Petra ve Vídni a salesiánek, 1720–1730, kresba tuší, 533 x 372 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 50. Kilián Ignác Dientzenhofer**: Neprovedený půdorys kostela v Karlových Varech, kolem 1730, kresba tuší, 660 x 414 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 51. Kilián Ignác Dientzenhofer**: Půdorys kostela v Karlových Varech na regulovaném břehu Teplé, kolem 1727, kresba tuší, 442 x 310 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 52. Kilián Ignác Dientzenhofer**: Půdorys kostela v Karlových Varech na stávajícím místě I., kolem 1730, kresba tuší, 460 x 334 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 53. Kilián Ignác Dientzenhofer**: Půdorys kostela v Karlových Varech, po 1730, kresba tuší, 670 x 450 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 54. Kilián Ignác Dientzenhofer**: Průčelí s jednou věží v Karlových Varech, po 1730, kresba tuší, 667 x 450 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 55. Kilián Ignác Dientzenhofer**: Podélný řez – finální varianta pro Karlovy Vary, po 1730, kresba tuší, 667 x 450 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 56. List s neúplným řezem** pro Karlovy Vary I., po 1730?, kresba tuší, 420 x 335 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 57. List s neúplným řezem** pro Karlovy Vary II., po 1730?, kresba tuší, 420 x 337 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 58. Výřez z pohledu na Karlovy Vary, před 1759, mědiryt. Reprodukce z: Hofmann 1898**

- 59. Kilián Ignác Dientzenhofer:** Ohradní zeď hřbitova v Karlových Varech (?), kolem 1740?, kresba tuší, 455 x 245 mm Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 60. Carlo Antonio Canevale:** Vstupní průčelí k přestavbě tvrze v Popovicích – návrh, 1730, kresba tuší, 360 x 300 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 61. Jan Nicodim:** Vstupní průčelí zámku v Popovicích s přestavbou nového křídla, 1732, kresba tuší, 628 x 332 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 62. Jan Nicodim:** Půdorys barokizace piana nobile zámku v Popovicích, 1732, kresba tuší, 587 x 287°mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 63. Pavel (murarius):** Obrys nového křídla zámku v Popovicích – nerealizováno, po 1732?, kresba tuší, 410 x 312 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 64. Kilián Ignác Dientzenhofer (?):** Půdorys barokizace piana nobile zámku v Popovicích, po 1732, kresba tuší, 471 x 350 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 65. Kilián Ignác Dientzenhofer (?):** Půdorys prvního patra zámku v Popovicích, po 1732, kresba tuší, 472 x 345 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 66. Farní budova A, přízemí, 1720–30, kresba tuší, 444 x 290 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba**
- 67. Farní budova A, půdorys, 1720–30, kresba tuší, 448 x 290 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba**
- 68. Farní budova B, půdorys, 1720–30, kresba tuší, 458 x 290 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba**
- 69. Farní budova B, půdorys prvního patra, 1720–30, kresba tuší, 460 x 298 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba**
- 70. Farní budova B, průčelí, 1720–30, kresba tuší, 460 x 285 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba**
- 71. Návrh na relikviářovou pyramidu, 1720–30, kresba tuší, 843 x 420 mm. Křižovnická knihovna. Foto: František Záruba**
- 72. Martin van Meytens (?):** František Štěpán Lotrinský, před 1743, olej, plátno, 237 x 194 cm. Řádové sbírky. Foto: Tereza Rinešová
- 73. Josef Dietzler:** Korunovační průvod Marie Terezie, 1743, mědiryt, 460 x 350 mm. Foto: archiv autora
- 74. Aplausus septem stellarum, 1745, mědiryt, 400 x 200 mm. NA ŘKř, karton 488. Foto: autor**

- 75. Sluneční sloupkové hodiny**, 1745, mosaz, dřevo, 31 cm, Uměleckoprůmyslové museum v Praze. Foto: Gabriel Urbánek
- 76. Anton Birckhart**: František Matouš Böhmb, 1745, mědiryt, 331 x 199 mm. Řádový archiv. Foto: archiv autora
- 77. Anton Birckhart**: František Matouš Böhmb, 1742, mědiryt, 332 x 195 mm. Řádový archiv. Foto: archiv autora
- 78. František Matouš Böhmb**, kolem 1740, olej, plátno, 150 x 95 cm. Hradiště sv. Hypolita. Foto: Tomáš Valeš
- 79. Stavební plán kostela sv. Mořice v Řevnicích**, půdorys a boční fasáda, 1749, kresba tuší, 470 x 350 mm. Archiv generalátu. Foto: František Záruba
- 80. Jan Ezechiel Vodňanský**: Církevní a světská moc se klaní alegorii křížovníků, po 1750, nástěnná malba. Řevnice, kostel sv. Mořice. Foto: Martin Mádl

Obrazová příloha